

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE HES SÜRECİNİN İYİ YÖNETİŞİM İLKELERİ ÇERÇEVESİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ: DOĞU KARADENİZ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Emrah FİRİDİN

MAYIS - 2017

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ *SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE HES SÜRECİNİN İYİ YÖNETİŞİM İLKELERİ ÇERÇEVESİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ: DOĞU KARADENİZ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Emrah FIRİDİN

Tez Danışmanı: Y. Doç. Dr. Abdullah UZUN

MAYIS - 2017

TRABZON

ONAY

Emrah FİRİDİN tarafından hazırlanan Türkiye’de HES Sürecinin İyi Yönetişim İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Doğu Karadeniz Örneği adlı bu çalışma 29/05/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim dalında **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İstiklal Yaşar VURAL (Başkan)

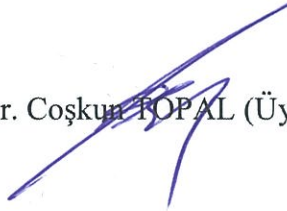

Y. Doç. Dr. Abdullah UZUN (Danışman)

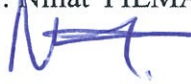

Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN (Üye)

Prof. Dr. Coşkun TOPAL (Üye)

Doç. Dr. Nihat YILMAZ (Üye)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / ... /

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Emrah FİRİDİN

04.05.2017

ÖNSÖZ

İnsanlar arasındaki ilişkiler, tarih boyunca sürekli olarak değişim içerisinde olmuştur. Değişimdeki en temel dürtülerden birinin ise, insanın doğasında bulunan gelişme ve öğrenme isteği olduğu söylenebilir. Görece olarak daha “iyi”yi hedefleyen insanlar, kimi zaman karmaşıklaşan süreçlerde hangi seçeneğin daha “iyi” olduğu yönünde çelişkilerle ve tercihlerle de karşılaşabilmektedir. HES projelerinin ülkeye sağlamış olduğu kazanımlar ve neden olduğu sorunlar, olayın taraflarını kimi zaman, HES’lerin yapılmaması ya da yapılması konusunda bir tercih yapılması yönündeki eylemlere itebilmektedir. HES yapım sürecinde karşılaşılabilecek olumsuzluklar, projelere karşı toplumda hoşnutsuzluğa neden olabilmektedir. Günümüzde, Doğu Karadeniz’de yoğun olarak yaşanan HES’lere yönelik itirazların nedeni, her ne kadar HES sürecinde karşılaşılan uygulama sorunları olarak karşımıza çıksa da; aslında bir o kadar da “ortak iyi”yi bulamamaktan kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla iyi yönetim ilkeleri ve süreci, süreçte taraflarını bir araya getirebilecek ve ortak iyiye yönlendirebilecek, sorun çözme ve müzakere yöntemi olarak, HES inşa süreçlerinde uygulanabilir.

Tez çalışması kapsamında yapılan alan araştırmasında, görüşme talebimi kabul eden STK üyelerine ve vatandaşlara teşekkür ederim. Doktora süresinde desteklerini esirgemeyen danışman hocam Y. Doç. Dr. Abdullah UZUN ve akademik hayatımın şekillenmesinde yol gösterici olan Prof. Dr. Abdulkadir TOPAL ve Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN’e, tez süresinde bilgi ve desteklerini esirgemeyen hocalarım; Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN, Y. Doç. Dr. Suna ERSAVAŞ KAVANOZ, Y. Doç. Dr. Fatma AKKAN GÜNGÖR, Y. Doç. Dr. Yılmaz BAYRAM, Y. Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ, Arş. Gör. Muhammed Yunus BİLGİLİ, Arş. Gör. Gülmelek DOĞANAY, Dr. Mehmet KOKOÇ ve mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim. Son olarak bu süreçte fedakârlığını esirgemeyen eşim Zeynep FİRİDİN’e, annem Hatice FİRİDİN’e, moral kaynağım oğlum Efe FİRİDİN’e ve özellikle, Türkiye’de bu çalışmayı yapabileme imkânı veren Şehit ve Gazilerimize teşekkürü borç bilirim.

Mayıs, 2017

Emrah FİRİDİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	X
ABSTRACT.....	XI
TABLolar LİSTESİ.....	XII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIV
GİRİŞ.....	1-9

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL OLARAK İYİ YÖNETİŞİME BAKIŞ.....	10-65
1.1. Klasik Yönetim Anlayışında Değişim.....	10
1.2. İyi Yönetişime Geçiş Süreci.....	14
1.3. İyi Yönetişim (Good Governance).....	20
1.3.1. İyi Yönetişim Kültürü.....	25
1.3.2. İyi Yönetişimin Kodları.....	27
1.3.3. İyi Yönetişimin İlkeleri.....	30
1.3.3.1. Katılım.....	31
1.3.3.2. Hukukun Üstünlüğü.....	38
1.3.3.3. Hesap Verebilirlik ve Cevap Verebilirlik.....	39
1.3.3.4. Şeffaflık.....	40
1.3.3.5. Destekleyici İyi Yönetişim İlkeleri.....	42
1.3.4. İyi Yönetişimin Boyutları.....	45
1.3.5. İyi Yönetişim Eleştirisi ve Ortaya Çıkan Sorunlar.....	47
1.3.6. İyi Yönetişimin İlişkili Olduğu Kavramlar.....	48
1.3.6.1. Yeni Kamu Yönetişi.....	49

1.3.6.2. İyi Yönetişimde Yeni Bir Süreç Olarak Ağ Yönetişimi.....	50
1.3.6.3. İyi Yönetişim YKY İlişkisi.....	51
1.3.6.4. İyi Yönetişim ve Demokrasi.....	52
1.3.6.5. İyi Yönetişim ve Küreselleşme.....	55
1.3.6.6. Sivil Toplum ve İyi Yönetişim.....	57
1.4. Avrupa Birliği ve İyi Yönetişim.....	58
1.4.1. Beyaz Kitap (White Paper).....	60
1.4.2. Cadbury Raporu.....	62

İKİNCİ BÖLÜM

2. SU YÖNETİMİNDE İYİ YÖNETİŞİMİN ÖNEMİ VE HES'LERE

YANSIMALARI	66-122
2.1. Su Yönetimi ve İyi Yönetişim İlişkisi	67
2.1.1. Su Kaynakları Yönetiminde Özelleşme Sürecinde İyi Yönetişim Önemi	70
2.1.2. AB Su ve Çevre Politikalarında İyi Yönetişimin Yeri.....	73
2.1.3. Su Yönetiminde Sürdürülebilir Kalkınmanın İyi Yönetişimle İlişkisi.....	75
2.2. HES Projelerinin İnşası Sürecinde İyi Yönetişimi Gerekli Kılan Hak ve Unsurlar .	79
2.2.1. Sürdürülebilirlik Açısından HES'lerin Durumu	80
2.2.2. Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve İyi Yönetişim	83
2.2.2.1. Çevre İçin Sürdürülebilirliğin Önemi.....	87
2.2.2.2. Ekonomik Gelişme ve Çevre Hakkı İlişkisi	89
2.2.2.3. Çevre Hakkı ve İyi Yönetişimin HES Sürecine Etkileri	91
2.2.3. Çevre Etiği.....	95
2.2.3.1. Ekosentrik Yaklaşım.....	97
2.2.3.2. Antroposentrik (İnsan Merkezli) Yaklaşım	97
2.2.3.3. Biosentrik Yaklaşım ve Derin Ekoloji.....	98
2.2.4. Su Hakkı.....	100
2.2.5. Su Etiği.....	102
2.3. İyi Yönetişim Aktörlerinin HES İnşa Sürecindeki Roller ve Önemleri	103
2.3.1. Koordinatör Devlet.....	104
2.3.2. Yatırımcı Özel Sektör.....	105
2.3.3. Üçüncü Güç Olarak STK ve Yerel Halk	107

2.3.4. Yerel Yönetimlerin İyi Yönetişimdeki Yeri ve Önemi	111
2.3.4.1. Gündem 21 ve Yerel Gündem 21	114
2.3.4.2. Yerel Yönetimlerin İşlevsizliğinden Kaynaklı İyi Yönetişim Sorunları ..	116
2.4. Kent Hakkı.....	117
2.4.1. Kent Hakkı-Çevre Hakkı İlişkisi Bağlamında İyi Yönetişimin Etkinliği	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HES YAPIM SÜRECİ, AŞAMALARI VE ETKİLERİ	123-178
3.1. Yenilenebilir Enerji	124
3.1.1. Hidroelektrik Santralleri.....	125
3.1.1.1. Türkiye'de Hidroelektrik Santralleri ve Hedefler	126
3.1.1.2. HES'lerin Faydaları.....	132
3.2. HES Projelerinin Hayata Geçirilmesi İçin Gereken Adımlar.....	135
3.2.1. Su Kullanım Hakkı Anlaşması	135
3.2.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi.....	138
3.2.2.1. ÇED Süreci ve Aşamaları.....	139
3.2.2.2. ÇED Raporu Akım Aşamaları	142
3.2.2.3. ÇED Kriterleri ve Dayanakları	148
3.2.2.4. Çevre Etki Değerlendirmesi ve Dışsallıkları	150
3.2.2.5. Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Sorunlar	151
3.2.2.6. ÇED Sürecinde İyi Yönetişim Açısından Katılım.....	154
3.3. Halkın Katılımı Toplantısı	156
3.3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Halkın Katılımı Toplantıları	160
3.3.2. Halkın Katılımı Toplantılarının Uygulamadaki Sorunları	162
3.4. Bazı Ülkelerde ÇED ve HKT Süreçlerinde Dikkat Edilen Hususlar	163
3.5. HES Yapım Sürecinde Karşılaşılan Olumsuzluklar	168
3.5.1. Kamulaştırma ve Ortak Yarar	169
3.5.2. HES'lerin Çevreye Maddi Zararları.....	170
3.5.3. HES'lerin Manevi Zararları	171
3.5.4. Yurttaş Yalnızlığı (Civic Deficit).....	173
3.6. HES Yapım Sürecinde İyi Yönetişim Önündeki Engeller	175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ARAŞTIRMA	179-267
4.1. Araştırmanın Tasarımı	180
4.2. Araştırmanın Yöntemi	181
4.3. Araştırmanın Veri Kaynakları ve Analizi	184
4.3.1 Görüşmeler	185
4.3.2. Doküman İncelemesi	187
4.3.3. Verilerin Analizi	188
4.4. Araştırmanın Bulguları	189
4.4.1. HES Projelerinde İyi Yönetişim İlkelerinin Uygulanma Durumu, Gerekliliği ve Ortaya Çıkardığı Sonuçlar	189
4.4.1.1. HES’lerde Yerel Halk ve STK’ların Karar Alma Sürecine Katılımı	190
4.4.1.1.1. HES’lerde Sorun Olarak ÇED ve HKT’nın İyi Yönetişim Sürecine Etkilerinin Katılım Açısından Değerlendirilmesi	199
4.4.1.1.2. İyi Yönetişim Sürecinde Katılımın Sağlanamamasından Kaynaklı Bir Sonuç Olarak Yurttaş Yalnızlığı Sorunu.....	211
4.4.1.1.3. HES Sürecinde Katılım Sorununun Yöre Halkına Manevi Zarar Etkisi .	215
4.4.1.1.4. HES Projelerinde Çevre ve Su Hakkının Katılım Açısından Önemi...	217
4.4.1.2. İyi Yönetişim İlkesi Olarak Şeffaflığın HES'lerdeki Uygulanma Durumu	224
4.4.1.3. HES’lerde Hesap verebilirlik ve Cevap Verebilirlik Sorunu	231
4.4.1.4. HES’lerde İyi Yönetişim İlkesi Olarak Hukuka Uygunluk	236
4.4.1.4.1. ÇED Raporları Hakkında İdare Mahkemesi Kararları.....	247
4.4.1.4.2. Merkezi İdarenin Yapı ve İşleyişinden Kaynaklı Sorunlar	251
4.4.1.4.3. Kamulaştırma Kararlarının Yönetişim Süreci ve Yöre Halkı Üzerinde Etkileri	255
4.4.1.4.4. İyi Yönetişimde Bir Tartışma Konusu Olarak HES’lerin Kamu Yararı	257
4.4.1.5. HES Sürecinin, Etik İlkesi Açısından Değerlendirilmesi ve Derelerin Aidiyeti Sorunu	261

SONUÇ	268
YARARLANILAN KAYNAKLAR	284
EKLER	323
ÖZGEÇMİŞ	325

ÖZET

Bu çalışmada, Doğu Karadeniz’de (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin İlleri) HES projelerinin inşaatı sırasında devlet-özel sektör ve yerel halk/STK aktörleri arasında yaşanan sorunların, iyi yönetim ilke ve süreci çerçevesinde incelemesi yapılmıştır. Araştırmada, HES projelerinin yapımı sırasında, iyi yönetim süreç ve ilkelerinin uygulanmasındaki eksikliklere ve bu eksikliklerin neden olduğu sorunlara odaklanılmıştır.

Çalışmada yönetim teorisinden faydalanılmıştır. HES projelerinin inşaatı sürecinde karşılaşılan sorunların birçoğunun, iyi yönetim ilkelerinin uygulanmaması ya da eksik uygulanması kaynaklı olduğu ve yine süreçte yaşanan birçok sorunun, iyi yönetim ilkeleriyle çözüme kavuşturulabileceğini göstermek amaçlanmaktadır. HES projelerinin yapımında iyi yönetim süreç ve ilkelerinin, çevresel, ekonomik, toplumsal ve vatandaş-devlet ilişkileri yönünden taşımış olduğu gereklilik, çalışmadaki önemli hususlardır.

Örnek olay yöntemi kullanılarak yapılan araştırma neticesinde, Doğu Karadeniz’deki HES projelerine karşı olan STK’lar ve yerel halkın, devlet ve özel sektör kuruluşlarıyla iletişim kanallarının oldukça sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle, projelerde yönetim sürecindeki her bir aktörün amaç, çekince ve taleplerini birbirlerine iletebilecekleri ve birbirleriyle müzakere edebilecekleri ortam oluşmamıştır. HES’lerin yapımı aşamasında, STK ve yerel halkın sürecin dışında bırakılması ve süreçte iyi yönetim ilkelerinin uygulanmasındaki sıkıntılar, projelere olan tepkilerin artmasına ve farklı gerekçelerle tepki gösterilmesine neden olmuştur. HES projelerinin hayata geçirilmesi bir süreç olup, bu sürecin mümkün olduğunca, toplumsal taleplere, ülke ekonomisine ve ülke hedeflerine uygun yürütülmesi, iyi yönetim ilke ve süreçlerinin kullanılarak sağlanabileceği ifade edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hidroelektrik Santraller, Sivil Toplum Kuruluşları, İyi Yönetişim İlkeleri, Örnek Olay Yöntemi, Doğu Karadeniz.

ABSTRACT

In this study, the problems encountered between the state-private sector and local people/NGO actors were examined in the framework of good governance principles and process during the construction of the HPP projects in the Eastern Black Sea (including Ordu, Giresun, Trabzon, Rize and Artvin provinces). The focus of the study was on the deficiencies in the implementation of good governance processes and principles and the problems caused by these deficiencies. The theory of governance was used in the study. The purpose of the study is to show that many of the problems encountered during the construction of the HPP projects are due to the lack of implementation or lack of good governance principles and, to explain that many problems in the process can be solved by good governance principles. The necessity of good governance processes and principles in the construction of HPP projects driven by environmental, economic, social and citizen-government relations are important issues in the study.

As a result of the case study, we observed that communication channels was very limited among NGOs/local people that against the HPP projects, government and private sector organizations in Eastern Black Sea. For this reason, there was no atmosphere in which each actor in the governance process could communicate the purpose, appeal and requests to each other and negotiate with each other in the HPP projects. In the construction phase of HPPs, the exclusion of NGOs and local people and the implementation of good governance principles in the process has led to increased negative reactions to the projects and reactions for different reasons. It is stated that HPP projects are a process of being a vital procedure that can be achieved as much as possible by using the principles and processes of good governance in accordance with the demands of the society, the economy of the country and the targets of the country.

Keywords: Hidroelectric Power Plant, Non-Governmental Organizations, Good Governance Principles, Case Study Method, Eastern Black Sea.

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Karar Verme Süreci.....	33
2	Yurttaş Katılımı Merdiveni Üzerindeki Sekiz Basamak.....	35
3	İyi Yönetişimin Değerlendirme Boyutları.....	46
4	Yeni Kamu Yönetişimi-Yeni Kamu Yönetimi Farkları.....	50
5	Enerji İhtiyacındaki Artış.....	129
6	Sucul Ekosistem ve Mesire Maksatlı Kullanım için Akarsu Debileri: Tennant Yöntemi.....	137
7	ÇED Raporu Hazırlarken Yararlanılan Kanun ve Yönetmelikler.....	148
8	İdare Mahkemelerince Verilen ÇED İle İlgili Olumsuz Kararlar.....	247
9	İdari Kuruluşların Uygulama ve Görev İçeriğindeki Sorunlar.....	252

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil Nr.</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Çevresel Kuznets Eğrisi	90
2	ÇED Süreci Akım Şemaları (1. Aşama).....	142
3	ÇED Süreci Akım Şemaları (2. Aşama).....	143
4	ÇED Süreci Akım Şemaları (3. Aşama).....	144
5	ÇED Süreci Akım Şemaları (4. Aşama).....	144
6	ÇED Süreci Akım Şemaları (5. Aşama).....	145
7	ÇED Süreci Akım Şemaları (6. Aşama).....	146
8	ÇED Süreci Akım Şemaları (7. Aşama).....	146
9	ÇED Süreci Akım Şemaları (8. Aşama).....	147
10	ÇED Süreci Akım Şemaları (9. Aşama).....	148

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
CITES	: Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
ÇOB	: Çevre ve Orman Bakanlığı
DAD	: Karar ver, İlan et ve Savun
DB	: Dünya Bankası
DBK	: Dünya Barajlar Komisyonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DSK	: Dünya Su Konseyi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EFP	: Ekolojik Ayak İzi
EIA	: Environmental Impact Assesment
EİE	: Elektrik İşleri Etüt İdaresi
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
GATS	: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GIS	: Coğrafi Bilgi Sistemi
GWH	: Cigawatt Saat
HBMM	: Halkı Bilgilendirme ve Müzakere Masası
HES	: Hidroelektrik Santralleri
HKT	: Halkın Katılımı Toplantısı
HOK	: Halkın Olurunu Kazanma
IAP	: Uluslararası Halk Katılımı Birliği
IMF	: International Monetary Fund

İMO	: İnşaat Mühendisliği Odası
İYUK	: İdari Yargılama Usulü Kanunu
KM	: Kilometre
KWH	: Kilowatt Saat
MAB	: Baraj İnşaatlarından Etkilenen İnsanlar Ulusal Hareketi
MCDA	: Çok Kriterli Karar Analizi
MCDM	: Çok Kriterli Karar Alma
MD.	: Madde
MW	: Megawatt
M ³	: Metreküp
NGO	: Non Governmental Organization
NIMBY	: Not in My Backyard
NPG	: New Public Management
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
PTD	: Proje Tanıtım Dosyası
RG	: Resmi Gazete
SÇD	: Su Çerçeve Direktifi
ST	: Sivil Toplum
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
STÖ	: Sivil Toplum Örgütleri
SUEN	: Türkiye Su Enstitüsü
TAEK	: Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TEMA	: Türkiye Erozyon Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğa Varlıkları Koruma Vakfı
TENVA	: Türkiye Enerji Vakfı
TEİAŞ	: Türkiye Elektrik İletim A.Ş.
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TMH	: Türkiye Mühendislik Haberleri
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TÜSEV	: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

UKSA	: United Kingdom Shareholders Association
UNCED	: Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı
UNDP	: United Nations Development Programme
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCAP	: United Nation Ekonomik an Social Commission for Asia and the Pasific
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNWCED	:United Nations World Commission on Environment and Development
VB	: Ve Benzeri
VS	: Vesaire
YGT	: Yıllık Genel Toplantılar
YIMBY	: Yes in My Backyard
YKH	: Yeni Kamu Hizmeti
YKİ	: Yeni Kamu İşletmeciliği
YKY	: Yeni Kamu Yönetimi
YKYH	: Yeni Kamu Yönetimi Hareketi
YY	: Yüzyıl

GİRİŞ

Yenilenebilir enerji kaynakları dendiğinde akla; su, rüzgâr ve güneş enerjisi gelmektedir. Günümüz dünyasında, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasına yönelik politikaların hem iktidarlar hem de uluslararası kuruluşlar tarafından benimsendiği söylenebilir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan ilki, yenilenebilir enerji kaynakları muadili olan fosil yakıtlara göre çok daha temiz ve çevre dostu olması yönündeki değerlendirmelerdir. Dünyamız hava, su ve toprak kirliliğiyle mücadele etmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları, çevreye daha fazla zarar vermenin önüne geçebileceği için tercih edilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasına yönelik ikinci neden sürdürülebilirlikle ilgilidir. Sürdürülebilirlik, fosil enerji yakıtlarının sınırlı kaynaklar olması nedeniyle sağlanamayabilir. Yenilenebilir enerji kaynakları olan su, rüzgâr ve güneş doğada sürekli bulunabilecek kaynaklardır. Ülkeler bu kaynaklara yatırım yaparak, sürdürülebilir enerji kullanımını sağlayabilirler. Beraberinde, üretimin ve ekonominin devamlılığı da sağlanabilir.

Sürdürülebilirliğin çevre boyutu da mevcuttur. Çevrenin gelecek kuşaklara mümkün olabildiğince bozulmadan bırakılması adına yenilenebilir enerji kaynakları kullanılabilir. Dolayısıyla, çevrede bulunan insanlar dışındaki canlı ve cansız varlıkların gelecekte de ekosistemdeki yerlerini almaları hedeflenmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasındaki üçüncü neden ülkelerin enerjide dışa bağımlılığını en aza indirebilme çabası olarak değerlendirilebilir. Hem enerjinin öz kaynaklarla üretimi sağlanabilir hem de dış borç tablosundaki hatırı sayılır bir miktar olan elektrik enerjisi ithalatı giderleri en alt seviyelere kadar indirilebilir. Bu nedenle, yenilenebilir enerji kaynaklarının stratejik öneminin de olduğu söylenebilir.

Türkiye’de, 2002’den sonra yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik faaliyetlerin hızlandığı ifade edilebilir. 58. Hükümet Programı’nda (2002), enerji konusunda Türkiye’nin bölgesel güç olması hedeflenmiş ve enerji üretiminde yerli ve yenilenebilir enerjiye ağırlık verileceği belirtilmiştir. 60. Hükümet Programı Eylem

Planı'nda (2008), yenilenebilir enerji kaynaklarından azami derecede faydalanmak amaç edinilmiştir. 61. Hükümet Programı'nda (2011), cari açığı daha düşük seviyelere indirmek ve enerjide dışa bağımlılığı azaltmak adına yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının, enerji arzı içerisindeki payının artırımının amaçlandığı görülmektedir. 64. ve 65. Hükümetin Program'larında (2015-2016) "Hızlı kalkınan bir ülke olarak mevcut enerji kaynaklarımızın Türkiye'nin ihtiyacını karşılamadığı, bundan dolayı enerji ihtiyacımızın karşılanmasına yönelik olarak yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarımızın mümkün olan en yüksek seviyede harekete geçirilmesi atılacak adımlardan biridir" şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Yine aynı programda, enerjinin çevresel etkilerinin asgariye indirilmesi amaçlanmakta ve enerjinin stratejik bir konu olduğu vurgulanmaktadır.

Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarından en yüksek seviyede yararlanmak için kullanılan yöntemlerden birini Hidroelektrik Santralleri (HES) projeleri oluşturmaktadır. Özellikle, Doğu Karadeniz Bölümü'nde yoğunlaşan HES'ler, suyun düşüşünden elde edilen hidrolik enerjinin elektriğe çevrilmesi süreciyle üretim yapmakta ve Doğu Karadeniz'de genel olarak Nehir Tipi HES olarak inşa edilmektedirler. HES'lerin yapılmasındaki amaç ülkenin, elektrik enerjisi potansiyellerinden bir tanesi olan "su"dan faydalanmaktır. 62. Hükümette Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olan Taner YILDIZ (Şimşek, 2013); "Doğu Karadeniz bizim için özellikle HES alanında büyük önem arz eden bir bölgemizdir. Bölge, son 10 yılda yapılan yatırımlarla özellikle hidroelektrik alanında önemli bir çekim merkezi haline geldi. Bölgede enerji üretimine yapılan yatırımlar tamamlandığında ciddi bir enerji üretimi sağlanacak. Böylece hali hazırda ülkemizin enerji ihtiyacını karşılamada güçlü bir rol üstelenen Doğu Karadeniz Bölgesi önemini daha arttıracak" ifadeleriyle HES projelerinde ağırlığın Doğu Karadeniz'de olacağını belirtmiştir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Su Akar Türk Bakar" düşüncesinin geride kaldığı yönündeki beyanları, hükümetin, su kaynaklarının sahip olduğu potansiyelden faydalanma yönünde hedefleri olduğunu göstermektedir. Yine bu doğrultuda, 2006'dan itibaren hızlı bir şekilde, Türkiye genelinde ve yoğun olarak Doğu Karadeniz'de akarsuların üzerlerine HES kurmak için projeler hazırlanmıştır. Yapılacak HES'lerle, Türkiye'nin enerji konusunda dışa bağımlılığını, yenilenebilir, temiz ve yerli kaynak kullanarak mümkün olduğunca azaltmak hedeflenmektedir. Fakat suyu diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından ayıran bir husus vardır. Diğer yenilenebilir enerji kaynakları olan rüzgâr ve güneş enerjisinin kullanımı, suyun kullanımı gibi değildir.

Güneşin ya da rüzgârın yönü, niceliği ve niteliği değiştirilemez. Su ise tüm canlı hayatı etkileyebilecek bir kaynaktır. Suyun niteliksel ve niceliksel değişimi ona bağlı olarak yaşayan ekosistemleri etkileyebilir. Sürdürülebilir çevre hedefinden, canlıların yaşam hakkına ve çevre hakkına kadar birçok konu, HES yapım sürecinde yaşanan tartışmalara neden olan konular olarak gösterilebilir. Ayrıca sürecin vatandaşla ilişkiler anlamında iyi yönetilememesi de sorunlar arasında gösterilebilir.

Geçmişten günümüze insanları değişime sürükleyen en önemli etkenlerden birinin, değişen ve gelişen koşulların sonucu olarak; farklılaşan veya değişen ihtiyaçların karşılanması istemi ve bununla beraber değişen koşullara ayak uydurabilme çabası olduğu söylenebilir. İnsanlık tarihi kadar eski olan yönetim olgusunun da, bu değişim sürecinin dışında kalmadığı görülebilir. İnsanlığın ilk çağlarından itibaren, en az iki kişinin bir araya gelmesiyle vuku bulan yönetim faaliyeti, tarihin ilk dönemlerinde ailede, daha sonra ise devlet ve devlet üstü yapılarda kendini göstermiştir. 20. yüzyılın son çeyreğine kadar, ulus devletlerde yönetim faaliyetinin baş aktörünün devlet olduğu görülebilmektedir. Bu yıllarda, devletin ve yine onun girişmiş olduğu faaliyetlerin meşruluğu için aranan meşruluk kriterleri, devletin kendisi tarafından belirlenmekteydi. Kadir-i mutlak bir devlet anlayışının hâkim olduğu paradigmanın varlığından söz edilebilmekteydi. İktidar olmak ve beraberinde kendisi tarafından hazırlanan yasalara uymak, yapılan faaliyetler için gereken meşru zeminin en önemli destekleyicisi konumunda bulunmaktaydı.

1980 sonrasında ise, dünya siyasetinin iki önemli figürü olan, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere'nin öncülük ettiği "Yeni Sağ" olarak adlandırılan politikaların, günümüz yönetim anlayışı adına önemli bir mihenk taşı olduğu söylenebilir. Özel sektörün ülke içindeki girişimleri artmış, Sivil Toplumun (ST) faaliyetlerinde hızlanma meydana gelmiştir. 1980 sonrası yaşanan gelişimlerin, birçok kavramın ortaya çıkmasına ya da yeniden anlam kazanmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Nitekim 80'li yıllardan itibaren, özel sektör daha önceden devlet tarafından yapılan işleri yapmaya başlamıştır. Dolayısıyla, hizmet sunumu ve yatırım konularında, devlet-vatandaş arasındaki ilişkilerin boyutunda değişim yaşanmıştır. Sorunların çözüme kavuşturulması ve toplumsal taleplerin iletilmesi konularında, yeni aktörlere ve süreçlere ihtiyaç duyulduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Netice olarak, Sivil Toplum Kuruluşları (STK), devlet ve özel sektörün faaliyetlerinden kaynaklı sorunların çözümü konusunda eksiklikleri

gidermek için, günümüzdeki anlamda ve daha belirgin olarak, üçüncü aktör olarak ortaya çıkmışlardır.

1990 sonrasında ise, küreselleşme ve ekonomik konjonktürün de etkisiyle literatüre girmiş olan; yönetimde hoşgörü, paydaş toplum, çok aktörlü toplum ve uzlaşma gibi kavramlar, yönetim bilimi içerisinde, uygulama alanında gündeme gelmiştir (Güler, 2003: 93). Bu kavramlar günümüzde, yönetimde meşruluğu sağlayabilmek adına, önemli göstergelerden bazıları olarak değerlendirilebilir. Batılı devletlerin yönetim anlayışında buna paralel olarak bir değişimin yaşandığı da söylenebilir. Genel olarak, 1800'lerden 1930'a kadar olan dönemde özel sektör hem dümen tutan (Steering) hem de kürek çeken (rowing) konumda iken, 1940'lar ve 1970'lere kadar olan refah devleti döneminde hem dümen tutan hem de kürek çekenin devlet olduğunu, 1980'lerden sonra ise, dümen tutanın devlet, kürek çekenin özel sektör olduğu bir dönemle karşılaşıldığı söylenebilir (Faur, 2005: 16). Daha sonra ise, deyim yerindeyse “dümen tutulan ve kürek çekilen geminin bir de “yolcuları” olduğu” ve bu yolcuların yapılan her türlü faaliyetin ve kararın sonuçlarından etkilenebileceği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, Yeni Kamu İşletmeciliği anlayışının bazılarına göre devamı, bazılarına göre ise onun yerine gelen bir sonraki aşaması olarak ifade edilen yönetişim ve yönetişim sürecinin daha etkin ve “iyi” bir şekilde işlemlerini sağlayan iyi yönetişim ilkelerinin bir gereklilik olarak yönetim alanında işlevsel olabileceği ifade edilmiştir.

Yönetişimin ortaya çıkışı, küreselleşmenin getirmiş olduğu ani ve hızlı değişimlere ayak uyduramayabilecek bürokratik yapının ve siyasi kültürün sonucu olarak görülebilir (Bayramoğlu, 2002: 114). Esasında yönetişim devletin işleyişi, kapasitesi ve sınırlarına bir meydan okuma olup, bu meydan okuma devletin, demokratik ve hesap verebilir bir yapı alması gerektiğiyle ilgilidir (Okçu, 2012: 11). Devletin, oynadığı rolde yetersiz kaldığı ve aynı zamanda karşılaşılan anti-demokratik uygulamaları olduğu düşüncesi, yönetimin bir süreç işi olduğunu savunanlar için devletin düzenleyici bir göreve çekilmesi ve işleri toplumdaki diğer aktörlerle beraber yapması gerektiğinin savunulmasına neden olmuştur (Kayıkçı, 2014: 105). Yönetişimin tarafları devlet, özel sektör ve STK'lar olup, bu süreç ve faaliyeti yerine getirirken takip etmesi gereken ilkeler ise iyi yönetişim ilkeleri olarak ifade edilebilen hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, cevap verebilirlik, etik, katılım, şeffaflık vd. ilkelerdir. Yönetimin taraflar arasında süreç halini aldığı, karar almanın farklı

aktörler tarafından üstlenildiği yönetişimin gerçekleşebilmesi için, uygun koşulların oluşması gerekmekte ve bu sürecin “iyi” işlenmesi adına iyi yönetim ilkelerine gereksinim duyulmaktadır. İletişim teknolojilerinin gelişimi, insanların ulusal ve de bilhassa ulus ötesi meselelere daha fazla ilgi duyması ve haberdar olması, küreselleşmenin güncel hayatı hemen hemen her yönüyle etkilemesi, yurttaşların daha bilinçli olmasına yol açmış ve kendilerini ilgilendiren hususlarda daha fazla söz sahibi olma isteğini artırmıştır. Özel sektör girişimlerinin önündeki engellerin açılması, özelleştirme ve küreselleşme neticesiyle önemli ölçüde sağlanmış olup, özel sektör yeni yönetim anlayışının taraflarından biri haline gelmiştir. Diğer taraftan demokrasi kültürünün gelişmesi ve demokratik yönetimlerin; yönetim sistemlerinin ve yöneticilerinin meşruluğu için olmaz olmaz olarak görülmesi, bireyleri yönetim olgusunda etkin bir aktör olabilmek konusunda cesaretlendirmiş, güçlendirmiş ve yönetimde etkin olma istemi uyandırmıştır. Bunun aracı olarak bireyler örgütlenme yoluna gitmişlerdir.

Son otuz yılda dünyada yaşanan değişim neticesinde, öncesinde daha çok kendine toplumsal yardımlaşma ya da sosyal sorumluluk gibi meseleleri görev belirleyen STK’ların; bir tarafta devlet, bir diğer tarafta ise özel sektörün bulunduğu sacayağının üçüncü tarafı yani, yönetimin artık taraflar arasındaki bir süreç olarak nitelendirildiği yönetişim sürecinin bir aktörü konumuna geldiği söylenebilir. Dünya Bankası, (World Bank-DB) tarafından bu süreci ifade eden kavram olarak "good governance", Avrupa Birliği (AB) tarafından ise ilk zamanlar bu süreci ifade eden kavram olarak "subsidiarite" kullanılmıştır. Bu kavram, iktidarın gücünün sınırlılığını, hükümet dışı örgütlerin oynayacakları role ilişkin yeni bir talebin varlığını vurgulamaktaydı (Yüksel, 2000: 147). Yönetişim ise, değişen koşullara ve isteklere ayak uydurabilmek adına, bu durumun yönetim olgusuna yansımaları ve Yönetim Bilimi içinde meydana gelen değişimi ifade etmektedir. Yönetişim bir süreci ifade ettiği gibi, kendi de bir değişim süreci geçirmektedir. Geçirmiş olduğu süreçte, farklı deneyimlerin çıktılarını içselleştirebilen yönetişim, içerisinde farklı kriterlerin ve ilkelerin doğmasına imkân verebilmektedir. İyi yönetim ilkeleri, yönetişim sürecinde etkinliğin ve başarının sağlanması adına uyulması gereken hususları içermektedir. Dolayısıyla, yenilenebilir enerji projelerinin hayata geçirilmesi sırasında da, hem geçmişteki benzer STK-devlet-özel sektör ilişkileri temel alınabilmekte hem de süreç içerisinde yeni yöntem ve ilkeler türetilmektedir.

Yapılacak bir faaliyet ya da yatırım sonucunda çevreye verilebilecek bir zararı önceden tespit etmek ve önlemek ya da zararı azaltmak veya o faaliyetin yapılmaması konusunda tespitte bulunulması gerekmektedir. Türkiye’de bu işlemi yerine getirebilmek için Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) raporları hazırlanmaktadır. Doğu Karadeniz Bölümü’nde yapılan ve yapılmakta olan HES’ler için çevreye olabilecek zararlarını azaltmak ya da önlemek adına ÇED raporları hazırlanmaktadır. Fakat Doğu Karadeniz örneğinde olduğu gibi, kimi zaman ÇED raporları, eksik veya yanlış olduğu gerekçeleriyle, yöre halkı ve STK’lar tarafından, mahkemeye şikâyette bulunularak, mahkemece proje için yürütmeyi durdurma kararları alınmış ya da raporlar iptal edilmiştir. Neticede, HES inşaatları durdurulmakta ya da HES’lerin inşaları iptal edilmektedir. Buraya kadar geçen süreçte ise ülke para ve zaman kaybetmekte, doğal çevresi zarar görmekte ve nihayetinde, günümüzde yönetim konjonktüründe önemli bir yeri olan yönetim faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi adına değer taşıyan temel sütunlarından biri olarak ifade edilebilecek, aktörler arasındaki “güven” zedelenebilmektedir. Aynı zamanda, iyi yönetim ilkeleri arasında bulunan hukuka uygunluk, ÇED raporlarındaki eksiklik ya da yanlışlıklar neticesinde, mahkemece verilen durdurma kararlarını takiben, kısa süre dahi HES inşa sürecinin devam etmesi, bu ilkenin uygulanması açısından olumsuz bir gösterge olarak değerlendirilebilir. HES inşası sırasında, halktan kopuk ve onları sürecin dışında bırakan uygulamalar aynı zamanda, su hakkı ve çevre hakkı gibi hakların zarar görmesine de neden olabilir. Çevreye verilebilecek zararlar ise, sürdürülebilirliğe olumsuz şekilde yansiyabilir.

Yenilenebilir enerji yatırımlarında, yönetim süreci birçok ülke, uluslararası kuruluş ve uluslararası birlik tarafından desteklenmektedir. Yenilenebilir enerji yatırımı olan HES’lerin yapımı sırasında iyi yönetim ilkelerinin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar, sürecin sağlıklı bir şekilde ilerlemesine engel olabilmektedir. Bu bakımdan, iyi yönetim ilkelerinin işlerliğini sağlayabilmek ve yönetim sürecinin olgunlaşabileceği ortamı hazırlama sorumluluğu, öncelikle devlet kurumlarına düşmektedir. Çünkü yönetim sürecinde devletin rolü koordine etme, düzenleme ve denetlemedir. Yönetişim, çok aktörlü olduğu için, her bir aktörden kaynaklı sorunlarla da karşılaşabilmektedir. Özel sektör kuruluşları HES inşasında, çevreye zarar verici ve mevzuata aykırı eylemlerde bulunabilmektedirler. Ayrıca hem devlet kurumları hem de özel sektör kuruluşları yöre halkının beklenti ve önerilerini dikkate almadıkları bir süreci işletmiş olabilmektedirler.

Diğer taraftan, halkın yönetim süreçlerine katılımı konusundaki isteksizliği ve ideolojik olarak retçi davranışlar ve söylemlerde bulunmaları süreci olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Yönetim kültürünün hâkim olmadığı bir süreçte, yönetim sürecindeki bir aktör ya da tüm aktörler süreci sekteye uğratabilirler ve sürece zarar verebilirler.

Araştırmada örnek olay yöntemi kullanılarak nitel araştırma teknikleri uygulanmıştır. O nedenle araştırma, Doğu Karadeniz örnek olayı üzerinden yapılmaktadır. Doğu Karadeniz Bölümü, HES inşalarına halk ve STK'lar tarafından en yoğun şekilde tepki verildiği yer olarak dikkat çekmektedir. Araştırmanın amacı; Doğu Karadeniz'de (Artvin, Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu İlleri) STK'lar ve yerel halkın HES'lere karşı olma nedenlerini iyi yönetim ilkelerinin uygulanmaması ekseninde ilişkisini ortaya koymak ve çözüm önerileri getirmektir. HES sürecinde karşılaşılan sorunların anlaşılabilmesi için bu süreçteki uygulamalarda görülen sorunların yönetim bilimi açısından tespiti, analizi ve çözüm önerileriyle beraber uygulamaya katkı sağlaması da amaçlanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, klasik yönetim anlayışından, yeni kamu yönetimine ve yönetime geçişi gerekli kılan nedenlere yer verilmiştir. Yönetim kavramı ve süreci açıklanmış, yönetimin uluslararası alandaki gelişimi ve dönüm noktaları aktarılmıştır. İyi yönetimin ilkeleri, iyi yönetimin demokrasi gibi bir kültürel birikim gerektirdiği üzerinde durulmuştur. Yönetim sürecinde yer alan aktörler ele alınmıştır. Bu aktörlerden özellikle Yönetim Bilimi açısından yeni bir aktör olarak değerlendirilebilecek sivil toplumun (ST) ve kurmuş oldukları STK'ların taşıdığı önem ve süreçte üstlenebilecekleri roller üzerinde durulmuştur. İyi yönetimin ilişkili olduğu kavram ve olgulara değinilmiştir. Ayrıca bu aktörlere yönelik eleştirilere ve genel olarak yönetime yönelik bir takım eleştirilere de yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, HES yapımı sürecinde, yönetimi ve beraberindeki iyi yönetim ilkelerinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. 1980 sonrasında günümüze, hem dünyada hem de Türkiye'de yatırım işlerini özel sektör kuruluşları üstlenmeye başlamışlardır. Dünyada yaşanan bu gelişmeler ise su yönetimi ve daha sonra su yönetimi konularını, dünya gündemine getirmiştir. Su kaynaklarının taşıdığı önemden

dolayı, yönetişimin gerekli olduğu yönünde görüşler belirtilmiştir. HES'ler de su kaynaklarının kullanılmasında yönetişimin gerekli olduğunun düşünöldüğü konulardan biridir. İnsanlar yaşamış oldukları kentlerde ve çevrede yapılan faaliyetlerden etkilenebilmektedir. HES'lerde akarsuların durumu ve suların taşımış olduğu etik değer, çevre hakkı, kent hakkı, sürdürülebilirlik konuları iyi yönetişim ekseninde ele alınmaktadır. Yönetişim sürecinde, halkın veya STK'ların çekincelerini anlayabilme ve değerlendirebilme adına bu kavramlara yer verilmiştir. Yerel yönetimlerin, yönetişim sürecinde ve iyi yönetişim ilkelerinin uygulanabilmesi konusunda, sürecin neresinde olduğu veya olması gerektiği uluslararası belge ve programlar ışığında ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, yenilenebilir enerjinin ve HES'lerin ne olduğu, HES yapım sürecinde uyulması gereken prosedürlerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. HES süreci, Su Kullanım Hakkı Anlaşmalarından başlayarak incelenmiştir. Bu bölümde, HES kurulması için gereken süreçler ve aşamalar üzerinde durulmuştur. HES yapım sürecindeki en önemli aşama ve en çok tartışılan konulardan biri olarak nitelendirilebilen ÇED raporları ele alınmıştır. ÇED'in ne olduğu ve ÇED sürecinde uyulması gereken kuralların neler olduğuna değinilmiştir. ÇED raporlarının ihtivasının ve sonuçlarının ortaya çıkarmış olduğu dışsallıkların neler olduğu literatürdeki yazınlar ekseninde belirtmeye çalışılmıştır. Yine, ÇED raporu hazırlanırken yapılan Halkın Katılımı Toplantıları (HKT) hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. HKT'lerin içeriği konusunda literatürde bahsedilen sorunlara değinilmiştir. ÇED ve HKT'lerin bazı ölkelerdeki uygulamaları da bu bölümde bahsedilen konulardan bir tanesini oluşturmaktadır. HES inşaatı sırasında, halkın ve STK'ların, özel sektör ve devlet temsilcileriyle bir araya gelebilecekleri ve toplumdaki aktörlerin katılımı sağlanarak yönetişim sürecinin işletilebileceği ve ÇED sürecinin bir aşaması olarak değerlendirilen HKT'lerin; ÇED sürecindeki önemine değinilmiştir. HKT'lerin HES inşası sırasında yönetişim açısından etkinliği üzerinde durulmuştur. HES projelerini inşası sırasında, iyi yönetişimin uygulanmasının önündeki engeller ve bunların muhtemel yansımaları teorik olarak incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Doğu Karadeniz örnek olayında yerel halk ve STK'larla yapılan görüşmeler neticesinde; yönetişim sürecinin etkin bir şekilde işletilememesi, iyi yönetişim ilkelerine verilen önemin analizi yapılmış ve ortaya çıkan

sonuçlar tartişılmıştır. HES inşa sürecinde yaşanan sorunların, yönetişim aktörleri arasındaki ilişkileri ne derece ve ne şekilde etkilediği ortaya konmaya çalışılmıştır. nceki bölümlerde teorik olarak açıklaması yapılan kavramların, yönetişim sürecinin işlemesi ve iyi yönetişim ilkelerinin uygulanması bağlamındaki gereklilikleri ve uygulamada bu kavramlara ne derece önem verildiği, neden olduğu sonuçlarla birlikte incelenmiştir. Ortaya çıkan durumun HES yapımı ve iyi yönetişim sürecine etkileri üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL OLARAK İYİ YÖNETİŞİME BAKIŞ

İyi yönetim, yönetim alanındaki birçok tecrübenin sonucu olarak çağımızın ve insanların beklentileri göz önüne alınarak ortaya çıkmış bir kavram olarak ifade edilebilir. Yönetim Bilimindeki her kavram gibi yönetim kavramının da bir nihai sonucu ve gelinen son noktayı ifade ettiği söylenemez.

Yönetim, 1980 sonrası dünyada Yönetim Bilimi konjonktüründe sıklıkla rastlanılır olmuş yeni sağ ve neo-liberal politikaların etkisiyle gündemde git gide daha fazla yer bulmaya başlamıştır. 80'li yılların sonlarına doğru uluslararası kuruluşlar, yönetim teorisinin uygulamaya geçirilmesi yönünde devletleri cesaretlendirecek ya da kimilerine göre onları zorlayacak plan ve programlara ağırlık vermişlerdir. Yönetim, üç aktörün; devlet, özel sektör ve halk/STK'nın bir arada yönetme işine katıldığı süreci ifade etmektedir. STK'lar yönetim sürecinde, halkın, devlet ve özel sektör kuruluşlarıyla olan ilişkilerinde köprü görevi üstlenebilirler. Yönetim sürecinde iyi yönetim ilkelerinin uygulanamamasından kaynaklı olarak sorunlarla karşılaşılabilir. Yönetim sürecine gerekli hassasiyetin gösterilmemesi, iyi yönetim ilkelerine uyulmaması ve süreçteki aktörlerin tutumları sorunlara neden olabilmektedir. Diğer taraftan, yönetim aktörlerinin birbirleriyle olan ilişkileri, hem önceden edinilen tecrübeler neticesinde belirlenmiş ilkelerle hem de süreç içerisinde edinilen bilgiler sonucunda kazanılmış deneyimlerin çıktılarıyla şekillenebilmektedir.

1.1. Klasik Yönetim Anlayışında Değişim

Yönetim evrensel bir anlama sahip olup, iktisatçılara göre, sermaye ve işgücüsüyle birlikte yönetim fonksiyonlarından birisi, yönetim bilimcilere göre, yöneten ve yönetilenler arasındaki otoriteye dayanan ilişki; toplum bilimcilere göre, bir sınıf ya da saygınlık sistemidir (Kuluçlu, 2006: 4). Marksist anlayışa göre, kapitalist sistemi benimseyen

ülkelerde devletin savunduğunu iddia ettiği çıkar egemen sınıfın çıkarıdır ki, bu sınıf burjuva olurken; liberal anlayışa göre politika yapısı gereği ekonomi içinde erir, politika ve ekonomi devletin çıkarlarıyla aynıdır ve bütünleşmiştir (Tortop ve diğerleri, 2014: 17-18). Yönetim, geleneksel yönetim fonksiyonları normlarıyla yerine getirilen bir yapı iken, bu durum yeni çok katmanlı ve birlikte yapılarak karakterize edilen yönetim faaliyeti değildir (Lockwood, 2010: 754). Yönetim, yöneten ve yönetilen arasında emir ve rızaya dayalı olarak bir işi yapma faaliyetidir.

Klasik yönetim anlayışı, bugünkü kadar karmaşık ağların ve yapıların olmadığı, yine bugünkü gibi vatandaşlar tarafından, devletten beklentilerin çok fazla olmadığı bir devrin yönetim biçimi olarak nitelendirilebilir. Klasik yönetim çoğu insanın, özellikle yerleşik hayata geçerek kentli hayatına başladığı, sanayi devriminden sonraki süreçte etkili ve gerekli olmaya başlamıştır. Yönetim faaliyeti tarihin her döneminde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Doğal olarak yönetim faaliyetinde meydana gelen değişim süreçleri, daha öncekilerin, görece olarak, iyi ya da kötü yönleri üzerine inşa edilmiştir. Kamu yönetimi alanında, Fayol'un başlattığı ve Weber'le oldukça sağlamlaşan klasik sistem, o günün devlet örgütlerinde ve diğer örgütlerde yaşanan sorunların çözümünde etkili olmuştur. Bu sayede, yönetimde etkinliğin ve verimliliğin önemi vurgulanmış olup, yönetimde etkinlik ve verimlilik sağlanması hedefine ulaşmak için gereken yol haritası çizilmiştir. Weber, devletin akla uygun hukuk kurallarını uygulayan bir yapıya sahip olduğunu, o nedenle devletin yapmış olduğu bürokratik eylem ve işlemlere akla uygun olduğu için vatandaşların uyması gerektiğini belirtmiştir (Şahin, 2011a: 60). Weber'in bürokratik yönetim yaklaşımı, akli ön plana çıkaran bir disiplin olma özelliği taşımaktadır.

Klasik yönetim anlayışında devletin bir çok alanda düzenlemeler (regülasyon) yaptığı görülmektedir. Kamusal regülasyon kavramı devletin sosyal sistemin işleyişi üzerine yapmış olduğu her türlü düzenleme ve müdahaleyi ifade etmekte, devletin siyasi ve ekonomik düzene yapmış olduğu her türlü düzenleme ve müdahale bu kapsama girmektedir (Aktan ve Karaaslan, 2006: 85). Klasik yönetim anlayışı genel olarak devletin "Kamu yararı" gerekçesiyle özel sektörün yapması veya yapmaması gereken konuları belirlediği hukuki kurallardır (Sarısoy, 2010: 281).

Kamu yönetimi hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiştir. Hiyerarşik yapılarda üst makamlarda bulunan kişiler her şeyin denetimleri altında olmasını ister, bundan dolayı alt kademelerde bulunan memurlar, vatandaşa gerekli hizmeti sunabilme konusunda sıkıntıya düşebilmektedirler (Mengi, 1997: 505). Hiyerarşinin altında bulunan memurlar, en basit ya da en kısa zamanda yapılabilecek işlemler için dahi üstlerine danışmak zorunda kalabilmekte ve sorumluluk almaktan kaçınma yoluna başvurabilmektedirler. Klasik yönetimde yaşanan en belirgin sorun söz konusu yönetim anlayışının hantal, aşırı kuralcı ve merkezci yapısından kaynaklandığı ifadesinde bulunulabilir. Klasik yönetim anlayışında kararlar merkezden alınmakta, taşra birimlerine/alt yöneticilere yapması gerekenler iletilmekte ve faaliyete geçilmektedir. Yerel halkın konuyla ilgili beklentileri ve tavsiyeleri ise klasik yönetim anlayışının ilgilenmesi gereken bir konu olarak dikkate alınmayabilir.

Klasik kamu yönetiminde yaşanan sorunlar sadece düşük hizmet kalitesinden kaynaklanmamaktadır. Hukuksal sorunlar, örgütsel yetersizlik ve vatandaşların kendileriyle ilgili kararlara katılımı yönündeki sıkıntılar yönetimin meşruluğu anlamında önemli bir sorunu karşımıza çıkarmaktadır (Çukurçayır ve Sipahi, 2003: 36). Kamusal güvenliği sağlamak için devletin sahip olduğu zorlayıcı güç, özel mülkiyete el koyma ve vatandaşın haklarını yok sayma şekline büründüğünde ve yasalarca da meşrulaştırıldığında, toplumda hoşnutsuzluğa, hatta tepkilere neden olabilir (Fukuyama, 2012: 23). Klasik yönetimde tek doğru üzerine kurulmuş bir yönetim zihniyeti vurgulanırken, hâlbuki tek doğru olarak sunulmuş şeyler defalarca değişikliğe uğramış olup, bununla beraber doğru organizasyonu bulma çabaları bugün dahi devam etmektedir (Drucker, 2014: 17). O nedenle, değişen koşullara ayak uyduracak dinamik süreçlere ihtiyaç olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, değişimi mümkün olduğunca hızlı sağlayabilecek STK'lar, özel şirketler vd. aktörlerle etkin iletişim halinde bulunmak faydalı olabilir.

Maslow'dan anlaşılabilceği gibi, farklı durumlar farklı yönetilmelidir (Drucker, 2014: 25). Klasik yönetim sisteminde, sorun çözümü veya politika uygulamaları yerel ya da merkezi nitelik taşımasına bakılmaksızın, merkezin daha önceden belirlemiş olduğu sınırlar dâhilinde çözülmesi yönünde bir seyir izleyebilmektedir. Bu sistemde tepeden inmece, vatandaşın istekleri ve beklentileri göz önüne alınmadan; duyarsızca, gizli, merkezîyetçi ve aşırı bürokratik bir hava hâkimdir (Karaçor ve Oltulu, 2011: 406). Bu

durum ise, yaşanan sosyal, ekonomik ve politik değişime aksi yönde bir süreci ifade etmiş olacak ve yönetim anlayışında değişim zorunlu hale gelebilecektir.

Her bir sistemin veya yapının içerisinde yaşanan değişimin nedenleri ve sonuçları, hatta yaşanan değişimin sürecine kadar farklılıklar görülebilir. Bir diğer anlamıyla, yönetim sisteminde değişime uğrayan toplumun kültürel özellikleri, devlete bakışı, devletin birey ve topluma bakışı, değişimin nereden kaynaklandığı ve neden yapıldığı gibi faktörler, toplumlar-ülkeler arasında farklılıklar göstereceğinden, teoride tek olan bir yaklaşım uygulamada farklı sonuçlara neden olabilir. Bir ülke için uygulamada herhangi bir soruna neden olmayan bir faaliyet, bir başka ülkenin sosyo-kültürel ve/veya ekonomik koşullarından dolayı soruna neden olabilir. İşte bu nedenle Türkiye'de yaşanan klasik yönetim unsurlarından kaynaklı genel sorunların yanında, Türkiye'nin kendine has özelliklerinden kaynaklı sorunları da mevcut olabilmektedir. Kısaca örnek vermek gerekirse, Weberyen bürokrasiye göre iş yapan Almanya ile yine aynı sistemi benimseyen Türkiye arasında uygulamada benzerliklerin yanında farklılıklar bulunabilmektedir. Alman yönetim anlayışında kolaylıkla uygulanan ve iyi sonuçlar verebilen bir ilke, Türk yönetim sisteminde sorunlara neden olabilir. Bu durumun aksi de geçerli olabilir. Çukurçayır ve Sipahi'ye (2003: 37-38) göre Türk kamu yönetiminde bir takım sorunlar şöyle sıralanabilir:

- *Merkeziyetçi ve statükocu niteliği:* Kamu yönetiminde yaşanan birçok sorunun kaynağı budur. Bu sistem halkın katılımına ve denetimine tamamen kapalıdır. Toplumun farklı kesimlerinin farklı sorunlarının çözümü için tek bir karar mekanizması vardır.
- *Kırtasiyecilik:* Gereksiz formalite ve işlemlerdir. Yetkiyi devretmeme istemi ya da yetkiyi kendinde toplamak isteminin sonucudur. Hiyerarşide üstte bulunan yöneticilerin amacı otoriteyi paylaşmak istememesidir.
- *Örgütsel büyüme ve hantallaşma:* Kamu kurumları bütçe araç gereç, bina, malzeme ve personel olarak genişleyebilmektedir. Bir birimin ise kamu hizmetini yerine getirebilmesi için optimum büyüklükte faaliyet göstermesi gerekmektedir. Dünyada kamu kurumları küçülme eğilimindedir.
- *Gizlilik ve dışı kapalı olma:* Gizlilik, yönetimin elindeki dokümanların açıklanmamasıdır. Kapalılık, kamu kurumlarının dış çevreden etkilenmemesi,

buraya karşı duyarsız olması ve talepleri göz ardı etmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'de durum kamu kurumlarında alınan kararların gizli kalması ve devlet sırrı niteliği taşıdığı yönündedir.

- *Kuralsızlık ve sorumluluktan kaçınma:* Türkiye'deki kamu yönetimi sistemi, halkı potansiyel suçlu olarak gören bir anlayış üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla halk kontrol edilmelidir. Neticesinde, işler ağır yürütülürken, işi yapmak istemeyen kamu görevlisinin mevzuata dayalı mazeretler üretmesine neden olabilmektedir.
- *Siyasal yozlaşma ve çürüme:* Kamu yönetimi taşımış olduğu özelliklerden ötürü yozlaşma eğilimi bulunduran yapılardır. Personele gerek duyulmayan alanlara politik gerekçelerle istihdam yaratılması, kanunen yasal olmayan işlerde, araya hatırlıların girerek, işin kılıfına uydurulması gibi nedenler yönetimde yozlaşma ve çürümeye neden olabilmektedir.

Klasik kamu yönetiminde yaşanan sorunların, bireyleri bu sorunlara tepki göstermeye itmenin yanı sıra, yaşanan sorunsal sürecin nimetlerinden faydalanabilme yoluna da ittiği ifade edilebilir.

1.2. İyi Yönetişime Geçiş Süreci

İdeal devlet düzeni ve yönetim sistemi üzerinde eski zamanlardan beri çalışılmakta ve ideal devlet nedir? İdeal devletin özellikleri nasıl olmalıdır? İyi bir yönetim için gerekenler nelerdir? gibi sorular literatürde yanıt aramaktadır (Aktan, 2008: 11). Dünyada ideal devlet nedir sorusuna verilen cevabın 1970 yıllara, refah devleti anlayışının çöküşüne kadar, devletin genişlemesi ve birçok alanda son ya da tek sözü söyleyen güç olması şeklinde olduğu söylenebilir.

Toplumdaki ve ülke yönetimindeki sorunların çözümünde devletin sorun çözebilme kapasitesi ve yöntemi tartışmalara konu olmuştur. Bell'in ifadesiyle: *Devlet küçük problemler için oldukça büyük kalırken, büyük sorunlar için oldukça küçük kalmaktadır* (Çukurçayır ve Sipahi, 2003:36). Devlet küçük sorunların çözümünde bürokratik yapının karmaşası ve formaliteleriyle boğuşarak zaman kaybedebilmektedir. Diğer taraftan, büyük

ve karmaşık sorunları tek elden, toplumdaki diğer aktörlerin katılımını gerekli görmeyerek, çözüme çabasına girdiğinden sorun çözmede yetersiz kalabilmektedir. İnsanlık tarihi boyunca, meydana gelen bir dizi değişim ve gelişimin sonucu olarak, yeni ihtiyaçların veya yeni sisteme ayak uydurma çabasının bir yansımasını da, devletin yerine getirmiş olduğu faaliyetlerde ve değişimlerde görmekteyiz. Bu değişimler devletin yerine getirmiş olduğu neredeyse tüm faaliyetleri ya da hizmetleri etkilemiştir. Yaşanan nicelik ve nitelik farklılaşması, hizmetlerin sunumu için gereken yeni örgütlenmeleri ve bu örgütlenmelere uygun yeni kamusal ilişkileri ortaya çıkarmıştır (Arslan, 2010: 22). Diğer taraftan, liberal politikalar ve Yeni Sağ'ın da etkisiyle birçok devlet hizmetlerini vatandaşa değil müşteriye hizmet mantığıyla daha hızlı ve verimli sunabilecek özel sektör tekniklerinin kamu yönetimine de uygulanabileceği sonucuna varmıştır. Kamu yönetiminde eleştirilere neden olan hantallık, verimsizlik, kaynakların etkin kullanımı gibi sorunların çözülebileceği düşünülmüştür (Mengi, 1997: 506).

Yönetişim kavramının akademik çalışmalara konu olması farkındalığı artırmıştır (Aguilera ve Cazurra, 2009: 376). Yönetişimi benimseyenlerce devlet, karmaşıklaşan dünyada eylem kapasitesini giderek kaybetmekte, kendi eylemlerinin sonuçlarını kestirmekte zorlanmakta, istenmeyen sonuçlara yol açabilmekte ve yapmaya çalıştığı faaliyetlerde, toplumun farklı kesimlerinden tepki alarak, meşruiyet sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır (Yüksel, 2000: 149). Geleneksel kamu yönetiminin teoride ve pratikteki yetersizlikleri, yeni yönetim anlayışını gerekli kılmaktadır (Tortop ve diğerleri, 2012: 298). Bu bakımdan, devletin klasik iş görme şeklinin günün ihtiyaçlarını-gereklerini karşılayamayacak durumda olduğu söylenebilir.

1980 yılından bu yana içinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinin de etkisiyle, hayatın neredeyse tamamında etkili olan değişim, yönetim faaliyetini de içerisine almış ve bu alanda bireylerin ve toplumların algılarında, olay ve durumlara karşı bakış açılarında dönüşüme neden olmuştur. Küreselleşmenin etkisiyle insanlar kendi günlük yaşamlarında çok uzakta olan bitenlerden etkilenmekte, kendilerinin nasıl yönetildiği sorusuna karşılaştırmalı olarak cevap verebilmekte, daha fazla bilgiye ulaşabilmekte, daha fazla demokratik haklar talep edebilmekte ve yönetimde daha fazla söz sahibi olma isteğinde bulunabilmektedir (Bayhan, 2002: 3). Yaşanan bu süreç neticesinde, güçlü merkezi yapılardan daha desantralize (yerel) yapılara ve esnek yönetime, yönetimde dışa

kapalıktan şeffaf yönetim anlayışına, oldukça yavaş işleyen bürokratik yapılardan hızlı ve işlevsel bir yapıya ve vatandaşları karar alma sürecinin dışında bırakan tepeden inmeci yani merkezi karar alma süreçlerinden vatandaşın da katıldığı, katılımcı uygulamaların olduğu, anlayış değişiminin yaşandığı bir sürece girilmiştir (Çukurçayır ve Sipahi, 2003: 35). Değişen koşullar sonucunda ortaya çıkan durumlar toplumu yeni beklentilere ve girilecek faaliyetlere itmektedir. Bireyler yönetsel konularda daha fazla bilgili ve ilgili hale gelmiş, ST ile devlet ve birey arasındaki iletişimi sağlama anlamında ihtiyaç artmış ve neticede ST'nin gücü aynı doğrultuda hissedilir olmuş ve tüm bunların sonucunda hükümetler üzerinde artan baskılar; yönetim tarafında bilgilendirilme, katılımcı kamu politikaları hazırlama ve hizmet sunumu gibi konularda karar alma süreçlerine aktif olarak katılma gibi istemler üzerinde yoğunlaşmıştır (Çukurçayır ve Sipahi, 2003: 35).

Dünya siyasetindeki baskın eğilim, hantal hükümetin eleştirilmesi yönünde olup, yatırımların devletten özel sektöre ve serbest piyasaya kaydırılması yönündedir (Fukuyama, 2012: 17). Devlet ve yurttaş ilişkilerinin gelişme sürecinde son döneme kadar yönetimin sunduğu hizmetler sadece onun sosyal ve hukuk devleti olma özelliklerine göre değerlendirilmektedir. Fakat değişen süreç içerisinde bireysel ve toplumsal değerlerin değişmesi ile kamu hizmetinden beklentiler de değişmiş ve hizmetin kalitesi ve başarısı da dikkate alınmaya başlanmıştır (Mengi, 1997: 508). Nihayetinde vatandaşlar idarecilerin aldıkları kararların kalitesinden daha fazlasını önemseyerek, karar alma süreçlerine de katılmak istemişlerdir.

Süreç içerisinde artık yönetim İngiltere'de ve ABD'de tartışmasız şekilde sözlüklerde yerini almış, gelişmiş ülkelerde kabul gördüğü gibi gelişmekte olan ülkelere de benimsenmeye başlamış ve diğer uluslararası kuruluşlarca dünyanın geneline yayılmıştır (Stoker, 1998: 18). Bir yanda dışarıdan, uluslararası alanda meydana gelen yeni sağ, özelleştirme ya da neoliberal politikalar ve de küreselleşme gibi konjonktürel süreçlerin etkisi; DB, AB, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi kuruluş ve yapıların baskılarının varlığı; diğer tarafta ise içeride yaşanan bu gelişmelerden etkilenen bireylerin-ST'nin devlete yapmış olduğu baskılar sonucunda, kamu yönetiminde bir değişimin yaşanmasının kaçınılmaz hale geldiği ifade edilebilir.

Yeni Kamu Yönetimi (YKY) ya da Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ); Batı kamu yönetimi alanındaki bir dizi değişimden ve Kamu Tercih Teorisi'nden ilham alınarak oluşturulmuş bir yönetim sistemidir (Val de Walle ve Hammerschmid, 2011: 191). YKY vatandaşın yönetimden beklentilerinin ve taleplerinin değişmesiyle devletin vatandaş üzerine yoğunlaştığı, bireyin aktif bir rol kazanabilmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulduğu bir sistemi ifade etmektedir (Karaçor ve Oltulu, 2011: 404). Birey pasif ve himaye edilen konumdan çıkmakta, etkin ve eylemde bulunan kudretli bir konuma gelmektedir (Çukurçayır, 2003: 262). Vatandaşın katılımını kolaylaştıracak düşünsel alt yapının önemi büyüktür. Burada katılımdan kasıt vatandaşın bir hizmeti almak ya da kabul etmek zorunda olarak değerlendirilmesinden öteye gidilerek, vatandaşın müşteri olarak görülmesi, almış olduğu hizmetin kalitesine yönelik söz hakkının olmasıdır. Dolayısıyla, YKY anlayışı içerisinde demokrasinin önemi büyüktür (Karaçor ve Oltulu, 2011: 407). Çünkü YKY anlayışı içerisinde katılımın ve temsilin önemi büyüktür. Fakat YKY'de katılımdan asıl anlaşılması gereken özel sektörün katılımıdır, vatandaşın katılımı süreçle ilgili değil sonuçla ilgilidir (Arslan, 2010: 29). Vatandaşın katılımı nihai üründen memnuniyetiyle yani geri bildirimle sınırlıdır. YKY anlayışının ortaya çıkma nedeni olarak klasik yönetimin nasırlaşmış sorunları kadar, günümüzde görülen değişime ayak uydurma gereği de önem taşımaktadır (Karaçor ve Oltulu, 2011: 405). YKY'nin işleyişinde piyasa tekniklerinin kullanılması esas olup, eskiden kamu yönetimi tarafından üstlenilen birçok hizmetin piyasa mekanizmasına aktarılarak, bu şekilde yerine getirildiği bir süreç olduğu söylenebilir. Bu süreci ortaya çıkaran iki önemli dinamik mevcuttur (Tortop ve diğerleri, 2012: 303):

Birincisi: Tüm aktörlerin görevleri yeniden gözden geçirilmiştir. Netice olarak, kamu yönetiminin küçültülmesi gibi tartışmalara gidilerek, hizmet sunumunda kâr amacı gütmeyen gönüllü kuruluşlara ve özel sektöre ihtiyaç duyulduğu yönünde fikirler ağırlıklı olarak ortaya atılmaya başlanıp, alınacak kararlarda yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

İkincisi: Yönetimler yaşanan bu değişim sonucu kapasitelerini yeniden değerlendirme imkânı bulmuş, bu durum yüksek kalitede mal ve hizmet sunumuna neden olmuştur.

Yöneten ve yönetilen arasında insancıl ilişkilerin kurulması, yönetenlerin halk ile olan ilişkilerine iyi yönde önem vermeleri, yönetime içeriden ve dışarıdan katılmalara izin verilmesi, hizmet sunumu yapılacak kitlelerin istekleri ve beklentileri doğrultusunda mal ve hizmet üretilmesi ve sonuç olarak hizmet alanların madden olduğu kadar manevi olarak da memnun edilmesi yeni yönetim anlayışının bir takım özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Tortop ve diğerleri, 2012: 298). Kamu yönetiminde kamu hizmetlerinde motivasyonu sağlamak adına; hükümetler, gönüllü kuruluşlar ve özel sektör arasındaki ilişkilerin gelişmesi gündeme gelmiştir (Ökmen ve Demir, 2010: 38). Yönetim alanında yaşanan bu değişim ve gelişim ihtiyaçtan öte zorunluluk ve tercih değil kaçınılmaz bir sondur (Aykaç, 1999: 9). Yeni yönetim anlayışı, yönetim biçim ve yöntemlerinin teknolojik değişimle uyumlaştırılması ya da eğitim standartlarının ve toplumun eğitim düzeyinin yükselmesi neticesiyle ortaya çıkan değişimi içermekle beraber, yaşanan bu değişim sürekli bir nitelik taşıyıp değişen çevresel faktörlere karşı uyum sağlayan organizmaların doğal tepkisine benzemektedir (Tutum, 1994: 5).

YKY anlayışı temel olarak piyasa mekanizmasına mal ve hizmet üretiminde büyük önem vermektedir. Piyasa mekanizmasının işler olması yönünde destek olunması gereği esastır. KYK kendinin yapmak zorunda olduğu hizmetleri ise piyasa mantığı çerçevesinde halka müşteri olarak yaklaşarak gerçekleştirmektedir. KYK'nin amacı, kamu kurumlarını yeniden düzenleyerek, hizmetleri yerine getirme sorumluluğunu etkili ve ekonomik bir hale getirecek şekilde artırma ve özel sektörün deneyimlerinden faydalanmaktır (Tortop ve diğerleri, 2012: 302). KYK'de temel hedef, özel sektör tekniklerinin kullanılarak, vatandaşa kaliteli hizmet sunabilmektir.

Kamu yönetiminde hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Bunun elbette ki birçok nedeni bulunmaktadır. Drucker'a göre (1991: 69) bunun üç nedeni mevcuttur: *İlk olarak:* İkinci Dünya Savaşı'ndan beri uygulanan kamu yönetiminde ve uygulamalarında genel olarak başarısızlığa uğranması. *İkinci olarak:* Devlet o kadar büyüktür ki, vergilendirme ya da diğer yollarla sağlanacak gelir, devletin giderlerini karşılayacak miktarda olmamaktadır. *Son olarak:* Devletin gelir elde etme ve yaratma kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle; kamu yönetiminin sadece güvenlik, yasaların uygulanmasını sağlamak ve süreçleri yönetmek ya da kontrol etmek adına hareket edip, diğer devlet dışı kuruluşların da yapabileceği işleri onlara devretmesi gerekmektedir.

YKY anlayışı yönetimde olduğu gibi demokrasiyle yakın bir ilişki halindedir. Demokrasi bu yaklaşımların olmazsa olmazıdır, denilebilir. Kamu yönetiminin demokratikleşmesi adına ise, YKY anlayışı bazı amaçlar doğrultusunda hareket etmelidir (Balcı, 2008):

Birincisi: Vatandaşın bilgi edinme hakkının geliştirilmesi, açık yönetim ve katılımcı mekanizmaların geliştirilmesi.

İkincisi: Kamu yönetiminde işletme yöneticiliği anlayışının ön plana çıkarılması.

Üçüncüsü: Kamu yönetiminin geleneksel statüsünden sıyrılıp, etkileme araçlarında daralmaya gitmek.

Dördüncüsü: Yönetişim uygulamaları, e-devlet ve ST gibi yapı ve anlayışlara önem verilmelidir.

Vatandaşların günümüz siyasi konjonktüründe, devletten beklentilerinin yerine getirilebilmesi için yukarıdaki amaçların gerçekleştirilebilmesine hukukun üstünlüğünü de eklediğimizde, yönetime giden adımların bazılarının atılmış olduğu söylenebilir. Fakat yine de, YKY daha çok müşteri odaklı ve piyasa merkezli bir sistem olarak tanımlanabilir.

Diğer taraftan, ABD’de, toplumsal yaşamın gereklerine, kamu yönetiminin işleyişini ve yapısını uyumlaştırmak adına bir takım çalışmalar da yapılmıştır. Bu hareketi başlatanlar Dwight Waldo ve ekibidir. Minnowbrook konferanslarında tartışma bulan hususlar özellikle, kamu yönetiminin etkinliğinde aktif ve katılımcı yurttaşlığın önemi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Özgür ve Öztepe, 2015: 103-107). Dwight Waldo tarafından 1968’de ilki düzenlenen Minnowbrook I konferansında, sosyal eşitliğe ve vatandaşların katılımına vurgu yapıldıktan sonra, yenedünyanın beklentilerinin geleneksel yöntemlerle karşılanamayacağına altı çizilmiştir (Nabatchi ve diğerleri, 2011: 30). Dolayısıyla, değişen beklentilerin karşılanması için karar alma süreçlerine daha fazla aktörün katılımının sağlanması gerekmektedir.

1.3. İyi Yönetişim (Good Governance)

Yönetişim kavramı İngilizce "governance" kelimesinin karşılığıdır. Bu kelime diğer taraftan yönetim anlamına da gelmektedir. Yönetişimin önüne "yeni" getirilmesindeki kastın, onun yeni ilkeleri olduğunu ve dünya yönetim konjonktürünün ilgisini çekebilmek adına olduğu yönünde yorumlar mevcuttur (Doornborns, 2001: 99; Ciğeroğlu ve Özgür, 2011: 282). Yönetişim; "bir toplumsal-politik sistemdeki ilgili bütün aktörlerin ortak çabalarıyla elde edilen sonuçların oluşturduğu yapı ya da düzen" olarak karşılık bulmaktadır (Bozkurt ve diğerleri, 1998: 274). İyi yönetim yaklaşımının ilkeleri ile genel olarak yönetim literatürü büyük benzerlikler göstermekte ve yönetim ve iyi yönetişimin özellikleri ideal tipi, olması gerekeni ifade etmektedir (Ökmen ve diğerleri, 2004: 43). DB; insan hakları, katılım, açıklık ve hesap verebilirlik gibi ilkelerden yoksun olan "bad governance" kötü yönetim yerine, bu ilkeleri benimseyen "good governance" iyi yönetişimi vurgulamak için "good" kelimesini vurgu amaçlı olarak yönetişimin önüne koymuştur (Weiss, 2000: 801). Yönetişimin iyi yönetim haline gelmesi ise bu ilkelerin iyi uygulanıyor olmasına bağlıdır (Maliye Bakanlığı, 2011). Dolayısıyla bu çalışmada, yönetim süreç ve ilkelerini anlatmak için iyi yönetim kavramı kullanılacaktır.

Kavramın bugünkü anlamda ilk kullanımı ise, 1989 yılında DB tarafından Afrika'nın kalkınması ve yolsuzlukla mücadele için hazırlanmış Sub Saharan Africa From Crisis to Sustainable Growth (Sahra Altı Afrika Krizden Sürdürülebilir Kalkınmaya) raporunda görülmektedir. Raporda yöneten ve yönetilen yani hizmet sunan ve sunulan arasında bir dengenin oluşturulması yönünde ifadeler mevcuttur (World Bank, 1989: VII). DB bu raporda, iyi yönetim kavramını doğudan bir başlık olarak kullanmamış, fakat günümüz yönetim algısının içeriğini oluşturacak ilkeler ve uygulamaların ana hatlarını çizmiştir.

Kjaer'e göre kavram 14. yy'a kadar uzanarak tarafsız bir anlam ifade etmekteydi ve iyi yönetim mi yoksa kötü yönetim mi olduğunu vurgulamak amacıyla önüne iyi veya kötü ekleri getirilmiştir (Gündoğan, 2010: 15). Hükümet etme anlamında da kullanılan yönetim terimi, ast üst ilişkisine dayalı bir anlayışı öne çıkarırken; iyi yönetim kavramı yönetim sürecinde yer alan aktörler arasında iletişimin olduğu, bu faaliyete ST'nin ve özel sektörün de etkin olarak katıldığı ve faaliyette buldukları demokratik bir süreci ifade etmektedir

(Yüksel, 2000: 145). Bununla beraber iyi yönetim yalnızca ST'nin yönetime katılımı anlamına gelmemekte; etkinlik, şeffaflık, hukuk devleti, hesap verebilirlik, yerindelik ve insan hakları gibi pek çok iyi yönetim ilkelerini içerisinde barındıran bir kavramı nitelemektedir (Ataay, 2006: 128).

Birlikte yönetme yoluyla kamu, özel sektör ve STK'lar yerel ve ulusal sorunların çözümü noktasında, beraber çalışacakları yeni bir yönetim anlayışını ifade etmektedir (Kooiman, 1999: 68). İyi yönetim, kamusal meselelerin ve politikaların tartışıldığı ve bunlara toplumdaki farklı aktörlerin katıldıkları, politika ve yönetimdeki değişim sürecini ifade etmektedir (Grindle, 2004: 526). İyi yönetim, yeni bir yönetsel araç ortaya koymaktan daha fazladır, o kamu hizmetlerinin en iyi şekilde yerine getirilmesi anlamına gelir (Stoker, 1998: 18). İyi yönetim, yönetimin tamamen anlamının değiştiği bir süreci ifade etmektedir (Rhodes, 1996: 652). İyi yönetim, yönetim sürecinin devlet dışı bir alana da yayılması şeklinde yorumlanabilir (Güzelsarı, 2003: 19). Dünyada ortaya çıkan küreselleşme ve yerellik olguları, yönetimin tek bir aktör olarak merkezi otoritelerin elinde olamayacağını işaret eder (Rosenau, 1992: 3). İyi yönetimden anlaşılması gereken, mutlak iyi bir yönetim olamayacağından dolayı, günümüz ihtiyaçları ve değerleri göz önüne alındığında; demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve katılımı gibi iyi yönetim ilkelerinin yönetim süreci içerisinde sağlanabilir olması gerekliliğidir. İyi yönetimle anlatılmak istenen, yöneten ve yönetilen ilişkilerinde farklı bir aşamaya geçildiğidir.

İyi yönetim, yönetim sürecinde taraflarını belirlerken Yönetim Biliminde bir paradigma değişimine neden olduğu söylenebilir. Yönetim STK, devlet ve piyasanın, arasındaki sınırların ve ilişkilerin yeniden tanımlandığı bir kavramdır (Kooiman ve Vilet, 1993: 64). İyi yönetim, bu değişimi içselleştirerek, belirli ilkeler doğrultusunda yönetim faaliyetini yerine getirme eylemini ifade etmektedir. Bu bakımdan iyi yönetim, yönetimden daha geniş bir anlam ifade eder (Güler, 2003: 100). Diğer taraftan iyi yönetim ilkeleri, yönetim sürecinde uygulanması gereken kurallar olarak da değerlendirilebilir.

İyi yönetimin bir kavram olarak gelişmesinde, Yeni Kamu Yönetimi Hareketi (YKYH) ve Yeni Kamu Hizmeti (YKH) anlayışlarının katkılarının da olduğu söylenebilir.

YKH ise demokratik vatandaşlık, ST anlayışı ve postmodernizmden beslenmektedir (Genç, 2015: 137). YKYH, hem uygulamadaki demokratik geleneğe bir karşı çıkış hem de Minnowbrook II'de (1988) analizi yapılmak istenen, kamu yönetimindeki önceliklerin değişmesidir (Özgür, 2003: 190). Buradaki öncelik değişimi günümüzde oluşan yönetim anlayışının temellerini atacak, düşünsel değişimin başlangıcını sağlayacak etkenlerden biri olacaktır. Bu bağlamda, yönetim süreci karşımıza dört düzeyde çıkabilir: kamu düzeyinde, özel sektör düzeyinde, STK düzeyinde, kişisel düzeyde (Yılmaz, 2010: 84). Yönetim anlayışındaki değişim bu dört aktörde yansımaları bulacaktır. YKYH ve YKH'nin bir uzantısı olarak ifade edilen yönetim, kamu hizmetlerinin görülmesi hususunda Denhardt ve Denhardt (2001: 398-399) yedi ilke önermektedir:

- Hizmet etmek; Tekelciliği reddeden, katılımcı ve müzakereci bir yönetim anlayışı içerisinde toplumdaki birçok isteği olabildiğince karşılayabilme.
- Kamu yararının üstün olması; Kamu yararı, bir takım sorunların çözümünde hızlı bir araç olarak kullanılmaktan ziyade varılması gereken bir amaç olarak görülmelidir.
- Yurttaş odaklılık; Politikalar ve programlar, yurttaşların ihtiyaçlarını etkili biçimde ve sorumluluk duygusu içerisinde karşılamalıdır.
- Müşteri değil vatandaş odaklılık; Kamu görevlileri bir vatandaşa müşterilere yapılan muameleden ziyade vatandaşlar arasındaki güveni ve iş birliğini geliştirebilecek uygulamalara yönelmelidir.
- Kamu hizmetlerinde hassasiyet; Kamu görevlileri, piyasaya göre, kanunlara daha fazla uyma, anayasa ve toplum değerlerine uyma, siyasi kurallara, profesyonel standartlara ve kamu yararına hizmet etmeye daha fazla dikkat etmelidir.
- İnsana saygı; İnsanların katıldığı kamu ağları ve organizasyonları, insana saygı çerçevesinde ve liderliği paylaşarak yönetildiğinde daha fazla başarılı olabilmektedir.
- Kamu yararına yönelik işlere kamu görevlileri tarafından, özel sektör çalışanlarına nazaran daha fazla katkı ve gelişim sağlanabilir. Bu sayede yurttaşlar, topluma yararlı işlerde halkın kaynaklarını kendi kaynağıymış gibi kullanan girişimcilerden daha fazla katkıda bulunabilirler.

Yönetişim kavramını anlatmak için birden çok alanda yine birden çok kullanımla karşılaşmaktayız. Örneğin; minimal devlet, birlikte yönetim (corporate governance), YKİ kendi kendine organize olmuş iş ağları (self-organised network) gibi (Rhodes, 1996: 652). YKİ ayrıca yönetim yaklaşımlarından biri olarak da nitelenmektedir (Orhan ve Yalçın, 2015: 172). Bazı yazarlarca (Gaudin, 1998:47) kökeninin 16. yy. kadar dayandığı ifade edilmektedir. YKİ, yönetim gibi bürokratik paradigmaya alternatif olarak ortaya konmuştur (Parlak, 2013: 264). YKİ'nin temelinde de yönetişimde olduğu gibi kontrol, otorite ve sorumluluğun kaçınılmaz olarak dağıtılması yatmaktadır (Kapucu, 2012: 34).

İyi yönetim modelinde klasik kamu yönetimi anlayışında etkin bir arada şekilde yeri olmayan devlet, özel sektör, STK olduğu birçok farklı aktörün rol aldığı görülebilmektedir (Karaçor ve Olutlu, 2011: 409). İyi yönetişimde, karar alma süreçlerinde daha fazla aktöre yer verilmesi, politikaların oluşumunda çoklu etkileşimin gerçekleşmesi amacı güdülür (Temiz, 2012: 202). Bununla birlikte devletin, kamu politikalarının kurallarını koyan ve bu süreçleri denetleyen bir rol üstlendiği fakat doğrudan hizmet üreten bir rol üstlenme konusunda çok az bir işlevi olduğu söylenebilir (Balcı, 2008). Klasik yönetim anlayışı dâhilinde bir karar alırken "yaptım-uygulayın", diğer bir ifadeyle "yaptım oldu" anlayışının hâkim, tamamen idarenin belirlemiş olduğu, Weberyen bürokrasi mantığı içinde bir yönetim faaliyetinin etkin olduğu söylenebilir. YKY anlayışında karar alma "böyle yapıyorum haberiniz olsun" düşüncesi içerisinde şekillenmektedir. YKY'de karar alma süreci, önceden belirlenmiş; piyasa mantığı, etkinlik ve verimlilik, sonuca odaklı ve çıktılara önem verme gibi kriterler temel alınarak yapılmaktadır. İyi yönetim yaklaşımında ise, karar alma başlı başına bir süreç olup "beraber yapalım" anlayışının hâkim olduğu, yönetim faaliyetinin de devlet, ST ve özel sektörce yürütüldüğü bir süreci ifade ettiği söylenebilir.

İyi yönetim sürecinin içinde devlet dışındaki aktörlerin yakın ilişki halinde oldukları, geleneksel kamu yönetimindeki gibi hiyerarşi ve emir komutaya göre işlemeyen, çoklu örgütsel ağlar, pazarlıklar ve ikna süreçlerinin yer aldığı, devletin dümende olduğu bir süreç görülmektedir (Ciğeroğlu ve Özgür, 2011: 286, Karaçor ve Olutlu, 2011: 404). İyi yönetim sürecinde, yurttaşlar sadece hak talep eden değil, aynı zamanda ödev ve sorumluluklar da yüklenen aktif yurttaş konumundadırlar (Arzu Yıldırım, 2014: 77). Bu

nedenle yurttaşların, yapılacak faaliyetlerle ilgili olarak, iyi yönetim süreçlerine katılma hak ve sorumluluğunu da üstlendikleri söylenebilir.

Kamu yönetimi alanında, içeriğini yöneten-yönetilen ilişkilerinin, demokratikleşme arayışının, devletin hizmet sunma kapasitesindeki gelişmelerin yanında, hukukun üstünlüğünün oluşturduğu bir kavram olan yönetim; ulusal-uluslararası ve yerel ölçekte uygulama alanı bulmuştur (Sobacı, 2007: 219; Kurt ve Uğurlu, 2007: 82). Daha iyi bir yönetim için, ekonomik ve finansal yönetimin geliştirilmesi, hukukun üstünlüğünün tahsisi ve halkın katılımı sağlanmalıdır (Sobacı, 2007: 221). Yönetişim kavramı ile yöneticiler ile yönetilenler arasında iyi bir iletişim kullanarak, diyalog geliştirme uzlaşma sağlama çabası anlaşılmaktadır (Akıncıoğlu, 2004: 249). Yeni yönetim anlayışı olarak da ifade edilen yönetim, devleti merkez alan yönetim faaliyeti yerine, toplumu merkez alan yönetim sürecini; bununla beraber devlet, özel sektör ve ST katılımlı bir süreci ifade etmektedir (Palabıyık, 2004a: 63).

İletişim ve bilgi teknolojilerinin gelişmesi, siyasal ve ekonomik olarak liberalleşme, uluslararası yatırımlar, hızlı sermaye hareketleri ve yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkide yaşanan değişimi tanımlamak için yönetim kavramı kullanılmaktadır (Palabıyık, 2004a: 63). Daha önceleri; etkinlik, verimlilik, yönetime katılım gibi bugünün önemli sayılan kavramları, klasik yönetim içinde bir arada bulunmamalarına rağmen, yönetim kavramı içerisinde bir arada uyumlu bir şekilde kullanılarak, taraflar arasındaki iletişime de imkân sağlanmıştır (Eryılmaz, 2002: 28).

Yönetişimin siyasal, sistemsel ve yönetsel olmak üzere üç boyutu olduğu söylenebilir (Parlak, 2013: 290):

- Sistemsel boyutuyla yönetim, sisteme yerel yönetimler, STK'lar ve özel sektörün dâhil olduğu, devletteki gücün bu aktörlere aktarıldığı bir süreci ifade etmektedir.
- Siyasal boyutuyla yönetim, yurttaşların mümkün olan her alanda ve biçimde, alınan kararların demokratik niteliği ve meşruluğu açısından, katılımının sağlanması anlamına gelmektedir.

- Yönetimsel boyutuyla yönetim etik, şeffaf, hesap verebilir gibi iyi yönetim ilkelerini içeren, denetlenebilir bir yönetime karşılık gelmektedir.

Siyasal boyut olarak yönetimden kastedilen; devletin şeklen demokratik yönetimi değil, vatandaşların mümkün olan her alan ve konuda katılımını sağlamak; yönetsel boyutta kastedilen ise, bağımsız, şeffaf ve denetlenebilir kamu hizmetleridir (Göymen, 2010: 88). Yönetim kavramıyla ilgili birçok tanım yapılmıştır. Bunun nedeni kavramın; hukuktan siyasete, kamu yönetiminden işletme yönetimine, ulusal, yerel ve uluslararası anlamda birçok konu ve disiplinle alakalı olmasından kaynaklanmaktadır (Sobacı, 2007: 220; Palabıyık, 2004a: 63).

İyi yönetim sürecinin işletilmesine yarayan araçlar toplum tarafından ne kadar kabul görüyorsa, o derece meşru bir sistemin varlığından söz edilebilir. Yani iyi yönetimden bahsedebilmek için o yöre halkına kendileriyle alakalı alınacak kararların süreçlerine katılabilme ortamı ve merkezi yönetimce buna uygun bir ortamın hazırlanması gereği olmalıdır (Karaman, 2000: 37-38). Vatandaşların yalnızca “yönetilen olarak görülmediği, yönetsel ve siyasal sorunlardan etkilendiği bilinen, kaybedecek değerleri olan taraf olarak algılandıkları bir ortamda iyi yönetim gerçekleşebilir (Çukurçayır ve Sipahi, 2000: 49-50).

İyi yönetim kavramının Türkiye’de kullanımı 2000 yılında, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), OECD, AB ve DB ortaklığıyla icra edilen "AB yolunda iyi yönetim" konulu toplantıyla olmuş, kavramın ilk önemli kullanımı ise Kemal Derviş’in Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı döneminde (2001-2002), “Güçlü ekonomiye geçiş programıyla” sağlanmıştır (Yılmaz, 2010: 85). Yönetim kavramının Türk kamu yönetim yapıyla tanışmasının, ilk ortaya çıkışından -yaklaşık 11 yıl sonra gerçekleştiği söylenebilir.

1.3.1. İyi Yönetim Kültürü

Kültür, Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre; “tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren

araçların bütünü ve bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü, muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi, bireyin kazandığı bilgi” olarak tanımlanmaktadır. Kültür, toplumun gündelik hayatta yapmış olduğu eylemlerden, düşünmeye, yorumlamaya ve ifade etmeye kadar, ister bilinçli ister bilinçsizce olsun, her eylemi etkileyebilmektedir. Zihin dünyamızda her neye sahipsek, dayanaklarımız (argümanlarımız) her ne ise o şekilde düşünür ve davranırız. Kültür süreç ürünüdür. Dil, din ve sanat gibi belirleyici unsur ve süreçlerin oluşturmuş olduğu genel bir durum ve kendine has bir süreci ifade edebilmektedir. Bu sürece ayrıca demokrasi kültürü, siyasi kültür ve yönetim kültürü gibi örnekler verilebilir.

İyi yönetim kültürü, kanaatimizce, içerisinde demokrasi, yönetim ve siyasi kültürlerden öğeleri barındıran bir olguyu ve kavramı ifade etmektedir. Özellikle demokrasi kültürünün hâkim olduğu toplumlarda, yönetim sürecinin daha verimli ve daha az sorunlu olabileceği söylenebilir. Çünkü demokrasi kültürünün yerleşmiş olduğu toplumlarda kendini ifade etmek ve kararlara katılabilmek daha kolaydır. Yöneticiler kendilerini halka karşı daha fazla sorumlu hissederler.

İyi yönetim kültürünün içeriğinin oluşmasında iyi yönetim ilkeleri de belirleyici rol oynamaktadır. Dünya üzerinde birçok örnek verilebilecek değişim gibi, yönetimin uygulanması da, "geceden-gündüze" değişen bir durum değildir. Öncesinde var olan uygulamalar ve anlayışlar, ST'den özel sektöre ve devlete kadar bir dizi alan ve aktörü etkilemektedir. Yeni bir sisteme geçiş için, zihinsel, algısal ve eylemsel olarak hazır olmayı gerektiren bir sürece ihtiyaç olabilmektedir. İyi yönetim ilkelerinin ve uygulamalarının, süreçteki tüm aktörlerce benimsenebilmesi ve uygulanabilmesi için bu ilkeleri içselleştirmeleri gerekebilir. Toplumun kararlara katılımını öngören yönetim kültürü, toplumsal öğrenme sürecinin bir sonucu olarak ifade edilebilir (Stagl, 2006: 54). Yönetim kültürünün benimsenebilmesi için, demokrasi kültürü gibi tecrübe edilmesi ve hem yönetimin hem de sürecin aktörlerinin, olayın gereklerine göre konumlanmaları gerekmektedir.

İyi yönetim kültürünün benimsenmesi ve sürecinin başarıya ulaşabilmesi adına iyi yönetişimin anahtar ilkeleri "içtenlik ve katılım" olarak düşünülebilir. Çünkü gerçekten bir aktör, iyi yönetim sürecini diğer aktörlerle beraber yapmak istemekte midir? Ya da tek gayesi süreci sekteye uğratmak mıdır? Süreçteki diğer aktörlere saygı duyuyor mudur? Bu sorulara verilebilecek cevap doğrultusunda atılacak adımlar bizi, iyi yönetim sürecine götürebildiği gibi, klasik yönetim anlayışına da götürebilir.

1.3.2. İyi Yönetişimin Kodları

İyi yönetişimin “yeterince iyi” olması için, farklı konular üzerinde farklı deneyimlerin yaşanması, alternatif bakış açılarının değerlendirilmesi ve uygulanması sonucu elde edilen çıktılarının toplanması yararlı olabilir (Grindle, 2004: 531). İyi yönetim sürecinde farklı ve karmaşık yapılar ve durumlarla karşılaşılacağından, tek bir ölçüt sorunların çözüme kavuşturulmasını sağlayamayabilir (Taha ve Diam, 2013: 17). İyi yönetişimin kendisi bir süreç olduğu gibi, iyi yönetim uygulamalarının yerleşmesi ve bu uygulamaların işlerlik kazanabilmesi de başlı başına bir süreç gerektirmektedir. İyi yönetim uygulamalarının kalitesinin artırılabilmesi için aşağıdaki hususların dikkate alınması gerekmektedir (Aguilera ve Cazurra, 2009: 376-377):

İlk olarak, daha iyi bir yönetim için, dünyanın her yerindeki firmalar ve yöneticileri tarafından yapılan uygulamaların ve yönetim sürecindeki aktörlerin önerilerinin yer aldığı özgün bir veri tabanının oluşturulması gerekmektedir.

İkinci olarak: Bu veri tabanından komünist ekonomi modelini benimseyen ülkelerin önerileri çıkarılmalıdır. Çünkü buradaki yasalar devleti yönetmek ve korumak için konmuştur. Eğer hükümetler özgürlüklere dayalı ve katılımcılığı destekleyen kurallar koyarsa ve bunlar birlikte yönetimi geliştirecek nitelikteyse, oluşturulacak veri tabanına dâhil edilebilir.

Üçüncü olarak: Bir firmanın kendini geliştirmek adına uyguladığı yönetim uygulamaları hariç tutulabilir. Çünkü burada o ülke içindeki tüm firmaların değil, sadece bir firmanın taşımış olduğu özellikler temel alınarak düzenleme yapılmıştır.

Dördüncü olarak, ortaya konan ilk yönetim uygulamaları hazırlanacak veri tabanından çıkarılmalıdır. Çünkü prototip (ilk örnek) ya da taslak olma özelliği taşıyabilmektedir. Burada yapılacak olan son değişikliği, son kodu kabul etmektir.

İyi yönetim, özellikle IMF, DB ve OECD gibi uluslararası kuruluşlarca 90'lı yılların başında dünya kamuoyuna ısrarla sunulmadan önce, yönetim adıyla ifade edilmese dahi, gelişmiş ülkeler tarafından yönetimden beklenen nelerdir, nasıl olmalıdır gibi sorunlara eğilimlerdir (Aguilera ve Cazurra, 2009: 379). Bunlar ileride, iyi yönetimi oluşturan kodlar olarak değerlendirilmiştir. İyi bir yönetim süreci için belli başlı kodlarının bulunması gerekebilir. Bunun nedeni, söz konusu kodların yönetim uygulamaları için yol haritası özelliği taşıyabilecek olmasıdır. Öncelikle, dünyanın değişik ülkelerinde farklı şartlar bulunabileceği için karşılaşılabilecek farklı sorunlara karşı önlemler geliştirilebilir. Ülkelerin gereksinimleri, kamu hizmetlerinin konusu farklı olabilir. Buradan edinilebilecek deneyimler, diğer ülkeler için referans olma özelliği teşkil edebilir. Evrensel yönetim uygulamalarında kullanılacak bu kodlar sayesinde farklı deneyimler kısa sürede kazanılabilir. İyi yönetim sürecinin hafızasına katkı yapılabilir. Demokratik olmayan, devletin otoriter ya da totaliter olduğu ve demokrasiyi içselleştiremeyen ülkelerde, yönetim sürecine uygun koşulların var olduğu söylenemez. Bahsi geçen ülkelerde özel sektör silik veya hiç yokken, ST bastırılmış konumda olabilir. İyi yönetim sürecini uygulamak isteseler dahi, ortaya çıkabilecek yönetim kodları yönetimin ruhuna uymamakla beraber, zarar verici nitelikte olabilirler. Özel sektör tarafından kendi içinde iyi bir yönetim ya da yönetim faaliyeti de görülebilir. Fakat buradaki aktörlerin o kuruluş dâhilindeki sorunlara çare bulmak adına, yine firmanın şartlarından bağımsız olarak karar veremeyecek kişilerden oluşabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmanın sonucu ortaya çıkabilecek veriler, genel havuza dâhil edilemeyebilir. Çünkü yönetim farklı çıkar grupları arasında bir süreci ifade etmektedir. İlk iyi yönetim uygulamaları bir takım eksiklikler ya da yanlışlıklar barındırabilir, bu uygulamaların en son hali değerlendirilmeye alınabilir. İyi yönetime ilişkin olarak Stoker (1998, 19-24) bir takım öneriler sunmaktadır:

İlk olarak, iyi yönetim klasik anlamda hükümet etmenin ötesinde yer alan birçok aktör ve kurumun varlığına işaret etmektedir. İyi yönetim bakış açısı, özel sektör ve

gönüllü kuruluşların hizmet sunumu ve stratejik karar alma konularında artan katkısına dikkat çekmektedir. Sorumluluklar da paylaşılmış olmaktadır.

İkinci olarak, iyi yönetim, sosyal ve ekonomik meselelerle ilgili mücadele için sorumlulukları ve karmaşık sınırları tanımlar. İyi yönetim sürecinde, klasik yönetimde görülen sorunları kabul etmekle beraber, devletin yönetim sürecinde bir adım geride kalarak, özel sektör ve gönüllü kuruluşların daha fazla sorumluluk almaları gerektiği belirtilir. İyi yönetim, devlet ve ST arasında uzun süreli bir denge vazifesi görebilecektir.

Üçüncü olarak, iyi yönetim, kolektif eylemin dâhil olduğu kuruluşlar arasında güçlü güveni tanımlar. Taraflar arasında müzakere önemlidir. İyi yönetim faaliyetinde hiç bir örgüt her şeye tek başına karar veremez. Yönetim bakış açısından yönetim, her zaman etkileşimli bir süreci ifade etmektedir. Her bir yönetim aktörü, sorunları çözebilme konusunda tam anlamıyla, bilgi ve kaynak kapasitesine sahip değildir.

Dördüncü olarak, iyi yönetim özerk aktörlerin iş ağı hakkında. Aktörler ve kuruluşlar kendi kaynaklarıyla, uzun dönemde yeniden kazanma amacıyla ve yeteneğiyle harmanlanmış bir rol kapasitesi kazanacaktır. Süreç içerisinde rol alan aktörler, kendi kaynak ve amaçları doğrultusunda davranarak bir normlar ve değerler sistemi geliştirmiş olurlar.

Son olarak, iyi yönetim hükümetleri, yeni araç ve teknikleri yönlendirme ve yol gösterme için kullanan bir rolde görmektedir. İmkân veren (enabler), katalitik aracı (catalytic agent), rötuş yapan (light touch), aktör (commissioner) bu tekniklerden bazılarıdır. İyi yönetim hükümetlere salt yönetim rolünü vermez. Onların başlıca amacı yönlendirme yapmak, rehberlik etmek ve denetlemektir. Aktörler arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek ve düzeni sağlamaktır. Bu kodlara en fazla katkıyı 25'er kodla ABD ve İngiltere'nin yapmakta olduğu, Türkiye'nin ise bir kodla katkı yaptığı belirtilmektedir (Aguilera ve Cazurra, 2009: 380).

1.3.3. İyi Yönetişim İlkeleri

İyi yönetim, iyi bir yönetim hedefiyle yola çıkmak şeklinde değerlendirilebilir. İyi göreceli bir kavram olup, evrensel-genel olarak herkesin üzerinde mutabık kalabileceği “iyi” ilkelerinin mevcut olduğu söylenebilir (Seyle ve King, 2015: 30). İyi yönetimden bahsederken, halkın karar alma süreçlerine katıldığı, gerekli bilgilerin halkla paylaşıldığı, halkın endişe ettiği konular hakkında onlardan görüşlerinin istendiği, genel olarak fikirler üzerinde tartışılan ve kamu yararını ilk sıraya koyan bir anlayış akla gelmektedir (Robert, 2008: 83). İyi yönetim, içerisinde barındırmış olduğu ilkeler göz önüne alındığında yönetimin “anayasası” olarak değerlendirilebilir. IMF ve DB için iyi yönetim, yöneten ve vatandaşlar arasındaki tüm ilişkiler ve yönetim süreci içerisindeki bilgi akışı, uygulama, karar verme ve politika oluşturmanın bulunduğu bir faaliyeti ifade etmektedir (Woods, 2000: 824). İyi bir yönetim demokratik yöntemlerin benimsenmesi, insan haklarına saygı, serbest ticaret, sürdürülebilir ve katılımcı kalkınma gibi olguların bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Grindle, 2004: 527). Küreselleşen dünyada, değişen yönetim ve vatandaş algısının bir uzantısı olarak katılımcılığın gelişmesi vatandaş ile devlet arasındaki ilişkinin güçlenmesi anlamına gelmekte, ortaya çıkan durum ise zaten iyi yönetimin temel ilkeleriyle açıklanabilmektedir (Ergen, 2012: 320).

United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) (UNDP)'nin 1995 tarihli Public Sector Management, Governance and Sustainable Human Development (Kamu Sektörü Yönetimi, Yönetişim ve Sürdürülebilir İnsani Kalkınma) belgesinde iyi yönetim için yedi adet temel ölçüt getirilmiştir (TÜSİAD, 2002: 177): Meşruiyet, örgütlenme katılım ve basın yayın özgürlüğü, tarafsız bir biçimde uygulanan adil ve kökleşmiş hukuksal yapılar, sorumlu ve saydam bürokrasi, etkin ve verimli bir şekilde yönetilen kamu kesimi, serbestçe erişilebilen doğru bilgi ve devlet ile ST arasında işbirliği. Bu sayede, iyi yönetim ilkeleri uygulanarak, yönetim süreçlerinde etkinlik ve verimlilik sağlamak ve alınan kararların toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmesi ve benimsenmesi istenmiştir. Bunun yanı sıra, Avrupa Yönetişim Beyaz Kitap'ında bu ilkelerin uygulanabilmesi için iki şart mevcuttur. Bunlar politika yapımı ve uygulanması için amaç-araç dengesinin sağlanabilmesi adına yürürlüğe konmuş olan; Orantılılık (proportionality) ve Hizmette Yerellik (subsidiarity) ilkeleridir (Okçu, 2007: 304).

Devlet, özel sektör ve STK arasında bir süreci ifade eden yönetişimin sağlanabilmesi için, bir takım ilkeler yani olmazsa olmazları mevcuttur. Bu ilkeler sayesinde, yönetim sürecinin başarıya ulaşabilme şansı artabilir. Ayrıca bu ilkelerin uygulanması durumunda, halkın diğer aktörlere olan güveni artabilir. DB ve IMF bu ilkelerin, aynı zamanda yönetişimin üç aktörü için, yönetim sürecinde uyması gereken kurallar olduğunu belirtir.

1.3.3.1. Katılım

İyi yönetişimin sağlanabilmesi için katılım (participation) hakkının taşıdığı değer önemlidir. Katılım içerisinde barındırdığı demokratik süreçlerinde etkisiyle iyi yönetim ilkelerinin mevcudiyetine ve işlevselliğine ortam hazırlayacak olan temeldeki ilke olarak değerlendirilebilir (Gündoğan, 2013: 38). Katılım, her aşamadaki devlet ve vatandaş arasında ilişkinin, politika oluşturma ve uygulama sürecinin her aşamasında, farklı etkileşimlerin bulunduğu bir süreci ifade etmekte ve bu süreçte vatandaşın aktif olarak yer alması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Çukurçayır ve Sipahi, 2000: 52). Katılım otoriteye sahip tarafı etkileme amacı taşımak ve sosyal bilimciler tarafından iyi yönetişimi sağlama amacıyla kullanılan bir teknik olarak da ifade edilebilir (Genç, 2012: 49). Katılımla, yönetim sürecinin her aşamasında, uygun koşulların sağlandığı, toplumun farklı kesimlerinden temsilcilerle yapılması gerektiği vurgulanmak istenmiştir (Crompton ve diğerleri, 1981:68). Bu bağlamda katılım; gücün paylaşılması ve katılım hakkı açısından temsili ya da doğrudan demokrasi arasındaki sınır olarak ifade edilebilir (Bort, 2003: 21).

İyi yönetim sürecinde her aktör diğeri kadar etkili olabilmeli, katılımın olabileceği kanallar açılmalıdır (Şat, 2009: 101). İyi yönetim uygulamalarındaki en önemli konu, yöre halkının kendilerini ilgilendiren ve etkileyen konular hakkında alınacak kararlara ve karar alma süreçlerine katılımının sağlanmasıdır (Palabıyık, 2003: 227). Vatandaşın karar alma sürecine etkin olarak katılabilmesi için yöneticiler tarafından konu ile ilgili olarak bilgilendirilmesi gerekmektedir (Bryce, 1921: 283) Katılımın sağlayabileceği bir avantaj olarak uzman olmayanların, uzmanların gözden kaçırdığı ya da göremediği sorunları veya eksiklikleri ve çözümleri görebilmeleri durumu gösterilebilir (Peker, 2013: 674). STK'lar yönetim sürecine, etkin katılımı sağlayarak, iyi yönetişimin güçlenmesine katkı sağlayabilirler (Emini, 2013: 43). STK'ların yönetim sürecine katılımı sayesinde,

müzakerelerde farklı görüşlerin temsili sağlanabilir, bu sayede alınan kararlar daha kapsamlı ve uygulanabilir düzeye erişebilir (Özer, 2009: 111). Halkın tercihlerinin kamu politikalarına yansımaları durumunda, kamu hizmetlerinden memnuniyet sağlanabilir (Çukurçayır ve diğerleri, 2012: 2). AB komisyonu, katılım sürecinde STK'ları önemli bir aktör olarak görmekte ve katılımcılık ilkesi dâhilinde, demokratik meşruiyeti sağlayabileceğini vurgulamaktadır (Kesim ve Petek, 2005: 44). Günümüz küresel çevre yönetimi konjonktüründe, STK'lar tarafından üstlenilen rol genel olarak, çevre sorunlarının çözümüne ilişkin karar alma süreçlerinde yer almaktır (Gemmill ve Izu, 2002: 2). Katılımcılığın etkin sağlanabilmesi için vatandaşın devletin yaptıkları işlerden haberdar olması gerekmektedir. İyi yönetişimin ilkelerinden katılımın gerçekleştirilmesi için halkın görüşlerine katılım mekanizması vasıtasıyla yer verilmelidir.

Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (United Nation Economic and Social Commission for Asia and the Pasific-UNESCAP) toplumu ilgilendiren konularda katılımın gerekliliğine vurgu yaparak katılımı (Unescap, 2009); "Kadınların ve erkeklerin doğrudan ya da kuruluşlar-birlikler tarafından yönetim sürecine katılımı sürecin işleme adına anahtar bir öneme sahiptir" şeklinde tanımlamıştır. Temsili demokrasiler günümüz anlamında katılımın sağlanabilmesi için yeterli olarak görülmeyebilir. Katılımın sağlanabilmesinde öncelikle önemli olan örgütlerin özgürlükleri ve kendi görüşlerini ifade edebilmeleri ve organize olmuş ST'dir. Katılımın çok boyutluluğunu ifade edecek anlayış geleneksel anlamda hiyerarşi olan "dikey çok seviyelilik" (multi-layer) değil, zamanı geldiğinde hiyerarşik kademelerin baypas edilmesine imkân sağlayan "yatay çok merkezlilik" (multi-center) olarak ifade edilmektedir (Okçu, 2007: 3011). Karar alma süreçlerine katılım vatandaşların projelere karşı oluşabilecek muhtemel tepkilerinin azaltılması açısından da etkili bir araç olarak kullanılabilir (Andrea ve diğerleri, 2006). Beraberinde, katılım sayesinde yeni fikirlere ve acil durumlara toplumdaki tüm aktörlerin olabildiğince uyumu sağlanabilir (OECD, 2001: 23). Dolayısıyla, katılımı amaçlanan hedeflerden birinin faaliyete başlama aşamasından önce aktörlerin bir araya gerek, faaliyetle ilgili ön hazırlıkların yapılması olarak ifade edilebilir.

Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun¹ 5. maddesi (md), “Kamu hizmetlerine ilişkin kararların alınmasında, ilgili kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin görüş ve önerilerinden yararlanılır.” İfadelerine yer vererek, katılım mekanizmalarının içerisinde STK’ları bir aktör olarak gördüğü belirtilebilir.

Katılımın asıl amacı, karar vermeyi bir süreç içerisinde gerçekleştirmektir. Karar verme süreci Tosun’a göre (1992: 308) “*Karar verme (decision making) süreci birden fazla seçenek bulunması durumunda, bunlar arasında seçim ve tercih yapmakla ilgili bedensel ve zihinsel çabaların toplamıdır*”. İyi yönetim ilkesi olarak katılımın amaçlarından biri olarak, diğer iyi yönetim ilkeleriyle uyumlu şekilde yürütülebilecek karar verme süreçleridir. Yönetişim aktörleri karar verme süreçlerinde; fikirlerini, çekincelerini taleplerini ve hedeflerini ortaya koyarak, diğer aktörlerden gelecek talepler doğrultusunda şekillendirebilir. Dolayısıyla iyi yönetim ilkeleri arasında, aktörlerin birbirlerine en fazla yaklaşabilecekleri süreci ifade etmesi sebebiyle katılım ilkesinin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Karar Verme Süreci

1. Aşama	2. Aşama	3. Aşama	4. Aşama	5. Aşama
Amaçların Belirlenmesi ve Sorunların Tanımlanması	Amaç ve Sorunların İçeriğinin Araştırılması ve Önceliklerin Belirlenmesi	Alternatiflerin Belirlenmesi	Alternatiflerin Araştırılarak Değerlendirilmesi	Seçim Kriterlerinin Belirlenerek Seçim Yapılması

Kaynak: Koçel, 2003: 80.

Karar verme süreçlerinde öncelikle amaçlar ve olası sorunlar belirlenmeli ve tanımlanmalıdır. Amaç ve karşılaşılması muhtemel sorunların analizi yapılarak, öncelik sırası belirlenmelidir. Amaçları gerçekleştirmek için kullanılacak yöntemler ve fikirler

¹ Kabul tarihi; 15.7.2004, Kanun no: 5227. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’e gönderilen bu kanun Anayasaya aykırılıkların mevcut olduğu gerekçesiyle veto edilmiştir.

çeşitlendirilmelidir. Hatta bu süreç içerisinde alternatif amaçlar da üretilebilir. Ortaya konmuş olan alternatif fikirlerin analizi yapılarak, güçlü ve zayıf yanları ortaya konmalıdır. Son aşamada ise, hedeflere ulaşmak için belirli seçim kriterlerinin varlığı gerekmektedir. Daha sonra bu kriterlere göre seçim yapılabilir. Belirlenen kriterler doğrultusunda mümkün olan en iyi orta yolu bulma çabasında olmalıdırlar.

Innes ve Booher (2007: 420), katılımın öncelikli amacının meşruluk olduğunu vurguladıktan sonra katılımın sağlanmasıyla ilgili olarak beş amaç olduğunu söylemektedirler: birinci amaç, halkın istem, tercih ve beklentilerinden haberdar olunması gerekliliğidir; ikinci amaç, yerel halkın bilgisi ve tecrübesi olan konularda sahip olduklarını karar verme süreçlerinde aktarmalarıyla birlikte alınan kararları daha güçlü kılabilme; üçüncüsü, insanlar karar alma süreçlerine katarak, daha adil ve açık bir süreci işletebilmek; dördüncüsü, alınan kararların meşruluğu için önemi; beşincisi, günümüz dünyasında talep edilmesi gereken bir durum olmasından kaynaklanmaktadır.²

Günümüzde katılım, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. OECD'ye göre (2001: 19-20) vatandaşla devlet arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde rolü olan katılımın, halk tarafından talep edilmesinin birçok nedeni vardır:

- Vatandaşlar demokrasinin kalbidir. Demokratik devlet yönetimleri ise insan haklarına, özgür ve adil seçimlere saygılıdır. Halk demokrasilerde temsil edilmelidir. Yeni temsil modelinde, özellikle OECD ülkelerinin birçoğunda, STK'lara bu yönde büyük görevler düşmektedir.
- Katılım, hesap verebilirlik ve şeffaflık konularında artan bir talep vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, ekonomik demografik ve toplumsal anlamda hemen her konuda gelişmeler yaşanmakta ve insanlar bu gelişmelerden haberdar olmak istemektedirler. Özellikle çevrenin korunması gibi konularda halkın, otoriteyi ve hiyerarşiyi zorlayıcı girişimleri bulunmaktadır. Bu konuda vatandaşlar, daha fazla katılım, hesap verebilirlik ve şeffaflıkla kararlar üzerinde etkili olmaya

² Konuyla ilgili ayrıntılar, Fatma Neval Genç'in "Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi" kitabında bulunmaktadır.

çalışmaktadırlar. Aynı zamanda amaç halkın yönetime olan güvenini de arttırmaktır.

- Hükümetler vatandaşların taleplerine yanıt bulmak için birçok yol arayışındadırlar. Hükümet ve vatandaş arasındaki boşluğun doldurulması ve bu aktörlerin yakınlaşması için katılım önemli bir araçtır. Karar verme süreçlerine halkın katılımı sağlanarak, zaman kaybı önlenir.
- Çatışmanın kaldırılarak işbirliği geliştirilmelidir. Devlet ve vatandaş arasındaki ilişkinin kalitesi artmış ve daha farklı bir boyuta gelmiştir. Aktif vatandaşlar, protesto gösterileri ve internet gibi yeni araçlar kullanarak, karar verme süreçlerinde etkili olmaya başlamışlardır.
- Vatandaşın karar alma sürecine katılımını sağlamak iyi bir yatırım olarak değerlendirilmektedir. Vatandaşla devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesi, alınacak kararların daha sağlam olmasına yarayabilir.
- Devletle vatandaş arasındaki ilişki, iyi yönetişimin özünü oluşturmaktadır. Günümüz dünyasından problemler gittikçe karmaşık hale gelmektedir. Bu problemleri çözebilmek içinde birlikte çalışmaya gereksinim vardır.

Halkın karar alma süreçlerine katılımı farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. Halkın katılımının derecesi ve kararları ne kadar etkileyebildiği karar alma sürecinin içeriğini de belirleyecektir. Armstein tarafından yapılan bir araştırmaya göre, katılımın derecesini gösteren üç aşama ve sekiz merdiven bulunmaktadır.

Tablo 2: Yurttaş Katılımı Merdiveni Üzerindeki Sekiz Basamak

Halk Kontrolü	Halk İktidarı
Yetkilendirme	
Ortaklık	
Teskin etme	Tokenizm
Danışma	
Bilgilendirme	
Terapi	Non-participation (Katılım Yok)
Manipülasyon	

Kaynak: Armstein, 1969: 217.

İlk aşamada vatandaşların karar verme süreçlerine katılımına izin verilmemektedir. İkinci aşamada, halkın kararlara katılımı devlet tarafından sınırlandırılmış olup, devletin istediği ölçüde halk karar alma süreçlerinde yerini alabilmektedir. Üçüncü aşamada, halkın karar alma süreçlerinde etkinliğinin olduğu söylenebilir. Altıncı basamakta yer alan ortaklık ve yedinci basamakta yer alan yetkilendirme-temsil edilme şeklinde karar alma süreçlerinde yer almanın geniş ölçekli ve etkili faaliyetlerde daha kullanışlı ve yararlı olabileceği söylenebilir.

Katılımın sağlanmaya çalışılmasındaki amaç, toplumu oluşturan farklı aktörlerin olduğu ve bu aktörlerin farklı beklentilerinin bulunduğu bilincidir. Yapılacak bir faaliyet için alınacak kararın müzakere edilerek, hem etkinliği ve verimliliğini sağlamak hem de mümkün olduğunca toplum tarafından benimsenmesi istenmektedir. Bu iki durumu sağlamak için oluşturan katılım mekanizmaları ve türleri vardır (Genç, 2012: 63-76):

Danışma Komiteleri: Hükümet ya da parlamento tarafından belirli siyasi konuları, sürdürülebilir kalkınma, yenilikçilik, bilim ve teknoloji gibi konularda halka danışmak için kurulan; ilgili uzman ve STK'ların katıldığı ve fikirlerin aracısız ve doğrudan iletilebildiği, geniş katılımı amaçlayan komitelerdir.

Vatandaş Danışma Komiteleri: Yerel yönetimlerde geleneksel olan eski bir katılım türü olan Vatandaş Danışma Komiteleri; kamu kurumlarından vatandaşlara kadar birçok örgütün birleşmesinden oluşmaktadır. ABD'de yaygın olan bu yapının amacı, vatandaşların endişelerini duyurmasına, sorunların tanımlanmasına ve sanayinin sorunlarının belirlenmesine imkân vermektir. Bu komiteler farklı yerlerde farklı amaçlarla kurulabilirler. Bir yerde kıyıların korunması için faaliyet gösteren komite, farklı bir yerde verimli toprakların korunması için faaliyette bulunabilir. Aktörler, tarım, iş dünyası, sanayiciler ve STK'lardan oluşmaktadır.

Vatandaş Paneli: Profesyonel bir moderatör tarafından desteklenen jüri, temsilci vatandaş grubunun problemlerini belirleme veya belirli bir problem hakkında önerilerini yönetime iletme amacıyla oluşmuştur. Vatandaş panelleri, bilinçli ve ilgili vatandaşlık oluşturulmasına, sosyal hedeflere odaklanarak kamu yararının gerçekleştirilmesine, toplumun kendi dinamikleriyle dönüşümü ve kalkınmasına, mevcutlar yanında yeni ve

farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına, sorunların daha detaylı tartışılmasına imkân sağlayabilir. Yönetilenle yöneten arasındaki ilişkileri güçlendirerek, mutabakat oluşumunu teşvik edebilir.

Planlama Hücreleri: Şekil ve fonksiyon açısından vatandaş paneline benzese de, vatandaş panellerinde önceden belirlenmiş konu ve politika sayısı daha fazladır. Planlama hücreleri rastgele seçilen vatandaşlardan oluşur. Katılımcıların farklı kesimlerden seçilerek halkı yansıtabilmelerine dikkat edilir. Kendilerine gelen konuyla ilgili olarak fikir sahibi olurlar ve alternatif çözümler üretirler.

Konsensüs Konferans: Genellikle karmaşık ve uzmanlık gerektiren konuları değerlendirmek amacıyla, vatandaşlar arasından 10-30 kişi seçilerek yapılan bir kamuoyu araştırmasıdır. Vatandaş paneli formatında olan konsensüs konferans, halkı temsil eden kişilerden ve uzmanlardan oluşan bir forumdur. Bu kişiler belirli konular üzerinde tartışılır. Ardından cevaplar, tartışmalar, öne çıkan konular ve raporlar tartışılarak basın toplantısıyla sonuçlandırılır. Yaygın bir kullanıma sahip olan Danimarka modelinde, tartışmalar hafta sonu yapılır. Ana tartışma konuları belirlenerek, sorunla alakalı bilgisi olan uzman kişiler dinlenmek üzere çağırılır ve e-raporlar hazırlanır. Burada amaç aktörler arasındaki ilişkilerin ve müzakereci ruhun geliştirilmesi olup, mutlak bir sonuca ulaşabilmek değildir.

Açık Oturum: Katılımın geleneksel ve bilindik şekillerinden biri olan açık oturum, ilgili kişilerin, kararlardan etkileneceklerin ve kamu kurumlarından kişilerin kendilerini ifade ettikleri ortamdır. Vatandaşlar ve STK'lar bu toplantılara davet edilerek; önerilerini ve itirazlarını dile getirmeleri ve seslerini duyurmaları sağlanarak, sürecin şeffaf hale gelmesi amaçlanır. Amaç halka konuyla ilgili bilgi vermek ve onlardan konuyla ilgili geri bildirim almaktır.

Odak Gurup Toplantıları: Odak gurupların amacı kamusal konularda vatandaşların ilgi ve bilgisini artırmaktır. Halkı sürecin başında işin içine katarak, olası tartışmalar ve sorunların çözümü bu toplantılar sayesinde daha kolay sağlanabilir.

Projelerden elde edilecek kazanımların, katılım mekanizmasıyla halka anlatılamaması durumunda, projeye karşı olumsuz bir bakış açısının oluşmasına neden olabilmektedir (Peker, 2013: 670). İyi yönetim sürecinde STK ya da yerel halk dışarıda bırakılarak “iki aktörlü” bir süreçle karşılaşıldığı söylenebilir (Çapar ve Turgut, 2010: 73). HES sürecinde katılım ilk olarak; çok geç sağlanmaya çalışılıyor, ikinci olarak ise katılım, bir kişinin sunumunu yaptığı projenin “gürültülü patırtılı” toplantısı şeklinde geçebilmektedir (Gross, 2007: 2732). İşbirlikçi bir yönetim anlayışının inşa edildiği durumlarda, çözülemeyen bazı sorunlar, birden çok aktörün katılımıyla ve vatandaşların bireysel ve grup halinde katılmasıyla çözülebilir (Saklı, 2013: 162). Amaç, sadece demokratik yönetim değil, yurttaşların her alanda ve biçimde sürece katılımının sağlanması ve denetlenebilir bir kamu hizmetidir (Göymen, 2000: 7).

1.3.3.2. Hukukun Üstünlüğü

Hukukun üstünlüğü ilkesi (rule of law principle), hukukilik veya hukuka bağlılık, iyi yönetim sürecinin meşruluğu açısından oldukça önemlidir. Hukukun üstünlüğü, iyi yönetim sürecine olan güven için de önemlidir. Hukukun üstünlüğü iyi yönetim sürecine zarar verebilecek keyfi uygulamaların önüne geçilebilmesi konusunda hayati bir işleve sahip olabilir. İyi yönetim süreci sırasında, sonrasında ve öncesinde yasalara karşı olan bağlılık ve inanç, tarafların birbirlerine olan güveni açısından önemlidir. Yasalar tarafından, yönetmelikler ve uygulamaların çelişmesinin önüne geçilmeli; başka bir ifadeyle, tarafların yasalardaki karmaşıklık veya çelişkilerden kaynaklı boşlukları kullanıp süreci bulandırmalarına ve kendilerine yarar sağlamalarına izin verilmemelidir. Hukukun üstünlüğünde hukuk, maddi ve manevi öğeleriyle beraber devletten ayrılmakla birlikte devlet, toplum ve bireyler gibi hak ve yükümlülüklerin çerçevesinde bir özne olup hukuki denetime tabidir (Göksu, 2007: 64).

Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) tanımına göre hukuk devleti, yetkiyi elinde bulunduran siyasi otoritenin yani devletin koyduğu yasalara kendisinin de uyduğu, diğer bir deyişle kendinin de hukukla bağlı olduğu devlet tipidir. Hukuk devleti, evrensel hukuk kurallarıyla paralel olup kuvvetler ayrılığı, idarenin denetimi, anayasal yargı, yargı bağımsızlığı, temel hak ve hürriyetlerin varlığı ve korunması, eşitlik, idarenin mali sorumluluğu gibi temel kavramları içinde barındırmaktadır (TASAM, 2011). Raz,

hukuk devletinin onuruna saygı gösterme konusunda zorunlu olduğunu belirtmektedir. O'na göre insan onuruna saygı göstermek demek, kişilere kendi geleceklerini planlayabilen varlıklar olarak muamele etmek demektir (Uygur, 2004: 35). Dolayısıyla, hukuk kurallarına göre yönetilen devletin taşıması gereken özelliklerden birinin de kişilerin kendilerini ilgilendiren konularda karar verebilmeleri olduğu söylenebilir. Hukukun üstünlüğünün olduğu dolayısıyla hukuk kurallarının güçlü olduğu devletlerde yaşayan insanların alınan kararların ya da yapılan faaliyetlerin doğruluğuna inancı kuvvetlidir (Johnston, 2015: 4). Dolayısıyla, hukuk kurallarının uygulanabilir ve işler olduğu toplumlarda yaşayan insanları, yapılan faaliyetleri ve alınan kararları daha kolay benimseyebilirler.

Genel olarak kamu yönetiminde, özelde ise iyi yönetim sürecinin aktörler açısından güvenilirliği adına, adil, açık ve tarafsız olarak hazırlanmış ve uygulanabilir yasalara gereksinim vardır. Bu yasalar özellikle yaşam hakkına saygıyı içermelidir. Ayrıca bağımsız mahkemeler ve bu mahkemelerin kararlarına uygun hareket eden kolluk kuvvetleri vasıtasıyla hukukun üstünlüğü inşa edilebilir.

1.3.3.3. Hesap Verebilirlik ve Cevap Verebilirlik

Hesap verme (accountability), işi yapanların görevleriyle ve görevlerinden doğan sorumluluklarıyla ilgili olarak, yapılan işin muhataplarına karşı sorumlu olma durumudur. Burada işi yapan kişi veya birim, yapmış olduğu bir eylemden ya da işlemde sorumlu olmaktadır. Göreviyle ilişkili olarak yapılacak işten sorumlu olunacağından, mevzuata aykırı işlemler yapılamayabileceği gibi, ilgili faaliyetten etkilenecek taraflarca süreç kontrol edilebilecektir. Hesap verebilirlik DB tarafından, kamu yönetiminde anlayış değişimini sağlayarak STK'ların güçlenmesinde önemli rol oynayacak ilkelerden biri olarak görülmektedir (DB, 1989: 6). Dolayısıyla hesap verebilirlik yönetim için oldukça gereklidir. Yalnızca devlet değil, ayrıca özel sektör kuruluşları yaptıkları faaliyetlerle alakalı olarak STK'lara ve halka karşı hesap verebilir olmalıdır. Çünkü bu kişiler alınacak kararlardan ve atılacak adımlardan etkilenebilecektir. Hesap verebilirlik şeffaflık ve hukuk kuralları olmaksızın etkili olamaz. Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun 5. md. Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde hesap verebilirliği gerekli uygulamalardan biri olarak saymaktadır.

Su yönetimi konusunda, dünyanın birçok yerinde giderek artan bir şekilde STK'ların karar alma süreçlerindeki rolü ve etkinliği artmakta ve STK'ların su yönetimi dolayısıyla HES konusundaki beklentilerinden birini de hesap verebilirlik oluşturmaktadır (Susskind, 2013: 669). Hesap verme zorunluluğunun ya da korkusunun oluşmadığı durumlarda, gücü elinde bulunduranlar verimsiz ve hatalı işler yapabilirler (World Bank, 1989: 60-61). Hesap verebilirlik, hem devlet hem de özel sektör ve STK'ların işlerinin meşruluğu açısından kritik önem taşımakta, dahası beraber olacakları çoklu aktör platformlarında, daha fazla bilgi transferi sayesinde toplumun alınan kararları kabul etmeleri kolaylaşabilecektir (Dore ve Lebel, 2010: 124).

İyi yönetişimin temel unsurlarından biri olarak kabul edilen cevap verebilirlik (responsiveness), vatandaşların hükümet ya da devlet kurumlarınca dinlenilerek, onlar tarafından sorularının cevaplandırılacağı anlamına gelmektedir (Acar, 2003: 51). Cevap verebilirlik, yönetişim sürecinde işi yapan özel sektör ya da süreci yöneten kamu sektörü yetkililerine vatandaş tarafından neden, nasıl, ne zaman, nereye gibi yöneltilebilecek soruların cevaplandırılması durumudur. Adı geçen ilkenin iyi yönetişim sürecine katkısı, sürecin açık bir şekilde işleyebilmesi ve halkın sürece karşı güveni için önemlidir. Bu ilke doğrultusunda, mantıklı-makul bir zaman dilimi içerisinde taraflara süreç hakkında sunum yapılmalıdır. STK'lar cevap verebilirlik mekanizmasının daha hızlı çalışmasını sağlama yönünde aktif rol oynayabilmektedirler (Emini, 2013: 43). Fakat STK'lar, cevap verebilirlik ilkesinden yararlanabilmelerinin bürokratik dil ve süreç neticesiyle sıkıntıya girebildiği yönünde tepkiler vermektedirler (Kadirbeyoğlu, 2010). Cevap verebilirlik ilkesinin uygulanması konusundaki aksaklıklar ise yönetişim sürecinin etkinliğine zarar vermektedir.

1.3.3.4. Şeffaflık

Şeffaflık (transparency) karar almada ve uygulamada, kuralları ve düzenlemeleri takip eden bir tavır sergilemeyi ifade etmektedir. Ayrıca bilgiye ulaşım, kararlardan ve uygulamalardan etkilenecek olan kişiler için kolay ve ulaşılabilir olmalıdır. Tatmin edici ve anlaşılabilir bilgi sağlanmalıdır. Şeffaflık yönetişim aktörleri arasındaki ortaklık açısından önemlidir. Şeffaflığın sağlanabilmesi için resmi makamların bilgilerine ulaşılabilmesi ve bu bilgilerin kişi ve grupların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde şeffaf olmaları

gerekmektedir (Johnston, 2015: 5). Şeffaflık, hizmet ya da ürün sunulan halk için, işi yapanların performanslarını değerlendirebilme adına önemlidir (Giljon, 2000: 5). Yapılan faaliyetlerin şeffaf olması iyi yönetişimin sağlanabilmesinin en önemli gereksinimlerinden biri olup hesap verebilirlik, bilgi edinme hakları ve katılım gibi birçok iyi yönetim ilkesinin, şeffaflık ilkesi olmadan hayata geçirilmesi olanaksız olarak görülmektedir (TASAM, 2011). Vatandaşların kendileriyle ilgili konularda bilgi edinebilme isteği şeffaflık ilkesi gereği, yönetim sürecinde sürecin iyi işleyebilmesi adına gerekli bir adım olarak görülebilir. Faaliyette bulunanların muhataplarına ya da halka bilgi vermeleri veya süreçle ilgili olarak doğru paylaşımlarda bulunmaları, halkın işi yapanlara karşı güveni açısından kritik bir öneme sahiptir. Nitekim bilgi paylaşımı kolaydır, zor olan ise güvenilir bilgi verebilmektir (Black, 2001: 786). İş yapan kurum ya da sektör, faaliyeti boyunca gözlemlenebilir ve kolayca bilgi edinilebilir olmalıdır.

Yapılan faaliyetler hakkında, halkın bilgilendirilmesi gerekliliği günümüzde temel insan hakları arasında sayılmaktadır (Öztekin, 2010: 449). Kamu politikasına yön veren, şekillendiren veya etkileyen aktörlerin, güven ortamı yaratabilmeleri ve demokrasinin sağlanması adına şeffaf olmaları gerekmektedir (Akgün ve Bilgihan, 2011: 21). Dolayısıyla yönetim sürecinde şeffaflığın katalizör görevi gördüğü söylenebilir (Bingham ve O'leary, 2008: 267). Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika gibi birçok gelişmiş ülke, yönetim sistemlerini bu ilke gözetilerek dizayn etmişler ve iyi yönetim uygulamalarında başarıya ulaşabilmişlerdir (Gündoğan, 2013: 46).

Şeffaflık kamu yönetiminde görev, yetki ve sorumluluklar ile karar ve hizmet süreçlerinin önceden bilinebilir ve açık olmasını; üretilen karar, belge ve bilgilere ulaşılmasına fırsat verilmesini; faaliyet ve denetim raporlarının yayınlanmasını ifade etmektedir (Kesim ve Petek, 2005: 50). Şeffaflık, bilginin açık ve akılcılığı üzerine kurulu olup, bu bilgiler halka ve talep eden aktörlere yol gösterici nitelikte olmalıdır (Graham ve diğerleri, 2003: 3). Şeffaflık, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun³ 1. maddesinde bilgi edinmenin sağlanabilmesi adına gerekli koşullardan bir tanesi olarak sayılmaktadır. Yönetişim Enstitüsü (The Institute On Governance) tarafından yapılan bir çalışmaya göre şeffaflık, bilginin akılcı ve özgür olması, insanların kendilerini ilgilendiren konulardaki bu

³ 9.10.2003 kabul tarihi ve 4982 kanun numarası.

bilgilere kolaylıkla erişilebilmesi ve bu bilgilerin talep edilen konunun anlaşılabilirliği için yeterli olması anlamına gelmektedir (Graham ve diğerleri, 2003: 3). Netice olarak iyi yönetim ilkesi olarak şeffaflık, yönetim süreci içerisinde iletişimin güvenle sağlanabilmesi hususunda etkin bir görev üstlenebilir. İyi yönetim ilkelerinin, yönetim süreci aktörlerince uygulanabilmesi için yapılan faaliyetlerin açık ve herkesin gözlerinin önünde gerçekleşmesi gerekmektedir.

1.3.3.5. Destekleyici İyi Yönetişim İlkeleri

AB, BM, IMF ve DB'nin yayımlanmış olduğu iyi yönetim ilkeleri aynı anda değerlendirildiğinde, yönetimi tanımlamak adına aynı ya da benzer kuralların var olduğu görülebilir. Kanaatimizce, iyi yönetim ilkelerinin uygulama açısından; hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik, cevap verebilirlik, şeffaflık ve katılım olmak üzere beş temel ilkedan oluştuğu söylenebilir. Diğer iyi yönetim ilkeleri, yönetim sürecinin taraflarca en verimli şekilde sürmesini sağlayacak destekleyici ilkeler olarak değerlendirilebilir.

DB'nin başlatıp sonraki süreçlerde IMF ve UNESCAP'ında katkıda bulunduğu iyi yönetim ilkelerinin ve süreçlerinin işleyebilmesini kolaylaştıran destekleyici ilkeler şu şekilde ifade edilebilir:

Demokratik Süreç: İyi yönetim sürecine katılanların, karşılıklı güven duyması açısından sürecin demokratik ilerlemesi önemlidir. İyi yönetim sürecini yöneten devletin, diğer aktörlere eşit mesafede bulunması gerekmektedir. Yine devlet yönetim sürecine katılan aktörlerin taleplerini aynı oranda dikkate almalıdır. İyi yönetim sürecine katılan tüm aktörler, demokratik değerleri içselleştirmiş olmaları gerekmektedir.

Heterarşi: İyi yönetim süreci, yönetim olgusundaki gibi astların ve üstlerin bulunduğu farklı derecedeki statülerde olan taraflarca yürütülen hiyerarşiye dayalı bir sistem değildir. İyi yönetim sürecinde esas heterarşidir. Heterarşi, karşılıklı ilişkileri ve bağımlılığı halindeki eşgüdümlü aktivitelerden oluşan, kendi kendine organize olmayı ifade etmektedir (Yüksel, 2000: 146). Heterarşinin özellikle, taraflar arasındaki ilişkilerin hiyerarşik düzlemde belirlenmemesi ve karşılıklı ilişkilerde bağımlılık gerektirmesi gibi özelliklerinden dolayı, yönetimin amacına hizmet edebilir.

Etik: Amaca ulaşmak uğruna atılacak her adım mubahtır yönünde hareket etme bizlerin içerisinde çıkması güç sorunlarla karşılaşabilmesine neden olabilirken, evrensel bir ahlak anlayışı olan etik, bize ahlaki bir davranış rotası belirleyebilir (Mahmutoğlu, 2010: 225). Etik ahlaki olarak davranmayı gerektirmektedir. İyi yönetim sürecine katılan tarafların, kanuna aykırı ya da yasalardaki muğlaklıklardan ve boşluklardan faydalanma yoluna gitmesi ve güven sarsıcı eylemlerden sakınması, iyi yönetim sürecinin amacının gerçekleşebilmesi adına önemli bir katkı sağlayabilecektir. Etik düşünce, yapılan bir faaliyetin sonuçlarının etkileyebileceği “diğerlerinin” de hislerini ve düşüncelerini anlayabilme çabası olarak nitelendirilebilir.

İçtenlik (fairness): İçtenlikle anlatılmak istenen (Lockwood, 2010: 760), yönetim sürecinde diğer aktörlere saygıyı, farklı seviyedeki güçler arasında karşılıklı saygıyı, karar alma sürecinde kişilerin ön yargısız ve uyumlu olmaları, insan ve yerel halk haklarının tanınması, doğanın hakiki değerinin tanınması, kararların maliyet ve faydalarının dağılımında şimdiki ve gelecek kuşakların göz önünde bulundurulması gerekliliğidir.

İletişim: Yönetim sürecinin iyi işleyebilmesi adına, aktörler arasında etkili bir iletişimin var olması gerektiği söylenebilir. İletişim, aktörler arasındaki güveni inşa etmesi ve karşılıklı istekler ve beklentilerin ortaya konulması anlamında önemlidir. Etkin bir iletişim mekanizması kurularak, yönetim sürecinden, yapılacak faaliyetle ilgili olarak en çok ve nitelikli çıktılar elde edilebilir.

Mutabakata Yönelik Olma: Her toplum içerisinde birçok aktör ve çok fazla görüş vardır. Yönetim sürecinde başarıya ulaşabilmek adına, tüm toplumu ya da tarafları kapsayabilecek en iyi çıkar-fayda üzerinde durulabilecek, geniş bir fikir birliği ve farklı çıkarların iş birliği gerekmektedir. Ayrıca, uzun ömürlü ve geniş bir bakış açısına, insanlık için sürdürülebilir kalkınma ve bunun nasıl başarılacağı konusunda nelere ihtiyacın olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi, belirli bir toplum ya da topluluğun sosyal, tarihsel ve kültürel içeriğini anlayabilerek gerçekleştirilebilir.

Eşitlik ve Kapsayıcılık: Anayasamızda belirtildiği gibi; herkes kanun önünde eşittir. Eşitlik aynı zamanda hukuk devleti olmanın bir gereğidir. Bu yüzden, yönetim süresinde, özellikle ST ve özel sektör birbirlerine eşit olmalı ve devletler kanunlara uygun olarak

davranarak, taraflara eşit mesafede durmalıdır. Dahası eşitlikle, yönetim sürecinde kararların alınmasında, her aktörün eşit etkiye sahip olabileceğini ifade edilir. İyi bir toplum, üyelerinin toplum içinde birbirlerine destek olduğu ve aynı şekilde hissettiği ve güven duyduğu bir yapıda olmalıdır. Tüm guruplar için bunu geliştirmek ve iyi bir toplum olmayı sürdürme adına fırsatlar vardır, fakat bir o kadar da hassas ve kırılmalıdır. Dolayısıyla yönetim sürecinde dikkatle davranılması gereken bir husus olarak değerlendirilebilir.

Etkililik ve Verimlilik: İyi yönetim sadece, toplumun tasarrufundaki kaynakların en iyi şekilde kullanımını yaparken, toplumsal ihtiyaçların karşılanması sonucu kurumsal üretimlerin ve süreçlerin gerçekleşmesi değil, ayrıca iyi yönetim içeriğindeki verimlilik kavramı, çevrenin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını da kapsamaktadır.

Etkinlik: Etkinlik kaynakların verimli bir şekilde kullanılması ve hedeflenen sonuçlara ulaşılabilirlik durumunu ifade etmektedir (Sarısoy, 2010: 280). Bir amacı gerçekleştirilebildiği ölçüde etkindir. Belirlenen hedefler doğrultusunda, doğru adımların atılabilmesidir denilebilir. İyi yönetimde etkinlik, yönetim sürecine katılan tüm aktörlerin, tüm faaliyetlerde aktif rol almalarını, sorunlara beraber çözüm üretmelerini gerektiren ve kaynakların doğru kullanıldığı bir süreci nitelendirmektedir (Soylu, 2003: 78). İyi yönetim ilkelerinden etkinliğin; kamu yönetiminin işleyişinin piyasa mantığına göre olması, şeffaflığın ve hesap verebilirliğin şirketlere özellikle uluslararası şirketlere karşı açık olmayı ve kamu kurumlarının uluslararası denetleme kurumları tarafından denetlenebilmesi anlamını taşıdığı da düşünülmektedir (Ataay, 2006: 128).

Stratejik Vizyon: Liderlerde ve halkta iyi yönetim ve insani gelişim hususunda tarihi, sosyal ve kültürel olarak yaygın ve uzun vadeli bir anlayışı hâkim kılmakta, diğer ilkeleri de stratejik vizyona uygun şekilde koordine etmeyi hedef almaktadır (Çukurçayır ve Sipahi, 2003: 56).

İyi yönetim ilkeleri, tek başlarına birer kural olma özelliği taşıdığı gibi, beraber düşünüldüklerinde, birbirlerini tamamlar niteliğe sahip oldukları da görülebilir. Bu ilkelerden herhangi birinin ihlal edilmesi durumunda, yönetim sürecinin sağlıklı bir

şekilde işlediğinden söz edilemeyebilir. Dolayısıyla, oluşan durumun klasik bir yönetim faaliyeti olduğu artık dile getirilebilir. Diğer taraftan, bu kavramları değerlendirdiğimizde, önceden belirlenen ortak amacı gerçekleştirmek için merkezi, tek özneli, hiyerarşik ve emir komutaya dayalı bir iş bölümü ortaya koyan, tüm yetki ve kaynakları ve hakları kendinde toplayan bir yönetim anlayışından, önceden belirlenen bir iyiye doğru değil, insan haklarını temel alan performans ölçütlerini geliştirerek, çok aktörlü ve desantralize ağlar içerisinde, kendisi yapmaktan çok, toplumdaki diğer aktörleri aktif ve yapabilir kılan, kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran iyi yönetim anlayışının uygulanabilirliği sağlanabilir (Karaçor ve Olutlu, 2011: 410).

1.3.4. İyi Yönetişimin Boyutları

İyi yönetim, karar alma mekanizmalarından politik ve ekonomik ilişkilere neredeyse tüm kamu sektörünü içeren bir boyutu ifade etmektedir (Grindle, 2007: 553). İyi yönetişimin, kendi içyapısını oluşturan dört boyuta sahip olduğu söylenebilir. Bu boyutlar iyi yönetim süreci içerisinde, iyi yönetişimin gerek iç dinamiklerini gerek çıktılarını belirleme açısından öneme haiz olabilmektedirler.

Tablo 3'de görüldüğü gibi ilk iki boyut, yönetim sürecinde karar alma ve uygulama ile ilgiliyken, diğer iki boyut; çıktılar, ekonomik sistemden yeşil ekonomik sisteme geçişte görülen insan ve çevre tabanlı tepkileri/olguları ifade etmektedir. Yönetişim sürecindeki boyutları tek tek incelediğimizde (Oliveira ve diğerleri, 2013: 141): *İlk boyut*; yönetişimin çerçevesiyle ve verilen kararların alınış şekliyle ilgilidir. Yönetişimde, karar alma süreçleri şeffaf ve karar alma sürecine katılanlar arasında denklik gözetilmelidir. Adaletli olabilmek için toplumdaki birçok sese, özellikle gönüllü kuruluşlara, kulak vermek gerekmektedir. Karar vericiler, hem seçilmiş hem de atanmışlar kararlarında sorumlu ve hesap verebilir olmalıdır. Açık ve etkili süreçler, hem icra edilebilirlik hem de uygulanabilir olmada politika ve uygulamalara yardımcı olabilecektir. *İkinci boyut*; kurumların nasıl karar alacağı ile ilgilidir. Hem resmi hem resmi olmayan organizasyonlar kendi yetkileri dâhilinde kararları uygulama kapasitesine sahip olmalıdırlar. Hükümet, yerel aktörlerin de çabalarıyla, insan kaynakları ve finansal kaynakların değişimini harekete geçirme şansına kolaylıkla sahip olabilir. Yönetişim yapısı, yeşil ekonomi tabanlı değişimi teşvik edecek bir yapıya bürünebilecektir. Sonuç

olarak uygulama mekanizmasının değerlendirilmesiyle, yeşil ekonomileri destekleyecek organizasyonlar, kişiler ve diğer birçok aktörde davranış değişimleri yaşanabilecektir. *Üçüncü boyut*; ekonomik sistemin kendi içerisindeki değişimi değerlendiren yeşil ekonomi boyutudur. Bu bize yeşillendirme olayı ile karşılaştırıldığında, ekonominin yönü hakkında bilgi verecektir. Eğer aktörler arasında uzlaşma oluşmuş ise, yeşil bir ekonomiye doğru bir yön alınmış olacaktır. *Dördüncü boyut*; alandaki sonuçları yansıtan sosyo-ekolojik göstergelerdeki değişimin değerlendirilmesidir.

Tablo 3: İyi Yönetişimin Değerlendirme Boyutları

Boyutlar	Yönetişim Göstergeleri
Karar ve Uygulama Kapasitesi	
1.Karar verme süreci (Süreç boyutu)	-katılım ve kapsayıcılık -sorumluluk ve hesap verebilirlik
2.Uygulama kapasitesi (Kapasite boyutu)	-karar verme etkililiği -organizasyonel kapasite -formal/informal kural yapımı -davranış değişimi
Yeşil Ekonomi ve Sosyo-Ekolojik Boyut	
3.Ekonomik sistem (Yeşil ekonomi boyutu)	-kaynaklar verimli kullanılır -sorumlu tüketim
4.Sosyo-Ekolojik sistem (Sosyo-Ekolojik boyut)	-dışsallıkların içselleştirilmesi -kaynak koruması -sistem esnekliği -insan refahı

Kaynak: Oliveira ve diğerleri, 2013: 141.

Bu değerlendirmeler sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması demek olan “ekonominin yeşillenmesi”nin sağlanıp sağlanmadığını değerlendirmek için oldukça önemlidir. Yeşil ekonomi için yönetim sistemi, kaynakların korunması, sosyo-ekolojik sistemin esnekliğini yükseltmek ve insan refahını artırmak, dahası yoksullar için gelir sağlama ve iş imkanı yaratma konusunda çeşitli olanaklar sağlayabilir.

1.3.5. İyi Yönetişim Eleştirisi ve Ortaya Çıkan Sorunlar

İyi yönetişimin dünyada meydana gelen değişim sürecinin bir ürünü ortaya çıkmıştır. Hiçbir sistem için, sıfır hata ile işleyen mükemmel sistem, ifadesinin kullanılması doğru değildir. Her sistemin iyi yanları olduğu gibi kusurlu yanları bulunmaktadır. Günümüz dünyasında, ihtiyaçlara cevap verebilmek için ortaya çıkarılan sistemlerden biri olan yönetişimin uygulanmasında sorunlar yaşandığı da söylenebilir. Demokrasi, insanları, hukukun üstünlüğü ve şeffaflık gibi birçok konu ve disiplinle ilişkili bir kavramdır. İyi yönetişimin, ekonomik konjonktür ve beklentilerle beraber, halkın görüş ve taleplerini devlete daha iyi iletebileceği, buna bağlı olarak sorunların halkın ve özel sektörün fikir ve beklentileri doğrultusunda çözüme kavuşturulabileceği bir süreci de ifade ettiği söylenebilir. Bu süreçteki aktörlerin amaçları genel olarak birbirlerinden farklıdır. Bu nedenle iyi yönetişim sürecinde ortaya çıkabilecek sorunlardan biri olarak, farklı amaçlardaki aktörlerin bir araya gelerek karar vermeleri gösterilebilir.

Yeni kavramlar ve yeni sistemler, beraberlerinde yeni sorunlar ve yeni tartışma konuları da getirebilmektedirler. Bunlardan birinin de 1990'dan itibaren yönetim bilimi alanında sıklıkla görülmeye bağlanılan iyi yönetişim kavramı olduğu söylenebilir. Toplumsal hayatta çözülmesi gereken birçok sorun olduğu gibi, bu sorunların çözümüne yönelik birçok araç vardır. Bu çözüm yollarında, toplumsal refah, etkinlik, verimlilik ve kamu yararı gözetilse de, her çözüm yolunda olabileceği gibi yönetişimin de güçlü ve zayıf yönleri bulunabilmekte, uygulamada sıkıntılarla karşılaşılabilir (Sarısoy: 2010: 280). Yönetişimin uygulanması ve işlevsel olabilmesi konusunda bir takım sıkıntılar mevcuttur. Bunlar (Scholte ve Keyman, 2005: 11); yurttaş cehaleti, kurumsal başarısızlıklar ve yapısal eşitsizlikler olarak sıralanabilir ve öncelikle, insanlar yaşadıkları koşullar hakkında yeterince bilince sahip değilse, kendini yönetenler hakkında bilgiye sahip değilse ve bu yönetimden nasıl bilgi alma ve sürecin nasıl işlediği konusunda fikirleri ve istemi yok ise burada demokratik yönetimden nasıl bahsedilebilir? Duyarsız bir yurttaş toplumu yönetişimin gerçekleşebilmesi için önemli bir engel teşkil etmektedir. Kurumsal başarısızlıklar, yönetişimde kurumların almış olduğu kararlarla alakalıdır. Kamu kurumlarının bu konuda özellikle topluma hesap vermedikleri sorunuyla karşılaşılabilir.

İyi yönetim yaklaşımı ile alakalı olarak getirilen, işlevsel yetersizlik üzerine eleştirilerin yanında, onun bir takım ideolojilere ve/veya kesimlere hizmet eden bir araç olduğu yönünde de eleştiriler mevcuttur. Onlara göre neo-liberaller yönetimi ve demokrasiyi uluslararası büyük kuruluşların etkisiyle söylemlerinde kullanmakta, yönetimi kendi düşünce yapılarıyla uyuşmayan demokrasi ve tartışma konusu olan ST üzerine inşa etmektedirler (Ataay, 2006: 121). İyi yönetimin, kapitalist sistemin tıkanıklıklarına bir çözüm olarak sunulduğu, yönetime getirilen önemli eleştirilerden biri olmuştur. Diğer bir eleştiri de, süreç aktörlerinden olan özel sektörün, yalnızca kendi çıkarlarının savunuculuğunu yapacak olması yönündeki görüşlerdir (Eliçin, 2011: 57). İyi yönetimi eleştirenlere göre demokrasi ve neo-liberalizm arasında bir uyumsuzluk önceden beri hâkimdir. Yine onlara göre, net bir tanımlanmış yapılamayan ST kavramı da eklenince, yönetim yaklaşımının amacının inandırıcı olmaktan çıktığı söylenebilir.

İyi yönetim, önceden var olan kavramların başına “co-birlikte” eki getirmekten başka bir şey olmayıp, Türkiye’de ise sadece moda bir kavram olduğu için ilgi gördüğü yönünde eleştirilmiştir (Güler, 2003: 94). İyi yönetime getirilen bir diğer eleştiri, bu sürecin, Dünya Bankası’nın az gelişmiş ülkelere verdiği borçları kurtarabilmek ve yeni sağ hareketinin başarısızlığını örtme girişiminden ibaret olduğudur (Göymen, 2010: 88). Aşağıdan yukarı değil de, yukarıdan aşağıya doğru örgütlenen bir iyi yönetim modeli, halkı ikna sistemi olarak ifade edilmektedir (Orhan ve Yalçın, 2015: 185). Dolayısıyla bazı düşünürlerce iyi yönetim yalnızca bir “kandırma” aracı olarak ifade edilmektedir.

1.3.6. İyi Yönetimin İlişkili Olduğu Kavramlar

İyi yönetimi yalnızca tek bir sürecin ortaya çıkarmış olduğu olgu olarak görmek yanlış olabilir. Sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler, toplumlarda ve genel olarak dünyada, bazı kavramların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Kimi zaman bu değişimler, birbirlerini etkileyerek bir zorunluluk-gereklilik olarak ortaya çıkabilmektedir. Yönetimin de bunlardan biri olduğu söylenebilir. İyi yönetim, öncesindeki değişim ve birikimlerin ortaya çıkarmış olduğu bir süreci ifade etmektedir. Yine iyi yönetim, zamanın getirmiş olduğu beklentilere ve gerekliliklere göre farklılaşabilir ve değişebilir.

1.3.6.1.Yeni Kamu Yönetişimi

Yeni Kamu Yönetişimi-New Public Governance (NPG)⁴, Yeni Kamu İşletmeciliği YKİ'nin piyasa odaklı yönetim anlayışının neden olduğu sorunları gidermek adına geliştirilen ve değiştirilen bir sürece vurgu yapmaktadır. Bunlar YKİ içerisindeki özel sektör zihniyetinin ve araçlarının kamu sektöründe uygulanması sonucunda ortaya çıkan sorunlar olarak gösterilebilmektedir (Sobacı ve Köseoğlu, 2015: 235). YKİ'de daha çok performans odaklı bir yönetimden bahsedilebilirken, NPG'nin hesap verebilirlik ve katılım üzerine odaklandığı söylenebilir.

NPG'nin temel özelliklerini şu şekilde sıralayabilmekteyiz (Bao ve diğerleri, 2012: 446-447):

- NPG, Bir programı uygularken sadece amacın etkinlik ve verimlilik olmadığı, aynı zamanda daha fazla kamu yararının sağlanmaya çalışıldığı değer merkezli bir süreçtir.
- En yüksek kamu yararına ulaşma konusunda süreçteki aktörlerin fikir birliğine varmasını kolaylaştırabilen bir yönetim sistemini ifade eder.
- NPG, kamu yararı oluşturma işini, içerisinde devlet, özel sektör ve STK'ların da bulunduğu bir ürün olarak görmektedir. Bu rol altında devlet yalnızca, düzenlemek, dağıtmak ve yeniden dağıtmak görevleriyle donatılmış değil, özel sektör ve STK'lar arasında ortakça benimsenebilecek bir kamu yararı anlayışı inşa edecek katalizör olarak görev yapmalıdır.

NPG'nin devlete biçmiş olduğu rol, süreçteki diğer iki aktörü de yanına alarak, kamu yararını amaç edinen birlikte bir yönetim anlayışı içerisinde, bu amacı gerçekleştirmeye çalışacakları bir yönetim çatısı altında faaliyet göstermek olduğu söylenebilir. NPG, kamu kurumlarının görevleri ve işleyişi, vatandaş algısı, kamu hizmetlerinin sunumu ve değerlendirilmesi ve hesap verebilirliğin sağlanması gibi birçok yapıda değişimi amaçlamaktadır (Sobacı ve Köseoğlu, 2015: 238). Vatandaş bu süreç içerisinde kararların alınmasında etkin bir rolde olabilecektir. Yeni süreçte, aktörler

⁴ Yeni Kamu Yönetişimi yaklaşımı, Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımının kısaltması ile karıştırılmaması için İngilizce kısaltması olan NPG tercih edilmiştir.

arasında ilişkiler şeffaf olacaktır. Kamu yararı ise, en önemli amaçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4: Yeni Kamu Yönetişimi-Yeni Kamu Yönetimi Farkları

Yönetim Biçimleri	Girdi (input)	Süreç (Withinput)	Çıktı (output)	Geri Bildirim (Feedback)
Yeni Kamu Yönetimi (YKY)	Oy verme tüketici tatmini, seçenekler	Stratejik performans yönetimi, yarı piyasa sistemi	Liberalleşme, verimlilik ve kullanıcı tatminini garanti amacıyla talep odaklılık	Performans ölçümü, süreç boyunca denetim
Yeni Kamu Yönetişimi (NPG)	Oy verme, katılımı güçlendirecek alanlar için kamu ve özel sektörün iletişiminin devamını sağlamak	Farklı derecelerde, sektörlerde ve aktörler arasında işbirliği	Hizmet üretiminde ve toplumsal problemleri çözmeye paydaşları cesaretlendirecek, güçlendirecek yeni araçlar	Organizasyonel öğrenme için farklı ama uyumlu standartlara dayanan çoklu hesap verebilirlik formları

Kaynak: Torfing ve Triantafillou, 2013: 14.

NPG'de katılım, sadece oy verme olarak görülmemektedir. Kamu ve özel sektörün sürekli olarak iletişiminin sağlandığı bir diyalogla, birçok aktörün içerisinde olduğu bir süreci ifade etmektedir. Karşılaşılabilecek toplumsal sorunlar ile başa çıkabilmek adına yine çok katılımlı yeni bir takım oluşum veya süreçlere ihtiyaç duyulabileceği vurgulanmaktadır. Süreç içerisinde ve sonunda, farklı durumlara karşı her zaman geçerli olan bir hesap verebilirliğin sağlanması gerektiği de, bu sistemi oluşturan ilkeler arasındadır.

1.3.6.2. İyi Yönetişimde Yeni Bir Süreç Olarak Ağ Yönetişimi

Ağ yönetişimi (Network Governance), farklı alanlarda faaliyet gösteren kurumların-örgütlerin, aynı ve ilgili oldukları bir konuda, birlikte ve fakat hiyerarşik olmayan yönetim biçimini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle ağ yönetişimi, tamamen

birbirinden ayrı olan toplumsal yapıların-ağların, karşılıklı olarak iletişim ve etkileşim yolu ile birlikte kamu politikalarını belirledikleri bir süreci ifade etmektedir (Üstüner, 2003: 49). Ağ yönetişimi, bütün aktörlerin iktidarı kullanabilme bakımından neredeyse eşit olabildiği, kendi kendini yönetebilen ve toplumsal sorunların çözülmesi konusunda etkin bir yapı olarak nitelendirilebilir (Orhan ve Yalçın, 2015: 183). Ağ yönetişimi, ekonomiye konu olan ağların yönetimi anlamına da gelmektedir (Uçkan, 2010: 113).

Demokrasi, ağ yönetişiminin işlevsel olabilmesi için önemli bir kriterdir. Aynı zamanda ağ yönetişimini, demokrasi içinde önemli bir araç olarak da nitelendirebilir. Toplum içinde benimsenmiş bir ağ yönetişimi, yalnızca fonksiyonel işbirliği, problem çözme ve koordinasyon sağlama değil, ayrıca oligarşik ilişkilerin önlenmesi ve demokrasinin daha fazla istenmesine ve geliştirilmesine neden olabilmektedir (Torgerson, 2003: 137). Ağ yönetişiminde kararlara katılım konusu önemlidir. Farklı ve bağımsız guruplar, kendi aralarında ağlar oluşturarak iyi yönetim ilkelerinin ışığında faaliyetlerini yönetim süreci dâhilinde yapmaktadırlar.

1.3.6.3. İyi Yönetişim YKY İlişkisi

Devlet toplum ilişkisine yönelik ilk çalışmalar, değişen toplumsal düzenin ihtiyaçlarını karşılayacak en iyi devlet biçiminin nasıl olması gerektiği yönünde iken, son zamanlarda ise bu tartışmalar ortaya çıkan devlet sistemlerinin toplumsal ihtiyaçları karşılayamadığı yönünde olmuştur (Tosun, 2001: 66). YKY uygulamaları değişen siyasal ve ekonomik koşulların bir ürünüdür. Uluslararası kuruluşların faaliyetleri, yerel talepler ve küreselleşmeyle beraber değişen şartları klasik yönetim anlayışının araçları karşılama konusunda yetersiz kalmıştır. YKY'nin arka planını; analitik yönetim, politik yönetim, liberal yönetim, özelleştirme, yerelleşme ve piyasa odaklı yönetim anlayışları oluşturmaktadır (Tortop ve diğerleri, 2012: 321-322). Yönetişime geçişte ve yönetim sürecinin içerisinde de bu anlayışların uygulamasına rastlanabilir.

YKY'de amaç, yönetimde şeffaf olmak, vatandaşa karşı kapalı olmayıp, işlerini halkla arasına demir perdeler koymadan, mümkün oldukça açık şekilde yani halka yakın bir şekilde yerine getirmek, piyasa merkezli üretim yapılmak, hizmet sunulması için gerekli ortamı oluşturmak ve kamu yönetiminde piyasa mantığı çerçevesinde işlerin

görülmesini sağlamaktır. YKY kapsamında önemli bir yeri olan yönetim, YKY'nin kamu sektörüne rekabeti getirmesiyle beraber, görünürlüğünü daha fazla artırmıştır (Özer, 2006: 90). İyi yönetim için YKY'nin bir sonraki safhası olduğu ya da ondan türeyen ama daha demokratik, halkla daha fazla iç içe, devletin tek başına kararlar almadığı, karar alma mekanizmasında özel sektörün yanında halka da yer veren, günümüz taleplerini karşılamak adına önemli bir kavram olduğu söylenebilir. Bir bakıma yönetim, YKY'nin katılımcı demokrasiyle daha uyumlu hale gelmiş halidir (Karaçor ve Oltulu, 2011: 404). Demokrasi hem yönetim hem de YKY için önemli bir sistemdir. Bir ülkede YKY ve yönetimin uygulanabilmesi için o ülkenin demokratik bir ülke olması gerekmekte ve bu sistemlerin iyi bir şekilde uygulanabilmesi, birbirleriyle eklenerek birbirlerinin açıklarını kapatarak gerçekleşebilmektedir (Karaçor ve Oltulu, 2011: 409). Çünkü zamanımızın toplumsal yapısı, çok farklı ve çeşitli istemleri ve beklentileri barındırdığından dolayı, birden fazla ama birbirleriyle uyumlu sistem ve süreçlerin aynı anda varlığı ile bu istem ve beklentilere cevap verebilir.

Bireyin hayatında meydana gelecek değişim ya da değişimlere uyum sağlaması az ya da çok bir zaman alabilmektedir. Kamu yönetiminde değişim süreci beraberinde yolsuzluk başlığı altındaki tutum ve davranışları da getirebilmektedir (Tortop ve diğerleri, 2012: 305). Değişime uğramış olan bir sistemin, açıklarından faydalanma çabasıyla karşılaşılabilmektedir. Bunun gibi, toplumda ya da toplumun alışık olduğu bir sistemde meydana gelebilecek değişime, toplumun ayak uydurabilmesi için zaman gerekmektedir. Aynı şeyleri devlet ve özel sektör için de söylenebilir. Tüm aktörlerin yönetim sürecine ayak uydurabilmesi için zaman ve gerekli alt yapıya ihtiyaç vardır. Özellikle devletin yönetim sürecine uyumu için YKY anlayışından gelen prensipleri benimsemiş olması ve tecrübe etmiş olması gerektiği söylenebilir. Kanaatimizce YKY anlayışı için, yönetim sürecinin iyi anlaşılması ve işleyebilmesi adına, uğranması gereken duraklardan biri olduğu nitelendirmesinde bulunulabilir.

1.3.6.4. İyi Yönetişim ve Demokrasi

Demokrasi günümüzde neredeyse dünyanın her yerinde popüler olup, demokratik teori alanındaki çalışmaların büyük bir kısmının katılımcılık düşüncesi üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir (Karaçor ve Oltulu, 2011: 407). Demokrasi kişilerin doğal

haklarını ve özgürlüklerini savunan ve siyasi güç tarafından temel hak ve özgürlüklerinin istismarını önleyebilecek yegâne sistem olarak görülebilmektedir (Ashford, 2015: 27). Demokrasi, toplumdaki bireylerin kendileriyle alakalı konularda alınacak kararlara katılımı konusunda önemli bir faktördür. Demokrasinin bir toplum için iyi bir şekilde uygulanabilmesi ve o toplum tarafından tecrübe edilmesi gerektiği söylenebilir. Bu bakımdan demokrasi bir kültürdür ve bu kültürün oluşması için toplum tarafından iyice benimsenmesi, o toplumun genlerine işlenmesi gerekmektedir.

Geleneksel anlamda demokratik bir devlet denildiğinde, kendi kaderini tayin eden bir ulusun kendi iktidarını seçebilmesi ve denetleyebilmesi, bu denetlemenin de; periyodik olarak özgür ve rekabetçi seçimlerin yapıldığı, hukuk devletinin olduğu, "partizan olmayan" sivil ve askeri kamu hizmetlerinin olduğu, ST'nin canlı ve medyanın bağımsız olduğu bir ortama gerçekleşebileceği kastedilmektedir (Scholte ve Keyman, 2005: 10). Böyle bir durumun varlığı, kusursuz bir demokrasi modeli ve uygulaması olacaktır ve teoride kalma ihtimali oldukça yüksektir.

Demokratik alanda yurttaşların "merkez olduğu" ve "merkezde" güçlü dönüşümün devam etmesi neticesinde, yurttaş beklentilerinin dikkate alındığı, hesap verebilirliğin ve şeffaflığın olduğu bir süreç artık kabul görmektedir (Çukurçayır, 2011: 17). İyi yönetim, yeni yönetim anlayışının demokrasinin ilkeleriyle yoğrulmuş şekli olarak nitelendirilebilir. İyi yönetim, özellikle liberal bakış açısından, temsili demokrasinin kısıtlılıklarının aşılması, çoğulcu ve katılımcı demokrasiye ulaşabilmek için önemli bir açılım olarak görülmektedir (Ataay, 2006: 122). İyi yönetimde amaç, karar alma işinin süreç haline getirilerek, sistemde bulunan, devlet dışındaki diğer aktörlerin de (ST ve özel sektör) karar alma sürecine katılımını sağlamaktır. Bu anlamda yönetim neoliberalizmin eleştirilmesine neden olan çoğulculuk ve katılımcılık konusundaki eksiklikleri gidermiştir (Kalfa ve Ataay, 2008: 8). Nasıl demokrasilerde halkın her kesiminin temsil ve kararlara katılabilme hakkı varsa veya her kesimin katılımı önemliyse, yönetim uygulamasında da, yürütülecek faaliyetle ya da yerine getirilecek hizmetle ilgili olarak, devletin ve özel sektörün yanı sıra o faaliyetten ya da hizmetten yararlanacak/etkilenecek olan toplumun, karar alma sürecine katılma hakkı vardır. Diğer taraftan, demokrasisi gelişmemiş ülkelerde, yeni yönetim anlayışının değil uygulanma alanı bulabilme olanağının olması, teorik çerçevesi dahi çizilemeyebilir. Bu vesileyle,

yönetişim gibi bir kademe daha ileri uygulamanın, sözü geçen ülkelerde ortaya çıkmasının oldukça zor olduğu belirtilebilir.

DB ve IMF yönetişimin uygulanabilmesi için ülkelere daha fazla şeffaf ve daha fazla demokratik olmaları yönünde tavsiyelerde bulunmaktadırlar (Woods, 2000: 827). Demokrasiyi, sözünü ettiğimiz yeni yönetim anlayışı için vazgeçilmez bir unsur kabul edersek; yönetişim anlayışının da, demokrasinin katılım ve temsil mekanizmalarından faydalandığını ve bu sayede taraflar arasında bir süreç haline gelebildiğini göz önünde bulundurmamızın faydası vardır (Karaçor ve Olutlu, 2011: 408). İyi yönetişimin demokratikliğinden söz edebilmek için, karar verme yetkisinin halkta olduğu bir sistemin varlığını görmek gerekmekte ve yurttaşların kendilerini ilgilendiren konularda kararlar alınırken, bu kararlara etki edebilmeleri gerekmektedir (Scholte ve Keyman, 2005: 9). Diğer taraftan, iyi yönetişim yaklaşımı da demokrasi ve ST gibi kavramları temel alarak, bu kavramları bağdaştırarak kabul edilebilir ve işlevsel bir model ortaya koyabilmektedir (Karaçor ve Olutlu, 2011: 410). Demokrasinin her ne kadar iyi yönetişim için önemli bir kavram olsa da, bir o kadar da demokrasi için iyi yönetişimin icrasının önemli olduğu söylenebilir.

Eğer demokratik bir yönetişimden bahsedilecekse, kararların ortaklaşa alındığı ve bu aktörlerin eşit söz sahibi olduğu bir sürecin gözlemlenebilir olması gerekmekte ve bununla beraber demokratik yönetişim şu anlamlara gelmektedir (Scholte ve Keyman, 2005: 9-10):

- Açıklık ve saydamlık
- İnsanlar, karar alma sürecindeki aktörlerin kimler olduğunu bilmek, ne zaman ve hangi süreçleri takip ederek karar verdiklerini bilmeleri
- Alınan kararların sebeplerinin insanlarca öğrenilebilmesi gerekmektedir.

Birçok durumda, olgun olarak kabul edebileceğimiz demokrasilerin kurumsallaşmadığı ve destekleyici bir siyasi kültürün tam olarak oluşmadığı gelişmekte olan ülkelerde, yönetişim gibi iş birlikçi tasarımlarda sorunlarla karşılaşabilmektedir (Göymen, 2010: 42). Bir ülkenin demokrasiye geçişi ve o değerleri benimsemesi, karar

vericiler tarafından verilen diğer kararlar gibi demokrasinin; "akşam verilen bir kararın sabah uygulanması" şeklinde olması beklenemez. Demokrasi bir süreçtir. Hükümetlerden bireylere kadar, her aktör tarafından anlaşılması ve benimsenmesi durumunda faydalı ve işlevsel olabileceği savunulabilir. Bu değerlere sahip olmayan bir ülkenin yönetim sisteminde, yönetim uygulamalarının hayat bulamayabileceği belirtilebilir. Nitekim demokrasi yönetim sürecinin gerçekleştirilebilmesi adına uğranması gereken önemli bir başka durak niteliği taşıyabilmektedir.

1.3.6.5. İyi Yönetişim ve Küreselleşme

Küreselleşme, zaman ve mekân kavramlarının anlamlarını büyük ölçüde yitirdiği, insanların, malların, hizmetlerin ve fikirlerin hızla hareket edebildiği bir süreci ifade etmektedir (Şahin, 2011b: 381). Küreselleşme, iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle, dünyanın bir yerinde meydana gelen bir olayın, dünyanın geri kalanı tarafından çabucak duyulabilmesi, bu olaya tepki verebilmesi ya da uyum sağlayabilmesi durumudur. Yaygın bir tanımla küreselleşme dünyanın küçük bir köy haline gelmesidir. Küreselleşme, dün başlayıp bugün biten bir olayı değil, ileride de devam edebilecek bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte toplumlar, geçirmiş oldukları değişimi, diğer toplumlarla hızlı bir şekilde paylaşabilmektedir. Diğer bir anlatımla; bir toplum, çevresinde meydana gelen toplumsal değişimlerden haberdar olup, kendi bünyesinde bu değişimlere ayak uydurmak adına adımlar atabilmektedir.

Bundan elli yıl önce yönetim kelimesinin karşılığı, devlet olarak karşımıza çıkmasına karşın, küreselleşmenin etkisiyle yönetim devleti değil, ondan daha fazlasını ifade etmektedir (Scholte ve Keyman, 2005: 6). Küreselleşme olgusunun hâkim ve etkili olduğu yıllar öncesinde, bu olgunun güçlendirmiş (karşılıklı şekilde birbirini destekleyerek) olduğu ST ve özel sektör gibi iki aktörün etkin olmadığı ve yönetimde sürecin devlet tarafından yönetildiği ve icra edildiği bir tabloyla karşılaşılmaktaydı.

Dünyanın güçlü devletlerinin ve güçlü uluslararası kuruluşlarının küreselleşme sürecinde etkin olduğu, süreçte yönlendirici ve belirleyici olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, benimsemiş oldukları ekonomi modeli ve yönetim biçimi de aynı ölçüde diğer devletler üzerinde etkin olabilmektedir. 1980 sonrası gelinen nokta örnek olarak verilebilir. Yeni sağ

politikalar ve beraberindeki neo-liberalizm, özelleştirme hareketleri sonrasında hakim olacak sınırlı devlet görüşü, YKY ve yönetim bunlardan bazılarıdır. Küreselleşmenin etkisiyle, kamu yönetiminde özel sektörün ve ST'nin yönetimde etkili rol oynayabilmesi yolunda atılan adımlar ve uygulamalar yaygınlaşmaktadır. Hatta bazılarında göre küreselleşme, tüm dünyada geçerli standart bir yönetim anlayışı gelişmesinde önemli bir rol üstlenecektir (Saklı, 2013: 153).

Demokrasi, insan hakları, çevrenin korunması, özgürlükler, demokratikleşme, katılım, yerelleşme ve hesap verebilirlik küreselleşmeyle beraber gelen güçlü baskıyla beraber yeniden şekillenmeye başlamıştır (Köse, 2003: 3). Yönetimde halk daha etkili bir şekilde yer almak isterken, özel sektör hizmet ve üretimde önemli bir paya sahip olmaya başlamıştır. Devlet bu süreç içerisinde denetleyen ve koordine eden tarafta kalmaktadır. Toplumsal olarak etkinlik daha fazla küreselleştikçe, bireyler kendi gündelik yaşamlarında meydana gelen olayların, farklı toplumlarda değişik şekillerde cereyan ettiklerini görmekte, onlardan daha fazla şekilde etkilenmekte ve yöneticilerden daha fazla bilgi talep etmekte ve yönetime katılmak istemektedirler (Bayhan, 2002: 3).

İyi yönetim olgusunun, farklı toplumların ya da farklı siyasal sistemlerin, küreselleşmenin de getirileri ve etkileri sayesinde, daha fazla birbirini etkilediği ve "bu şekilde" yapılmalı fikrinin bir zorunluluk olarak algılandığı bir sistem olduğu iddia edilebilir. Küreselleşmenin, yönetim faaliyetini gerçekleştirmek için sorulan" nasıl yönetmeli veya nasıl karar almalı?" şeklindeki sorulara evrensel, herkes için kabul edilebilir bir cevap verme hususunda, etkin bir süreci beraberinde getirdiği söylenebilir. Günümüz konjonktüründe, karar alma sürecinde hizmeti sunan birimler ve STK'ların bir araya gelerek hesap verme-hesap sorma işlevinin gerçekleştirilebilmesinde yönetim anlayışı doğru ve etkin rol oynayabilir (Tepav, 2007: 4).

İyi yönetim eş zamanlı olarak; devlet ölçeğinde, yerel ölçekte ve küresel ölçekte meydana gelebilir ve bu yönetim süreçleri çok yoğun ağlar şeklinde birbirine bağlanabilir (Scholte ve Keyman, 2005: 8). Yani, yerel ya da devlet ölçeğinde vuku bulan bir konu, küreselleşmenin etkisiyle beraber bir dünya meselesi haline alarak, konuya karşı tepkiler farklı alanlarda toplanarak, nihayetinde bir ağ ile birbirini etkiler hale gelebilir. Örneğin Türkiye'de 2000'li yılların başında meydana gelen mali kriz ulusal hükümetle ilgili

olmasına rağmen, etkisi küresel ölçekte olup, diğer devletler, IMF ve DB gibi kurumlarca sorunun çözümü için gayret sarf edilmiş, krizi kim çözdü sorusuna birden çok adres gösterilmesine neden olmuştur (Scholte ve Keyman, 2005: 8).

1.3.6.6. Sivil Toplum ve İyi Yönetişim

İyi yönetişimin gerçekleşebilmesi için; vatandaşlık bilincine ve toplumdaki dayanışmacı ruhla oluşan guruplara ihtiyaç vardır ve bireyler STK'larda görev alarak, hak arama yollarının öğrenilmesi, yönetime karşı sorumluluk üstlenilmesi gibi faaliyetlere özendirilmelidirler (İbrahim Yıldırım, 2004: 198). ST bireylerin, aktif yurttaşlık bilincini ve yönetime karşı duyarlılığını artırabileceği bir olgu olarak görülebilir. Bu şekilde aktif yurttaşlık bilincine kavuşulabilir. ST demokratikleşme ve sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir aktörü olarak görülüp, küresel ve toplumsal düzeyde, belli bazı sorunların çözümünde etkin bir aktör olabilir (Scholte ve Keyman, 2005: 15). Günümüzde ST, demokrasi, katılımcılık, aktif yurttaşlık, etik ve müzakereci demokrasi kavramlarıyla birlikte kullanılmaktadır (Kaypak, 2012: 35). İyi yönetişim bir bakıma meşruluk sağlama aracı olarak da düşünülebilir. ST, devlet tarafından alınacak kararlara katılma ve bu kararların alınmasında etkili bir işleve sahip olmasına, alınan kararın toplumca kabul edilmesine yardımcı olabilir.

Türkiye'de iyi yönetişimin gelişebilmesi için, ST'nin geliştirilmesi her iki kavramın temel özelliklerinin birbirine benzemesinden dolayı gerekmektedir (Göymen, 2010: 89). ST'nin gelişebilmesi için devletin taşıması gereken iki ana özellik vardır; birincisi, devletin vatandaşlarını eşit statüde görmeyi, suç işlemedikçe, haklarını kısıtlamaması ve keyfi tutum sergilemeyen hukuk devleti; ikincisi, faaliyet olarak sınırlı bir devlettir (Çaha, 2008: 138). ST'yi var eden demokrasi, insan hakları ve hukuk gibi etkenlerin, yönetişimin de sağlanabilmesi için gerektiği söylenebilir. Bir bakıma özellikle 80'li yıllarda ortaya çıkmaya başlayan, çok aktörlü, yatay ilişkilere dayanan, ST'nin katılımını da aşarak "ortak" konumda bulunma isteminden de kaynaklanabilmektedir (Ataay, 2006: 123). ST, yönetişim için gereken örgütlü birlikteliği sağlayabilir. Nitekim ST yönetişimi gerçekleştirecek üç aktörden-ayaktan biridir ve sağlıklı bir ST, yönetişim için sağlıklı bir aktör olarak değerlendirilebilir.

1.4. Avrupa Birliği ve İyi Yönetişim

AB dünyadaki siyasetin, ekonominin, yönetimin vb. diğer olguların ve eğilimlerin önemli merkezlerinden biridir. AB, çevresini ve dünyayı etkileyebildiği gibi, bu çevreler tarafından da etkilenmektedir. İyi yönetim uygulamalarını bu duruma örnek verilebilir. DB ve OECD gibi kuruluşların uygulamaları ve programlarına karşı AB duyarsız kalmamış, onu kendi sistemine katmıştır. Bazıları tarafından AB, post-modern iyi yönetim sisteminin paradigmatik bir örneği olarak görölmektedir (Okçu, 2007: 300). Bazı düşünürlerce, AB'ye özgü bir yönetim tarzı olmayıp, pazar sistemi ve uluslararası kuruluşları kapsayan yönetim biçimlerinin karmasından oluşan, birleşik bir yönetim modeline sahiptir (Eliçin, 2011: 48). Fakat AB iyi yönetişimi genel olarak yatay (horizontal) bir yapıdadır (Mugyenzi, 2014: 354). İyi yönetim, AB tarafından yeni kamu yönetiminin bir sonraki aşaması olarak, tekil ve hiyerarşik yönetim biçimine alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Schout ve Jordan, 2005: 2003). Özellikle AB Komisyonu, karar alma süreçlerine mümkün olduğunca fazla katılımın sağlanması yönünde görüş beyan etmiştir (Sbragia, 2002: 4). Birliğin ayakta kalabilmesi ve vatandaşların memnuniyeti için yönetişimi etkin olarak kullanmak hedeflenmiştir.

AB kendi iyi yönetim kodlarını-ilkelerini oluştururken dahi iyi yönetişimin karakteristik özelliği olan "birlikte yönetim-yapma"dan faydalanmıştır. Çoklu Yönetişim (Muli-level Governance) anlayışını benimseyen AB, yönetim sürecinde her bir aktörün, kapasitesi ve bilgisi dahilinde katkısı sonucu, toplamda başarı sağlanacağını belirtmiştir (White Paper, 2001: europa.eu). Bu aktörlerden birisi olarak STK'lar, AB'deki iyi yönetim uygulamalarında, kalkınma, çevre ve sosyal politikalar gibi bir dizi konuda "sesli paydaşlar/vocal stakeholders" olarak düşünölmektedir (Akgün ve Bilgihan, 2011: 10). AB'de yönetim sürecine geçilmesini gerektiren beş faktörün olduğu söylenebilir (Schout ve Jordan, 2005: 203,2004):

- AB, doğal olarak politikaların genişlik ve derinlik kazanmasıyla oluşmuştur. AB Komisyonu, birlik içerisindeki devletlerle beraber hareket etmek zorundadır.
- AB meşruluk sorunu çekmektedir. Çünkü AB üyesi ölkelerin vatandaşlarının yalnızca yarısı AB üyeliğinin iyi bir şey olduğunu düşünmektedir. AB bu

nedence, Birlik üyesi ÷lke vatandaşlarını da mümkün olduğunca karar alma süreçlerine katmakta, onlarda Birliği sahiplenme duygusu yaratmaya çalışmaktadır.

- AB 2004 yılında yeni bir döneme girdi. Bu dönemde Birliğin yeni ve eski üyeleri arasındaki güven ve anlayışın sağlanması, Birliğin geleceği açısından önem arz etmektedir.
- AB politikalarındaki kırılgnlık-çok parçalılık şeffaflık ve tutarlılığı olumsuz etkilemektedir. Güçlü bir siyasal liderliğin olmaması, birlik üyelerine daha fazla manevra alanı bırakma gereği gibi hususlar, yönetişimin daha etkin bir yöntem olabileceğini göstermiştir.
- Bu model üye ÷lkeler tarafından benimsenmiş ve uygulanmaya da konmuştur. Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi'nde, yönetim ilkelerinde hesap verebilirlik ve cevap verebilirliği ilgilendiren, bilgi edinme hak ve özgürlüğüne yer verilir. Dolayısıyla, yönetişimi AB sisteminin dışında tutmak artık gereksiz gör÷lmektedir.

AB mevzuatının en önemli alanlarından birini “su yönetimi” konusu oluşturmaktadır. AB, Avrupa’da su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimini sağlayabilmek için geniş çaplı hukuki bir programa ihtiyaç duymuştur. (Özby, 2004: 81). AB su politikalarında temel hedef, su kaynaklarının bütüncül olarak korunmasıdır. Bu bağlamda 2015 yılına kadar, direktiflerde belirlenmiş olan su kaynakları kalitesine ulaşmak, su kalite standartlarının yerleştirilmesini ve entegre su yönetimi anlayışını geliştirmek, bütün paydaşların (kamu kurumlarının, STK, üniversitelerin, vb.) ve vatandaşların su yönetim sürecine katılmalarını sağlamak hedeflenmiştir. AB çevre politikasına göz atıldığında; kirliliğin azaltılması, önlenmesi ve son tahlilde ortadan kaldırılması hedeflenmiş gibi göz÷kmektedir. Bunun yanında, su kaynaklarının kirletilmesine yönelik her türlü faaliyetin sona erdirilmesi, üye olan-olmayan ÷lkeler ve diğer uluslararası kuruluşlar arasında işbirliğine giderek sorunların önüne geçilmesi istenmiştir (Eğerci, 2006: 4). AB Cardiff süreci ve takiben Su Çerçeve Direktifi olmak üzere, çevre politikalarında su yönetimi konusuna ağırlık vermiştir (Talu, 2011: 201). AB’nin su politikası, doğal yaşamın bir bütün halinde olduğunu esas almış, su yönetiminde tüm etkenlerin dikkate alınmasını salık vermiş ve tüm aktörlerin ortak hareket etmesini şart koştur.

AB'nin iyi yönetim tanımı, 25 Temmuz 2001 yılında, Komisyonca hazırlanmış olan, Avrupa Yönetişimi: Beyaz Kitap (European Governance: A White Paper) adlı çalışmada görülebilir. 2003 yılına kadar Beyaz kitaba karşı tepkiler-yorumlar alınarak kamuoyunun katkısı sağlanmak istenmiştir (Okçu, 2007: 300).

1.4.1. Beyaz Kitap (White Paper)

2001 yılında Avrupa Komisyonunca yayınlanan Beyaz Kitap'ta yönetim anlayışı, “Avrupa ölçeğinde iktidarın kullanımına ilişkin olarak, açıklık, katılım, hesap verebilirlik, etkililik ve tutarlılıkla ilgili süreç ve davranışları içermektedir” (Eliçin, 2011: 48). Yine aynı belgede, yönetim faaliyetinin gerçekleşmesi sürecinde Birliğin kullandığı gücün vatandaşlar tarafından verildiği vurgulanmıştır. AB için beyaz kitap, dönemin Komisyon Başkanı Romano Prodi tarafından, görev süreci içerisinde ulaşmayı hedeflediği dört stratejik hedeften biri olarak nitelendirilmiştir (Okçu, 2007: 300). Beyaz Kitap'ta gösterilen hedefler, Avrupa düzeyinde gücün kullanım biçimini etkileyen kural, süreç ve davranışların, belirli ilkeler çerçevesinde değerlendirilerek uygulanmasıdır (Çelikyay ve Turgut, 2011: 33). Beyaz Kitap, Avrupa'da broşürler şeklinde yayınlamış, internet üzerinden kamuoyuna açık hale getirilmiş, tartışma, seminer ve makaleler tarafından ele alınarak ve analiz edilerek son halini almıştır (Okçu, 2007: 300-301).

DB'nin yapmış olduğu gibi AB de Beyaz Kitap'ta iyi yönetişimin ilkelerini şu şekilde sıralamıştır (White Paper, 2001):

Açıklık (Openness): Kuruluşlar oldukça açık bir tutumla iş görmelidir. Üye ülkeler karar alırken aynı şekilde açık olacak ve yurttaşlarla iletişim halinde olacaklardır. Kullanılan dil, halkın genelinin anlayabileceği açıklıkta ve anlaşılabilir olmalıdır. Bu karmaşık yapıdaki kuruluşlara olan güvenin artırılması için özellikle önemlidir.

Katılımcılık (Participation): AB'nin politikalarının kalitesi, ilgililiği ve etkinliği, düşünceden uygulamaya kadar gelişen süreci içerisine alan, geniş katılımı garanti eden politika zincirine dayanmaktadır. Nihayetinde oluşan durum, birlik içerisinde güven artmasına katkı sağlayabilecektir. Beyaz Kitap, demokratik yönetim anlayışını, aktif ST katılımı sağlanmadıkça yetersiz olarak kabul etmektedir (Arsmstrong, 2002: 104).

Hesap verebilirlik (Accountability): Yasal ve idari süreçlerde üstlenilen roller açık olmalıdır. Her bir AB Kurumu, yapmış oldukları şeyler için sorumluluk almak ve açıklama yapmak zorundadır. Her aşamada, üye ülkelerden her türlü politika ve uygulamalar için açık olması ve sorumlu olması beklenmektedir.

Etkililik-Yararlılık (Effectiveness): Politikalar, deneyimler ve gelecekteki etkileri objektif ve açık olarak değerlendirilmelidir.

Tutarlılık (Coherence): Politikalar ve eylemler kolaylıkla anlaşılabilir ve tutarlı olmalıdır. Bölgesel ve yerel otoriteler AB politikalarına dâhil edilmelidir. Tutarlılık güçlü politik liderlik ve güçlü sorumluluk gerektirmektedir.

Beyaz Kitabın içeriğine bakıldığında, nasıl daha iyi bir yönetişime ulaşılabilir sorusunun cevabı arandığı söylenebilir. İlk bölümde Avrupa'da yönetişimin neden bir reforma gerek duyduğu, ikinci bölümde iyi yönetim ilkelerinin neler olduğu, ana metinde değişim için gerekli yol haritası ve öneriler bulunmakta, son bölümde ise AB yönetişimi ile Avrupa'nın geleceği hakkında ilişki kurulmuştur (Okçu, 2007: 301). Avrupa, yönetim faaliyetlerinde, demokratik ve yönetim çatışı altında gerçekleşen bir süreci inşa etmek istemektedir (Çelikyay ve Turgut, 2011: 33-34). Beş temel yönetim ilkesinin yanında (açıklık, katılımcılık, hesap verebilirlik, etkililik ve tutarlılık) beş tanede öneride bulunmaktadır (Okçu, 2007: 309):

- AB-ST ilişkileri yeniden yapılandırılmalı.
- Bölgedeki ve yereldeki aktörlerin bilgi ve becerileri daha fazla kullanılmalı
- Politika yapanların yararlandıkları uzman bilgisi hakkında kamu güveni oluşturulmalı.
- AB politika ve hedeflerinin etkinliği daha iyi tanımlanmalı
- Her bir AB kurumunun rol ve sorumluluklarına yeniden odaklanmasını temin etmeyi hedeflemektedir.

Beyaz kitap hukuk kurallarının çok ayrıntılı olması ve yerel koşullar ve tecrübeleri dikkatte alması konusunda yasa koyucuları uyarmakta, bu politikaların oluşturulmasında

artık daha fazla etkin olan ST'nin önemine vurgu yapmakta, neticede daha fazla şekilde politika yapımına müdahil olan ST'yi iyi yönetim ilkelerine uyma konusunda uyarılmaktadır (Okçu, 2007: 306). Beyaz kitapta ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması ve birlik içinde yaygınlaştırılması gerektiği yönünde hedef ve tavsiyeler de bulunmaktadır (İleri, 2012: 17). Beyaz Kitap'ta politikaların oluşturulma süreçlerindeki bilgilerin paylaşılması, hesap verebilir ve şeffaf bir sürecin yanında, STK'lara da danışılması gerektiği ifade edilmektedir. Beyaz Kitap, ST'nin etkin bir rol oynaması gerektiğini vurguladıktan sonra, daha önce bahsedilen yönetim ilkelerinin yalnızca devlet tarafından uyulması gereken kurallar değil, ST'nin ve özel sektörün de uyması gereken kurallar olduğunu belirtmektedir.

1.4.2. Cadbury Raporu

İyi yönetişimin ortaya çıkışıyla ilgili olarak, 1992 yılında İngiltere'de yayınlanan "Cadbury Raporu" işaret edilmektedir. Raporun yayınlanmasıyla beraber, hızlı bir şekilde yönetişim önce gelişmiş ülkelerde, daha sonra gelişmekte olan ülkelerde yayılmaya başlamış, DB ve OECD gibi örgütler tarafından desteklenmiştir (Aguilera ve Cazurra, 2009: 376). DB raporu her ne kadar "iyi yönetişim"den kavram olarak bahsetmese de, ilk kez sınırlarının çizildiği ifade edilmektedir. Cadbury Raporu'nun ise, iyi yönetişim teorisinin yayılmasında ve kavramlaşmasında etkili olduğu ve de önemli bir katkıda bulunduğu söylenebilir.

Cadbury raporu, şirketleri (company) baz alarak yapılmış bir araştırmanın sonucudur. Fakat raporun yöneticiler, denetçiler ve üyeler arasındaki ilişkilere vurgusu, iyi yönetişim anlayışındaki mekanizmaların çalışması sürecindeki ilişkileri vurgulamaktadır. Bu aktörlerin yerlerini devlet, vatandaş, özel sektör temsilcileri ve denetmenler alabilir. Yine bu raporda Yetkisiz Yönetici (Non Executive Director) kavramı dikkat çekmektedir. Yetkisiz yöneticiler, bir firmanın yetkili yöneticileri değildir. Genellikle planlama ve politika yapma süreçleriyle ilgilendirilir. Onlar yönetimi ve yöneticilerin performanslarını izlerler ve paydaşların ve firmanın çıkarlarını gözetmeleri beklenir. Sir George Adrian Cadbury 1992 yılında işletmelerdeki yönetim biçimlerine-süreçlerine ilişkin kendi adıyla literatüre geçen raporu yayımlamıştır. Rapor farklı bölümler halinde maddelenmiştir (Cadbury, 1992):

md. 1.1 Etkili hesap verme çerçevesi içerisinde ve şartıyla işletmeler, kendilerini ileriye götürebilecek adımlar atma konusunda özgürdürler. Bu herhangi bir birlikte yönetim sisteminin esasıdır.

md. 1.2. Finansal raporlama, hesap verme zorunluluğu, yönetim kurulunun fonksiyonlarının raporlanması ve kontrolü ve denetmenlerin rolleri üzerinde odaklanılmalıdır. Bunlarla yapılmak istenen bir bütün olarak, iyi-birlikte yönetim için olumlu katkı sağlayacak şeyleri aramaktır.

md. 1.6 Yöneticilerin şahsi sorumluluklar için meydana gelen açıklık-şeffaflık, denetmenlerin ve paydaşların işletmeye duyacakları güveni sağlamlaştıracaktır.

md. 2.5 Kurumsal yönetim (Corporate governance) yönetilen ve kontrol edilen bir sistemdir. Yönetim kurulu kendi işletmelerini yönetmekle sorumludur. Paydaşların işletmedeki rolleri ise yöneticileri ve denetmenleri atamak ve mevcut uygun yönetim sistemi içerisinde kendilerini tatmin etmektir.

md. 4.10-11 Kurumsal yönetimin kurulmasında ve sürdürülmesinde yetkisiz yöneticilerin varlığı özel önem taşımaktadır. Yetkisiz yöneticinin, yönetim kurulunda alınacak kararlarda önemli bir ağırlığı olacaktır. Yetkisiz yöneticiler; üretim standartları, kilit atamalar, kaynaklar, performans ve strateji konularında bağımsız bir hüküm getirmelidirler.

Cadbury raporunda adı geçen yetkisiz yöneticiler, daha sonra yapılacak olan şirketlerin ne kadar iyi olduğu yönündeki bazı araştırmalarda önemli bir kriter olacaktır. Araştırmada, eğer şirketlerde yetkisiz yöneticiler varsa "iki" yoksa ya "bir" ya da "sıfır" puan almaktadırlar (Newell ve Wilson, 2002: 20). Cadbury Raporu, DB'nin Afrika için yayımlamış olduğu raporunun-çalışmasının ardından, iyi yönetimin gelişmesi ve yaygınlaşması adına önemli sayılabilecek belgelerden bir tanesidir. Literatürde iyi yönetimin kodları olarak yayılacak olan kriterlerin, şirketler ve devletler tarafından da benimsenmesinde önemli bir katkısı olmuştur (Aguilare ve Cazurra, 2009: 376).

27 Temmuz 1992 tarihinde, Cadbury Raporu'nun bir değerlendirmesi United Kingdom Shareholders Association (UKSA) tarafından yapılmıştır. Bu değerlendirmeye göre, ilk aşamada, Cadbury Raporunu incelendiğinde, özel sektöre kişilerin paydaş olabilmeleri için gereken cesaret verilmelidir. Bu firmalar içerisindeki paydaşlara etkin bir aidiyet duygusu sağlanmalı, yasalarda ve mevzuat sistemlerinde karşılığını da bulmalıdır. Bu kişilerin paydaşları oldukları firmalarda-şirketlerde, yine yasalardan ve mevzuatlardan kaynaklı şekilde, temsil edilebilmeleri yönetim vasıtasıyla sağlanabilecektir. Bu durum Birleşik Krallık'ın yönetim sistemindeki “ilerleyici reddediş” (progressive decline)⁵ anlamında evrensel bir antlaşmadır.

UKSA'nın araştırmacılarına göre, daha fazla bilgi, daha fazla ve etkin raporlama paydaşlar tarafından etkili bir kontrol mekanizması oluşmasına neden olabilmektedir. Şirketler tarafından paydaşlara anlık olarak raporlar ve bilgiler verilmelidir. Bilgi akışının değerli olabilmesi için bilgi akışının mümkün olduğunca çabuk gerçekleşmesi gerekmektedir.

UKSA'nın rapor hakkındaki değerlendirmesinde, raporun niteliklerini ortaya koyan beş önemli önerinin altını çizmektedir (UKSA, 1992):

- Üyelerin-paydaşların sorunlarının çözümü için mevcut sınırlayıcı gereksinimler değiştirilmelidir.
- Yıllık Genel Toplantılarda (Annual General Meeting- YGT) sorun çözme konusunda yöneticilerin karşılıklı ilişkide bulunması ve sonrasında da oylamaya gidilmesi gerekmektedir.
- YGT'lerin kapsamı ve statüleri genişletilmelidir. Sorunlar sınıflandırılıp tanımlanmalı, yazılı, sözel ve destekleyici olacak şekilde sürece adapte edilmelidir. Üyeler asgari bir saatlik bir süreçte yöneticilere, başkana ve denetmene sorular yönetme hakkına sahiptirler.
- İki resmi olmayan yönetici oluşturulmalı, bir tanesi yönetim kurulu tarafından şirketin üst düzey yönetimine katılmak için atanmalıdır. Diğeri ise üyeler tarafından, şirketin kontrol edilmesine katılması için atanmalıdır.

⁵ İlerleyici reddediş, bir faaliyet için yapılacak katkıların, katılımın ve birlikteliğin önündeki engellerin reddini içermektedir.

- Denetimcilerin zorunlu olarak rotasyonu uygulaması benimsenmelidir. Diğer bir uygulama ise daha iyi bir sonuç-değerlendirme için, üyelere bağımsız güvenilir kişilere kadar bir yelpazeden denetim-denetmen transferi sağlamaktır.

Yine bu raporun incelemesini yapan UKSA'nın tespitine göre, işletmelerde güç tek bir yöneticide toplanmaktadır. Bu güç ise devasadır. Lord Acton'ın söylediği gibi "İktidar (güç) bozar, mutlak iktidar mutlak bozar" sözündeki gibi, bu devasa gücü kullanan kişi, gücün bu etkisinden kendini koruyamaz. Bu bakımdan, karar alma süreçlerinde güç farklı kişiler ya da kurumlar arasında paylaştırılmalıdır, değişim kaçınılmazdır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SU YÖNETİMİNDE İYİ YÖNETİŞİMİN ÖNEMİ VE HES'LERE YANSIMALARI

Su yönetimi konusu birçok uluslararası kuruluşun⁶ üzerinde durduğu ve gelecekte de bu konuda çalışma yapılması gereken konuların başında gelmektedir. Su kaynakları yönetimine yönelik ilk çalışmalar, suyun niteliksel ve niceliksel değişimini değerlendirecek konferanslar, kongreler ve raporlar düzenlenmesi yönünde idi. Daha sonraları, dünyadaki siyasi ve ekonomik konjonktürün de etkisiyle, su kaynaklarının da doğal bir kaynak olarak özelleştirilmesi gerektiği yönünde tartışmalara, araştırmalara ve raporlara rastlanılmaktadır. Günümüzde ise artık su kaynaklarının nasıl sürdürülebilir bir kaynak olarak kullanılabilmesi sorusuna cevap aranmaktadır. Sürdürülebilirliği sağlamak için ise, toplumdaki tüm aktörlerin dâhil olabileceği, geniş katılımlı ve herkesin benimseyerek daha fazla başarı sağlanabileceği bir sistem anlatılmak istenmektedir. Bu sistemin taşıyıcı unsuru olarak ise yönetim süreci ve iyi yönetim ilkeleri gösterilebilmektedir.

Türkiye'de son yıllarda, yenilenebilir enerji kullanmaya yönelik faaliyetlerde artış gözlenmektedir. En çok dikkat çeken ve yenilenebilir enerji üretim araçları arasında daha fazla görülen ise HES inşaatlarıdır. HES yatırımları özel sektör tarafından üstlenilmektedir. İlk bakışta, devletin böyle bir mali yükün altına girmemiş olması ve AB'nin yol haritasını çizmiş olduğu, yenilenebilir enerji kaynakları yatırımlarının özel sektör tarafından üstlenilmesi, bu anlamda olumlu durum olarak değerlendirilebilir. Fakat yine AB, DB ve BM gibi örgütler ve birlikler tarafından dile getirilmekte olan, halkın da sürece dâhil edilmesi gerekliliği konusunda sorunlar yaşanabilmektedir. HES projelerinin inşası sırasında, çevreye olumsuz olarak yansıtılabilecek uygulamaların göz ardı edilmesi sonucu, çevre hakkı ve su hakkı gibi konularda, özellikle yöre halkının haklarının ve canlıların zarar görmesi ile karşılaşılabilir.

⁶ BM, DB, AB, DTÖ, DSK ve IMF buna örnek olarak verilebilir.

Türkiye'deki HES'lerin birçoğunun yapımı sırasında, irili ufaklı muhalefet olmakla birlikte, en ciddi ve en şiddetli muhalefet Doğu Karadeniz'de yaşanmaktadır. HES'lere karşı genel olarak ciddi bir direniş görülmektedir. Bölgede yaşanan direnişin altında birçok neden bulunmaktadır. Özellikle, yönetim ilkelerinin tam olarak uygulanmamasıyla beraber, su hakkı ve çevre hakkı gibi konularda yaşanan sıkıntılar, yerel halkça ve STK'larca benimsemiş olan ve savunulan HES'lerin çevreye zarar verildiği algısına neden olabilmektedir. Su kaynaklarının tanımı günümüz küreselleşme sürecinde, ortak değerden alınıp satılabilecek, yani ekonomiye konu olabilecek bir değere doğru evrilmiştir. Özelleştirme hareketleri de bunda etkili olmuştur. Su kaynaklarının doğadaki diğer maddelerde olduğu gibi, örneğin; kum, altın, demir vb. yaşamsal önem ve gereklilikten yoksun olmadığı için, HES yapım süreçlerinde suyun kullanımı tartışılmaktadır. Aynı şekilde, HES'lerin çevreye olan etkileri de hem insanların yaşam alanlarında olmalarından kaynaklı etkiler hem de diğer canlılara etkileri anlamında tartışmalara neden olmaktadır. Genel olarak tartışılan bu konular çevre hakkı, su hakkı ve yaşam hakkı etrafında şekillenmektedir.

2.1. Su Yönetimi ve İyi Yönetişim İlişkisi

Son yıllarda, su yönetimi konusu daha fazla gündeme gelmiştir. Bunda, suyla ilgili sorunlar kadar su yönetiminin bir bilim ve sanat uygulaması gibi düşünülüyor olmasının da payı vardır (Öktem, 1996: 27). Suyun yönetimi, gelecek için son derece önemlidir. Su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, şimdi ve gelecekte canlıların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gereklidir. Bu bağlamda su kaynaklarının yönetimi için dört temel adım mevcuttur (Harmancıoğlu, 2004: 19-20):

İlk adım: Sorunları, yönetimin amaçlarını, sektörde yer alan aktörlerin ilişkilerini tanımlamayı hedefleyen sosyo-ekonomik bir adımdır. Su kaynakları yönetimindeki mevcut temel sorunları, ekonomik verimlilik ve akılcı paylaşımı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin sağlanıp sağlanmadığını, konuyla ilgili politikalar çerçevesinde değerlendirmek.

İkinci adım: Tanımlanan politika senaryolarının, sayısal verilere dayanan kaynak sisteminin niceliksel analizini yapmak.

Üçüncü adım: Yönetim senaryolarının, ilk adımda tanımlanan amaçlar doğrultusunda sürdürülebilirlik kriterine göre değerlendirilmesini yapmak. Yönetim ve yaptırım verimliliğini uygulanabilirlik açısından temel bir mali değerlendirmeye tabi tutmak.

Dördüncü adım: Tüm sonuç, bilgi, politika ve aktörlerin değerlendirilmesini yaparak, geri bildirimde bulunmak.

Dünya Su Konseyi (DSK) 22 Mart 1996 yılında Fransa'nın Marsilya kentinde oluşturulmuş bir platformdur. DSK, su kaynaklarının yönetimi konusunda yönetim sürecinin işletilmesine önem vermektedir. DSK, su yönetimi konusunda söz sahibi olan ve yönetim sürecinde yer alan birimleri kendine has bir şekilde kategorize eden bir yapıdadır. DSK tarafından kolektif yapı olarak tanımlanan beş kategoriye ayrılmış bir üye yapısı vardır. Üye yapısı; hükümetler arası kuruluşlar, hükümet ve hükümet kuruluşları, işletmeler, STK ve su kullanıcı birlikleri, meslek birlikleri ve akademik kuruluşlardır (Salihoğlu, 2006: 34). Amacının; su kaynaklarının yönetimi konusunda yönetim sürecinden yararlanarak, su kaynaklarının etkin bir şekilde kullanımını sağlamak ve toplumun farklı kesimlerinin katılımını sağlayarak bir nevi meşru bir sistem kurmak olduğu söylenebilir.

DB ve IMF su kaynaklarının kullanımı ile ilgili olarak, özel sektör, STK ve halkın su yönetimine daha fazla katılması ve su kaynaklarını yönetmek için daha kapsamlı politikalar belirlenmesi gerektiği hususunda görüş bildirmişlerdir (Ayar, 2005: 25). DB, STK'ların çevrenin korunması yönünde aktif olarak var olmaları gerektiğini öne çıkarmaktadır (Sobacı, 2002: 161). Bu doğrultuda DSK'nin su yönetimi ile ilgili vizyonunda benzer ifadeler rastlanabilir. DSK'nın su yönetiminde, yönetim işini paydaşlara vererek, kamu yöneticilerinin ise sadece araştırma ve düzenleme yapmasına sıcak baktığı sonucuna ulaşılabılır. Dolayısıyla, su yatırımlarında kamu finansmanının ortadan kaldırılması, bunun yerine özel sektör finansmanının su yönetiminde etkin kılınması amaçlandığı şeklinde ifade bulunulabilir. Asıl amaç ise, suyun maliyetini karşılayabilecek şekilde fiyatlandırılmasıdır.

Oluşturulan Dünya Su Vizyonu, su yönetiminde yönetişimi hedef edinmiştir (Evcimen, 2009). Genel olarak su kaynaklarının yönetimi için yönetişim süreci ve ilkeleri benimsenmekle beraber, özelde su enerjisinden faydalanma konusunda atılacak adımların da, yine yönetişim süreci ve ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (The General Agreement on Trade in Services-GATS) su yönetimini ve su hizmetlerini sadece kamunun yapması gereken bir iş olarak görmemekte; suyun çıkarılması, işletilmesi ve dağıtılması noktasındaki tüm işlerin piyasa mekanizması tarafından yapılmasını önermektedir (Ayar, 2005: 27). 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nü (DTÖ) oluşturan en önemli antlaşmalardan biri olan GATS, su hizmetlerinin özel sektör eliyle ve piyasa koşullarında görülmesi gereğini savunmaktadır. Çünkü bu antlaşmaya göre su; rekabete açık olan, alınıp satılabilen bir mal özelliği taşımaktadır (TMMOB, 2006: 31). Su kaynaklarının tek bir elden yönetilmesi (devlet veya özel sektör) ve ortaya çıkabilecek sorunların yine tek bir açıdan ele alınması, toplumda farklı memnuniyetsizlikler yaratabilir (Grigg, 2012: 67). Su kaynakları üzerindeki faaliyetler hakkında, ondan doğrudan ya da dolaylı olarak yararlanacak ya da etkilenecek olan halkın konunun muhatabı olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

OECD 2015 yılında yayınlamış olduğu, “OECD Su Yönetişimi İlkeleri” adlı çalışmasında, suyun konu olduğu sorunların çoğu zaman yönetişim sorunu olduğu yönünde tespitte bulunmuştur. OECD’ye göre, su kaynakları üzerindeki baskıların azaltılması ya da önlenmesi için su yönetişiminin gerekli olduğu ifade edilerek, bunun ise üç boyutlu bir sistem ve süreçle sağlanabileceği vurgulanmıştır (OECD, 2015):

Etkinlik: Tüm yönetim kademelerinde sürdürülebilir su politikaları hedef ve amaçlarının net bir şekilde tanımlanarak, politik amaçların uygulanması ve arzulanan hedeflere ulaşılması için yönetişimin sağlayacağı katkıyı ifade eder.

Verimlilik: Sürdürülebilir su yönetimi ve refahın, toplum için en az bedelle en üst seviyeye çıkarılması için yönetişimin sağladığı katkıyı ifade eder.

Güven ve Bağlılık: Yönetişimin demokratik meşruiyet ve adalet yoluyla kamusal güvenin inşası ve paydaş katılımının güvence altına alınmasına sağladığı katkıyı ifade eder.

OECD su kaynaklarının etkin, verimli ve sürdürülebilir kullanımına yönelik yapmış olduğu bu çalışmasında, su yönetimi ilkelerinin; sektörler arası ilişkilere önem vererek belirlenmesi gerekliliğiyle birlikte, sürecin şeffaf, güvenilir, etik ilkelere bağlı ve katılımcı gerçekleşmesi gerektiği yönünde ilke ve ifadelere de yer vermiştir (OECD, 2015).

Türkiye’de su kaynaklarının yönetimi konusunda faaliyette bulunmak üzere 2 Kasım 2011 tarihinde Türkiye Su Enstitüsü⁷ (SUEN) Kurulmuştur. SUEN’nin kuruluş amacı ve görevi; *“Daha iyi bir su yönetimi için kısa ve uzun dönemli stratejiler ile ulusal politikalar üretmeye yönelik bir düşünce kuruluşu olarak, sürdürülebilir su yönetimi, su politikalarının geliştirilmesi, sürdürülebilir enerji ile yerel ve küresel su sorunlarının çözümü için kapasite geliştirme gibi konularda ulusal ve uluslararası kurumlarla yakın işbirliği içinde çalışmaktadır”* şeklinde tanımlanmaktadır (SUEN, 2011).

2.1.1. Su Kaynakları Yönetiminde Özelleşme Sürecinde İyi Yönetişim Önemi

Özelleştirme hareketleri DB'nin ifadesiyle; piyasa mekanizmasının gelişmesine yardımcı olacak piyasa dostu devlet yapısının sonuçlarından biri olarak görülmektedir. Son 30-35 yıllık süreç ise, su kaynaklarının özel sektör yatırımlarına açıldığı bir dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla bu süreç için, su kaynaklarının özelleştirmeye açılıp açılmaması tartışması bir yana bırakılarak, özelleştirmelerin yapıldığı bir dönem ifadesi kullanılabilir. Su kaynaklarında meydana gelen özelleştirme hareketleri kendini içme suyu için kullanılan suyun özelleştirilmesi, şebeke sularının özelleştirilmesi ve hidroelektrik enerjisi üretmek için suların özelleştirilmesi olarak göstermektedir. DB’ye göre, su yönetiminin etkin ve verimli bir şekilde ülkeler için uygulanabilirliği; özelleşme ve âdem-i merkezileşme sayesinde sağlanabilir (Bayramoğlu, 2010: 42). Suya yönelik olarak, suyun kamu tarafından yönetilmesi anlayışının değişiminde, su kaynaklarının yönetimi konusunda gerçekleştirilmiş olan uluslararası toplantıların ve raporların payı büyüktür. 1992 yılında Dublin’de yapılan Dünya Su ve Çevre Konferansında; suyun ekonomik bir mal olarak değerlendirilmesi, su yönetiminin desantralize (yerel) bir yönetim yapısıyla bütünleştirilmesi, suyun fiyatlandırılması hususunda ekonomik mallara uygulanan ölçütler uygulanması ve suyun yönetimine paydaşların geniş katılımının sağlanması şeklinde

⁷ 2.11.2011 tarihli ve 28103 nolu Resmi Gazete, Türkiye Su Enstitüsü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

ilkelere yer verilmiştir. Bu konferansla birlikte su; ekonomik bir varlık olarak değerlendirilmeye ve ortak mallar statüsünden çıkarak ticari bir mal olarak değerlendirilmeye başlanmış, beraberinde su kaynaklarının kullanımı hususunda liberal politikaların uygulanabileceği bir dönem başlamıştır (Tamer, 2006: 448).

Bazı düşünürler tarafından, su kaynaklarının özelleştirilmesini gerekli kılan bir takım nedenler mevcuttur (Güler, 1999: 2-3):

Sürdürülebilir kalkınma: 1945 yılından itibaren geçerli olan kalkınma iktisadı yaklaşımlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Kalkınma iktisadında belirlenmiş olan kalkınma hedefleri birer bağımsız değişken konumunda iken, sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışı ile birlikte kalkınma hedefi doğal kaynaklar karşısında bağımlı değişken konumuna gelmiştir. Kaynakların en iyi kullanımının ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmenin en iyi yolunun, piyasa mekanizmalarınca sağlanabileceği iddia edilmektedir.

Fiyatlandırma: Fiyatlandırma, piyasa mekanizmasının harekete geçebilmesi için gereken en önemli araçlardan biridir. Bunun nedeni ise, insanların bedelini ödemedikleri bir şeyin asla sorumluluğunu almayacağı ve söz konusu şeyi israf edeceği görüşüdür. Halkın su yönetimine katılması isteniyorsa, fiyatlandırma bunun için en önemli araç olacaktır. Bu yöntem ile hem suya karşı duyarlılık gelişecek hem de halktan bihaber olan bürokratik yönetim tasfiye edilmiş olacak, böylelikle demokratik bir ortam oluşmuş olacaktır. Fiyatlandırmaya gitmenin temel gerekçesi ise finansman sıkıntısından kaynaklanan yatırım sorununu ortadan kaldırmaktır.

Devletin rolü: Her aşamada çeşitli biçimlere bürünmekle birlikte, devletin su yönetiminde sadece su piyasasını düzenlemekle sınırlandırılması gerektiği belirtilmiştir. Yerleşme, devletin faaliyetlerinin belirlenmesinde özel bir öneme sahiptir. Amaç devletle ilgili faaliyetlerin mümkün olduğunca alt seviyede tutulması gerektiğidir. Yerleşme, kamu eliyle yönetilen bir sektöre, özel sektörün giremeyeceği durumlara çözüm olarak görülmektedir.

Su kaynaklarında meydana gelen özelleştirme hareketleri, kapalı ve hantal merkezi yönetim yapısının meydana getirdiği olumsuz tablo göz önüne alındığında, yönetim sürecinde sıkıntılara neden olabilir. Bu süreçte, etkin ve verimli su yönetimi sağlamak adına, merkezi yönetim tam olarak devre dışı kalmamakla beraber, yerel yönetimlerin aldığı sorumluluk ve işlev artırılmalı ve STK'lar sürece dâhil edilmelidir. Su gibi doğal kaynaklar için yapılacak bir faaliyetin, özel sektör tarafından üstlenilmesi, o toplumun sahip olduğu doğal kaynaklar hakkında devleti ve firmaları daha fazla dikkatli hale getirmelidir. Su kaynakları yönetiminde bu ehemmiyetin sağlanabileceği en uygun süreç ve sistemler takip edilmelidir.

Su kaynaklarının yönetiminde yalnızca özel sektörün sözünün geçeceği yönde düşünceler tartışma konusu olmuştur. Diğer taraftan da, yönetime, su kaynaklarının yönetimi konusunda özel sektöre alan açma çabası olduğu yönünde eleştiriler getirilmiştir. Katılım, şeffaflık, hukuka uygunluk, etik, cevap verebilirlik ve hesap verebilirlik ilkelerinin uygulandığı bir iyi yönetim sürecinde, süreçte işi yapan konumda olan aktörler daha dikkatli davranabilmektedirler (Khazaeli ve Stockemer, 2013: 463-464). İyi yönetimin sunduğu yapı ise, her bir aktörün sürece etki edebilecek güce ve konuma sahip olmaları şeklindedir. Gelişen ve değişen ekonomik ve yönetsel olgular neticesiyle artık su kaynakları yönetiminde de, kamu sektörü ve özel sektör olarak ikili bir yapının yanında bunlarla derinlemesine ilişkili olan sosyal alanı da temsil edebilecek STK'lar var olacaktır (Gündüz ve Kaya, 2014: 131). Su kaynaklarının özel sektör ya da devlet eliyle değerlendirilmesi sırasında karşılaşılabilecek yönetim sürecindeki sorunlar, iyi yönetim ilkelerinin etkin uygulanamamasından kaynaklanabilmektedir. İyi yönetim sürecinin etkili olmasına devlet ve ST'nin ihtiyacı olduğu kadar, özel sektörün de ihtiyacı vardır (Rhodes, 1996: 654). Özellikle HES yapımında, yöre halkının kabulü ve süreçte söz sahibi olabilmesi adına, iyi yönetim ilkelerinin ve sürecinin önem taşıdığı söylenebilir. İnsanlar yaşamış oldukları çevreyle bağ kurabilirler ve bundan dolayı, yaşamış oldukları çevreyle ilgili bir faaliyette söz sahibi olmak isteyebilirler. İyi yönetim süreci bu imkânı onlara verebilirken, sürecin sağlıklı ve tatmin edici sağlanabilmesi iyi yönetim ilkeleriyle sağlanabilir.

2.1.2. AB Su ve Çevre Politikalarında İyi Yönetişimin Yeri

AB mevzuatının en önemli alanlarından birini su yönetimi konusu oluşturmaktadır. AB, Avrupa'da su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimini sağlayabilmek için geniş çaplı hukuki bir programa ihtiyaç duymuştur. (Özbay, 2004: 81). AB su politikalarında temel hedef, su kaynaklarının bütüncül olarak korunması ve yenilenebilir bir enerji kaynağı olan sudan faydalanmaktır. AB, aralarında hidrolik enerjinin de bulunduğu yenilenebilir enerji kullanımını 2003'ten 2010'a kadar iki katına çıkarmıştır (Haralambopoulos ve Polatidis, 2003: 962). Bu bağlamda 2015 yılına kadar, direktiflerde belirlenmiş olan su kaynakları kalitesine ulaşmak, su kalite standartlarının yerleştirilmesini ve entegre su yönetimi anlayışını geliştirmek, bütün paydaşların (kamu kurumlarının, STK, üniversitelerin, vb.) ve vatandaşların su yönetim sürecine katılmalarını sağlamak hedeflenmiştir. AB, içerisinde özel sektörün ve STK'ların da bulunduğu çok paydaşlı bir yapı dâhilinde, özellikle çevre politikaları konularında bir yönetim yapısının izlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Eliçin, 2011: 49). AB çevre politikasına göz atıldığında; kirliliğin azaltılması, önlenmesi ve son tahlilde ortadan kaldırılması hedeflenmiştir şeklinde bir değerlendirmede bulunulabilir. Bunun yanında, su kaynaklarının kirletilmesine yönelik her türlü faaliyetin sona erdirilmesi, üye olan-olmayan ülkeler ve diğer uluslararası kuruluşlar arasında işbirliğine giderek sorunların önüne geçilmesi istenmiştir (Eğerci, 2006: 4).

AB çevre hukuku düzenlemeleri genellikle direktiflerden oluşmaktadır. AB Çevre mevzuatının bir bölümü de su yönetimi oluşturmaktadır (Yenici, 2010: 18). AB'de su politikaları doğrultusunda geliştirilen, Su Çerçeve Direktifi (Water Framework Directive-SÇD), on yıldan fazla bir süredir gelişim göstermektedir. Şubat 1996'da Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve üye devletler, ortak bir AB su politikası üzerinde mutabakata varmışlar ve su kaynaklarının yönetimi üzerinde, bütünleşmiş (entegre) su kaynakları yönetimini benimsemişlerdir. Temel düşünce akarsu havzalarının idari sınırlarla değil, doğal sınırlar baz alınarak yönetilmesidir (Dalkılıç ve (Harmancıoğlu, 2008: 416). Bu doğrultuda SÇD'nin genel olarak amacının bütüncül anlamda su havza yönetiminin gerçekleştirilmesi olduğu söylenebilir. SÇD'nin amaçları birer birer ele alındığında; bu amaçlar; su kaynaklarının geliştirilmesi, mevcut kaynakların daha etkin kullanılması, piyasa mekanizmasına yönelik talep yönetimi ve çevreye verilecek olumsuz etkilerin giderilmesi ya da azaltılmasıdır (Minibaş, 2007: 33). Bu Direktif çerçevesinde AB ülkeleri,

su yönetim yapılarını düzenleyecekler ve birliğe dâhil olacak ülkelere de bu politikaları yayacaklardır. Çevre ile ilgili konularda, STK'lar ile işbirliği yapılması 1977-1981 arasında yürürlükte kalan “Çevre Eylem Programı'ndaki” hedeflerden biri olmuştur (Çokgezen, 2007: 94). Bunun için üye ülkeler çok çaba sarf etmişlerdir. Ortak uygulama stratejileri konusunda şirketler ve STK'lar ile birlikte hareket edilmektedir.

AB çevreyle ilgili konularda halkın katılımının daha fazla olması gerektiği yönünde, 1998 yılında, Aarhus Convention'da (Aarhus Sözleşmesi)⁸, yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte kamu yetkililerin de dahi olacağı süreçten bahsedilmiştir. Sözleşmede, çevreyi ilgilendiren konulardaki düzenlemelerin, halkın ve STK'ların söz söyleme hakkının olduğu, yorumda ve öneride bulunabildiği ve onların, kararlara katılımı sürecin başından sonuna kadar öne çıkaran bir çerçevede yapılması gerektiğini belirtir. Çevre meselelerinde, bilgiye erişim, şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, karar alma mekanizmalarına halkın katılımı gibi haklar bu anlaşmada yer almaktadır (Li ve diğerleri, 2012: 65). AB Aarhus Sözleşmesi'nde, çevreyle ilgili konularda bir bakıma, iyi yönetim ilkelerinin etkin olduğu bir yönetim sürecinin var olması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

AB Beyaz Kitabı'nda iyi yönetişimin değerlendirilmesi yapılırken (Höreth, 2001: 8-9); yurttaşlar için problem çözebilme yeteneği ve kapasitesinin etkin ve verimli olduğu yönetim ve yurttaşların katılımıyla sağlanan şeffaf, dayanışmacı bir anlayıştan bahsedilmektedir. AB vatandaşları, katılım, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi ilkeler doğrultusunda yönetime katılabilmektedirler (Özer, 2006: 77). Su kaynaklarının kullanılması halkın talep ve beklentileri dikkate alınmaktadır. AB Temel Haklar Bildirgesi'nde, yönetişime ilişki olarak, vatandaşların kendileriyle ilgili konularda, karar alma süreçlerine katılabilmeleri, danışma ve denetim imkânlarından faydalanabilmelerinin sağlanması gerektiği ve bunun için önemli araçlardan birinin STK'lar olduğu belirtilmektedir (İbrahim Yıldırım, 2004: 234). Bu konuda bilgi paylaşımı teknik konularda yardımlar ve uygulamada işbirliği sağlanmıştır (Özbay, 2004: 85-86). SÇD içerisinde sadece hükümet temsilcilerini buldurmeyen bir yapıdadır. Bu sayede, işin görülmesinde karar almada yetkili kurumlar ile teknik bilgiye sahip olanlar ve ekonomik gücü elinde

⁸ Türkiye Aarhus Sözleşmesine farklı gerekçeler öne sürerek taraf olmamıştır.

bulunduranların oluşturmuş oldukları bir yapıyla karşılaşılmaktadır. Sürdürülebilir olarak su kaynaklarının kullanımı esas alınmıştır. Bu sistemde dikkati çeken durum, suyun ticari bir değer olarak görülmesidir. Su sektöründeki geleneksel yaklaşım olan kamu yönetimine dayalı anlayış yerini, özel sektörün yatırım yaptığı ve STK'ların etkin bir aktör olarak yer alabileceği çok aktörlü "iyi yönetim" olgusuna-sürecine bırakmıştır.

AB, HES yapım süreçlerinde yatırımın özel sektör tarafından üstlenilmesi yönünde bir politikaya sahiptir. Avrupa Komisyonu 13 Mart 2001'de doğalgaz ve elektrik piyasalarının 2005 yılında tamamen özelleştirileceğinin kararını vermiştir (İleri, 2012: 8). AB'nin, hidroelektrik enerji üretimi ve su kaynaklarının bu bağlamda yönetimi konusunda görüşü, özel sektörün önünü açmaktadır. Netice olarak, iyi yönetim sürecinin aktörlerini sayarken bahsedilen özel sektör, HES yapım sürecinde yerini almaktadır. Diğer taraftan ise AB, daha demokratik ve meşru bir yönetim anlayışı sağlayabilmek için, özellikle AB'nin önemle üzerinde durduğu ve süreçte aktif olarak rol oynamasını istediği ST, HES yapım sürecinin içerisinde yer alacaktır. Dolayısıyla, AB, HES yapım sürecinde iyi yönetim süreci ve ilkelerinin var olduğu su kaynaklarının yönetimini benimsemektedir.

2.1.3. Su Yönetiminde Sürdürülebilir Kalkınmanın İyi Yönetişimle İlişkisi

Gelecek kuşaklara karşı sorumlu olma aslında Kant'ın ahlak felsefesinde var olan insanlık anlayışının zorunlu bir sonucudur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 251). Etik, tarihsel ve pratik olarak incelendiğinde, bir şeyi neden yapmamız gerektiği sorusuna cevap olan *meta etik* ile yapılması gerekene nasıl uyulacağını bilmek ve bulmak sorununa karşılık olan *kuralcı etik* anlayışlarının bileşiminden meydana gelen bir kavramı ifade etmektedir (Reyhanoğlu, 2004: 2008). Kavramın düşünsel ve eylemsel olmak üzere birbiriyle bağlantılı iki duruma işaret etmekte olduğu söylenebilir.

Kalkınma, bir ekonomide, halkın değer yargıları, dünya görüşü ile tüketim ve davranış kalıplarındaki değişimi içerecek biçimde toplumsal ve kurumsal yapıda dönüşüme yol açacak büyümedir (www.tdk.org). Sürdürülebilirlik, batıların özellikle sanayileşme ile birlikte "gelişme ve ekonomik rekabet" uğruna doğal kaynakları tahrip etmelerinin bir sonucu olarak, dünyanın itildiği durumdan daha kötü olmaması için oluşturmuş oldukları reçete olarak düşünülebilir. Sürdürülebilirliğin tarihsel gelişimi incelendiğinde, Stockholm

Konferansı'yla başlayan insanların ekolojik olaylara ilgisini çekme yönündeki girişimler, daha sonra BM Çevre Programı'nın başlatılmasına neden olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ile ilgili ilk gelişmeler Malthus tarafından dile getirilip, uluslararası anlamda ilk olarak 1980 yılında Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Dünya Doğa Şartı ('World Charter for Nature) ve 1987'de yayınlanan Ortak Geleceğimiz (Our Common Future) raporlarında, sürdürülebilir kalkınma ekolojik ve ekonomik prensip olarak kabul edilmiştir (Karaca, 2008: 28). Hazırlanan raporda ilk kez, Sürdürülebilir Kalkınma (Sustainable Development) yer almıştır. Brundland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz adlı çalışma çevrenin uluslararası alanda tartışılmasında oldukça etkili olmuş, sürdürülebilir kalkınma anlayışının gelişmesinde ve benimsenmesinde önemli rol oynamıştır (Şahin, 2011b: 375). Bu raporda, sürdürülebilirlik kavramından bahsederken dolaylı olarak Ekolojik Ayak İzi'ne de (Ecological Footprint- EFP) değinilmektedir. EFP, sürdürülebilir kalkınma için yapılması gereken ölçümlerden birisidir. İnsanların doğaya vermiş oldukları zararların hesaplanması, ekolojik bir açık yaratmamak için önemli bir yer teşkil etmektedir. Bilindiği üzere dünyada meydana gelebilecek ya da var olan ekolojik bir açık, sürdürülebilir kalkınmayı ve buna paralel olarak bütünsellik ilkesinin bir sonucu olarak da su yönetiminde sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz anlamda etkileyebilecektir.

Brundland Raporu'nda değinilen bir başka konu da “katılım” olmuştur. Rapor, toplumsal değerlerin ve taleplerin dile getirilebileceği ve halk katılımının sağlanabileceği katılım mekanizmalarının kurulması gerekliliği vurgulanan konulardan bir tanesidir. Rapor, sürdürülebilirlik için, karar verme süreçlerinde vatandaş katılımının gerekli olduğu belirtilmektedir (Brundland Report, 1987). Yerel halkın ve diğer yerel aktörlerin karar alma süreçlerine katılmaları amaçlanmıştır (Ceritli ve Güneş, 2010: 524). Fakat günümüzde çoğu ülkede beklenen başarı ya tam olarak ya da hiç sağlanamamıştır.

Dünyadaki yaşanan değişimin gündemini saptayan Brundland Raporu'nun temel kaygısı, mevcut çevre ve kalkınma arasındaki uyumsuzlukların, kalkınma uğruna çevre değerlerinden feragatta bulunulmasından kaynaklandığıdır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 201). Sürdürülebilir kalkınma ile amaçlanan, kaynakları bugün ki gereksinimlerimizi karşılarken, sonraki kuşaklarında bu kaynaklardan gereksinimlerini karşılayacak şekilde faydalanarak yapılmaktır (TÜBİTAK, 2003: 3). Başka bir tanımda, sürdürülebilirlik, insan ve doğa arasında bir denge oluşturarak doğal kaynakları yok etmeden gelecek kuşakların

ihtiyaçlarının karşılanması ve kalkınmasına imkân verecek, bugünün ve geleceğin yaşamını programlama anlamına gelir (Afacan ve Güler, 2011: 904). Kısaca, sürdürülebilir kalkınma ile günümüz ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek kuşakların da ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir ortam bırakmak anlatılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının öneminin etik açıdan taşıdığı anlam; insan yaşamının kalitesinin artırılmasını sağlamak, dünyadaki biyolojik çeşitliliğin korunması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının en üst düzeyde sağlanabilmesi ve çevre etiği kavramının uygulanabilmesi için her türlü davranış kalıbının geliştirilmesi olarak özetlenebilir (Auis, 1996'dan aktaran; Karakoç, 2004: 65).

Su krizinin, aslında bir su yönetim krizi olduğu şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır. Açık olmayan ve hayli karmaşık durumda vuku bulan su yönetiminde, yöneticinin işlevi zorunlu ve hızlıca değişen durumlarda olumlu değişimin bir aracı olarak rol oynamak olmalıyken, yönetim sistemindeki zayıflıklar, sosyo-ekonomik ihtiyaçların giderilmesi sürdürülebilir doğal denge ve sürdürülebilir kalkınmaya engel oluşturmaktadır (UNDP: 2012, 30). Su kaynakları için sürdürülebilir kalkınma, su kaynaklarının gelecek kuşaklara aktarılacak şekilde etkin, verimli ve temiz kullanımı şeklinde bir tanımlanabilir. Avrupa Birliği Komisyonu'nun açıklamaları, çevremizdeki doğal kaynaklardan biri olan su kaynaklarının tüketiminin, çevrenin kaldırabileceği kapasiteden daha fazla olmaması gerektiği yönündedir (Tanrıverdi, 2009: 98). Kirletme, aşırı tüketim ve nüfus hızla artarken, kaynağın kendini yenileme hızı yavaş olur ya da hiç olmazsa, kaynaklar taşıma kapasitesini aşacağından, yok olma eğilimine girebilir (Ostrom, 2009: 421). İyi yönetişimde, insan toplumlarındaki karmaşık yapıların koordine edilmesi sorunların çözümü ve toplu amaçların gerçekleştirilebilmesi için kullanılabilir yöntemlerden biridir (Seyle ve King, 2015: 28). Su kaynaklarında sürdürülebilirliği sağlamak için, suya etik bir bakış açısıyla yaklaşmak, dolayısıyla su etiğinden yararlanmak gerekebilir. Bunu sağlarken ise, yönetişim süreçlerinden faydalanılabilir. Sosyal bağlara ve katılıma dayanan, toplumdaki unsurların veya aktörlerin iletişimde oldukları sistemlerin-projelerin sürdürülebilir olduğu görülmüştür (Seyle ve King, 2015: 34).

Kalkınma ve gelişme insanın yaratılışından kaynaklanan ve tarih boyunca kendini gösteren bir istemdir. Çevreye hiçbir zarar vermemenin karşılığı ise eylemsizliktir (Hamowy, 1996: 165). Şu anki teknolojik imkânlarla, kalkınmanın doğaya sıfır zararlar

gerçekleştirilebileceği söylenemez. Çok küçük de olsa zarar kaçınılmazdır. Sürdürülebilir kalkınmanın su kaynaklarına etkisi, su etiği temel alınarak yapılacak faaliyetler sonucu daha da azaltılabilir. Zaten sürdürülebilirlik gelecek kuşakları da kapsayan bir programdır. Su etiğinin katkısı, sürdürülebilirlik anlamında kavrama derinlik ve uygulanabilirlik kazandırabilmektir. Su kaynakları için temel amaç, bu kaynaklar üzerinde kalıcı zararlar oluşturmadan hidrolojik sistemin işleyişini değiştirmeden ve günümüzün ve geleceğin gereksinimlerine cevap verecek sürdürülebilirlik potansiyelinin benimsenebilmesidir (Meriç, 2004: 31). Sürdürülebilirlik denildiğinde ilk akla gelenin ekonomik göstergeler olması, kavramın su ve çevreyle olan ilişkisini gölgeleyebilmektedir (Brizga ve diğerleri, 2014: 46-47). Çevreye saygı etik bir davranış olup, insanın kendine ve tüm insanlığa saygısının, gelecek kuşaklara olan sorumluluk duygusunun ve dayanışma duygusunun bir ifade biçimidir ((Karaca, 2008: 24).

Sürdürülebilirlik, çok boyutlu ve birden fazla aktörün, halk-STK, özel sektör ve devlet/devletler, uzun bir döneme yayılan faaliyetlerini kapsamaktadır (Guarnacci, 2012: 74). Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için yönetişimin önemli bir araç olduğu söylenebilir. Çünkü sürdürülebilirliğin, ekonomik, çevresel ve sosyal/kültürel boyutları ve amaçları olmasından dolayı, toplumdaki farklı kesimlerden geniş bir kabullenme ile sağlanabileceği çıkarımında bulunulabilir. İyi yönetim süreçleri; çekincelerin, itirazların ve beklentilerin ortaya konularak müzakere edilebileceği bir ortam sunabilir. İyi yönetim, hukuk çerçevesinde bir orta yol bulmaya yönelik çaba için araç olabilir. Su kaynaklarının yönetiminde ise, su kaynaklarının kullanımı açısından sürdürülebilirlik hedeflenmelidir. Dolayısıyla, su kaynaklarında sürdürülebilirlik sağlamak için yönetişimden faydalanılması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

Meta-Etik (Üst etik), etiği oluşturan kural ve ilkelerin kökeniyle ilgilidir ve etik ilkelerin nereden geldiklerini açıklığa kavuşturmaya çalışırken; “Düzgü Koyucu Etik” (Normatif) pratik sorular karşısındaki örneğin; zor durumdaki ailemi doyurmak için hırsızlık yapmam doğru olur mu? sorularına doğru ya da yanlış cevabını aramaktadır (Karakoç, 2004: 60). Hem su etiğinin sağlanması hem de sürdürülebilir kalkınmayı mümkün olduğunca birlikte gerçekleştirmek için, meta etik ile normatif etik anlayışlarından beraber faydalanılabilir.

2.2. HES Projelerinin İnşası Sürecinde İyi Yönetişimi Gerekli Kılan Hak ve Unsurlar

HES'lerin yenilenebilir, temiz ve öz kaynaklardan faydalanılarak, enerji üretimi sağlamak adına kullanılabilirliği ifade dilmektedir. HES'lerin ülke ekonomisine ve istihdamın artırılmasına yönelik doğrudan ya da dolaylı olarak olumlu etkilerinin olduğu söylenebilir. Günümüz dünyasında, ekonomik ve stratejik anlamda önemli bir konu olan enerji ihtiyacının karşılanması doğrultusunda, Türkiye'nin enerji tüketiminin karşılanması için HES'lerin diğer enerji üretim santrallerinin yanında, destekleyici bir enerji üretim kaynağı olarak değerlendirildiği söylenebilir. Ülke enerji ihtiyacını karşılamak adına, diğer ülkelerden ya doğrudan elektrik almakta ya da kendi tesislerimizde elektrik üretebilmek için hammadde ithalatı yapmaktadır. Dolayısıyla, enerji ihtiyacının karşılanması için Türkiye ciddi miktarda para harcamaktadır. Ortaya çıkan bu durum, ülke ekonomisi üzerine büyük bir yük getirmektedir. Ülkenin, hammadde olarak ya da nihai ürün şeklinde elektrik alınması, özellikle dış politikada stratejik anlamda ülkeyi dışa bağımlı ve kısıtlı duruma getirebilmektedir. Hükümet tarafından, her iki durumun da mümkün olduğunca üstesinden gelebilmek için, öz ve yenilenebilir enerji kaynağı olan HES'lerin de kullanılması hedeflenmiştir.

Bir proje hayata geçirilirken, çevre için tamamen zararsız bir şekilde olması ve faaliyette bulunması beklenemez. Yenilenebilir enerji üretim araçlarından biri olarak gösterilen HES'ler için de bu durum geçerlidir. HES'ler akarsular üzerine suyun kuvvetinden yararlanılarak elektrik enerjisi üretirler. Bu santraller kurulurken, santralin kurulacağı bölge üzerinde olumsuz etkilere neden olabilir. Bu olumsuz etkiler, doğrudan canlıların yaşamış oldukları çevreyi ilgilendirmekle beraber canlıların bir takım haklarına zarar vermekte olduğu da altı çizilen bir durumdur. HES projelerinin hazırlanması ve yapımı esnasında, özel sektör ve yerel yönetimlerin durumu ve su hakkı, çevre hakkı, su etiği, çevre etiği ve sürdürülebilirlik konularının birer tartışma konusu haline geldikleri söylenebilir. Bahsi geçen sorunların çözümünde, iyi yönetim ilkelerinin ve yönetim sürecinin yürütülmesi olumlu anlamda etkili olabilir.

2.2.1. Sürdürülebilirlik Açısından HES'lerin Durumu

Kuramsal olarak tüm enerji kaynakları geleceğin enerji gereksinimlerine bir şekilde ve derecede katkıda bulunabilmesine rağmen, önemli olan sürdürülebilir bir enerji politikasının takip edilebilmesidir (Keleş ve diğerleri, 2012: 150). Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu (1992), birinci ilkesinde; insanların sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla, sürdürülebilirlik kavramının, insanlığın geleceği için önemli ve gerekli bir değere sahip olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, sürdürülebilirliği sağlarken, atılacak yanlış adımlar da insanları etkileyebilir. HES'ler, sürdürülebilir kaynak kullanımı açısından düşünüldüğünde, yenilenebilir ve temiz⁹ bir kaynak olan suyun kullanılması, onun iyi bir sürdürülebilir kaynak olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. HES'ler, elektrik enerjisi üretirken fosil yakıta gerek duymamaktadır. Bu nedenle, hammadde alımına ve tüketimine gerek kalmadan üretim gerçekleşebilecek, hem de kendini yenileyebilen bir kaynak olan su kullanılarak üretimin sürekliliği de sağlanabilecektir.

Bir kişinin yaşam kalitesinden bahsederken çevresel kalitesi ve sürdürülebilirlik kavramları birlikte kullanılmaktadır (Korkut ve Kiper, 2016: 27). Kalkınma, çevrenin bozulması pahasına sağlandığı bir ortamda gerçekleşemez (UNWCED, 1987b: 64). Yani kalkınmanın çevrenin ikamesiymiş gibi bir anlayışla gerçekleştirilemeyeceği belirtilmiştir. Çevreye karşı elimizde sıfır sorun yaratabilecek kalkınma araçları henüz mevcut değildir. Sıfır sorun, üretimin ve nüfusun olmaması anlamına da gelmekte olup, sürdürülebilirliklerdeki imkân ve araçların etkin kullanılarak, doğa ile olabilecek en uyumlu eylemlerin seçilebilmesine bağlıdır (Toprak, 1989: 93). Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada elektrik enerjisi önemli bir yer tutmaktadır (Adaçay, 2014: 88). Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, yaşamın idame ettirebilmesi açısından önemlidir. Çünkü ekonomik anlamda rekabet edebilirliğin devamı için özellikle ileride firmaların çevresel dışsallıkları da karşılamak zorunda olacakları düşünüldüğünde, çevreye verilebilecek en az zararlı yatırımlara öncelik verilmelidir (Steward, 1995: 72). Elektrik enerjisi üretebilmek için kullanılan yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde HES'ler önemli bir yer tutmaktadır. Eldeki teknolojik imkânlar azami önlemlerle desteklenebildiği sürece, sürdürülebilir

⁹ Orman ve Su İşleri Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü 2011.

kalkınma ve sürdürülebilir çevre hedeflerine ulaşılabilir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından biri olarak kabul edilen HES'ler için, sürdürülebilirlik hedeflerinin, ekonomik ve çevresel hedefler şeklinde, eşit derecede önem verilerek konulması daha faydalı olabilir. Aynı zamanda, Çevreye en az zararın verilmesi ve sürdürülebilirlik hedefine ulaşılabilmesi adına “Çok Kriterli Karar Alma” (Multi-Criteria Decision Making-MCDM) süreçlerine başvurulmaktadır. MCDM, yenilenebilir enerji kaynaklarının tümünün inşaatı sürecinde, vatandaşın karar alma süreçlerine katılımını, sürdürülebilir bir yatırım yapılması adına gerekli olarak görmektedir (Phokar ve Ramanchandran, 2004: 366). Sürdürülebilir kalkınma için, karar verme süreçlerinde hem ekonomik hem de ekolojik etkilerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğinden dolayı, bu işleyişi sağlayabilecek düzenlemelere ihtiyaç vardır (UNWCED, 1987b: 92). Dolayısıyla, sürdürülebilirliğin sağlanması, süreçteki eksikliklerin ve avantajların tespiti adına, vatandaş katılımını gerekli görürken, yönetişime ve iyi yönetim ilkelerine de atıfta bulunmaktadır.

HES'ler her ne kadar ülkenin elektrik enerjisi ihtiyacının bir kısmını karşılayabilecek enerji kaynakları olarak görülse de bu santraller aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın, yenilenebilir enerji kullanımının sağlanması yönündeki bir araç olarak da görülebilir. Çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik sürdürülebilirlik ve sosyal sürdürülebilirlik kavramları birbiriyle ilişkili kavramlardır. Sürdürülebilirliği sağlamak adına, her üçünün de aynı değeri taşıdığı söylenebilir. Bu kavramlar birbiriyle rakip değil, önemleri aynı olan sürdürülebilirlik açısından tamamlayıcı kavramlardır (Güler ve diğerleri, 2001: 12). HES inşa edilirken, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik amaçlarına uygun şekilde, yönetişimle desteklenmiş sürdürülebilir kalkınma hedefi takip edilebilir.

AB, “Enerji: Arzın Güvenliği-Yeşil Kitap” adlı raporunda yenilenebilir enerji ile ilgili (İleri, 2012: 11); enerji kaynaklarının akılcı kullanımı ve verimliliği sağlanması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının desteklenmesi şeklinde üç temel hedef belirlemektedir. AB yenilenebilir enerji kullanımını, sürdürülebilirliği sağlayacağı ve çevreye daha az zararlı olacağından dolayı desteklemektedir.

BM tarafından düzenlenen ‘‘Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’’ 26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika Cumhuriyeti’nin Johannesburg Şehrinde yapılmıştır. Johannesburg Zirvesi, sürdürülebilir kalkınmanın daha iyi anlaşılabilmesi için konuya daha geniş bir açıdan bakılması gereğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yoksulluk, çevre ve doğal kaynakların kullanımı arasında hayati bir bağın olduğuna dikkat çekmektedir. Johannesburg Zirvesi’nde, sürdürülebilir kalkınma konusunda yeni taahhütlerin oluşturulması ve yeni yöntemlere işlerlik kazandırılması hedeflenmiştir. Diğer taraftan çevre dostu enerji kaynaklarının kullanımı özendirilmekte ve doğal kaynakların kullanımı konusunda, sürdürülebilir tüketim kalıpları ortaya koyulmaktadır (Yıldırım ve diğerleri, 2003: 18). Sürdürülebilirliğin sağlanması adına; çevre hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak mirasından yararlanabilme hakkını içeren ve Üçüncü Kuşak Haklar olarak değerlendirilen dayanışma hakları, birey, tüzel kişiler-özel sektör ve devletin birlikte hareket etmesini gerekli kılmaktadır (Ertan, 2008: 133). Üçüncü kuşak hakların en temel özelliği ise, siyasi baskılardan korunması gereken ve özgürlük alanının korunması gereken haklardan olmasıdır (Önder, 2008: 57).

HES gibi yenilenebilir enerji projelerinin yapımı sürecinde, projenin farklı çıktılarıyla ilgili olarak insanlar üç grupta incelenebilirler (Gross, 2007: 2735): Projenin kişisel çıkarlarıyla ilgili olup olmadığıyla ilgilenen birinci grup, kişisel inançlarına göre değerlendirmede bulunan ikinci grup ve sessiz çoğunluk olarak değerlendirilebilecek projenin adilliğiyle ilgili olan ve toplumsal faydayı önemseyen üçüncü grup. Birinci guruptakiler, ideolojik, siyasi ya da ekonomik gerekçelerle HES’e karşı olabilmektedir. İkinci guruptakiler yapılacak faaliyette kullanılacak teknoloji ve tekniklerin çevreye verebilecek zarara ilişkin kaygılar taşımaktadır. Üçüncü guruptakiler ise, toplum için en iyi olanın yanında olabileceklerini belirtmektedirler. Her üç grubunda, süreçte ne olup bittiğini, anlayabilmelerinin sağlanması gerekmektedir. Devletin ve özel sektörün amaçları ve faaliyetleri hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Bir o kadar önemli olan mesele, farklı seslerin katılımını sağlayarak, HES yapım sürecinde farklı grupların bir diğerinin sürece olan desteğinin ya da karşıtlığının nedenini anlamasını ve analiz edebilmesini sağlanmalıdır. Sürdürülebilir bir çevre ve ekonomi için, HES yapım süreçlerinin, toplumun büyük bir bölümünün desteğini sağlayacak şekilde seyretmesi gerektiği söylenebilir. HES inşasında iyi yönetim süreçlerinin işlerliğinin sağlanması açısından, özellikle ikinci ve üçüncü grupta yer alan vatandaşların olurlarını kazanmanın gerekli olduğu,

sürdürülebilirliğe, toplumsal faydaya ve ülke gereklerine verdikleri önem göz önüne alınarak söylenebilir.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışı, iktisadi ve içerisinde yaşadığı çevreyi soyutlamayan, kalkınmanın niteliksel yönlerine de önem veren, kararlar alırken bugünkü koşulları yarının sonuçlarıyla beraber değerlendiren bir anlayışa işaret etmektedir (İnsel, 1990: 22). HES yatırımları, bugünkü kuşağın kazanımları olabileceği gibi, gelecek kuşaklar için de önemli kazanım olarak görülebilecektir. Fakat aynı şekilde, HES sürecinde çevreye verilebilecek kalıcı hasarlar, bugünün insanlarını etkileyebileceği gibi, gelecek kuşaklar üzerinde de olumsuz etkilerini taşımaya devam edebilecektir.

2.2.2. Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve İyi Yönetişim

Keleş ve Hamamcı'nın tanımıyla çevre (Keleş ve Hamamcı, 2005: 32): "*İnsan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir biçimde etkide bulunabilecek fiziksel, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır*". Yine Keleş ve Hamamcı çevreyle anlatılmak istenen; insanların birbirleriyle olan ilişkileri ve bu ilişkiler sırasındaki etkileşimi, insanın diğer canlı varlıklarla etkileşimi ve ilişkisi, son olarak da insanın canlı varlıklar dışında kalan hava, su, iklim, toprak, madenler gibi unsurlarla karşılıklı ilişki ve etkileşim halinde olduğudur. Çevre, insanın diğer insanlarla ve diğer canlı ve cansız varlıklarla bir arada yaşadığı ortamdır. Diğer taraftan çevre, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaşamlarını sürdürmüş oldukları mekân olarak da tarif edilebilir. Hak kavramının iki farklı anlam üzerinden ele alındığı söylenebilir. Her iki anlamın da eş olduğu şeklinde yorumlar bulunsa da genel olarak farklı kabul edilebilirler. Hatta hak kavramı bu iki anlamından dolayı tartışmaya dahi açılmıştır. Bunlardan birincisi; yapabilme özgürlüğüken, ikincisi; gerekli görülen ihtiyaçların karşılanması anlamına gelmektedir (Robert, 2003: 94). Burada çevre hakkından kastedilen, insanların ve diğer canlıların çevreden gerekli gördüğü yaşamsal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilme durumudur.

Çevre sorunlarının sınır tanımaması ve kaybedilen çevresel değerler, çevre sorunlarının küresel bazda ele alınması gerektiğini göstermiştir (Kılıç, 2001: 131). Çevre hakkının bir insan hakkı olarak Uluslararası Hukuk'a ilk kez girmesi, 1972 yılında BM

Çevre konferansında Stockholm bildirgesiyle olmuştur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 281). Çevre hakkı Anayasamızın 56. maddesinde; "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir", devamında, "Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devlet ve vatandaşların ödevidir" ifadeleri ile yer almıştır. Anayasadaki çevre hakkı insan merkezli (Antroposentrik) olarak ele alınmıştır. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve dengeli bir çevrede yaşamak hem hak hem de bir ödevdir. Bu konuların odağının ise insan olduğu bu nedenle, insan merkezli bir anlayışın Anayasada var olmasının doğal olduğu söylenebilir. Rize İdare Mahkemesi'nin (Özgen, 2017) 2017 yılında Dikmen HES projesi ÇED raporu için vermiş olduğu kararda "Çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir" ifadelerine yer verilerek, çevre hakkının savunulmasının bir hak ve görev olacağına altı çizilmiştir. Dolayısıyla, iyi yönetim sürecinde bu hakkın ve ödevin yer alması doğal karşılanabilir.

Çevre insanların birçok yıkıcı faaliyetleri neticesinde olumsuz yönde etkilenmiş, sanayileşme, çarpık kentleşme ve nüfus artışıyla bu durum had safhaya çıkmıştır. Zaten çevre sorunlarıyla mücadelede en büyük güçlüklerden birinin çevreye zarar veren ve çevreyi koruyacak olanın da aynı, yani insanlar olmasıdır (Keleş, 1994: 279). Bu sorunların nedeninin kapsamlı bir çevre paradigmasının olmayışından kaynaklandığı söylenebilir (Yıldıran, 1995: 43). Yaşanan büyük çevresel sorunlar, çevre sorunlarına karşı çözüm arayışlarını yoğunlaştırmıştır. Bunun neticesinde, çevre hassasiyetleri gelişmiş insanların ortaya atmış oldukları fikirler ve çevreci grupların bazı faaliyetleri, halk ve yöneticiler tarafından kabul görmeye başlanmıştır (Kayaer: 2013: 65).

Çevre kaygısı, toplumların çevre sorunlarına daha fazla odaklanmalarına, gelecekte iyi bir çevrede yaşamak isteyen insanların, bu konuyla ilgili olarak etkinlikler düzenlemesine neden olmuştur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 27). Çevre ile insan arasında bir bağ vardır. Bu bağ insan davranışlarında da yansımaları bulabilir. Çevre psikolojisi olarak adlandırılan durum, insanların fiziksel çevreleri ile davranışlarının arasında bir bağ olduğunu ve çevresinde meydana gelebilecek değişimden davranışlarının etkileneceği ifade eder (Gifford ve diğerleri, 2011: 18). Birey ve çevre arasındaki etkileşimin ürünü olan çevresel psikoloji, sistemin parçasındaki bir değişimin, sistemdeki diğer parçaların ne şekilde etkilenebileceği üzerinde durmaktadır (Göregenli, 2010: 4-5). Dolayısıyla, çevreyle

ilgili faaliyetler, faaliyetin yapıldığı çevrede yaşayan insanları etkileyebilir. Vatandaşları çevreyle ilgili konularda, karar alma süreçlerine katarak, hem onların refleks olarak ilk anda verebilecekleri tepkilerin büyük oranda önüne geçilebilir, hem de tepkilere neden olabilecek kararların alınması da engellenebilir.

BM, 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında İsveç'in Stockholm Kenti'nde çevre ile ilgili bir konferans düzenlemiştir. Stockholm Deklarasyonu, çevre hakkı konusunda uluslararası düzeydeki ilk ve en önemli belgedir. Stockholm Deklarasyonu'nda geçen en önemli madde; "sağlıklı ve insan onuruna yaraşır bir çevrede yaşama" olarak dikkati çekmektedir (Çakıter, 2004). Stockholm Bildirisinin 1. ilkesinde "*İnsanın, onurlu ve refah içinde yaşamasına olanak veren nitelikte bir çevrede, özgürlüğe, eşitliğe ve yeterli yaşam koşullarına sahip olma hakkı vardır ve bugünkü ve gelecek kuşaklar için, insan bu çevreyi korumak ve geliştirmek sorumluluğu taşımaktadır*" ifadeleri yer almaktadır. BM Stockholm Konferansı'nın hemen ardından BM Çevre Programı'nı (UNEP) hayata geçirmiştir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 200). Aarhus Sözleşmesi'nde, çevre hakkının sağlanabilmesi ve desteklenebilmesi için, bilgilere erişim hakkı, çevresel kararların alınması süreçlerine halkın katılımı ve çevresel hususlarda yargı ve idari birimlere başvuru hakkı olarak üç temel şart ileri sürülmüştür. Çevre hakkı burada, halkın çevreyle alakalı konularda ve süreçlerde aktif bir rol üstlenmesi gerekliliğine bağlandığı söylenebilir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Programı'nda (1990-1994), çevreye ilişkin politikalara dokuzuncu bölümde yer verilmiştir. Kalkınma Planında, "İnsan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak temel ilkedir. Bütün ekonomik politikalarda çevre boyutunun dikkate alınması esastır. Muhtemel çevre bozulmaları önceden tahmin edilerek gerekli tedbirler kirlilik meydana gelmeden alınacaktır. Çevre standartları saptanırken uygulanabilir mevcut teknolojiler ve ülke şartları birlikte düşünülecek ve standartlar sürekli araştırmalarla dinamik bir şekilde belirlenecektir. Çevre bilinci yaygınlaştırılacak, bütün planlama aşamalarında çevre boyutu göz önünde tutulacaktır ibarelerine yer verilmektedir. Bu ifadelerden yola çıkılarak, yatırımların planlanması sürecinde, çevreye verebilecek muhtemel zararların dikkate alınması gerektiği söylenebilir. Faaliyetlerin en iyi teknoloji kullanılarak gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olması gerekmektedir.

11.08.1983 yılında RG'de yayınlanan 2872 nolu Çevre kanunu, çevreyle alakalı bir düzenleme, ödev ve sorumlulukları içermektedir. Kanunun 1. maddesinde amaca yer verilerek " *Bu Kanunun amacı, bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi; kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması; su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak, bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak önlemleri, ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak belirli hukuki ve teknik esaslara göre düzenlemektir*" değinilmektedir. Kanunun 2. maddesinde; "a) "Çevre Korunması" terimi; ekolojik dengenin korunması, havada, suda, toprakta kirlilik ve bozulmaların önlenmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan çalışmaların bütünü, b) "Ekolojik Denge" terimi; insan ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini sürdürebilmeleri için gerekli olan şartların bütünü, c) "Çevre Kirliliği" terimi; insanların her türlü faaliyetleri sonucu, havada, suda ve toprakta meydana gelen olumsuz gelişmelerle ekolojik dengenin bozulması ve aynı faaliyetler sonucu ortaya çıkan koku, gurultu ve atıkların çevrede meydana getirdiği arzu edilmeyen sonuçları", içermektedir. Kanunun 3. maddesinde, "a) Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi gerçek ve tüzelkişilerle vatandaşların görevi olup, bunlar bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler. b) çevre korunmasına ve kirliliğine ilişkin karar ve önlemlerin alınması ve uygulanmasında; insan ve diğer canlı varlıklarının sağlığının korunması, alınacak önlemlerin kalkınma çabalarına olumlu ve olumsuz etkileri ile fayda ve maliyetleri dikkate alınarak kısa ve uzun vadeli değerlendirmelerin yapılması esastır. c) Arazi ve kaynak kullanım kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar, kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkilememeyi dikkate alarak çevrenin korunması ve kirlenmemesi hedefini gözetirler. d) Ekonomik faaliyetlerde ve üretim metotlarının tayininde çevre sorunlarının önlenmesi ve sınırlandırılması amacıyla en elverişli teknoloji ve yöntemler seçilir ve uygulanır" şeklinde hükümler mevcuttur.

Kanuna göre, çevrenin korunması bir zorunluluk olup, yaşanabilir bir çevre herkesin hakkı ve sorumluluğu altındadır mesajı verilmek istenmiştir. Yasanın içeriği göz önüne alındığında, işletmelerin eylemleri sonucu çevreye verebilecekleri muhtemel zararları tespit edebilmek için, ÇED raporlarının hazırlanması artık bir gereklilik olmuştur.

İyi yönetim ilkeleriyle, elinde politika belirleme ve yürütme gücü bulunan devletin, özel sektör ve vatandaşlar ya da STK'lar arasındaki iletişimin belirli ilkeler dâhilinde sağlanabileceği söylenebilir. Yapılacak bir faaliyetle ilgili olarak, yöre halkının beklentileri, talepleri ve yöreyle ilgili bilgileri, devletin deneyim ve becerisi ve firmaların ekonomik ve teknolojik imkânlarının aynı zamanda ve birlikte kullanılabilmesi etkin ve verimli bir sürecin varlığı çevreyle dost şekilde sonuçlanabilir. Dolayısıyla, çevre hakkına zarar verebilecek uygulamalardan kaçınılabilir ya da bu zararlar en aza indirilebilir. Çevre hakkının etkin yönetim süreci ve iyi yönetim ilkeleriyle korunması sağlanabilir.

2.2.2.1. Çevre İçin Sürdürülebilirliğin Önemi

İnsanın çevre ile olan ilişkisinin önemi ve insanın çevrenin önem ve kapasitesini dikkate almaması durumunda karşılaşılabileceği sorunlar birçok anlatı şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan bir tanesi de “Ephemera Efsanesi”dir. Hikâyede (Ertan, 2004); “Ephemeralar yaprak ve ormanla beslenen gözle görülemeyecek kadar küçük canlılardır. Gün geçtikçe bu türün sayısı artmaktadır. Tüketimleri de aynı doğrultuda artmaktadır. Bu türün ömrü yalnızca bir saat ile sınırlı olduğu için ormanın tüketildiğinin farkına varamamışlardır. Zamanla orman tükenmiş ve ormanla birlikte Ephemeralar da yok olmuştur”. İnsanların, dünyanın yaşına oranlandığında dünya da kaldıkları süre saniyelerle, deyim yerindeyse “bakıp gitmekle” ifade edilmektedir. İnsanların sayısı artmaktadır. Bilinçsiz ve programsız şekilde çevreye verilebilecek herhangi bir zarar, bizi ve bizden daha çok gelecek kuşakları etkileyebilecektir.

Sürdürülebilir kalkınma; insan, çevre ve sektörel faaliyetler alanlarının bütününe kapsayacak şekilde literatürde ifade edilmektedir (Bevan ve diğerleri, 2007: 2-3). BM'in "Bin Yıl Bildirgesi"nde (BM Binyıl Bildirgesi, 2000: 25), doğaya saygı alt başlığında; sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda tüm canlı türlerinin ve doğal kaynakların yönetimine özen gösterilmelidir, ifadesine yer vermektedir. Ancak bu yolla doğanın bizlere sunmuş olduğu zenginlikler korunabilir ve gelecek kuşaklara aktarılabilir. Bugünkü üretim ve tüketim şimdiki ve gelecek kuşakların esenliği için değiştirilmelidir. Bildirge'nin Yirminci maddesinde; “Kalkınma ve yoksullukla mücadele doğrultusunda özel sektör ve STK”yla güçlü ortaklıklar geliştirilmeli ve onlara her türlü destek sağlanmalıdır” denmektedir. BM Binyıl Bildirgesi, su yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma konularında,

uluslararası düzeyde iş birliğini ve ulusal düzeyde ise özel sektör girişimlerini desteklemektedir. 62. Hükümet Programı'nda (2014), sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı içerisinde, bir yandan toplumun refahı ve mutluluğunu sağlamak hedeflenmiş, diğer taraftan ise, çevre ve tabiatın gelecek nesillerin emaneti olduğunun akıldan çıkartılmayacağı vurgulanmıştır.

Stockholm Deklarasyonu adı altında yayımlanan bildiride su konusuna 26 ilkeden sadece birinde yer verilmiş ve su, toprak, hava ve ekosistemlerin gelecek nesillerin planlama ve yönetim yoluyla korunması gereğine vurgu yapılmıştır (TMMOB Su Raporu, 2009: 21). Stockholm Deklarasyonu'nda ekosistemin korunmasının ve doğal kaynakların gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde ulaştırılmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Bu Deklarasyonda üzerinde durulan bir diğer nokta ise, çevrenin taşıma kapasitesine uygun hareket etme gereği olmuştur. Kaynakları kullanırken şimdiki ve gelecekteki kuşaklar arasında hakkaniyete uygun kullanım koşullarının yaratılması için ekonomik ve toplumsal çevreler arasında sıkı bir bağ kurulması zorunluluğuna işaret edilmiştir (Emrealp: 2005: 7-13). Sürdürülebilir kalkınma; ilke olarak, değer yargısı belirten bir amaç olarak, kalkınma anlayışımızı şekillendirebilecek niteliğe sahiptir (Şahin, 2011b: 365). Kâinatın içinde yer alan insanlar, kendilerine bahşedilenin sahibi değil, onu kendilerinden sonrakilere mümkün olan en iyi şekilde bırakmak zorunda olan emanetçilerdir (Göz, 2011: 98).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı tek bir alanı kapsamamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunmasından daha kapsamlı bir alanı içine alarak, gelecek kuşakları da içine alan uzun dönemli kalkınmayı kuşaklar arası adaleti, yaşam kalitesinin geliştirilmesini, sosyal refahı ve etiği içerisine alan bir kavramdır (Palabıyık, 2004b: 253). Günümüzde sürdürülebilir kalkınmaya ekonomik, çevresel ve sosyal olarak üç açıdan bakılmaktadır (Harris, 2000: 5-6):

Ekonomik sürdürülebilirlik, mal ve hizmet üretiminin devamlılığını sağlamak, sektörel dengesizliklerin, endüstriyel ya da tarımsal üretime zararını engellemektir.

Çevresel sürdürülebilirlik, çevresel sürdürülebilir sistem için sabit kaynak alt yapısına sahip olunmalıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının aşırı kullanımı-sömürülmesinden sakınılmalı ya da çevresel işlevlerin kötüleştirilmesinden uzak

durulmalıdır. Yenilenemeyen kaynaklar için onları yok etmeyecek yalnızca yeterli miktarda yatırımlar yapılmalıdır. Buna ilaveten, biyolojik çeşitlilik, atmosferin güvenliği ve genelde ekonomik kaynaklar olarak sınıflandırılmayacak diğer ekosistem fonksiyonlarının dan sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

Sosyal Anlamda Sürdürülebilirlik, sosyal anlamda sürdürülebilirlik, kaynakların dağıtımını, sağlık ve eğitimini içeren yeterli sosyal hizmetlerin sunulması, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, siyasal sorumluluk ve katılımı sağlanabilir.

Sürdürülebilirlik düşüncesiyle hareket etmek için, kısa vadede cazip görünen mali kazançlar ve faaliyetler, orta ve uzun vadedeki sürdürülebilirlik hedefleri uğruna reddedilmeyi gerekli kılabilir (UNWCED, 1987b: 83). Dolayısıyla, HES projelerinin yapım süreçlerinin iyi yönetim ilkeleriyle desteklenerek, sürdürülebilirlik hedefine uygun hale getirilmeleri sağlanabilir.

2.2.2.2. Ekonomik Gelişme ve Çevre Hakkı İlişkisi

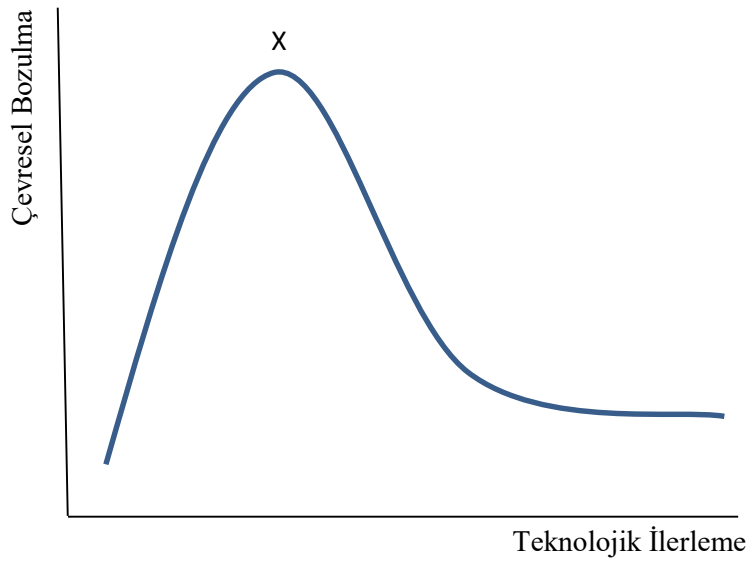
Ekonomik olarak kalkınma hedefinde olan ülkelerde, özellikle sanayi devrimin yaşandığı 19.yy'ın ortalarından itibaren çevre sorunları daha fazla tartışılır olmuştur. Günün teknolojik imkânlarının yetersizliğinden kaynaklı, çevreyi oldukça fazla kirleterek üretim yapan fabrikalar ve ekonomik büyüme ve gelişme arzusu, bu tartışmaların nedenini oluşturmaktadır. Günümüzde ise, ekonomik olarak büyüme hedefinde olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, bu hedeflerini gerçekleştirebilme adına çevreye zarar verebilmektedirler. Hem sahip oldukları teknolojik yetersizlikler hem de çevreye verilebilecek zararları en aza indirmek için yapılması gereken yatırımlara harcanacak paradan dolayı, çevrenin korunması konusu arka plana itilebilmektedir.

Çevrenin korunması ve ekonomik gelişmenin sağlanması konuları, gelişmekte olan ülkelerin kaldığı ikilemi oluşturmaktadır (Hamamcı, 1984a: 178). Ekonominin temel kuramlarından biri olan arz-talep ilişkisi çevreye zarar vermekte; çevre korunmasıyla ilgili hukuki düzenlemeler ekonomik olarak ülkelere bir külfet yükleyebilmektedir (Özer, 2009: 13). Ekonomik olarak güçlü olan ülkeler, hem ekonomik gelişmelerini ve durumlarını sürdürerek hem de çevreye en az şekilde zarar verecek teknolojileri kullanarak

gelişmelerine devam edebilmektedirler. Diğer taraftan, ekonomik olarak güçlü durumda bulunmayan, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler, hem ekonomik gelişmelerini sürdürme hem de çevreye duyarlı pahalı teknolojileri kullanma gücüne sahip olamayabilirler.

Şekil 1’de, Çevresel Kuznets Eğrisi, teknolojik ilerleme ile çevresel bozulmanın ters orantılı olduğunu açıklamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, gelişimlerini sağlayabilecek yatırımları yaparken, çevresel zararları da mümkün olduğunca azaltabilecek teknolojik yatırımları yapmada finansal sorunlar yaşayabilmektedirler. Bu nedenle, ekonomik büyüme için, çevresel bozulmayı göze almak durumunda kalmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik olarak büyümeyi sağladıklarında ise, çevreye verilecek zararı en aza indirecek yatırımları yapmaya başlayabilmektedirler. Çevreye duyarlı teknolojileri kullanma yönünde politikalara ve faaliyetlere ağırlık vermektedirler. Netice olarak, üretim sürecinde ve sonrasında, çevreye verilebilecek zarar azalma gösterecektir. Fakat buna rağmen, teknolojik gelişme ve ekonomik olarak büyüme sağlanana kadar çevreye verilen zararın, ne gibi sorunlara yol açabileceği ve geri getirilemeyecek büyüklükte kayıplara sebep olabileceği yönünde genel bir eleştiri yapılmıştır.

Şekil 1: Çevresel Kuznets Eğrisi

Kaynak: Lieb, 2002: 2.

Ekonomik olarak mı gelişilecek? Yoksa çevresel anlamda refah mı sağlanacak? sorularına farklı cevaplar verilmiştir. *"Eğer gelişmenin kabul edilen amacı, doğanın insanların isteklerine boyun eğmesi ve onlara hizmete zorlanması ise ve gelişmenin temel ölçütü, kültürlerin insan gereksinimlerini, neyin öncelikli olduğunu belirleyen ciddi bir değer sistemi olmaksızın karşılama düzeyi ise, beklenebilecek tek sonuç çevresel yozlaşmanın yol açtığı istenmedik durumlar olacaktır"* (Yıldırım, 1992: 44). Diğer taraftan, insanların istem ve beklentileri bir süre sonra, ekonomik refah, gelişmiş standartlar ve uluslararası saygınlık olarak değişim gösterebilmektedir. Ayrıca, ülkeler arasındaki sosyal, ekonomik ve stratejik her türlü rekabeti sağlayabilmek açısından ekonomik gelişme önemli bir etken olarak gösterilebilir. Nitekim hem ekonomik gelişme, hem de çevreye olan zararın en azda tutulması yoluna günün şartlarının sunacağı olanaklar dâhilinde gidilebilir ve de gidilmelidir. Aynı zamanda çevre ve ekonomiyle ilgili baş gösterebilecek sorunların, gerekli hassasiyet gösterilerek toplumsal sorunlar şeklinde üçüncü bir sorun teşkil etmesinin de önüne geçilebilir. Bu bakımdan, halkın özellikle yaşamış oldukları çevre ile ilgili alınacak kararlarda, katılımının sağlanması ve iyi yönetim ilke ve süreçlerinin işletilmesi, muhtemel sorunların azaltılabilmesine imkân verebilir.

Ekonomik gelişme ve çevre ilişkisinin birbirinin ikamesi, ya biri ya da diğeri olarak görülmesi, HES projelerinin ya çevreye duyarsız bir şekilde yapılmasına ya da hiç yapılmayarak, yenilenebilir bir enerji kaynağından yararlanmamaya neden olabilir. Son yıllarda insanlar, çevre ve kalkınma gibi birçok konunun yalnızca devlet tarafından çözülemeyecek kadar karışık olduğunu düşünmektedir (Plumptre ve Graham, 1999: 8-9). Yönetişim aktörlerinin çevreye yüklemiş oldukları anlam, HES'lerdeki çekincelerin anlaşılması açısından önemli olup, süreç için önemlidir. Çünkü iyi yönetim ilkelerinden olan, katılım, şeffaflık ve hesap verebilirlik sayesinde aktörler arası iletişim sağlanarak; süreç içerisindeki aktörlerin hedef ve fikirlerinin ortaya konması ve müzakere edilebilmesi sağlanabilir. Bir nevi empati oluşturularak farklı aktörlerin, çevresel, ekonomik ve stratejik kaygı ve hedeflerinin anlaşılması sağlanabilir.

2.2.2.3. Çevre Hakkı ve İyi Yönetişimin HES Sürecine Etkileri

Bir olgunun veya bir sürecin gelişebilmesi için zihinsel bir alt yapısının kurulmasının önemli olduğu söylenebilir. Çevre sorunları hakkında dile getirilen sorunlar

ve bu sorunlar için geliştirilen çözüm önerileri, zihinsel bir faaliyetin yanında, eylemsel-aktif bir mücadeleyle de desteklenmeye başlanmıştır. Aarhus Sözleşmesi'nde ele alınan konulardan biri olarak, çevrenin sürdürülebilirliğini sağlamak için çevre eğitiminin gerçekleştirilmesi ve çevreyi ilgilendiren konularda vatandaşın katılımının önemi üzerinde durulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çevrecilik sadece düşünsel bir süreç olarak kalmamış, çevreci dernekler ve vakıflar kanalıyla fiiliyata geçirilmiş ve çevre değerleri etik bir tabana oturtulmaya çalışılmıştır (Kayaer, 2013: 65).

Su kaynaklarını ve çevreyi ilgilendiren konularda, problemlerin çözümünün tek bir elden yapılabilirliğine inanmak yanlıştır, çünkü mühendislerin ve yöneticilerin gözden kaçırdığı, halkın çözüm olabileceği konular olabilir (Susskind, 2013: 666). Bunun tersi de doğrudur denilebilir ki, o nedenle yönetişimde üç aktörün birlikteliği vardır. İyi yönetim teorisi, yönetimi bir süreç olarak görüp, çok tabanlı bir yönetim anlayışı ve hizmet sunumu, katılım ve uzlaşma dizisi içerisinde, çoklu sosyal aktörlerin rol aldığı bir süreci ifade etmektedir (Ewalt, 2001). Yönetişimde kurumlar, karşılıklı ilişki ve iletişim yardımıyla, toplumun dışında ayrı birer yapı olmaktan çıkarak, çevreye duyarlı, şeffaf, hesap verebilir ve toplumla iletişim halinde olan yapılara dönüşebilmektedirler (Arzu Yıldırım, 2014: 77). Bu yapı, doğal kaynak kullanımını sistemindeki karmaşıklıkla baş edebilmek için, toplumun farklı alanlarından, farklı aktörleri bir araya getiren, yönetim sistemlerini ve kurumsal düzenlemeleri ifade eder (Carlsson ve Sandström, 2008: 34). Yönetişim sürecinin kendi dinamikleri içerisinde, uygulamada değişim göstermesi, çevre hakkı ve HES yapımı konularında sağlıklı karar alma ve uygulama konusunda önemlidir.

ÇED raporları ve halkın katılımı toplantıları ve AB'nin önemle üzerinde durduğu toplumun tüm kesimlerinin süreçte yer alması gerektiği yönündeki görüşü bizi HES yapım sürecinde, yönetim ilkelerinin ve uygulamalarının varlığına ve gerekliliğine götürebilmektedir. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu (1992) onuncu ilkesi, "Devletlerin vatandaşların çevre ile ilgili konularda katılımlarını kolaylaştıracak ve teşvik edecek düzenlemeler yapması gerektiğini ve çevre ile ilgili konuların tüm ilgili vatandaşların katılımı sağlanarak karar verilmesi gerektiğini" belirtmektedir. Halkın katılımı toplantıları, HES yapım sürecinde STK, devlet ve özel sektör arasındaki ilişkiyi kurabilmek adına, önemli bir yönetişim faaliyetidir. HES'lerin yapım sürecinde karşılaşılan meselelere yönetişim faaliyeti ve yönetişim faaliyetini

destekleyecek uygulamalarla çözüm bulunabilir. HES'lere olan ilginin ve dikkatin artırılması konunun farklı politik, çevresel ve sosyal alanlarda yankı bulması ve yerel ve o yere özgü olan şeyleri kullanma talebi ve hakkı geniş bir farkındalık ve politik ivme ile sağlanabilir (Lockwood, 2010: 755). Yöre halkı ve STK, Avrupa Ekonomik Komisyonu Çevre Hakları ve Yükümlülükleri Şartı bağlamında, halkın katılımı toplantılarında çevreyle ilgili olarak bazıları aşağıda verilmiş olan gerekçeler ve haklar nedeniyle; bu süreçte görüş, öneri ve kaygılarını dile getirmektedirler (Keleş ve Hamamcı, 2005: 283-284):

- Çevre meseleleriyle ilgili olarak, görüşler serbestçe belirtilebilmeli, yine bu bağlamda, dernek kurmak, barışçıl toplantılar düzenlemek, bilgi vermek ve ülke içinde ve dışında ilişkiler kurma hakkına sahip olunmalı.
- Çevreyle ilgili bilgi kaynaklarına kolayca erişebilmek.
- Çevreyle ilgili olası risklerle ilgili olarak bilgi edinebilmek.
- Hukuksal veya idari bir başvuru için makul bir süre verilmeli ya da başvuru için süre sınırı konmamalıdır.
- Çevre konularında yeterli eğitim ve öğrenim imkânları sağlanmalıdır.
- Çevreyle ilgili durumlar hakkında, yetkililer tarafından hazırlanan belgelerden sürekli olarak bilgi alabilmelidir.
- Çevreyi etkileyebilecek, faaliyet yapılması ve kararların alınması süreçlerine katılabilinmeli.
- Bu katılım süreçlerinde bahsi geçen yatırımlarla ilgili görüşlerini yetkili mercilere iletebilmelidirler.
- Geri dönüş-geri bildirim mekanizması olmalıdır. Önerilerin ve itirazların ne derece dikkate alındığını gösterecek şekilde, gerekçeleriyle beraber, geri bildirimler yapılmalıdır.
- Çevreye etki yapabilecek eylemler ve kararlarla ilgili olarak idari ve hukuksal başvuru kanallarını kullanabilmek.
- Eğer bir faaliyet, sağlık koşullarını ve çevreyi olumsuz yönde etkiliyorsa ve ya hukuk kurallarını olumsuz yönde etkilediği düşünülüyorsa, bu etkilerin azaltılması ya da durdurulması için idari ve hukuksal müdahaleler istenebilir.

- Çevreye verilmiş bir zarar için ya da bu zararı önlemek için almış olduğu tedbirler dolayısıyla yüklediği masrafların karşılanması için yargıya başvurulabilir.
- Faaliyetler sonucu zarar görmüş olan çevrenin, tekrar eski haline getirilebilmesi için idari ya da hukuksal yollara başvurulabilir.
- Gerek kendine, gerekse çevresine verilen zarardan ötürü, ödenek talep edilebilir.
- Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen çevresel bir felaket nedeniyle, orada yaşayan insanlar gibi, idari ve hukuki başvuru hakkı vardır.

Gaining Public Acceptance (Halkın Olurunu Kazanma, HOK); World Commission on Dams (Dünya Barajlar Komisyonu, DBK), bir yandan toplumsal adaleti sağlarken, ekosistemin devamlılığı, enerji temini ve su kaynaklarının geliştirilmesi hakkında, toplumdaki tüm paydaşların nasıl hareket edebileceği konusunu merkez olarak almıştır; DBK için HOK, içerik ve erişim gibi, usul adaleti açısından çok önemlidir (Dore ve Lebel, 2010: 124). HES konusunda toplumsal kabulün rolü de, demokratik sistemler içerisinde olduğu gibi önemlidir. Toplumsal kabulün sağlanmasında ise, adaletin ve güvenin önemi büyüktür (Wüstenhagen ve diğerleri, 2007: 2683). Halkın yatırımcılarla iletişim halinde olamaması, onlar açısından yatırımcıların, kendilerinden soyutlandığı ve yalnızca kendi çıkarlarına karar verecekleri izlenimi yaratabilir (Aitken, 2010a: 1839). Halkın yatırımcılara ve kamu kurumlarına olan yaklaşımı, şüphecilikten güvensizliğe kadar uzanabilir (Peker, 2013: 670). Diğer taraftan, ulusal çıkarların halka iyi bir şekilde anlatılması konusuna verilen önemin artmasıyla, halkın HES gibi yenilenebilir enerjiye olan kabulü sağlanabilir (Upreti, 2004: 787). Karar alma süreçlerine katılımı katılımcılar (STK ve yerel halk), problemlere farklı alternatifler üretebilir, bu sayede makul çözümlere ulaşılabilir (Polatisdis ve Haralambopoulos, 2004: 1254).

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması sırasında, halkın yaşamış olduğu çevreyle ilgili olarak, uzmanlar tarafından yapılan bazı tespitler çerçevesinde kararlar verilmektedir. Bu kararlar olumlu ya da olumsuz bir şekilde o yörede yaşayan insanları etkileyebilmektedir. Uzmanların konuyla ilgili almış oldukları kararlar, görece iyi sonuçlar barındırsa dahi karar alma sürecinde, sivil nitelikteki, yöre halkının katılmaması kimi

zaman projelere kuşkuyla yaklaşılmasına ve benimsenmemesine yol açabilmektedir (Aitken, 2009: 48-50).

Doğal kaynakların kullanımı konusunda; devlet, STK'lar ve özel sektör arasındaki bir dizi ilişkinin düzenlenmesi, hem demokratik hem de yönetim bilimi anlamında reformların yapılması gerekebilmektedir (Jenkins, 2001: 262). İyi yönetişimin uygulandığı ve demokratik katılımın sağlanabildiği kalkınmaya yönelik projelerin başarısı, bunun aksi olan katılımcılığın ve yönetişimin sağlanamadığı projelere nazaran, daha yüksektir ve halk tarafından daha fazla benimsenmiştir (Kapucu ve Gündoğan, 2013: 273). Yenilenebilir enerji kullanım şekli olan HES'lerde uygulamaların başarısı ve sayısı, halkın katılımının düzeyine bağlı olarak artış gösterebilir (Peker, 2013: 678). HES gibi yenilenebilir enerjilerin yapımı aşamalarında "halk ne düşünüyor?" sorusunun cevabına ulaşabilmek için projelerin yapımı süreci içerisinde, yanlış anlaşılmalara da neden olmamak adına, yöre halkıyla iletişim kurmak faydalı olabilir (Walker, 1995: 49).

Çevre konusunda her şeyin merkezde planlandığı süreçlerde yaşanan sorunlar neticesinde, devletle toplum arasında etkileşime dayalı yeni bir sürece ihtiyaç duyulmuştur (Göymen, 2010: 41). Çevre sorunlarıyla ilgili olarak 1950'den sonra gündeme gelerek dikkatleri çeken bir kavram olan çevresel yönetişim, politikadan yönetime kadar birçok disiplini kapsayan kavramdır (Davidson ve Frickel, 2004: 485). Çevresel yönetişim, çevre sorunlarına çözüm arayan, birey ve toplum refahı üzerinde etkili politik ekoloji ve çevre politikalarını kullanan bir kavramdır (Bal ve diğerleri, 2015: 179). Birleşmiş Milletler Çevre Programı çevresel yönetişimi altı tematik içerik arasında göstermektedir. Çevresel Yönetişim, çevreyi ilgilendiren konularda, faaliyeti gerçekleştirenden, kanun koyucuya ve etkilenenlere kadar herkesin söz hakkının olduğu bir yönetim sürecini ifade etmektedir.

2.2.3. Çevre Etiği

Etik kavramı, Yunanca *ethos* kelimesinden türetilmiştir. Davranış biçimini ifade eden karakter ve ahlaki değerler statüsü olarak tanımlanabilir (Ertan, 1998: 126). Yani davranışın; olan ya da olması gereken şekilde iyi olması anlamına gelir. Beraberinde, etik davranış vicdani bir duruma haiz olup, olayları aynı çevreyi paylaştığı "diğerinin" gözünden görebilmeye-hissedebilmeye çalışmayı ve ona göre davranabilmeyi

gerektirmektedir (Firidin, 2015: 51). Çevre etiği, bir ayağı doğaya saygı, diğer ayağı ise insanın kişiliğini geliştirmesi olan çevreye ilişkin değerler bütünüdür (Keleş ve Hamamcı, 2005:244). Genel olarak çevre etiği dendiğinde, insan ile doğal çevre arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli olarak incelendiği bir düşünce sistemi akla gelmektedir (Des Jardins, 2006: 46). Çevre ahlakı, insanın çevreye olan olumlu ya da olumsuz bakışını inceler (Göz, 2011: 92). Ahlak ise insanın davranışlarının yönünü belirleyen, vicdanla beraber hareket eden bir yol göstericidir. Ahlak kavramından daha geniş bir anlamı olan etik; tüm insanları, zamanları ve mekânları kapsayan genel ahlak kurallarıdır (Kayaer, 2013: 68). Çevre etiğinin en temel kuralları sahip olunan manevi değerlerin gelişmişliği ile de ilgilidir (Feldman, 1995: 23). Her yerde farklı çevre algıları mevcut olsa dahi, neredeyse herkes için geçerli olan; bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşamalarının sağlanması, toplumun sahip olduğu çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi, çevreye yönelik politikaların geliştirilmesi için sorumluluk alınması ve yükün paylaşılması gerekmektedir, gibi bir takım ilkeler mevcuttur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 328).

İster insan merkezli, ister çevre merkezli ya da diğer etik kalıplara yakın olunsun insanlar çevre bilincine sahip olabilirler ve aradaki farkın yalnızca davranışlarının arkasında yatan anlayış ya da değerler olduğu söylenebilir (Erten, 2007: 69). Ne kadar sadece etiketlerine yansıtarak reklam amaçlı kullandıkları yönünde eleştiriler yapılsa ve etik olup olmadığı tartışılrsa da, bazı firmalar çevreye zararlı üretim tarzlarından vazgeçerek, çevreye duyarlı üretim yapma konusunda yatırımlar yapmaktadırlar (Reyhanoğlu, 2004: 205). Çevre sorunlarına eylemleriyle en büyük neden olan insan, aynı zamanda çevreye ve diğer canlı ve cansız varlıklara değer vermektedir. Onların haklarını savunan ve savunacak olan da yine insandır.

Çevre- insan ilişkilerini inceleyen yaklaşımlar, ahlak felsefesinin çevre etiği içinde yeni bir alanı olarak değerlendirilebilir (Karakaya ve Çobanoğlu, 2012: 23). Bu doğrultuda, bilim insanlarının tartışmış oldukları konulardan biri de, insanın çevreyi nasıl algıladığı ve insanın çevre içerisindeki konumudur. İnsan çevrenin merkezinde, yani efendisi konumunda mıdır? Yoksa çevredeki diğer varlıklarla aynı derecede bir değere mi sahiptir? sorularına verilen cevaplar, doğadaki insan faaliyetlerinin kapsamını belirleyebilecektir.

STK'lar ve yerel halkın bir kısmı; HES projelerinin, insanlara, bitkilere, hayvanlara ve genel olarak çevreye olumsuz etkilerinin olduğu ve bu etkilerin göz ardı edilerek süreçlerin devam ettiğini düşünmektedirler. Onların, çevreye yüklemiş oldukları anlamlar-değerler, HES projelerine bakışlarını da etkilemiştir.

2.2.3.1. Ekosentrik Yaklaşım

Ekosentrik (Çevre merkezli) anlayışa göre, insan dışında çevredeki diğer varlıklar insanlar ile aynı derecede yaşam hakkına sahiptir. Başka bir ifadeyle çevredeki kuşlar, kediler, ağaçlar, sular, denizler vs. diğer her bir varlığın kendisi insan kadar değerlidir ve yaşama hakkı vardır. Çevre sorunlarının çözümü için, öncelikle insanın çevrenin efendisi olmadığını idrak etmesi, tarihin başlangıcından bugüne çevreyi kirletenin kendisi olduğunu kabul etmesi gerekmektedir (Kayaer, 2013: 65). Esasında çevre merkezli anlayışın merkezinde, insanın kendi dışındaki varlıklara karşı nasıl davranması gerektiği sorusu, yatmaktadır (Gül, 2013: 20). Doğadaki varlıkların önemli olduğu vurgulanmaktadır. Çevre merkezli yaklaşımı savunanlar, canlı merkezli yaklaşıma ek olarak, çevrede yaşayan canlı varlıklar kadar cansız varlıkların da etik bir değere haiz olduğunu dile getirmekte yani, çevrecilik açısından göz ardı edilmiş abiyotik unsurları da çevreciliğin içine katmışlardır (Kayaer, 2013, 66). Bazı bilim insanları, kişilerin her alanda insanın çevrenin bir parçası olduğunu söylemektedirler. Çevre merkezli etik yaklaşım, ister canlı ister cansız olsun bütün varlıkları etğin konusu yapmış, doğayı araçsal olmaktan çıkarmış ve doğada var olan her şeyin hak sahibi olduğunu belirtmiştir (Olgun ve Çobanoğlu, 2012: 141-142). Yine bu amaçla çevrenin insanlar tarafından etik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Kayaer, 2013: 65). Çevrenin birçok canlı türü için yaşanılabilir bir sistem olması gerektiği fikrinden yola çıkılmaktadır (Zwart, 2010: 54).

2.2.3.2. Antroposentrik (İnsan Merkezli) Yaklaşım

Antroposentrik (İnsan merkezli) anlayışa göre, insan çevrenin merkezindedir ve çevredeki her şey insan içindir. İnsanın doğa üzerinde egemenlik kurması büyük ölçüde yeniçağ bilim anlayışının getirmiş olduğu meşruluk temeline dayandırılmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 23). Söz konusu yaklaşım, insan için yararlı, iyi ve doğru olduğu için doğanın korunması gerektiğinin altını çizmektedir (Ertan, 2004). İnsan ister keyfi, ister

ekonomik ve sosyal menfaati olsun çevre üzerinde istediğini yapma tasarrufuna sahiptir. İnsan merkezci etik yaklaşım canlı ve cansız tüm varlıkların varoluş nedenini insana dayandırmaktadır. Bitki ve hayvan topluluklarının değerinin, insana sağladığı faydayla ölçülebileceği ifade edilir (Ertan, 1998: 135). Bu anlayışı göre, çevre varlıkları insana hizmet için vardır ve ancak insanın kendisi için bir anlam ya da spesifik fayda sağlıyorsa değerlidir (Kayaer, 2013: 69). İnsan merkezli yaklaşım, insanın ahlaki değerlerinin var olduğunu belirtse de doğal dünyaya karşı bir sorumluluğu yoktur, iddiasındadır (Des Jardins, 2006: 46).

İnsan merkezli anlayışa getirilen en büyük eleştirilerden biri, çevreciliği tam olarak yansıtmadığı ve çevre sorunlarının altında yatan en önemli neden insanın kendisini çevrenin efendisi, çevreyi ise kendinin malı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Kayaer, 2013: 65). Galileo ve Newton'dan beri gelen Yeniçağ bilim anlayışı, bilim ile bilimin uygulanması arasındaki etik sorunu ortaya çıkarmış, bu etik anlayış insana çevresindeki doğayı istediği gibi kendisi için dönüştürme hakkı vermiş, neticesinde çevre etiği sorunuyla karşılaşmıştır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 23).

2.2.3.3. Biosentrik Yaklaşım ve Derin Ekoloji

Biosentrik (Canlı merkezli) yaklaşım, insan merkezli anlayışa karşı çıkmış, doğadaki tüm canlıların çevrede insanlar kadar hak sahibi olduğunu belirtmiştir. Çevre merkezli yaklaşımdan farklı olarak, cansız varlıkların hak sahibi olduğu yönünde bir iddiada bulunmamaktadır. Bu konuda öncülüğü ise, yeryüzü etiği ve canlı merkezli eşitlik gibi kavramlarla tanınan, insanın yeryüzünün hâkimi yerine onun diğer canlılarla beraber bu sistemin bir üyesi olduğunu söyleyen Aldo Leopold yapmıştır (Kayaer, 2013: 70). Yaşadığı çevrede yalnız olmayan insan, kendisiyle beraber tüm diğer canlıların haklarına riayet etmeli ve onların da birer canlı olduklarını unutmamalıdır (Göz, 2011: 93). Onlara göre her türlü insani amaç, biyosferin çeşitliliği ve bütünlüğü göz önünde tutularak değer bulabilir (Steward, 1995: 68). Canlı merkezli etik anlayışta, canlı varlıkların yalnızca insanların onlara verdiği değerden dolayı değil, her birinin kendilerine has değeri oldukları için önemli olduğu vurgusu vardır (Ertan, 2004).

Derin ekoloji kavramı Arne Naess tarafından formüle edilmiştir, Söz konusu yaklaşım, doğada bulunan tüm varlıkların, insanla eşit haklara sahip olduğunu iddia eden bakış açısına sahiptir. Derin ekoloji kavramı, insan ve insan dışı varlıklar olarak bir ayrım yapmamakla beraber, canlı ve cansız varlıkları nesne, insanı ise özne olarak ele almanın doğru bir yaklaşım olacağını kabul etmez (Karışık, 2013: 283). Derin ekolojiyi savunan düşünürler, insan dışındaki doğanın tüm unsurlarının kendi içlerinde, kendine has bir değere sahip olduklarından hareketle, doğada bulunan tüm unsurların insanlara sağlamış oldukları faydayla ya da kullanım değeri ile değil, sırf varoluşları nedeniyle kendi özsel değerlerine sahip olduğunu ileri sürmektedir (Yaylı ve Yaslıkaya, 2015: 459). Bazı bilim insanları için derin ekoloji, ahlak felsefesinin meşru bir konusu olarak işlenmiştir (Nelson, 2008: 208). Derin ekoloji, örneğin, bir ineğin değerinin, insana sağladığı sütle onun açlığını giderme vasfıyla ölçülemeyeceğini ya da bir akarsuyun değerinin, insana sağlamış olduğu susuzluğu giderme işlevinden daha öte olarak, sadece bir inek ya da akarsu olduğu için değerli olduğu görüşünü yansıtmaktadır. Nitekim 2017 yılında (Habertürk, 2017), Yeni Zelanda'nın Whangauni Nehri, "canlı varlık" olarak tanınarak hukuki bir statü elde etmiştir. Maori Kabilesi ve Kraliyetten birer kişi tarafından mahkemelerde temsil edilecektir. Bununla beraber; Maori Kabilesini temsil eden Milletvekili; "nehirin "iyiliğinin" insanların iyiliğiyle doğrudan alakalı olmakta ve bu nedenle nehrin kimliğinin tanınmasının oldukça önem arz etmektedir" ifadesinde bulunmuştur. Dolayısıyla Nehir'in atfedilen bir değer taşımadığı, aksine kendisinin değerli olduğu yönünde bir değerlendirme yapıldığı söylenebilir.

Derin ekolojinin dayanmış olduğu ilkeleri Naess şu şekilde ifade etmektedir (1995, 14-16):

- Doğadaki varlıkların sahip oldukları değerler, insana sağladıkları faydadan bağımsız öz değerlerdir. Her varlık kendi başına bir değer ifade etmektedir.
- Canlı ve cansız varlıklar arasında bir ayrıma gitmek yanlıştır, doğada yaşayan insanlar, hayvanlar ve bitkiler ne derece değer ifade ediyorsa, denizler, göller, sahiller ve akarsular aynı değeri ifade etmektedir. Doğadaki çeşitlilik onu daha da zengin yapacaktır.

- İnsanlar yaşamlarını devam ettirebilmeleri için doğadaki diğer canlılardan faydalanmaktadırlar. Fakat bu eylem onların sonunu getirecek derecede ileriye gitmemelidir.
- İnsan ve insan dışındaki diğer varlıkların yaşamının idame edebilmesi için nüfusları azaltılmalıdır.
- İnsanın, insan dışındaki varlıklara etkisi olumsuz yönde ve aşırıdır. Bu durum ileride daha da kötüleşerek devam edecektir.
- Netice olarak, bugün uygulanan ekonomik, ideolojik ve teknolojik politikalar değiştirilmelidir. Değişimin sağlanması durumunda, kötüleşen durum düzelebilecektir.
- Yaşanan ideolojik değişim, yaşam standartlarının yükselmesi olarak anlaşılmalıdır. Değişimin neticesi yaşamın değerli kılınmasıyla ilgili olacaktır.
- Yukarıda ifade edilen etik değerleri benimseyen herkesin, bu ilkeleri uygulama zorunluluğu vardır.

İfade edilen ilkeler doğrultusunda, derin ekoloji anlayışını gerçekleştirebilmek için; insanların, canlıların ve cansız varlıkların doğada eşit statüde oldukları, doğadaki hiç bir türün yok olmaması gerektiği ve nihayetinde bunu başarabilmek içinse, alışkanlıkların, tüketim anlayışının, iktisada, teknolojik gelişimlere ve hayata bakış açısına köklü değişimler yapması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

2.2.4. Su Hakkı

Su hakkı (right to water), birçok ulusal ve uluslararası platformda dile getirilmiş bir konudur. Su, son 20-30 yıllık döneme kadar, genel olarak doğal bir kaynak ve hak olarak görülmüştür. Fakat son yıllarda suyun bir hak mı yoksa ticari bir değer mi sorusu olduğu gündemi işgal etmeye başlamıştır. Su hakkı sorunu, suyun ticari bir meta olarak değerlendirilip, fiyatlandırılması sonucu özellikle yoksul insanların sudan gereği kadar faydalanamamaları sonucu ortaya çıkmıştır. Su hakkı, nüfusun tümünün suya erişebildiği ve ekonomisi güçlü ülkelerle, nüfusun büyük çoğunluğunun suya gereği kadar erişemediği ve ekonomisi zayıf ülkelerde farklı algılanmıştır. Birinci durumdaki ülkelerde suya erişim

konusunda ciddi bir sıkıntı yaşanmaz iken, ikinci durumdaki ülkelerde ise suya erişim içerisinde toplumsal sorunları da barındıran bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Yıldız, 2009: 28).

Su hakkı konusunda sahip olunan görüşlerden biri de; suyun kesinlikle bedava olmadığı fakat herkesin temin edebileceği bir ücretle sunulması gerektiği yönündedir. Bu görüşü savunanlar, su hizmetlerinin mutlaka kamu tarafından üstlenilmesinin gerekmediğini, kamunun, kamu-özel ortaklığı veya sadece özel sektör eliyle su hizmetlerinin gördürebileceği bir sistem seçebileceğini ve kendisinin bu süreçte etkin bir denetleyici konumda kalabileceğini belirtmişlerdir.

Suyun bir hak olduğu yönünde görüş belirten yazarlar için su, tüm insanların içme, yıkanma ve benzeri amaçlar için sahip olduğu doğal bir kaynaktır. İnsan yaşam bir haksa, suyun da yaşam için son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır. Su yaşamdır, yaşam ise bir insan hakkıdır (Bozbeyoğlu, 2008: 77). Suyun, insan yaşamı ve onuru için önemi, onun bir insan hakkı olarak değerlendirilmesine kaynaklık edebilir (Kartal, 2006: 480-481). Suyun bir hak olduğu yönündeki bu düşüncelere destek oluşturacak kaynaklardan birinin ise Anayasanın 17. Maddesi olduğu belirtilmektedir. Anayasamızın 17. Maddesinde; "Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkına sahiptir" ifadesi yaşam için gerekli olan suyun da bir hak olduğu görüşünün kanıtı olarak ileri sürülmektedir.

Su hakkı, su yönetimini ve dolayısıyla HES'leri ilgilendirmesinden dolayı, iyi yönetim süreci içerisinde ele alınması gereken bir konudur. Aynı zamanda çevreci STK'ların ve HES'lere karşı olan yerel halkın çekincelerinden bir tanesini oluşturmaktadır. İyi yönetim ilkelerini takip edileceği HES süreçlerinde, etkin kararlara katılım sayesinde bu çekinceler dile getirilerek, gerek önlemler alınabilir. Aynı zamanda, hukukilik ilkesi gereği, suya ihtiyacı olan canlıların su ihtiyaçları ve hakları¹⁰ projelerde korunabilir.

İMO Su Çalışma Grubu'na göre (2009: 62), derelerde HES kurulumu için cansuyu ölçümü yapılırken kurak ve ıslak yılların yüzdesi uygulanmakta, fakat asılması gereken dere ve mansap koşullarının dikkate alındığı tüm dereler için farklı oranların hesaplanması

¹⁰ Örneğin; canlıların yaşamı için bırakılması gereken asgari %10'luk cansuyu oranı ve balıklar için yumurtlama yolları.

gerekmektedir. Tennant (Montana) yöntemine göre hesaplanan en az %10'luk oran, kötü veya asgari olarak nitelendirilmektedir (Ertürk, 2013, 87). DSİ ise, akarsuyun 10 yıllık akım ortalamasına göre %10'luk dilimin hesaplanmasını uygun görüp, mevsimsel farklılıkları, yeraltı yerüstü suları arasındaki ilişkileri ve çok uzun dönemleri kapsayan akarsu rejimini dikkate almamaktadır (Yaşar ve diğerleri, 2011: 2014). Tennant yönteminde ise akarsu rejiminin geniş bir yıl aralığında dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir.

2.2.5. Su Etiği

Su etiği (water ethics), çevre etiği kavramından türetilmiş bir kavram olarak, suyun biyosfer içinde merkezi bir role sahip olduğu düşüncesiyle, biyosferi daha zengin, daha aktif ve daha çeşitli hale getirerek, tüm canlıların ihtiyaç duyduğu suyu sağlamak ya da suya sahip olmak anlamına da gelmektedir (Armstrong, 2006: 13). Su etiğindeki temel esas, su sistemini korumaktır (Olgun ve Çobanoğlu, 2012: 143). Su, ekosistemdeki hayatın sürdürülebilmesi açısından hayati önemdedir. Suyu etik bakış açısından yaklaşmakla, suyun tek başına bir değer taşıdığına bilincinde olup, tüm canlı sistemlerinin ayakta kalması sağlanabilir. Su sektörüyle ilgili faaliyetler denince akıllara kullanılan teknik ve teknoloji gelse dahi, karar verme ve uygulama sürecinde, bu süreçlere toplumdaki diğer aktörlerin katılımının da sağlanması gerektiği unutulmamalıdır (Moorthy ve Jeyabalan, 2012: 25). Bu ifadeler ışığında, su ile ilgili faaliyetlerde, su etiğinin sağlanabilmesi etkin bir yönetimle sağlanabilir.

Armstrong'a göre spesifik bir su etiği geliştirebilmek için, Aldo Leopold'un çevre etiği fikrini model almak gerekiyor: "Biyotik topluluğun güzel yanlarını ve kararlılık bütünlüğünü muhafaza etme eğiliminde olmak doğru bir şeydir; aksi ise yanlış olacaktır" (Armstrong, 2006: 13). Bu formülasyon su etiği için tek başına yeterli değildir, fakat tüm çevrenin içinde suyun rolüne daha fazla odaklanmak ve önemini belirtmek işe yarayabilecektir. Çünkü onun kendine has önemi ve özellikleri vardır. Suyun ekosistem ve tüm çevre içinde birçok önemli fonksiyonu vardır, dahası su (Armstrong; 2006: 13):

- Ekosistemin kendi bileşenidir.

- Bir yaşam ortamıdır (sulak arazi, nehir ve göl).
- Yaşam için bir gereklilik fakat insanlar tarafından tüketilmektedir.
- Ekosistemin içindeki enerji ve materyalin taşınmasında gerekli bir unsurdur.

Hardin'nin söylediği gibi (Hardin, 2003: 14), "*dünyanın sonlu olduğunu varsaymazsak, beşeri felaketleri büyük ölçüde artıracığımız açıktır*". Dünya herkesin içinde yaşadığı ortak bir mekân ya da mal olarak düşünüldüğünde, dünyaya bireyler tarafından verilecek zararlar, onu küresel anlamda bir felakete sürükleyebilir. Su kaynakları her ne kadar sınırlı olsa da, onu çevre sorunlarının önemli bir parçası haline getiren insandır. Meseleye daha geniş bir açıdan bakıldığında, su kaynaklarındaki olumsuz gelişmeler sonucu yaşanan felaketlerin kaynağının bir gecede başladığı söylenemez (Firidin, 2015: 53). Geline nokta bir dizi süreç sonunda varılmıştır. Sonucun algılanmasının nedeni ise, artık insanlarda farkındalık yaratmış olmasıdır. Örneğin; bundan yüz elli yıl önce, Amerikalılar bizonları öldürebilir, istedikleri yerlerini yiyebilir ya da kullanabilir, gerisini ise atabilirdi. Şimdi ise bizonlar sınırlı olduğu için böyle davranışlar insanı dehşete düşürmektedir (Hardin, 2003: 20). Açıkçası, su sorununun başlangıcı, suyun ticari bir meta olarak görülmesinden daha öncelere dayanır. Su kaynaklarının kirletilmesi ve etkin ve verimli kullanılmaması gibi faktörler sonucu gelinen nokta suyun, ortak bir mal olarak değerlendirilmesinin sonucu olabilir (Firidin, 2015:53).

HES sürecinde ortaya konan tepkilerin birçoğu, gitgide bozulmakta olan çevreye ve de dolayısıyla su kaynaklarına sahip çıkma düşüncesinden kaynaklı olabilmektedir. Aynı şekilde su kaynaklarında ve su kaynaklarının yönetiminde yaşanan problemler, sadece özelleştirme sonucu ortaya çıkmamakla beraber, yaşanan bir dizi bozulmanın sonucu olarak gösterilebilir. İyi yönetim, su hakkının ahlaki ve felsefi düşünce kısmını oluşturduğu su etiğinin, mümkün olduğunca bu etiğin gereklerinin, HES sürecindeki aktörlerce dikkate alınmasını sağlayabilir.

2.3. İyi Yönetişim Aktörlerinin HES İnşa Sürecindeki Roller ve Önemleri

İyi yönetişimin başlıca amaçları arasında, hızlı bir şekilde değişimi sağlamak, piyasa merkezli, müşteriye odak alan, çıktılara önem veren ve en önemlisi toplumun

sahiplenebileceği bir süreç olması sayılabilir (Palabıyık, 2004a: 63). İyi yönetim sürecinin ülkeler tarafından uygulanması fikrinin, beraber yönetim ya da yönetim uygulamalarının genel olarak kurumların gelişiminde ve ülkelerin kalkınmasında önemli bir rol oynayacağı konusunda altı çizilmiştir (Aguilere ve Cazurra, 2009: 376). Ayrıca yönetimin amacı, diğer tüm yol haritaları gibi, aslında oldukça karmaşık görünen meseleleri mercek altına alarak, basitçe çözümler üretebilme bakış açısı sağlamaktır (Stoker, 1998: 26). İyi yönetimin amaçlarının, yönetimin tarafları açısından farklı anlamlar taşıdığını, dolayısıyla, bu tarafların farklı amaçlara sahip oldukları söylenebilir. Yönetimin devlet, STK ve özel sektör olmak üzere üç aktörü mevcuttur. Burada birey yerine STK'nın kullanılmasının nedenini alan kararların mahiyetinin toplumu ilgilendirmesinden dolayı ve devlet ve özel sektör gibi iki güçlü aktörün karşısında bir erk olarak durabilmek adına, örgütlü topluma gerek duyulmasından kaynaklanmaktadır.

İyi yönetim faaliyeti sonucu ulaşılan amaçlar, her bir taraf için kazanım olarak nitelendirilebilir. Fakat yönetimin aktörleri farklılıklar arz ettiklerinden dolayı, bu süreçte yer alma amaçları ve yine bu süreç sonucunda ulaşmak istedikleri sonuçlar da farklı olabilecektir. Dolayısıyla, iyi yönetim süreçleri birden çok aktörün ve birden çok bakış açısının katkı sağlayabileceği bir duruma haiz olabilecektir. HES projelerinin hazırlanması ve daha sonraki aşamalarda, iyi yönetim ilkeleri çatısı altında, yönetimin üç aktörünün iletişim halinde, içten ve iyi niyetle çalışarak; mümkün olan en iyi ekonomik, stratejik ve çevresel hedeflere ulaşılması sağlanabilir.

2.3.1. Koordinatör Devlet

Yüzyıllardır devletin niteliği ve meşruluğu konusu tartışıla gelmiştir. Değişen sosyal, ekonomik ve politik koşullar; halkın iktidarlardan istem ve beklentilerinin artması, özel sektörün gelişimi ve talepleri, küreselleşme konjonktürünün ulusal-uluslararası alanda etkinliği ve dünya siyasetini ve ekonomisini etkileyen kurum ve kuruluşların devlete yönetim faaliyetinde biçmiş oldukları roller gibi etkenler, iktidar için yönetim faaliyetinde önemli bir araç olan meşruluğun sağlanması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Devlet, yönetimi taraflar arasında bir süreç haline getirerek, bir taraftan özel sektör katılımını sağlayarak, dünyadaki uygulamalara yakın olup itibar sağlayabilir ve toplumun hemen hemen her kesimince eleştirilen hantallık, aşırı büyüme, kaynakları etkin ve verimli

kullanmaması gibi olumsuzlukları büyük oranda önenebilir. Diğer taraftan devlet, STK'ları karar alma sürecine dâhil ederek hem toplumsal hoşnutsuzluğun önüne geçmiş olur hem de katılım sağlandığından dolayı günümüz çağdaş ve demokrasiye sahip devletlerarasında gösterilebilmek adına önemli bir işlevi yerine getirmiş olabilir. Yerel halk tarafından alınacak kararların kabulü sağlanabileceği gibi, uygulaması da kolaylaşacaktır. Sonuç olarak ise, devletin ihtiyaç duyduğu meşru niteliği bu anlamda sağlanmış olabilecektir.

HES projelerini yapma işini özel sektöre bırakan devlet, hem yatırım için gereken mali yükten kurtulabilir hem de istihdam olanakları sağlayarak işsizliğin azalması yönünde adım atabilir. Bununla beraber, Türkiye için gerekli olan elektrik enerjisinin bir kısmı bu santrallerden sağlandığı gibi, HES projelerine harcanması gereken para yurt içinde değerlendirilebilir durumda olabilecektir. Devletin HES projelerinde, kanun koyucu, denetleyici ve koordine edici görev üstlendiğini ya da üstlenmesi gerektiği söylenebilir. İyi yönetim gereği devletin, aktörler arasındaki ilişkilerde HES yapım süreci boyunca, hukuka uygunluğu, şeffaflığı, hesap ve cevap verebilirliği ve katılımı sağlayacak ortamı oluşturmakla yükümlü olduğu söylenebilir. HES projelerinde devlet, yönetim sürecindeki aktörlerin iyi yönetim ilkelerine uygunluğu doğrultusunda taleplerinin değerlendirilebileceği iletişim kanallarını açık tutarak, HES projelerinin çevresel, sosyal/kültürel ve ekonomik olmak üzere üç alanda da sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamalıdır.

2.3.2. Yatırımcı Özel Sektör

Özel sektör geçtiğimiz ve içinde bulunduğumuz yüzyılın önemli bir tartışma konusu olma özelliğine sahiptir ve halen bu niteliğini sürdürmektedir. Özellikle Marksist çevrelerce sömürünün en önemli aracı olarak kabul edilmektedir. Marksizme göre özel sektör, emeğin çalınması anlamına gelen ve toplum içindeki eşitsizliğe neden olan faaliyetleri karşılayan kavram niteliğindedir. Diğer taraftan, başta liberaller olmak üzere özel sektörün ve faaliyette bulunduğu serbest piyasa sisteminin, bireysel özgürlüklerin ve girişimlerin sağlanması adına önemli araçlardan birkaçı olduğu yönünde görüşler de mevcuttur. Özel sektörün amacı kâr elde etmektir. Serbest piyasa koşullarında, kâr elde etmek isteyen bir işletmenin, kaynakların etkin ve verimli kullanılması, müşteri

memnuniyeti ve kaliteli ürün ve hizmet sağlama vb. amaçlara, misyona ve vizyona diğer işletmelerle daha iyi rekabet edebilme adına sahip olması gerekmektedir. Diğer taraftan, özel sektör kuruluşları halk ve STK'larla iyi ilişkiler kurmak için sosyal sorumluluk adına da hareket edebilmektedirler (Kayalar ve Özmutaf, 2007: 107-109). İşin özel sektöre gördürülmesi, kaynak israfını, personel ve araç olarak büyümeyi ve dolayısıyla harcamaların büyümesini önleyebilir. Müşteri odaklı, kaliteli ürün ve hizmet sunumu sonucu halkın yaşam standartlarının artmasını ve alınacak kiralar ve vergi gelirleriyle devlet hazinesine katkı yaratmayı sağlayabilir.

1980 sonrası yaşanan dönüşüm süreci sadece devleti ya da bireyleri etkilememiştir. Bu süreç içerisinde özel sektörün de en azından değişen koşullar ve beklentilere ayak uydurabilme adına bir değişime uğradığı söylenebilir. Son 35 yıl özel sektörün dünya sahnesindeki en parlak dönem olarak görülebilir. Burada küreselleşmenin ve hızlı sermaye hareketlerinin sağlanabilmesinin vermiş olduğu imkânlar göz ardı edilmemelidir. Artık birçok ürünün ambalajında doğaya dönüşebilir, depozitolu ya da kurşun oranının çok veya hiç olmadığını açıklayan göstergeler mevcuttur. Bu gibi faaliyetler özel sektörün çevreye ve insan sağlığına verdiği değeri gösterebileceği gibi, bir satış stratejisi olarak da düşünülebilir. Fakat son tahlilde, müşterilerin firmanın yapmış olduğu faaliyetler için olurlarını meşruluk kazanma istemidir. İyi yönetim sürecine bakıldığında, bir yere yapılacak faaliyetin ve yatırımın özellikle; hukuka ve yönetmeliklere uygun ve halkın istekleriyle de olabildiğince uyumlu olduğu durumlarda, özel sektör yatırımları kısa sürede tamamlanabilecek ve işletme üretime geçebilecektir. İyi yönetim süreci boyunca, devletin süreçteki rolü yönlendirici ve denetleyici olacağından dolayı, bürokrasiyle özdeşleşmiş karmaşık ve uzun prosedürle ve keyfiyetle uğraşılacak zorunda kalınmayacaktır.

Özel sektör kuruluşları sahip oldukları finansal güçle HES projelerinin yapımını üstlenebilirler. Türkiye'nin elektrik enerji ihtiyacının karşılanmasında rol oynayarak, kısa vadede verilen elektrik alımı garantisini, orta ve uzun vadede kâra dönüşebilir. Müşteri odaklılık, hizmet kalitesini artırabilir. İyi yönetimdeki bir aktör olarak, projenin ekonomik yönden daha etkin ve verimli olarak hazırlanmasında katkıda bulunabilir.

HES yapımını daha önceleri üstlenen devlet, yerini özel sektöre bırakmış, bu konuda almış olduğu eleştirilerin tamamı ve daha fazlası özel sektöre yöneltilir olmuştur

(Dore ve Lebel, 2010: 129). Özel sektörde yapılan işlerin kendilerine has avantajları olmasına rağmen, yasal olmayan ve özellikle hesap verebilirlikle bağdaşmayan uygulamalara rastlanmaktadır (Brown ve Potoski, 2003: 154). Bazı HES projelerinde, HES yapım süreçleri boyunca firmaların hesap verebilirlik, cevap verebilirlik, şeffaflık ve hukuka uygunluk gibi gereklere ve iyi yönetim ilkelerine uygun faaliyette bulunmadıkları yönünde STK'lar ve yerel halk tarafından eleştirilmektedir. Bu noktada STK'ların devlet ve özel sektörle olan etkileşimi, protesto ve eylem şekline dönüşebilir (Kadirbeyoğlu, 2015).

2.3.3. Üçüncü Güç Olarak STK ve Yerel Halk

İnsanlar tarih boyunca kendi elleriyle yaratmış oldukları devlete karşı sürekli mücadele halinde olmuşlardır. Negatif hakların tanınması, pozitif hakların sağlanması, Magna Carta, Sened-i İttifak, özgürlük bildirgeleri, ihtilaller ve diğer benzeri çok sayıda belge ve olayı buna örnek gösterilebilir. İşte bu anlamda STK'lar, devleti sınırlandıran, kimi zaman devletle birlikte faaliyet gösteren ama bir nebze olsun onun etki alanı dışında bir alanı olan, yönetime katılımını, sadece seçimlerde gidip oy verme şeklinde gerçekleştirmeyen bir yapı olarak tanımlanabilir. STK'lar yönetim sürecinde rol oynayan aktörlerden biridir ve sistemin üçüncü ayağıdır. Devlet ve özel sektörle kıyaslandığında, bugünkü taşıdığı anlam ve üstlendiği görev göz önünde bulundurulduğunda en genç olanıdır. Yönetim süreci içerisinde, STK'lar önemli bir konum kazanmış olup, yönetim faaliyetinde doğrudan yer alma ve söz söyleme hakkına sahip olmuştur.

Hizmet ve yatırımların, halkın taleplerini iletecek olan STK'lar ile yatırımcılar arasında ilişkilerin kurulduğu bir ortamda gerçekleşmesi, iyi yönetimin etkinliği açısından önemlidir (Tepav, 2007: 4). İyi yönetim süreci yalnızca karar verme sürecindeki hesap verme, eşitlik ve şeffaflık gibi kavramların yansımaları değil, aynı zamanda dinamik aktörlerin ve politikaların olduğu devamlı bir süreci de ifade etmektedir (Oliveria, 2013: 141). Başından itibaren katılım halinde olan yurttaşlara danışılarak alınan kararların, uyulması gereken kurallar olarak görülmesi daha kolay olacaktır (Parlak, 2013: 291).

Yerel hakların savunulmasında, STK'lar birer baskı grubu olmanın ötesinde, katılımcı demokrasinin aktif bir aktörü olabilir, böylelikle çevre ile ilgili konular ve katılımcılık aynı anda sağlanabilir (Tekeli, 2005: 3). STK'lar iyi yönetim sürecinde farklı politikaların yarışabilmesine, demokrasi tecrübesinin güçlendirilmesine katkıda bulunabilir (Jenkins, 2001: 253). İyi yönetim sürecinde, bir yere yapılacak faaliyet için taraflar toplanacak ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunacaklardır. Bu süreçte, devlet iyi yönetim sürecinde koordine edici bir görev üstlenirken, STK'lar yerel halkın bahsi geçen konuya karşı bakış açısını göstermek ve bu konudaki beklentileri iletmek, toplumun ortak çıkarını savunmak ve diğer iki aktörle müzakere etmekle görevlidir. İyi yönetim süreci sayesinde STK, yönetime katılabilecek ve kendileriyle ilgili alınacak kararlarda söz sahibi olabilecektir. STK'yı meydana getiren bireylerde oluşabilecek "muhatap olarak kabul edilme" hissiyatı öz saygılarını artırabileceği gibi, alınacak olan kararlara ya da yapılacak olan işlere karşı sahiplenme duygusunun da gelişmesinde etkili olabilir.

Çevre sorunları karmaşık olduğu ve bu sorunların çözümü farklı bakış açıları ve uzmanlıklar gerektirebildiği için, STK'lar hem halkın görüşlerini yansıtabilme hem de teknik bilgiye sahip olabilme açısından karar alma sürecine katkı sağlayabilirler (Lu, 2007: 67). Genel olarak STK'ların devlet ve toplum arasındaki iletişim eksikliğinden kaynaklı boşlukları doldurabileceği düşünülmektedir (Armstrong, 2002: 103). STK'ların sağlamış oldukları katkılar, su ve çevre konusundaki problemleri çözmeye adına olabileceği gibi, bu konularla ilgili faaliyetlerde bulunan aktörler arasında ortaya çıkabilecek sorunların çözümüne yöneliktir (Susskind, 2013: 672). STK'lar devletin ya da özel sektörün toplum için yararlı olmayacağına inandıkları eylemleri törpüleyebilir veya uygulamaya konulan politikaların STK'lar tarafından savunulması halinde toplum tarafından kabulü hızlanabilir (Yıldırım, 2003: 238). STK'lar özellikle kriz dönemlerinde, uyuşmazlıkların şiddet dışı yöntemlerle çözülmesi, arabuluculuk ve krizin hafifleşmesi için diğer görevleri üstlenmektedir (Özer, 2008: 93). STK'lar toplumsal sorunların çözümünde etkin rol oynayabilirler ve bu sorunların çözümünde devletle işbirliği yapabilirler (Uluç, 2013: 400). STK'lar, katılım gerektiren proje ve uygulamalarda, halkın konu ile ilgili beklentilerini yöneticilere iletme konusunda işlevsel olabilir (Akıncıoğlu, 2004: 250). STK'lar kamu ve özel sektör aile iş birliği içerisinde çalışarak, toplumun sorunlarına ve beklentilerine çözüm bulunması için, duyarlılığı artırma, kamuoyu oluşturma ve projeler üretme gibi faaliyetlerde bulunabilirler (Ökmen ve diğerleri, 2013: 170). Günümüz modern

toplumunun önemli bir ögesi olan STK'lar, çevre ve kalkınma gibi konularda, kamusal otoritelerin eksik ya da yetersiz kaldığı konularda, denetmen olarak aktif rol üstlenebilmektedirler (Ökmen ve diğerleri, 2013: 174).

HES yapım sürecinde yönetim aktörü olarak STK'lar, projenin iyi yönetim ilkeleriyle uyumlu şekilde gitmesini denetlemesi açısından önemli bir rol oynayabilirler. Ayrıca, Devletin ve özel sektörün kendilerine göre öncelikleri vardır. Türkiye enerjide dışa bağımlılığı mümkün olduğunca azaltmak istemektedir. Bu nedenle devletin önceliği, hazineden yatırım için para çıkmadan, enerji ihtiyacını yerli ve yenilenebilir kaynaklarla karşılamak ve bu alanda dışa bağımlılığı en aza indirmek ve dış ödemeleri azaltmak olabilir. Özel sektörün önceliği ise projeden kâr elde etmek şeklinde değerlendirilebilir. STK'lar ise devlet ve/veya özel sektörün ikinci sıraya koyabilecekleri ya da proje yapım esnasında gözden kaçırabilecekleri, çevresel ve toplumsal değerlerin zarar görebileceği konusunda, engelleyici ve tavsiye verici bir rol üstlenebilirler. STK'lar ve yerel halk, kendilerine göre HES projelerindeki eksiklikleri dile getirebilirler. Aynı zamanda STK'lar, yönetim sürecinde, yerel halkın isteklerini ve çekincelerini dile getirebilecek örgütlü aktör konumundadırlar.

Türkiye'de, su kaynaklarına ilişkin tepkilerin dile getirildiği alanlardan biri olarak, ilk genel kurul toplantısı 15-17 Ocak 2010 tarihleri arasında Rize İkizdere'de yapılan Su Meclisi gösterilebilir. Su Meclisi, su kaynaklarının kullanımı, özelde ise HES'lerin yapımıyla ilgili olarak tepkilerin dile getirildiği bir platform olarak değerlendirilebilir. Su Meclisi çalışmalarını şu ilkeler dâhilinde yürüteceğini ilan etmiştir (TEMA, 2010):

- Suyun döngüsünün bozulmasına neden olan tüm yanlış faaliyetler, insanlık için bir tehdittir.
- Su, doğanın kendisine aittir, ticari amaçla alınıp satılamaz, mülkiyete konu edilemez, bulunduğu alandan başka bir yere taşınamaz, fiziksel karakteri, doğal yatağı değiştirilemez.
- Suyun yönetiminde çevresel, ekonomik, kültürel ve sosyal sürdürülebilirlik dikkate alınmalıdır.

- Suyun yönetimi, yaşamları doğrudan su döngüsüne bağlı olan insanların da temsil edildiği, kanunla yetkilendirilmiş ulusal bir komisyon ile sağlanır.

Su Meclisi bu ilkeler doğrultusunda hareket etmeyi amaç edinmiştir. Toplantılarına çevreye duyarlı vatandaşlar ve STK'lar katılabilmektedir. Su Meclisi, su kaynakları üzerindeki baskıların azaltılması için belirli hedefler ortaya koymaktadırlar (TEMA, 2010):

- AB çevre mevzuatının Türkiye'nin koşullarına uygun biçimde iç hukuka aktarılması,
- Yeni bir Su Çerçeve Yasası'nın hazırlanması,
- Elektrik Piyasası Kanunu'nda tadilat yapılması,
- DSİ Teşkilat ve Vazifeleri Kanunu'nun bazı maddelerinin güncelleştirilmesi,
- Suyun ekolojik etki ve katkısını esas alan entegre havza planlaması yapılmadan uygulamaya sokulmuş tüm projelerin durdurulması.

Su Meclisi'nin özellikle HES konusunda sorunların çözümü için yeterli ya da işlevsel olup olamayacağı konusunda STK'ları ikiye bölmüştür. Bazı STK'lar Su Meclis'lerinin işlevsel olabileceğini, bazı STK'lar ise faydasız olabileceğini dile getirmişlerdir. Ayrıca, bu uygulamanın pasif bir direnişten ibaret kalabileceği ve STK'ları tek bir güç halinde hareket etmekten olmaktan alı koyabileceği, bazı STK'larca dile getirilmiştir. Nitekim bu yapı kendini lağvetmiştir. HES projelerinde, mümkün olduğunca diğer aktörlerle yakın ilişkilerin kurulması gerekmektedir. Su Meclisi gibi oluşumlar yöre halkının taleplerinin iletilebilmesi ve çevrenin korunması konularında iyi niyetli çabalar olarak değerlendirilebilir. Fakat HES'lerde iyi yönetim süreç ve ilkelerinin takip edilebilmesi adına yeterli olmayabilir. Çünkü süreçte, üç aktörün birlikte ve tüm iletişim kanalları açık bir şekilde çalışıyor olmaları gerekmektedir. Bu yapı, su kaynaklarının ve çevrenin korunması için her ne kadar iyi niyetli bir çabanın ürünü olarak kabul edilse dahi, iyi yönetim süreç ve ilkelerinin gereklerini tam olarak karşıladığı söylenemez.

İyi yönetim, sosyal sorunların çözümü konusunda, STK, devlet ve özel sektör arasındaki ilişki ve sorumlulukları tanımlamaktadır (Ewalt, 2001). ST ve oluşturmuş oldukları STK'lar, çevreyle ilgili bir faaliyet sonucu ortaya çıkmış olan, olumlu ya da

olumsuz düşünceleri, yetkililere iletme hakkına sahiptir. DB'nin tanımına göre STK'lar, sosyal refah ve sosyal hizmetlerin yerine getirilmesini ve çevreyi korumak gibi konularda sorunların aşılması konusunda inisiyatif alabilen örgütlenmelerdir (Gündüz ve Kaya, 2014: 133). Bu nedenle HES yapım sürecinde, planlama aşamasından başlayarak, geliştirilebilen STK, devlet ve proje sahibi firma ilişkileri, projenin muhtemel etkilerine yerel halk tarafından önceden hazırlıklı olma, projenin içeriğinde değişiklikler yapabilme ve yerel halkın beklentilerinin yansıtılabilmesi için faydalı olabilir (O'faircheallaigh: 2010: 21). Diğer taraftan, STK'lar, yanlış olarak değerlendirdikleri eylemler konusunda idareye başvurabilme hakkına sahip oldukları gibi, yargı yoluna da başvurabilirler. Çevrenin geliştirilmesi ve korunması alanında faaliyet gösteren

2.3.4. Yerel Yönetimlerin İyi Yönetişimdeki Yeri ve Önemi

Uzun yıllar, yöneten ve yönetilen aktörlerin rolleri tartışılmış, yerel yönetimler, STK'lar ve özel sektör gibi üç aktör üzerinde bu tartışmalar yoğunlaşmıştır (Tortop ve diğerleri, 2012: 303). Birçok boyutu olan toplumsal problemlerin çözümünde, yerel yönetimler ve merkezi yönetimler rakip değil, bir birlerine destek olması gereken birimlerdir (Torfing ve Triantafillou, 2013: 10). Halka yakın yönetim anlayışı, yönetenle yönetilenler arasındaki mesafeyi azaltmaktadır. Birçok durumda yerel yönetimler merkezin amaçlarıyla bireylerin tercihlerini birleştirebilecek en önemli birim olarak görülebilmektedir (Steward, 1995: 69). Yerel yönetimler STK'larla işbirliği yaparak; katılımcı, şeffaf, hesap verebilir ve etkin bir yönetimin önünü açabilir (Tosun, 2007). Yerel yönetimlerin STK'larla işbirliği içerisinde olması gerekliliği, yerel konuların seçmenler ve yerel guruplar tarafından daha iyi bilinip, dile getirileceğinden dolayıdır (Kaypak, 2012: 40). Yerel yönetimler halka yakınlık ve yerel halkın ihtiyaçlarına daha hızlı cevap verebilmesi, yerel halkın temsil edilmesi ve yöneticilerin kontrol edilmesi yönünden demokrasiye en uygun birimlerdir.

İyi yönetim sürecindeki önemli ilkelerden biri demokrasidir. Bir faaliyet ne kadar halka yakın olursa, o derece de yerel halkın ihtiyaçlarına uygun olabilir. AB, DB ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar, son yıllarda yerel yönetimlerin karar alma ve faaliyette bulunma imkânlarının daha fazla olması gerektiği yönünde duruş sergilemektedirler. Bu bakımdan, yerel yönetimler çevreyi ilgilendiren konularda karar alma süreçlerinde hem

etkin olmalı hem de sahip olduğu halka yakın olma avantajını kullanarak, karar alma süreçlerinde iyi yönetim ilkelerinden ve anlayışından faydalanmalıdır.

AB Kentsel Şartı'nda (1992), çevreye ilişkin alınacak kararlar ve girişilecek faaliyetlerle ilgili olarak, yerel yönetimler için yapılması gereken bazı ilkeler mevcuttur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 279-280):

- Yerel yönetimler, doğa ve enerji kaynaklarını korumalı ve bu kaynakları akılcı bir biçimde kullanmalıdır. Oluşabilecek sorunların gelecek kuşaklara bırakılması söz konusu edilmemelidir.
- Yerel yönetimler çevrenin kirlenmesini engelleyecek teknolojileri kullanmalı, kaynağında önlemeli ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmelidir.
- Yerel yönetimler yeşil alanların bakımı ve korunması hususunda sorumludurlar.
- Yerel halka, doğanın korunması için sorumluluklar verilmelidir. Bireyler doğanın korunması için etkin rol üstlenmelidir.

Yine AB Kentsel Şartı'nda, yerel (kentli) halkın yönetime katılımı demokrasinin bir gereği olarak görülmektedir (Özden, 2007: 394). Önemli bir yerel yönetim birimi olan belediyelerin, çevre sorunlarının kentli ve kentlinin sorunu olduğu düşünüldüğünde, çevreyi korumaya yönelik görevleri olduğunu belirtmek yanlış olmaz.

AB, HES gibi yatırımlarda yönetim sürecinin etkili olarak kullanılmasından yanadır. Yönetişim sürecinde, STK, özel sektör ve yerel yönetimlerin etkin olması gerektiği vurgulanmaktadır. AB'nin önerdiği modelde devletin görevi, yasal düzenlemeleri yapmak ve süreçte yaşanabilecek sorunlara çözüm bulunması yönündedir. Özel sektör yatırım yapma ve işletme konularında, AB görüşüne göre bu sürecin olmazsa olmazı olarak görülmektedir. Yerel demokrasilerin gelişmesi ve halk ile yerel yönetim arasındaki ilişkiyi işlevsel kılabilmek adına STK'lar önemli bir noktada bulunmaktadır (Ökmen ve diğerleri, 2013: 167). Vancouver Kent Konseyi'nin sosyal sürdürülebilirlikle ilgi almış olduğu kararlardan biri de, çevresel meselelerde, toplumsal katılımı sağlayabilecek fırsatların kişilere sunulması gerektiğidir (Gates ve Lee, 2007). İyi yönetim sürecinde, STK'ların güçlü olmasının gerekliliği kadar, yerel yönetimlerin güçlü olması gerekliliği de

bir o kadar önemlidir. Yerel yönetimler, demokrasinin uygulanabileceği, kanaatimizce kamu yönetiminde yönetişimin en etkin uygulanabileceği alanlardır. Yetki ve sorumlulukları kanunlarca belirlenmiş ve güvence altına alınmış olması gerekmektedir.

UNEP'in yeşil ekonomi ile ilgili tanımlamasında, "yeşil bir ekonomi çevresel riskleri ve ekolojik sorunları önemli ölçüde azaltırken, insan refahını ve toplumsal eşitliği geliştirebilir" ifadeleri yer almaktadır (UNEP, 2010: 4). Yerel Yönetimler halka en yakın yönetim birimi olduğundan, çok yakın ve etkili olabilirler. Yerel yönetimler, su yönetimi ve yeşil ekonomiyle ilgili konularda özel sektör ve STK'lar arasındaki ilişkileri düzenleyebilen güce ve aktifliğe sahip olmalıdır (Oliveira ve diğerleri, 2013: 140). Yerel yönetimler, halkın yenilenebilir enerjiyi kabul etmesini daha kolay hale getirebilmek adına vitrin görevi görebilirler. Yenilenebilir enerji yatırımcılarının, yerel yönetimlere maddi faydalar sağlaması durumunda ve buna görünürlük kazandırabildiklerinde, halkın olurluğunu almak daha kolay hale gelebilmektedir (Peker, 2013: 676). Yerel yönetimlerin yenilenebilir enerjilerin kurulumu aşamasında, yönetişim sürecinde var olabilmeleri durumunda, taleplerini iletebilmeleri ile bu sağlanabilir. Fakat (Bell ve diğerleri, 2005: 473) bazen yöneticiler maddi kazanç sağlama adına ilkelerinden vazgeçerek süreci fırsatçılığa da dönüştürebilmektedir. Yerel yönetimlerin, yönetişim sürecinde aktif ya da yeterince işin içerisinde olmaması durumunda, yerel halkın ihtiyaçlarını ve taleplerini daha iyi bilen bir kamu yönetimi aktörünün yokluğu, süreci özellikle STK'ların süreçteki durumlarını olumsuz etkileyebilir. Yeşil bir ekonominin hayata geçirilebilmesinde bir sorun olarak görülen, farkındalık ve katılım eksikliğini aşabilmek adına yerel yönetimler, halk ile daha yakın ilişkiler kurabildiğinden ötürü kritik bir öneme sahiptirler (Oliveria ve diğerleri, 2013: 145). Yerel yönetimlerde yönetişimi gerçekleştirebilmek için, aktif yurttaşlara, STK'lara ve sorunları birlikte aşabilmek adına ortaklık ve yurttaş katılımı (civic engagement) bilinci oluşturmaya ihtiyaç vardır (Göymen, 2010: 204).

Katılımcılığın büyük ölçekte sağlanmasının zor ve zaman alıcı olarak görülmesinden dolayı, halka yakın ve daha küçük ölçekte olan yerel yönetimler, burada daha etkin olarak rol alabilirler. Çünkü sürecin valilik ve/veya bakanlık tarafından yönetilmesi, yönetişimdeki taraflardan birinin de merkezi yönetim kuruluşları olmasına neden olabilmektedir

2.3.4.1. Gündem 21 ve Yerel Gündem 21

Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde 3-4 Haziran 1992 tarihinde toplanan konferans hem Stockholm'de alınan kararların pekiştirilmesi hem de birleşik su yönetimi üzerinde durmasıyla önem taşımaktadır. Rio Zirvesi olarak da bilinen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda toplumsal, çevresel ve ekonomik öğelerin birbiri ile ilişkileri işlenmiştir. Rio Zirvesi'nin, birçok açıdan kendinden sonraki toplantı ve kararları etkilediği yönünde geniş bir kanı mevcuttur. Önemli olan bir diğer nokta, bu zirveyle birlikte birleşik su kaynakları yönetimi ile suyun hem sosyal hem de ekonomik bir mal olarak algılanması yönünde bir değişimin olduğu görülmektedir (Küçük, 2006). BM Rio Zirvesi halen en çok katılımın sağlandığı toplantılardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Rio Zirvesi, sürdürülebilir kalkınma kavramına verdiği önemin yanında, katılımcı karar alma zihniyetinin önce BM daha sonra hükümetlerce uygulanması konusunda öncü bir rol oynamıştır (Emrealp, 2005: 15). Rio Zirvesi sonucunda, aralarında Rio Bildirgesi ve Gündem 21'inde olduğu beş temel belge ortaya çıkmış ve Bildirge'deki bazı ilkeler şöyle sıralanmıştır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 202):

- İnsanlar sürekli ve dengeli kalkınma ilkesinin odağı olup, doğa ile uyumlu sağlıklı bir yaşam hakkına sahiptir.
- Kalkınma hakkı, bugünkü nesil ve gelecek nesiller için kalkınma ve çevre gereksinimi arasında denge kurularak gerçekleştirilmelidir.
- Sürekli ve dengeli kalkınmanın çevreyi de göz önüne alarak gerçekleştirilmesi, birbirinden ayrı düşünülmemelidir.
- Çevre sorunlarının çözümü toplumdaki tüm aktörlerin katılımıyla olabileceğinden, katılımcı yönetim türleri benimsenmelidir.

Bildirge'nin ilkelerinden anlaşılacağı üzere, kalkınma bir hak belki de insan doğasının gerektirdiği bir zorunluluk olup, yine insan için son derece önemli olan sağlıklı bir çevrede yaşama hak ve zorunluluğundan ayrı düşünülemez. Diğer taraftan, çevre sorunlarıyla alakalı çözüm üretme çabaları, devlet, STK ve özel sektör gibi önemli tarafların birlikte hareket etmesiyle sağlanabilir. Bildirge'de belirtildiği gibi, katılımcı bir

yönetim anlayışı, diğer bir deyişle yönetim anlayışının, süreçte etkili olabileceği söylenebilir.

Sosyal ve ekonomik boyutlar, kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimi, etkin gurupların rolünün güçlendirilmesi ve uygulama mekanizmaları olarak dört temel ilkedeno luşan Gündem 21, 90'lı yıllardan 2000'li yılları da kapsayan, çevre ve ekonomiyi etkileyen tüm alanlarda; hükümetlerin, kalkınma örgütlerinin, BM Kuruluşlarının ve bağımsız birimlerin yapması gereken etkinlikleri içinde barındıran bir eylem planıdır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 203). Gündem 21 Rio Konferansı'nın bir çıktısı olarak görülebilir. Dolayısıyla, Gündem 21'de toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunların üstesinden gelebilmek için katılıma önem verilmektedir. Yerel Gündem 21'in en önemli hedeflerinden bir tanesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi için STK'ların karar alma süreçlerine katılımını sağlamaktır (Arzu Yıldırım, 2014: 87). Fakat Gündem 21'in sürdürülebilir kalkınmanın özellikle iktisadi yönüne ağırlık verdiği, çevre sorunları yönüne o denli değinmediği yönünde tespitler de mevcuttur (Sav, 2007: 351).

Yerel Gündem 21 olarak ortaya çıkan program ise, küresel anlamda tasarlanmış bu programın yerel-mikro alana uygulanması olarak değerlendirilebilir. Yerel Gündem 21'in önemli bir yanı, temel gereksinimlerin karşılanması ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi noktasında, ekosistemin iyi korunması ve daha iyi yönetilmesi için küresel ortaklık kavramını gündeme getirmesidir. Sürdürülebilir kalkınmada, yerel yönetimler temel aktörlerden biri olarak kabul edilmektedir (Atvur, 2009: 231). Yerel Gündem 21 sürdürülebilir kalkınma açısından küresel ortaklığın başlangıcı olarak nitelendirilmektedir. (Emrealp, 2005: 16). Yerel Gündem 21'in temelinde, yönetişimde olduğu gibi katılım vardır (Lamba, 2012: 499). İster ekonomik ister sosyal çevrede olsun sürdürülebilir kalkınmanın çok aktörlü bir süreç olduğu, bu nedenle daha belirgin bir hale gelmiştir.

İçeriğine bakıldığında; Gündem 21'in amacının, kalkınma ve çevre arasında denge kurmak olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca Gündem 21'le ekosistemin devamlılığı, yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve kolaylaştırılması gibi amaçların da güdüldüğü görülmektedir. Bu amaçları sağlamak adına, etkin bir yönetim sürecinin işletilmesi faydalı olabilir. Gündem 21'deki 18. Bölüm su yönetimi konusunda son derece önemlidir. Bu bölümde, su kaynaklarının temini, kalitenin korunması ve geliştirilmesi gibi noktalara

dikkat çekilmektedir. Ayrıca 18. Bölümde, su sektörü için 7 program önerilmiştir. Bunlar; “Bütünleşik su kaynakları yönetimi ve gelişimi, su kaynaklarının değerlendirilmesi, su kalitesi, su ekosistemlerinin korunması, su ve sürdürülebilir kentsel gelişim, kırsal gelişme için su ve iklim değişikliğinin su kaynakları üzerindeki etkileridir (Güler, 1999: 15). Sonuç olarak, Gündem 21’e göre, çevrenin ve su kaynaklarının korunması ve yönetimi konusunda, toplumdaki farklı kesimlerin ve aktörlerin bu süreç içinde yer alması, doğadaki olaylar ve yaşanan süreçler göz önüne alınarak planların ve politikaların oluşturulması gerekmektedir.

2.3.4.2. Yerel Yönetimlerin İşlevsizliğinden Kaynaklı İyi Yönetişim Sorunları

Yerel yönetimler, belirli bir coğrafi alanda yaşayan insanların, bir arada yaşamalarından dolayı, kendilerini ilgilendiren konularda hizmet üretmek amacıyla kurulan birimlerdir (Ökmen ve Parlak, 2010: 20). Bir kriz ortaya çıkarken, ne tür bir yönetim tarzının daha dirençli olduğu, merkezi yönetimlerin mi yoksa yerel yönetimlerin mi krizin çözümünde daha etkili olduğu tartışıla gelmiştir (Martin, 2014: 377). Yönetişim uygulamalarında, özellikle AB’de yerel yönetimler, yönetim sürecinde daha aktif konumda ve yetkidedirler. Türkiye’de yerel yönetimler, ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı, AB ülkelerinde olduğu gibi özerk yapılar değildir. Bu anlamda özerkliklerinin bulunmamasından dolayı, HES yapım süreçlerinde etkin bir aktör olarak yer alamadıkları söylenebilir.

Yerel yönetimler halka en yakın birimlerdir. Dolayısıyla, halkın beklentilerini ve sorunlarını bilme konusunda, merkezi yönetimlerden daha önde oldukları söylenebilir. Aynı şekilde, yerel halkın ve STK’ların görüşlerini ve isteklerini yerel yönetimlere anlatabilmeleri, merkezi yönetimlere anlatabilmelerinden daha kolay olabilecektir. STK’ların yerel yönetimleri taşıdıkları kaygılar doğrultusunda etkileyebilmeleri daha kolay olabilmektedir. Merkezi yönetime STK’larca etki edilebilmesi yerel yönetimlere nazaran daha zordur.

Yerel yönetimler HES inşasında gerçekleştirilmesi gereken yönetim sürecinde etkin değildirler. Yerel yönetimlerin süreçte etkin olmamasının özelde bir nedeninin olduğu söylenemez. Bu durum yerel yönetimlerin “iş tanımının” dışında olarak

değerlendirilebilir. Türkiye’de yerel yönetimlerin yürüttüğü en önemli yönetim uygulaması ‘‘Kent Konseyleridir’’. Kent konseylerinde, HES’lerle kıyaslandığında, görece alınan kararların daha küçük çapta etkileri olduğu söylenebilir. Yerel yönetimler mevcut yetki ve deneyimlerle, daha geniş çapta etkileri olabilecek HES sürecinde, tam yetkili olarak yer alma konusunda yeterliliğe sahip olamayabilirler. Türkiye gelişmekte olan bir ülkedir. Bu nedenle gelişmeyi sağlayabilmek açısından, yenilenebilir enerji gibi, her ne kadar inşa aşaması yerel bir mesele gibi görülse de, tüm ülkeyi ekonomik, stratejik vs. şekilde etkileyebilecek bir konuda, merkezi idarenin söz sahibi olması çok fazla yadsınamayabilir.

Yerel yönetimler, yönetim sürecinde, sürecin dışında bırakılmamalı-sürecin dışında olmamalıdır. Netice olarak yönetim uzlaşma ve diyalog süreciyle başarıya ulaşabilir. Yerel yönetimler, yönetim sürecindeki aktörlerden biri olarak, devlet-özel sektör ve halk-STK arasında iletişimi sağlayabilecek, her iki taraftaki aktörlerin amaçlarının, beklentilerinin ve çekincelerinin diğeri tarafından anlaşılabilmesini sağlaması yönünde görev üstlenebilirler. Doğa Karadeniz olayında, yerel yönetimler süreçteki aktif aktörlerden biri değildir. Valiler il özel idaresinin başı olarak, yerel yönetici sıfatına da haizlerdir. Fakat özelde örnek olayda, genelde ise Türkiye’deki uygulamalarda olduğu gibi Valilerin merkezi idarenin politikaları ekseninde hareket ettikleri söylenebilir Bu nedenle yerel yönetimlerin temsilinin, belediye başkanları ve köy muhtarlarınca yapılması daha uygun olabilir. Doğa Karadeniz olayında, yönetim sürecinin yerel yönetimler değil de, merkezi idare ve temsilcileriyle işlemesi, Türkiye’de merkezi idarenin güçlü ve etkin olduğu da hesaba katılınca, gerekli ve kaçınılmaz olarak değerlendirilebilir.

2.4. Kent Hakkı

Kentler, çevremizin önemli bir parçasıdır. Bu bakımdan kentler, yaşadığımız çevremizin yani doğal çevremizin içerisindeki yapay mekânlardır denebilir. "Modern" insanlar günlük yaşamlarının büyük bir bölümünü bu mekânlarda geçirmektedirler. Orada yemek yerler, gezerler, çalışırlar ve nefes alırlar. İnsanlar bu mekânlarla o kadar ilişkililerdir ki, kent, insanların yaşam biçimini etkilediği gibi, insanlarda kentin yapısını ve kültürünü etkilemektedir. Kent hakkı, insan ve kent arasında karşılıklı bir ilişkiyi, etkileme ve etkilenme durumunu ifade etmektedir. İnsan ihtiyacı olan güvenlik, enerji, hissetme,

dokunma ve tatma gibidir (Lefebvre, 1996: 147). Kent hakkı, kentleşme süreçleri üzerinde kolektif olarak güç sahibi olabilmektir (Harvey, 2008). Kent hakkı, kentte yaşayan fakat kentin getirilerinden, avantajlarından, yararlanamayanları içerisine alan bir hak olarak da ifade edilmektedir (Mayer, 2015). Kent hakkının bütünleştirici öğeleri, toplumdaki gurupların kendilerini ifade edebilmeleri fırsatı ve bilgi hakkıdır (Selahattin Yıldırım, 2014: 150).

Kent hakkı da son yıllarda insan haklarının bir alt kategorisi olarak, akademik yazınlarda karşımıza çıkmaktadır. 1992 yılında Strazburg kentinde yapılan Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu kısaca Avrupa Kentsel Şartı; kentli olmaktan dolayı sahip olunan bir takım hakların olduğu ve kentlilere bu haklarına sahip çıkmaları gereğinden bahsederek, kenti yönetenlere de kentlilere nasıl muamele etmeleri gerektiği yönünde kıstaslar belirlemektedir (Şahin, 2011b: 388). AB de kentsel haklara ilişkin bir takım düzenlemelerde bulunulmuştur. Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel yönetimler Kongresi'nde 1992 tarihinde Avrupa Kentsel Şartı benimsenmiştir. Bu belgede kentte yaşayan insanların kültür, sağlık ve katılım gibi ihtiyaçlarıyla; kent yönetiminde bulunanların sorumluluklarının bulunmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 277). Montreal'de 2002 yılında düzenlenen, Montreal Zirvesi sonucu, Montreal Şartı olarak bilinen kent ve kentli haklarının belirtildiği bir belge ortaya çıkmıştır. Şarta göre, kent sadece bir mekânla sınırlı olan maddi bir değer değil, insan onurunu, adaleti ve hoşgörü gibi manevi değerleri de içerisinde barındıran, yerel yönetimin şeffaf ve katılımcılığa önem verdiği yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Baysal, 2011: 374). Kentlerin içerisinde barındırdıkları, evler, ibadethaneler, parklar ve alış veriş merkezleri gibi yapılarının yanında, insanların hatıralarında barınan, ruhuna işleyen ve onu daha da anlamlı kılan bir takım manevi hissiyatları da mevcuttur.

Kent hakkı şeffaflık, bilgi edinme vs. tek tek haklarla ilgili değil, bütün olarak yasal ve ahlaki hakların tümüdür (Marcuse, 2012). Kent hakkı talebi, toplumun her zaman dezavantajlı olan veya hakkı ihlale uğrayan kişilerden gelmektedir (Marcuse, 2009: 190). Kent hakkı, kentle ilgili kararları alan mekanizmaları ve karar alma süreçlerinin sınırlarını yeniden çizerek, karar alma işinin sadece klasik anlamda devleti ilgilendiren konularla sınırlı kalmayıp, mekânı da kapsamaya gerektiği, kentliler tarafından aktif olarak yönetilen bir süreci ifade etmektedir (Baysal, 2011: 366). AB Beyaz Kitap'ta, kentle ilgili

meselerin, yine kentlilerle ve STK'larla kurulacak sivil diyalog (civil dialogue) kanallarıyla çözülmesi gerektiği belirtilmiştir (Atkinson, 2002: 786). Kenti ilgilendiren konularda, kentlerde yaşayan insanların da söz sahibi olması gerektiği ve yönetenle yönetilen arasında iletişim kanallarının açık olması gerektiği söylenebilir.

2.4.1. Kent Hakkı-Çevre Hakkı İlişkisi Bağlamında İyi Yönetişimin Etkinliği

Günümüz insanların yaşanılabilir bir çevrede yaşama isteği, insanın çevre üzerinde hakkının olduğunu düşünmesine neden olmuştur (Hamamcı, 1984a: 171). Yaşamış olduğumuz kentler, genel olarak bakıldığında hayatımızı geçirmiş olduğumuz çevre içinde bulunan ortamlardır. Tıpkı kentte yaşayan insanların bir takım hakları ve sorumlulukları ve yöneticilerin de görevleri varsa, doğal çevrede yaşayan insanların aynı şekilde sahip oldukları haklar ve sorumluluklar vardır. İnsan haklarının hepsi aynı derece önemlidir. Aralarında hiyerarşik bir sıralama yoktur (Hamamcı, 1984b: 141). Kent dışındaki doğal çevre içerisinde yaptırım gücü olan yöneticilerin de, aynı şekilde sorumlulukları bulunmaktadır. 1972 yılında yayınlanan Stockholm Deklarasyonu'nda, çevre her iki yönüyle, hem doğal çevre hem de insan yapısı çevre olarak insanoğlunun esenliği ve temel insan hakları için gereklidir (Çiçek, 2012: 352).

UNESCO tarafından üçüncü kuşak haklar arasında sayılan çevre hakkı ve kent hakkının öznesi birey ve devletlerdir (Ertan, 2008: 132). Kentsel Haklar Avrupa Bildirgesi'nde çevreyle doğrudan ilgili olan bir takım kentsel haklar mevcuttur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 278):

- Kirlenmemiş sağlıklı bir çevre; suyu ve doğası kirlenmemiş, doğası ve doğal kaynakları korunmuş, kirletilmemiş sağlıklı bir çevreye sahip olmak.
- Kent; mahremiyetin ve dokunulmazlığın güvencesinde olduğu, ekonomik açıdan uygun sağlıklı bir konuta sahip olunan alanlardır.
- Sağlık; insanın beden ve ruh sağlığı için faydalı bir çevre ve koşulları sağlanmalıdır.
- Kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre; mevcut tarihsel yapıların özüne uygun biçimde onarımı, hoş ve güzelleştirici ortamlar yaratılmalıdır.

- Ekonomik gelişme; yerel yönetimlerin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ekonomik gelişme sağlama sorumluluğu vardır.
- Sürdürülebilir gelişme; yerel yönetimlerin hem ekonomik gelişmeyi hem de çevrenin korunmasını sağlamaya çalışmalıdır.
- Doğal zenginlikler ve kavramlar; yerel doğal kaynak ve varlıkların, yerel halk için adaletli, etkin ve tüm yerel halkın menfaati için kullanılması ve güvence altına alınması gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Environment and Development-UNCED) Rio de Janeiro'da, insanların doğa ile uyumlu, sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam hakkına sahiptir, ifadelerine yer verilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 25. maddesinde "Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır." Yine aynı madde şu şekilde devam etmektedir "Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir". Fransız Çevre Şartı'nın 7. Maddesinde, bilgi edinme ve katılım haklarının çevre hakkının uygulanması konusunda birbiriyle alakalı ve tamamlayıcısı olduğundan hareketle "*Herkes yasa ile belirtilen şartlar ve sınırlar çerçevesinde, kamu makamlarında bulunan ve çevreyi ilgilendiren bilgilere erişme hakkına ve çevreyi etkileyen kamu kararlarına katılma hakkına sahiptir*" denilmektedir (Yurtcanlı, 2012: 318). Fransız Çevre Şartı'nın 7. Maddesinde, çevre hakkının sağlanabilmesi için iyi yönetim ilkelerinden bilgi edinme ve katılımın önemine dikkat çekilmiştir.

Çevre ile ilgili sorunlar ve çözümler oldukça karmaşık, parçalı ve dinamiktir (Hysing, 2009: 652). Sanayileşme, nüfus artışı ve kentleşme gibi olguların çağımızın olmazsa olmazları veya sorunları arasında görülmesi ve bunların neden olabileceği negatif dışsallıklar, çoğu zaman çevre ile ilgili meselelerde kafa karışıklıklarına neden olabilmektedir. Bir yanda kalkınma hedefleri, konut ihtiyacı ve giderek artan enerji ihtiyacı, diğer tarafta yaşanan çevreyi koruma çabası. İnsanlar yaşamış oldukları çevreye ilişkin alınan kararlarda, sürecin dışında bırakılması sonucu kendini yaşamış olduğu kentten veya çevreden dışlanmış hissedebilmektedir (Purcell, 2003: 99-100).

İyi yönetim sürecinde, çevreyle ilgili olan yatırımların olumsuz dışsallıklarını mümkün olduğunca önleyebilme adına, yöre halkı, STK'lar, şirketler, devlet yetkilileri ve uzmanların sahip olmuş oldukları farklı deneyim ve bakış açıları kullanılabilir. Diğer taraftan, yatırımın iyi ya da kötü olduğu noktaların tespiti de yapılabilir. Kişi yaşamış olduğu çevreyle bağlar kurar. Bu maddi olabileceği gibi, manevi bağlar da olabilir. O nedenle, yapılan işlerin çevre hakkına aykırılığının, yalnızca maddi boyuttan ibaret olduğu söylenemez. Ortaya çıkabilecek olumsuz süreçler insanlar üzerinde, yaşam alanlarına karşı bir müdahalenin yapıldığı izlenimi bırakabilir. Kişilerin yaşamış oldukları çevreyle ilişkilerinin, çekincelerinin ve netice olarak tepkilerinin nedenlerinin anlaşılabilmesi için, özellikle yatırım süreçlerinde, yönetim iyi bir araç olabilir. Bu sayede halkın karar alma süreçlerine katılımı sağlanabilir. Çevre hakkı açısından bakıldığında, karar alma süreçlerine katılım aynı zamanda; alınan kararların meşruluğu, demokrasinin iyileştirilmesi ve vatandaşlık duygusunun gelişmesi gibi konularda katkı sağlayabilir (Higgs ve diğerleri, 2008: 596).

Avrupa Ekonomik Komisyonu Çevre Politikası Komitesi'nce hazırlanan "Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru" sözleşmesi 1998 yılında imzaya açılmış ve 2001 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi henüz imzalamamıştır. Kısaca "Aarhus Sözleşmesi" olarak adlandırılan bu sözleşmenin 1. Maddesine göre, "şimdiki ve gelecek nesillerin sağlığı ve refahı açısından uygun bir çevrede yaşaması hakkının korunmasına katkıda bulunmak üzere, çevresel konularda, bilgiye erişim, karar alma sürecine halkın katılımı ve yargıya başvuru hakları garanti altına alınacaktır". Aarhus Sözleşmesi, çevrenin korunması sürecine, halkın katılımı, katılımcı demokrasi ve bilgi edinme konularında, çevre hukukuna yönelik yeni bir adım olarak değerlendirilmektedir (Güneş, 2010: 301). Bu nedenle, Aarhus Sözleşmesi için çevreyi ilgilendiren faaliyetlerde iyi yönetim ilk ve süreçlerinin işlenmesi gerektiğinin altını çizdiği söylenebilir.

Halkın yaşamış oldukları çevreye yapılan yatırımları benimsemesi önemlidir. İyi yönetim süreç ve ilkelerinin etkinliği sayesinde, halkın yapılan faaliyetleri daha kolay benimseyeceği ifade edilebilir. Kentlerin sahip oldukları, doğal özellikler veya insan yapımı yapılar, o kentte yaşayan insanların (Örneğin, Denizli ve Pamukkale Travertenleri, İstanbul ve Sulatan Ahmet Cami veya Trabzon ve Trabzonspor) kabul edebileceği ya da

övüne bileceği yapıları ve değerleri vardır. HES'ler yörede yaşayan insanların mümkün olduğunca en fazla kabulünü sağlayacak şekilde ve süreçte inşa edilmesi, HES'lerin toplum tarafından kabulünü sağlayabilir. Yörede yaşayan insanlar, vatandaşı oldukları ülkenin ihtiyacı olduğu enerjinin kendi yörelerinden karşılandığı bilincinde veya gururunda olmaları, HES'ler için olumlu fikirler oluşmasına neden olabilir. Yörede yaşayan vatandaşların, kendilerinin yaşadığı çevrede yapılan faaliyet karşısında yabancılaşmasının önüne geçilmelidir.

HES'ler ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanması açısından kullanılması gereken bir araç olarak değerlendirilebilir. Fakat ekonomik büyüme ve kalkınma programlarının salt bu şekilde değerlendirmenin ötesine geçerek, oluşması muhtemel tüm etkilerinin de dikkate alınması gerektiği söylenebilir. Örneğin (UNWCED, 1987b: 83); HES'ler yalnızca elektrik elde etmenin bir yolu olarak görülmemeli yerel çevre üzerindeki etkileri ve yerel toplumun yaşamına etkileri dikkate alınmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HES YAPIM SÜRECİ, AŞAMALARI VE ETKİLERİ

Dünya enerji siyasetinde yaygın olan eğilim, sürdürülebilirlik, küresel iklim değişikliğiyle mücadele ve enerji ihtiyacının karşılanması konusunda alternatifler üretme gibi nedenlerden dolayı yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından biri olarak kabul edilen HES'ler, elektrik enerjisi üretimi için tercih edilen araçlardan bir tanesidir. Türkiye'nin elektrik ihtiyacının karşılanması açısından HES'ler önemli enerji yatırımları olarak görülebilir. Hükümet tarafından HES'lerin yapılış nedenleri onların; yerli, yenilenebilir ve temiz bir enerji kaynağı olmalarıdır. Suyun akım gücü kullanılarak elektrik enerjisi sağlayan HES'ler akarsular üzerine kurulmaktadır. Dolayısıyla, kurulacakları çevreye etkileri kaçınılmaz olacaktır. Bu etkileri azaltmak ya da ortadan kaldırmak adına, HES inşaatına başlamadan önce uyulması gereken bir süreç belirlenmiştir. Projenin çevreye ne kadar zararlı etki verebileceği, bunları önlemek için neler yapılabileceği ve projenin çevreye en uygun hale getirilmesi ya da yapılmaması gibi seçenekler üzerinde hesaplar yapılmaktadır. HES projelerinin, dünyanın her yerinde olduğu gibi, çevreye etkilerinin değerlendirilmesi için raporlar hazırlanmaktadır. Bu raporların hazırlanmasındaki amaç, yapılacak faaliyetin çevreye olan etkilerini ölçerek, gerekli önlemleri almaktır.

HES projelerinin yapımı için gereken bir süreç vardır. HES projelerine başlanabilmesi için, su kullanım hakkı anlaşması ve ÇED raporu gibi hak ve belgelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bazen, HES yapım sürecinde gerekli belgelerin içeriği konusunda sıkıntılar yaşandığı söylenebilir. Hazırlanan raporlar ve halkla olan ilişki anlamında da sorunlar yaşanabilmektedir. Halkın HES yapım sürecine karşı çıkmasındaki zihinsel yapının ise tam olarak dikkate alınmadığı görülebilmektedir. Netice olarak karşılaşılan olumsuz durumlar, iyi yönetim ilkelerinin uygulanmasını etkilemektedir. Yönetişim aktörleri arasındaki güveni zedelemektedir.

3.1. Yenilenebilir Enerji

Enerji kaynakları, gelecekte de kullanılabilirlikleri, ekonomik olmaları, sağlığa ve çevreye etkileri ve güvenilirlik dereceleri bakımında birbirlerinden farklıdırlar (Keleş ve diğerleri, 2012: 150). Yenilenebilir enerji ile anlatılmak istenen, doğada var olan ve döngüsü devam eden, rüzgâr, su ve güneş enerjileridir. Fosil yakıtlar yenilenebilir enerji kaynaklarından değildir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, son yıllarda çok fazla üzerinde durulan bir durum olmuştur. Nedeni ise, çevreye daha az zarar vererek sürdürülebilir ekonomi ve çevre gibi hedeflerin gerçekleştirilebilmesidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi hem geleneksel enerji kaynaklarının üzerindeki baskıyı hafifletecek hem de özellikle gelişmekte olan ülkelerin büyümelerinde hayati bir rol oynayabileceklerdir (UNWCED, 1987a: 249). Türkiye’de 2015 yılı sonu itibariyle, kurulu gücün¹¹ %43.2 si, yani 31.605 MW, yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2016: 67).

Yenilenebilir ve yerli enerji kaynaklarının kullanımı son yıllarda artmış ve bu artışın devam edebilmesi için yeni projeler hazırlanmaktadır. Tüm bu gelişmelere rağmen enerji açısından dışa bağımlılık Türkiye için halen bir sorun oluşturmaktadır. 65. Hükümet Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat ALBAYRAK’ın açıklamalarına göre, *“Türkiye’nin gelecekte hedeflediği ekonomik büyümeye ulaşması, bölgesel ve küresel siyasette ağırlığının artması ve ulusal güvenliğini teminat alması için enerjide dışa bağımlılığın sona erdirilmesi hayati önem taşımaktadır. Son dönemde bu anlamda çok ciddi adımlar atılmasına karşın enerjide dışa bağımlılık halen Türkiye’nin yumuşak karnıdır”* değerlendirmelerinde bulunmuşlardır (Albayrak, 2017).

Uluslararası Enerji Ajansı’nın yapmış olduğu bir araştırmaya göre, 2035 yılına kadar tahminen enerji tüketiminin %40 oranında artacağı öngörülmektedir (Kaya, 2012: 273). Bu talebi karşılamak adına, yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji üretimi için kullanılması yoluna gidilebilir (Adaçay, 2014: 90). Hem talebi karşılama hem de çevreye daha duyarlı olabilmek için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması hedeflenmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından biri olan sudan elektrik elde edebilmek için HES’ler

¹¹ Bir santralin uygun koşulların sağlandığı takdirde bir saatte üretebileceği en yüksek elektriktir enerjisi.

kurulmaktadır. HES'ler akarsuların üzerine "nehir tipi" olarak da nitelendirilen baraj yapılmaksızın kurulan santrallerdir.

3.1.1. Hidroelektrik Santralleri

Su, yenilenebilir enerji kaynaklarından biridir. Su kullanılarak oraya çıkan enerjiye ise hidrolik enerji adı verilmektedir. Hidroelektrik tanım olarak, düşen veya akan suyun yerçekiminden yararlanarak enerji üretimi, HES ise bu enerjinin üretildiği yapıları ifade etmektedir (Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 66). Tarihte hidrolik güçten farklı ihtiyaçların karşılanması için yararlanıldığı bilinmektedir. Günümüzdekine benzer bir şekilde hidroelektrik santrallerinin ilk ve ilkel örneğini, Richart Akwrite İngiltere'nin Derwent Vadisi'nde 1771 yılında kurduğu, 1827 yılında Fransız mühendis Benoit Fourneyron tarafından ilk tribünlü hidrolik enerji santralin kurulduğu bilinmektedir (International Hydropower Association , 2011).

Elektrik enerjisi üretiminde kullanılmak üzere kurulan HES'ler, yapılış şekillerine göre ikiye ayrılmaktadır. İlki suyun önüne baraj kurularak enerji üretimi yapılan Barajlı HES'lerdir. İkincisi, Nehir Tipi (Run of the River) olarak adlandırılan, Barajlı HES'lere göre daha küçük enerji üretim kapasitesi olan HES'lerdir. Nehir Tipi HES'lerde barajlı su biriktirmesi olmaz. Kurulum maliyeti düşüktür. HES çoğu zaman gerekli düşüyü sağlayabilmek için regülatörden uzakta ve su iletim yapısı ile (kanal, boru veya tünel) santrale düşürülür ve böylece elektrik üretilir (YBT, 2011). Doğu Karadeniz'de ikinci HES tipi olan Nehir Tipi HES'ler yoğun olarak yapılmaktadır. Nehir Tipi HES'lerde kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır (ÇOB, 2011: 21-22):

- HES'in regülatöre bitişik olması hali: Düşü, regülatör yüksekliğiyle sınırlıdır. Bu nedenle küçük santrallerdir. Üretilen enerji miktarı akarsuyun debisine bağlıdır. Bu tip tesislerin çevreye etkisi sıfır olarak kabul edilir.
- HES'in mansapta belli bir mesafede olması hali: Türbin debileri regülatörden santrale bir isale kanalı ya da Tüneli ile iletilir. Kanal var ise yükleme odası vasıtasıyla, Tünel varsa, denge bacası yapılarak cebri borular vasıtasıyla debiler

santrale iletilir. Enerji üretiminin daha yüksek olması için bu yöntem daha fazla tercih edilmektedir.

Hem kaynak arzı hem de çevresel etkiler nedeniyle, özellikle sera gazının birikmesi gibi nedenlerden dolayı, 2050 yılından önce fosil yakıtlardan yenilenebilir-temiz kaynaklara geçişin sağlanması amaçlanmaktadır (Harris, 2000: 21). Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, ülkelerin enerji ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda sürdürülebilir enerji kullanımına ve çevreye en az zarar verilmesine neden olmaktadır. Yenilenebilir bir enerji kaynağı olan sudan faydalanma, sürekli ve dengeli bir enerji politikası ve çevreye etkileri bakımından önemlidir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 91). Ülkelerin kalkınması, sosyo-ekonomik olarak gelişmesi ülkeleri yerli, yenilenebilir ve çevreci kaynaklara yönlendirmiştir (Kocabaş ve diğerleri, 2013: 129). Son yıllarda yapılan araştırmalar göstermektedir ki, dünyamızın her yıl giderek daha fazla kirlenmesi, hem ulusal hem de uluslararası çevrelerce kaygıyla karşılanmakta ve ülkeleri bu durum karşısında harekete geçmeye zorlamaktadır. Kyoto Protokolü, Habitat I ve II, Johannesburg Zirvesi gibi bir dizi konferans, toplantı ve anlaşma bu olgunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. DB ve AB'de de yaşanılabilir bir çevre için çevreyi en az olumsuz etkileyecek, eylem ve politikaları teşvik etmektedirler. Örneğin AB ülkeleri, temiz ve yenilenebilir enerji yatırımlarının artırılması ve kullanımının yaygınlaşması için ciddi adımlar atmıştır. Güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi ve su enerjisinin kullanımının artırılması hedeflenmektedir.

3.1.1.1. Türkiye'de Hidroelektrik Santralleri ve Hedefler

Türkiye'nin enerji alanında dışa bağımlı bir ülke olduğu söylenebilir. Üretilen enerjinin önemli bir bölümü dışarıdan alınan doğalgaz kullanılarak elde dilmektedir. Netice olarak da elektrik üretim maliyeti artmaktadır. Türkiye'de inşası planlanan nükleer santralleri ve 2017 yaz aylarında açıklanması planlanan rüzgâr enerjisi projesini bir kenara bırakırsak, enerji ihtiyacımızı karşılayabilecek, temiz bir enerji kaynağı olan suyu kullanma yönünde politikalar halen yürütmektedir. Günümüz teknolojisiyle, elektrik enerjisinin depolanamadığını düşünürsek, öz kaynaklarla enerji üretiminin devam ettirilmesinde HES'lerden de yararlanılabilir. Türkiye de bu yönde adımlar atarak,

akarsuların üzerine son yıllarda nehir tipi HES inşa edilmesi yönünde faaliyetlerde bulunmaktadır.

Keleş'e göre, Türkiye, ekonomik kalkınma hedefine varmak, toplumun refahını artırmak için daha fazla enerjiye ihtiyaç duymakta, yenilenemeyen enerji kaynaklarının yetersizliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarından yeterince faydalanılmaması, enerjinin maliyetini ve dışa bağımlılığı artırmaktadır (Keleş ve diğerleri, 2012: 154). Türkiye elektrik enerjisi ihtiyacını karşılamak için çeşitli kaynaklardan faydalanmaktadır. Elektrik enerjisi üretimi için termik santraller, hidroelektrik santralleri ve son dönemlerde de doğal gaz kullanılmaktadır. Türkiye için yetecek elektrik enerjisini sağlayabilmek için dışarıdan elektrik almak ya da elektrik üretmek için gereken yakıtı almak zorundadır. Hem Türkiye'nin sahip olduğu hidroelektrik potansiyelinden faydalanmak ve temiz enerji üretmek adına hem de dışa bağımlılığı azaltmak adına HES'lerden yararlanmak yoluna gidilmiştir. Uzun yıllardır dikkate alınmayan küçük ve orta büyüklükteki hidrolik kaynakların kullanılması gerektiği üzerinde planlar yapılmış ve uygulamaya geçilmiştir (Karadeniz ve diğerleri, 2011: 95). Türkiye'de ilk HES 1902 yılında Tarsus Çayı üzerine kurulmuş, ilk depolamasız HES ise 1929 yılında hizmete giren Trabzon Işıklar Beldesi santrali olmuştur (Uzun, 2011: 2). Bugün ise Türkiye; 2016 yılında yerli ve yenilenebilir enerji anlamında büyüme konusunda Çin'den sonra en büyük gelişmeyi sağlayan ülke olmuştur.

Planlı kalkınmaya geçildiği yıllardan bugüne hidroelektrik enerji kullanımı konusu üzerinde önemle durulmaktadır. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan kalkınma programlarında, hidrolik enerjiden yararlanma gerekliliği vurgulanan bir husus olmuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında (1963-1967), Türkiye'nin önemli bir hidroelektrik potansiyeline sahip olduğu fakat bundan çok az yararlandığı gelecekte daha fazla yararlanılması gerektiği yönünde ibareler mevcuttur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında (1968-1972), sanayi üretiminde kullanılacak enerjilerin başında hidroelektrik enerjisi gelmektedir. Bununla beraber on yıl içerisinde hidroelektrik santralleri yatırım ve yapımlarının artırılması ve tamamlanması üzerinde durulmuştur. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında (1973-1977), hidroelektrik enerji üretiminde halen arzu edilen ilerlemenin sağlanamadığı vurgulanmıştır. Elektrik enerjisi ana planı hazırlanırken; öz kaynakların öncelikle kullanımı, enerjinin devamlılığı,

ucuzluğu ve güvenilirliğini sağlamak ve hidrolik aleyhine bozulan termik-hidrolik dengenin düzeltilmesi hedeflenmiştir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983) hidrolik enerjinin ülke için birincil enerji kaynaklarından biri olduğu ve Doğu Karadeniz Bölümü'nün bu açıdan zengin olduğu ve değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine termik-hidrolik dengesinin hidrolik lehine değişmesi hedeflenmiştir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Programı'nda (1985-1989), ülkede enerji üretiminin orta ve uzun vadede ağırlıklı olarak hidroelektrik santrallerinden sağlanması hedeflenmiştir. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994), yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı hedeflenmiş, netice olarak ise hidrolik enerjini kullanımına daha fazla önem verilmiştir. Özellikle büyük hidroelektrik santrallerin ekolojik denge ve sosyo-ekonomik dengeye vereceği zararın saptanması ve en aza indirilmesini sağlayacak tedbirlerin alınması üzerinde durulmuştur. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) üretim açısından en önemli gelişmelerden birinin hidroelektrik enerji üretiminde olduğu belirtilmiştir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005), hidroelektrik santrallerinden tam olarak yararlanılamadığı, yenilenebilir enerjiye önem verilmesi ve özel sektörün enerji sektörü yatırımlarına yönlendirilmesi gerekliliği ortaya konulmuştur. Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013), hidroelektrik santrallerinin bir an önce tamamlanıp ekonomiye kazandırılması esas alınmıştır. Kalkınma Bakanlığı'nca hazırlanan Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018), hem HES'lerin hem de diğer yenilenebilir enerji santrallerinin kapasitesinde ciddi artışlar hedeflenmiş ve yenilenebilir enerji üretiminin, tüm enerji üretimi içerisindeki payının yükseltilmesinin önemi vurgulanmıştır.

Kalkınma Bakanlığı'nın açıklamış olduğu 2015-2017 Orta Vadeli Program'da; nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılabilmesine yönelik mali kaynak artırımı yapılacak ve dışa bağımlılık azaltılacaktır yönünde ifadeler rastlanmaktadır. Tüm bu hedefler ve sonuçlar doğrultusunda, 2020 yılına kadar, Türkiye mevcut elektrik üretimini %100'ün üzerine çıkararak 483462 gwh'lik bir enerjiye ulaşmak için yılda ortalama 4 milyar dolar yatırım yapmak durumundadır (Karadeniz ve diğerleri, 2011: 98). Türkiye'de şu an, HES'leri cazip hale getirebilmek için garanti elektrik alım ve fiyat garantisi gibi düzenleyici teşvik mekanizmaları ve çeşitli sübvansiyon, hibe ve vergi indirimleri gibi mali teşvik mekanizmaları kullanılmaktadır (Eser ve Polat, 2015: 203-204).

Türkiye'nin enerjiye olan ihtiyacındaki yüzdellik artış oranı, dünya ortalamasının ve gelişmiş ülkeler ortalamasının üç katıdır. Gelişmekte olan ülkeler ortalamasının ise neredeyse iki katıdır. Buna paralel olarak enerji de dışa bağımlı olduğu takdirde, dış ödemeler taleple paralel şekilde artacaktır. Türkiye'de hem artan enerji talebini karşılamak hem de fosil yakıtların sebep olduğu çevresel sorunları, yenilenebilir enerji kullanımı konusunu ön plana çıkarmaktadır. 2023 yılına kadar teknik ve ekonomik anlamda değerlendirilmesi için enerji üretiminin tamamının HES'lerden sağlanması amaçlanmıştır (Topçu, 2011: 224).

Tablo 5: Enerji İhtiyacındaki Artış

Ülkeler	Yıllık Talep Artışı %
Dünya Ortalaması	2.4
Gelişmiş Ülkeler Ortalaması	<2.0
Gelişmekte Olan Ülkeler Ortalaması	4.1
Türkiye	6-8

Kaynak: ÇOB, 2011: 7.

Türkiye'de, yenilenebilir ve temiz enerjinin kullanımına yönelik son 10 yıldır önemli gelişmeler görülmektedir. Bunlardan belki de en fazla üzerinde durulanı sudan enerji elde etmektir. 2008 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip ERDOĞAN, yapmış olduğu gurup toplantısı konuşmasında; "Su akar Türk bakar anlayışı artık kalkıyor, bundan sonra su akar Türk yapar anlayışını getiriyoruz", diyerek su kaynaklarının kullanımına yönelik yeni politikaların olacağına sinyallerini vermiştir.

HES, elektrik enerjisi üretmek için doğal kaynaklardan biri olan suyu kullanmaktadır. Türkiye'nin yıllık brüt yenilenebilir su potansiyeli 234 milyar m³ olup, teknik ve ekonomik olarak kullanabilecek miktar 110 milyar m³ olarak hesaplanmıştır (Gökdemir ve diğerleri, 2012: 19). Türkiye HES yatırımlarıyla, hem taraf olduğu anlaşmaların gereklerini yerine getirmekte ve beraber hareket etmiş olduğu AB gibi uluslararası yapılarla ortak hareket etmekte, hem de dışa bağımlı olan enerji ihtiyacının azaltılmasının sağlayabilmektedir. Bilindiği üzere AB, HES yatırımlarında özel sektör,

yerel yönetimler ve STK'nın birlikte hareket etmesi gereken bir sürecin sağlanmasını desteklemektedir. Burada merkezi hükümetlerin rolü, koordinasyon sağlayan, buna uygun yasal düzenlemeleri gerçekleştiren taraf olmaktadır.

Türkiye’de 1600’e yakın HES inşaatı planlanmaktadır. Bu sayının yaklaşık üçte biri yani 500’e yakın santralin Doğu Karadeniz’e yapılması öngörülmektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı verilerine göre, 2016 yılı Haziran ayı sonu itibariyle, işletmede bulunan 572 adet HES ile 26.247 mw’lık kurulu güce ve toplam kurulu gücün yaklaşık %34,3’üne karşılık gelmektedir. 2016 yılı Eylül ayı itibariyle, Doğu Karadeniz’de 152 adet işletmeye açılmış HES mevcut olup, yapım aşamasında olan 94 adet HES vardır (Tafolar, 2016). Bu 152 adet HES’den 3.639.02 mw’lık elektrik enerjisi sağlanmaktadır. 2015 yılında elektrik üretiminin, %25,6’sı hidrolikten elde edilmiştir (Enerji Enstitüsü, 2016). Türkiye'nin 2020 yılında, kendi kaynaklarından yararlanmazsa, gereken enerjisinin %76’lık kısmını dışarıdan karşılayacağı tahmin edilmekte ve bu enerjinin büyük bir bölümü ise elektrik enerjisi üretiminde kullanılmak üzeredir (Bakır, 2005: 388). 2035 yılına kadar Türkiye'nin elektrik enerjisine ihtiyacı iki kat artacak, bunu karşılamak için ise her yıl 8 ile 10 milyar dolarlık yatırıma ihtiyacı olacaktır (Kalder, 2012). Türkiye'nin hidroelektrik potansiyeli yıllık olarak, 125 milyar kwh'nin çok üzerinde ve yaklaşık olarak 200 milyar kwh civarında hesaplanmakta, bu bakımdan hidroelektrik kapasitesinin de çok önemli bir potansiyeli bulunmaktadır (Bakır, 2005: 387). Devlet Su İşleri'nin (DSİ) verilerine göre (DSİ, 2014: 59) potansiyel hidroelektrik enerji potansiyelinin 216 milyar kwh'dir. Yine DSİ verilerine göre, Türkiye'de kişi başına enerji tüketimi yıllık 3.200 kwh olup, gelişmiş ülkelerdeki kullanımın, yaklaşık 6.000 kwh, çok altındadır. Türkiye’de (DSİ, 2014:26) brüt teorik hidroelektrik potansiyel 433 milyar kwh, teknik olarak değerlendirilebilir hidroelektrik potansiyel ise 216 milyar kwh, ekonomik potansiyeli ise 150 milyar kwh/yıl olup, yeni projelerle birlikte gelecek yıllarda, daha da artış göstererek yaklaşık 170 milyar kwh/yıla ulaşacağı tahmin edilmektedir. Hidroelektrik santrallerinden elde edilen enerji miktarı, 2015 yılı sonu itibariyle, DSİ'nin açıklamasına göre, 158 milyar kwh'ye çıkarılmıştır.

Türkiye’de 2014 (DSİ, 2014: 26) yılı sonu itibari ile işletmede olan 503 adet HES toplam kurulu gücü 23.694 mw ve ortalama yıllık üretimi ise 83.046 milyar kwh olup, bu değer toplam teknik potansiyelin % 50,7’sine karşılık gelmektedir. Hidroelektrik

potansiyelin enerjiye dönüştürülmesi sürecinde gerçekleştirilen 23.694 mw kurulu gücün 12.369 mw'ı (%26,4) DSİ tarafından geliştirilen ve inşa edilen HES'lerden gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de hidroelektrik enerji potansiyelinin, mevcut kamu kaynaklarınca değerlendirilemeyeceği, bu nedenle özel sektörün elindeki finansal güçle bu potansiyelden faydalanılabileceği yönünde bir kanı vardır (Topçu, 2011: 227). Aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı konusunda AB'nin özel sektörün rolünün etkinleştirilmesi yönünde faaliyet ve programları da mevcuttur. DSİ 2014 Faaliyet Raporu'nda (DSİ, 2014: 13) misyon bölümünde, HES yatırımları için özel sektör yatırımlarının desteklenmesi ve teşvik edilmesi gerektiği yönünde ibareler mevcuttur. Barajların ve HES'nin yapım sürecinde izlenmesi ve denetlenmesinin yapılması da bu görevlerden bazıları arasındadır. Bununla birlikte adı geçen raporda, insanlar için önemi tartışılmaz olan su kaynakları için ortaya konan temel değerler ise; şeffaflık, katılımcılık, kalite, verimlilik, sürdürülebilirlik, çevreye duyarlılık, verimlilik, rasyonellik, kalite, etkinlik ve etkililik olarak sıralanmaktadır.

Projesi kesinleşen HES'ler çalışabilmeleri için, 6831 nolu Orman Kanunu'nun 17. maddesi, 5403 sayılı Toprak Kanunu ve Arazi Kullanım Kanunu, 4342 sayılı Mera Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu, 16.12.2003 tarihinde RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren Çevre Etki Değerlendirme Yönetmeliği, 03.03.2001 tarihinde RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren 4628 sayılı Enerji Piyasası Kanunu, 22.03.2007 RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren Orman Arazilerinin Tahsisine dair Yönetmelik, 26.03.2003 tarihinde RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ve 5346 sayılı Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanıma İlişkin Kanun'lardır (Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 71). 2012 yılı plan ve bütçe komisyonunda (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2011). Türkiye'nin enerji konusundaki hedefleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Yerli kaynaklara öncelik vererek kaynak çeşitliliği yaratmak
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji arzındaki kullanımını artırmak

- Enerji verimliliğini yükseltmek
- Enerji faaliyetlerinin çevresel hassasiyetler dikkate alınmak suretiyle yürütülmesini sağlamak
- Doğal kaynakların ülke ekonomisine katkısını artırmak

HES yapımı ve süreçte yaşanan sorunların, son yıllarda oldukça fazla şekilde Türkiye gündeminde yer almış ve yer almaya da devam edeceği yukarıda sayılan nedenler ve hedefler doğrultusunda söylenebilir.

3.1.1.2. HES'lerin Faydaları

Günümüz dünyasında, gıda, bilgi ve teknoloji kadar enerjinin de ülkelerin gelişimi ve geleceği açısından son derece önemli biridir. Enerji açısından dışa bağımlı olunması, ülke paralarının dışarıya aktarılması anlamına geldiği gibi, başta sanayi olmak üzere birçok alandaki faaliyetlerin, enerji ithal edilen ülkelere bağımlı kılınması anlamına da gelebilmektedir. Bir bakıma bu kuruluşların şalterlerini bu ülkelerin ellerine bırakma anlamına gelebilmektedir.

Enerji, geçmişten günümüze ülkelerin refahını ve uluslararası camiadaki konumunu belirlemede sayılabilecek önemli kriterlerden biri olarak yer almaktadır. Enerji üretimi ve enerji tüketimi, bir ülkenin gelişmişliği hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayan göstergeler arasında sayılmaktadır (Strantzali ve Aravossis, 2016: 887). Türkiye kendisi için önemli bir hedef olan 2023 yılı hedeflerine, doğrudan ya da dolaylı olarak ulaşabilmek adına, elektrik enerjisi üretiminde önemli bir mesafe almak zorundadır. Türkiye enerji ihtiyacının büyük bölümünü ithal ederek karşılamaktadır. Kalkınma Bakanlığı'nın 2015-2017 Orta Vadeli Program'ında enerji ihtiyacını karşılayabilmek için 2015 yılında 57.3 milyar dolarlık ithalat yapılırken, 2016 yılında 60.1 milyar dolar ve 2017 yılında ise 63.9 milyar dolarlık harcamanın yapılacağı öngörülmektedir. Aralık 2016 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yapılan bir açıklamaya göre, Türkiye son 10 yılda enerji ithalatı için 400 milyar dolar harcamış, bu ise ortalama yıllık 40 milyar dolarlık bir tutara denk gelmektedir (Enerji Kaynak, 2017). Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılaması

için ödemesi gerekli olan bu kalem, hazinede giderler bölümünde önemli bir yer tutmaktadır.

Son beş yıldaki veriler karşılaştırıldığında; Türkiye Enerji Vakfı'nın (TENVA) verilerine göre, 2013 yılının ilk altı ayında elektrik 334 milyon 202 bin 376 dolar harcanmıştır (TENVA, 2014). 2014 yılının ilk altı ayında 331 milyon 500 bin dolar elektrik ithalat gideri yapılmıştır. 2016 yılında açıklanan elektrik enerjisi ve enerjide dışa bağımlılık yönündeki veriler, yerli ve HES'lerin ağırlıkta olduğu yenilenebilir enerji kullanarak, enerjide giderek dışa daha az bağımlı olunacağı yönünde gelişmeleri sayısal veriler ışığında ifade etmektedir. Dolayısıyla, mevcut durum ülke parasının elektrik enerjisi ithal etmek için daha az harcanması anlamına da gelmektedir. 2016 yılının ilk altı aylık döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre ithal edilen elektrik enerjisi; 3 milyar 486 milyon 606 bin kwh'den, 1 milyar 883 milyon 742 bin kwh'ye düşerek %46'lık bir azalma göstermiştir. Ekonomik olarak yansımaları ise, 2015 yılının ilk altı aylık döneminde 231 milyon 960 bin dolar olan elektrik alım gideri, 2016 yılının aynı döneminde %61,5 azalarak 89 milyon 976 bin dolara gerileyerek 142 milyon 862 bin dolar olmuştur (Sabah, 2016). 2015 yılının tamamında elektrik ithalatı için ödenen miktar 325 milyon 171 bin 296 dolar olurken, 2016 yılının tamamında 213 milyon 614 bin 496 dolara gerileyerek; 111 milyon 556 bin 857 dolarlık fark oluşmuş ve bu miktar ülke hazinesinde kalmıştır (Şengül, 2017). 2017 yılının ilk altı ayında ise 65 ile 70 milyon dolar arasında elektrik ithalat giderinin yapılacağı ön görülmektedir (Ntv, 2017).

HES'ler Türkiye'nin ihtiyacı olan enerjiyi sağlayabilmek açısından kullanılacak yenilenebilir elektrik enerjisi üretim yöntemidir. Tek başına HES'lerin, Türkiye'nin elektrik enerjisi konusunda içinde bulunduğu dışa bağımlılık konusunu, tamamıyla çözmesi gibi bir durum bulunmamaktadır. Ancak, HES'ler sayesinde, her yıl için, enerji ihtiyacını karşılamak için diğer ülkelere ödenen döviz miktarının 15 milyar dolar azalacağı öngörülmektedir (ÇOB, 2011: 6). HES'ler Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltabilecek önemli bir yenilenebilir enerji üretim aracıdır. Özel sektör tarafından yapılacak HES yatırımları beraberinde istihdamı artırma, ticareti zenginleştirme, tarımı geliştirme, ormancılık ve turizm gibi gelişmelerle yerel ekonomilere olumlu etki sağlamaktadır (Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 69). HES'lerin Türkiye için taşıdığı avantajları şu şekilde guruplandırılabilir (Uluatam, 2011: 63):

Stratejik avantajlar: Yerli bir kaynak olup dışa bağımlılık yoktur. Yöre halkına ekonomik (Tesislerde çalışma) olarak katkı sağlamak ve sürdürülebilir bir kaynak olması.

Çevresel avantajlar: Karbon salımı düşük çevre dostu temiz ve yenilenebilir bir kaynak olması ve bunun neticesinde Kyoto Protokolü'ne de uygun olması.

Ekonomik avantajlar: Yakıt gideri bulunmamaktadır. Verimlidir. Yatırımcı için kendini 3-4 yıl içerisinde amorti edebilme avantajı vardır. Rekabete olanak tanıyarak, tüketiciye ucuz elektrik sağlamada etkilidir. Ekonomik avantajlarından bir tanesi de Bakır'ın (2005: 393) ifadesiyle, yatırım bedelinin %80'i yurtiçi harcamalardan oluşmasıdır. Bu durum paranın yurt içinde dolaşması anlamına gelmektedir.

Özellikle Nehir Tipi HES'ler, yatırım maliyetleri birim başına elektrik üretimi bakımından yüksek olarak görülse de, bunlar küçük finansmanlarla kurulabilen, uzun ömürlü projelerdir (Karadeniz ve diğerleri, 2011: 100). HES'ler Türkiye'nin sahip olduğu yenilenebilir bir enerji kaynağı olan su kaynaklarının, elektrik üretimi için kullanılması yanında, bakımı kolay, ucuz ve işletim süreleri uzundur, yakıtlı santrallere göre enerji üretimi işletme maliyeti düşüktür (Gökdemir ve diğerleri, 2012: 21,22). HES'ler termik ve nükleer enerjiye kıyasla daha temiz bir enerji kaynağıdır. HES'ler işletme aşamasında çevreye herhangi bir zararlı atık bırakmamakta, sera gazı salınımı oldukça düşük değerlerdedir (Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 67). Yenilenebilir enerji kaynağı olan suyun kullanılması, devletler için üç açıdan önemli sayılabilmektedir (Selam ve diğerleri, 2013: 320):

- İklim değişikliğinin zararlı etkilerini azaltmak için toplumda farkındalık yaratmak ve bu yöndeki politikalar için halkın desteğini alabilmek.
- Yenilenebilir enerjinin fiyatı zamanla azalma eğilimine girerken, fosil yakıtların fiyatları değişkenlik göstermekte, fosil kaynakların miktarında azalma olacağından dolayı fiyatlar gelecek kuşaklar için daha yüksek olabilme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji miktar yönünden sıkıntı teşkil etmeyeceğinden, enerji güvenliği daha fazladır.

- Yenilenebilir enerji üretimi, gelişmekte olan ülkeler için, gelişme adına bir fırsattır. Gelişmiş ülkeler arasında yer edinebilmek için enerji ihtiyacını karşılamak adına önemli bir araçtır.

Yenilenebilir enerjiden yararlanmanın bir aracı olarak HES'ler, aşırı karbon salınımını engellemek, limitli-kısıtlı fosil kaynakların tükenme riskiyle ve fiyat dalgalanmalarıyla karşılaşmamak ve gelişmiş devletle arasına girmek açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, HES yatırımları ülke ekonomisine hızlandıran ve çarpan etkileriyle beraber olumlu katkı da sağlayabilir.

3.2. HES Projelerinin Hayata Geçirilmesi İçin Gereken Adımlar

HES projelerinin inşa edilmesi için gereken bir dizi süreç vardır. HES'ler kurulacakları akarsudan, üretecekleri enerjiye kadar, birçok çıktı ve etkiden dolayı farklı yönetmelik ve kanunlara tabi olabilmektedir. Dolayısıyla, HES'lerin kurulabilmesi için birden çok makamdan izin ve belgelerin alınması gerekmektedir. İlk adımı Su Kullanım Anlaşması olan HES inşa süreci, farklı kriterlerin göz önüne alındığı ÇED süreciyle devam etmektedir.

3.2.1. Su Kullanım Hakkı Anlaşması

Su Kullanım Hakkı Anlaşması'nın son hali DSİ Genel Müdürlüğüne 21 Şubat 2015 tarihinde 29274 sayılı RG'de "Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" adıyla yayımlanmıştır. HES yapım sürecinde izlenen yol şu şekilde sıralanmaktadır. Öncelikler, *Projenin İlanı*; DSİ Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİE) tarafından geliştirilen ve bu yönetmelik kapsamında, müracaat edilebilecek hidroelektrik enerji projelerine ilişkin listeler, proje safhalarına göre DSİ'nin internet sayfasında sürekli olarak yayımlanır ve güncellenir. Söz konusu listeler DSİ tarafından ilgili kurum ve kuruluşlara da gönderilebilir. Listelerde; projelerin durumları ve projelere ilişkin başvuru, fizibilite teslimi, Su Kullanım Hakkı Anlaşması hakkındaki bilgiler gibi işlem safhaları yer

alır. Yönetmelikte, Su Kullanım Hakkı Anlaşması'nın amaç¹² ve kapsamı¹³ belirtilmiştir. *Müracaat*, DSİ, mülga EİE ve tüzel kişi projelerinden, müracaat süresi sona eren projelerin dışında kalanlar için Su Kullanım Hakkı Anlaşması yapmak üzere DSİ'ye müracaat edilir. Projelere müracaat sırasında projenin özelliğine göre proje ile ilgili istenen belgelerin yanı sıra, şirketin kuruluşu ile ilgili Ticaret Sicil Gazetesi, irtibat adresi, imza sirküleri/imza beyanı ve yetki belgelerinin noter tasdikli örnekleri ile her yıl tutarı DSİ tarafından belirlenip ilan edilen en az üç yıl süreli geçici teminat mektubu müracaat dilekçesine eklenerek Ek-3A formatında hazırlanmış fizibilite raporu ile birlikte teslim edilir. Su Kullanım Anlaşması imzalamaya hak kazandığı DSİ tarafından kendisine bildirilen şirket, on beş iş günü içerisinde, Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliğine göre lisans almak üzere Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'na (EPDK) müracaat eder. Yapılan müracaatla ilgili olarak alınan Kurul Kararları EPDK tarafından DSİ'ye bildirilir.

ÇED Raporu; şirket tarafından inşa edilecek bütün tesislere ilişkin olarak ilgili mevzuat çerçevesinde ÇED Raporu, Proje Tanıtım Dosyası hazırlanması ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan "ÇED Olumlu Kararı" veya "ÇED Gerekli Değildir Kararı" alınması şirketin sorumluluğunda olup, Su Kullanım Hakkı Anlaşması imzalanması öncesi bu kararların ibraz edilmesi zorunludur. Şirket tarafından inşa edilecek tesislerle ve tesis yerleri ile ilgili olarak ve ayrıca ÇED Raporu veya Proje Tanıtım Dosyasında verilecek taahhütler ile ilgili muhtemel bir olumsuz durumun ortaya çıkması halinde bütün sorumluluk şirkete aittir (RG 4.7.2012).

¹² Yönetmeliğin 1. maddesinde, "Bu Yönetmeliğin amacı; 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu hükümlerine göre piyasada faaliyet gösteren veya gösterecek tüzel kişiler tarafından hidroelektrik enerji üretim tesisleri kurulması ve işletilmesine ilişkin üretim lisansları için DSİ ve tüzel kişiler arasında düzenlenecek su kullanım hakkı anlaşması ile Belediyeler tarafından içme suyu maksatlı kullanılmakta olan barajlar, su isale hatları ile atık su isale hatları üzerinde lisanssız üretim tesisleri kurulabilmesine ilişkin başvurularda uygulanacak usul ve esasları düzenlemektir."

¹³ Yönetmeliğin 2. maddesinde "Bu Yönetmelik; 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu hükümlerine göre piyasada faaliyet gösteren veya gösterecek tüzel kişiler tarafından, hidroelektrik enerji üretim tesisleri kurulması ve işletilmesine ilişkin DSİ ve tüzel kişiler arasında imzalanacak su kullanım hakkı anlaşmasında yer alması gereken hükümler, su kullanım hakkı anlaşmasının imzalanmasına, yenilenmesine, tadiline, sona ermesine dair usul ve esaslar ile su kullanım hakkı anlaşması imzalayacak tüzel kişilerin yükümlülükleri ile Belediyeler tarafından içme suyu maksatlı kullanılmakta olan barajlar, su isale hatları ile atık su isale hatları üzerinde lisanssız üretim tesisleri kurulabilmesine ilişkin usul ve esasları kapsar."

Su Kullanım Hakkı Anlaşması Yönetmeliği'nin 14. Maddesinde; “Şirket, dere yatağının su alma yeri mansabında¹⁴ doğal hayatın idamesini sağlar ve bu kesimde su haklarını karşılayacak miktardaki suyu kesintisiz ve dalgalanma yapmadan yatağa bırakır. Doğal hayat için dere yatağına bırakılacak suyun miktar ve zamanlaması, kurulacak hidroelektrik enerji üretim tesisleri ile ilgili şirket tarafından hazırlanarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığından onay alınacak olan ÇED raporu, Proje Tanıtım Dosyası'nda (PTD) belirlenir. Ancak, doğal hayatın devamı için mansaba bırakılacak su miktarı projeye esas alınan son on yıllık ortalama akımın en az %10'u olması zorunludur. ÇED raporu sürecinde ekolojik ihtiyaçlar göz önüne alındığında bu miktarın yeterli olmayacağı belirlenmesi durumunda miktar artırılır. Belirlenen bu miktara mansaptaki diğer teessüs etmiş su hakları ayrıca ilave edilecek ve kesin proje çalışmaları belirlenen toplam bu miktar dikkate alınarak yapılacaktır. Nehirde son on yıllık ortalama akımın %10'undan daha az akım olması halinde suyun tamamı doğal hayatın devamı için mansaba bırakılır” hükümlerine yer verilmektedir.

**Tablo 6: Sucul Ekosistem ve Mesire Maksatlı Kullanım için Akarsu Debileri:
Tennant Yöntemi (1975)**

Nehir Ekosistemi İçin Kalite Sınıfı	Yıllık Ortalama Akımın %'si Olarak Akarsu Debisi	
	Ekim-Mart	Nisan-Eylül
Mükemmel	40	60
Çok İyi	30	50
İyi	20	40
Orta	10	30
Kötü veya Asgari	10	10
Çok Kötü	0-10	0-10

Kaynak: Ertürk, 2013: 87.

Türkiye’de kullanılan Tennant yöntemi oranı tablodaki verilerde görüleceği üzere, hem ekim ve mart döneminde hem de nisan ve eylül döneminde %10 olarak uygulanmaktadır. Uygulanan bu oran kötü veya asgari olarak değerlendirilmektedir.

¹⁴ Akarsuyun göl ve denizlere ulaştığı bölge, akış yönü veya akarsu ağzı.

Oklahoma Devlet Üniversitesinde yapılan bir araştırmaya göre, Tennant yöntemini uygulanabilmesi için akarsuyun debisindeki yıllara göre değişiminin hakkında kesin bilgi alınabilecek, uzun dönemi kapsayacak çalışmalara ihtiyaç vardır. On bir farklı akarsuda yapılan çalışmalara göre %'10'luk oran canlılar için tehlikeli görülmektedir. Araştırmadan çıkan sonuç ise, yine akarsulara göre farklılık gösterebileceği hesaba katılarak, %30'luk oran olarak ifade edilmiştir (Orth ve Maughan, 1981: 63).

3.2.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi

Sanayi devrimi ve değişen tüketim kalıpları çevreyi etkileyen çeşitli dışsallıklara sebebiyet vermektedir (Steward, 1995: 65). Çevresel Etki Değerlendirmesi (Environmental Impact Assessment-EIA), ilk kez 1969 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, kalkınma için yapılacak faaliyetlerin ne tür çevresel sorunlara neden olabileceğini ve bu sorunların nasıl en aza indirilebileceğini belirlemek üzere uygulanmıştır (International Institute for Environmental and Development, 2009). ÇED'in temel görevi karar vericilere, yatırımın neden olabileceği çevresel sorunlar hakkında önceden bilgi verebilmesidir (Alica, 2011: 98). Herhangi bir kuruluşun çevresi üzerinde yaratacağı doğrudan ya da dolaylı, uzun veya kısa dönemli, parasal nitelik taşıyan ya da taşımasın, ölçülebilir veya ölçülemeyen bütün etkilerin nesnel olarak değerlendirilmesine yarayan yönetim adına ÇED denmekte ve ÇED'in önemi Cadwell tarafından şöyle özetlenmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2005:175-176):

- ÇED teknik bir rapor olmasının ötesinde, çevrenin yaşam kalitesinin korunmasını ve geliştirilmesini de içeren, geniş kapsama sahip bir yöntemdir.
- Doğal ve toplumsal çevre üzerinde, özellikle insan faaliyetlerinin etkisini saptamaya ve değerlendirmeye yönelik bir süreçtir.
- Bilim dalı olmamasına rağmen, birçok bilim dalından faydalanması açısından, disiplinler arası bir niteliğe sahiptir.
- Projeler için bir ek değil, niteliksel bir katkı ve planlama sürecinin bir parçası olarak görülmelidir.
- ÇED nihai bir karar değildir. Nihai kararları etkilemede işlevi vardır. Sonuç olarak karar alma sürecinin bir parçasıdır.

ÇED yapılacak faaliyetin çevreyi ne derece ve ne şekilde etkileyebileceğinin saptanması için gerekli teknik usul ve süreçleri içerisinde barındırmaktadır. 25.11.2014 tarihinde, Resmi Gazetede (RG) yayımlanan ÇED yönetmeliğinin 4. maddesi c bendinde; ÇED gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olumlu ya da olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz etkilerinin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek şekilde en aza indirilmesi için alınacak önlemleri, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasında, izlenmesinde ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar; n bendinde, halkı tanımlarken Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak; ö bendinde, ilgili halktan kasıt olarak projeden etkilenen ve etkilenmesi muhtemel halkı o bendinde, halkı bilgilendirme toplantıları yaparak, kapsam ve özel format belirlenmesinden önce, halkı proje hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerileri almak üzere yapılan toplantıyı ifade etmektedir.

Kasım 2014 tarihli ÇED yönetmeliğinin 5. maddesi 1. fıkrasında, bu yönetmeliğe tabi projeler hakkında "ÇED olumlu, ÇED olumsuz, ÇED gereklidir" veya "ÇED gerekli değildir" kararlarını verme yetkisi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na aittir. Bakanlık, çevrenin korunması için, ülke koşullarına uygun olarak, çevre ölçümlerini belirlemeli, uygulamalı veya uygulanmasını sağlamalıdır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 310). Ancak Bakanlık gerekli gördüğü durumlarda ÇED Gereklidir veya ÇED Gerekli Değildir kararının verilmesi konusundaki yetkisini, sınırlarını belirleyerek yetki genişliği esasına göre Valiliklere devredebilir.

3.2.2.1. ÇED Süreci ve Aşamaları

Günümüz kamu yönetimi anlayışında, sonuçlar kadar süreçler de önemli olabilmektedir. Süreçte yaşanabilecek sorunlar, faaliyetin çıktısı oldukça iyi bir kamu yararı olarak hesaplansa dahi, çevreye ya da doğrudan vatandaşlara zarar verebilir. ÇED süreci bir faaliyetin gerçekleştirilmesi sürecinde, mevcut ve olası zararların önüne geçebilmek adına, birden çok aşamayı, aktörü ve kurul ve komisyonları içinde bulundurur.

Halkın katılımını sağlamak amacıyla, özel format hazırlanmadan önce, projenin kapsamı hakkında, halka bilgi vermek ve görüş ve önerilerini almak amacıyla, toplanılır.

Toplantının yeri ve saati 10 gün önceden ilan edilir. Toplantı, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafında yönetilir.

Projeye özgü ÇED Özel Formatı hazırlanır. ÇED Özel Formatı Ek III'te yer alan; projenin tanımı ve özellikleri, proje yeri ve etki alanının mevcut çevresel özellikleri, projenin inşaat ve işletme aşamasında çevresel etkiler ve alınacak önlemler ve halkın katılımı başlıklarının getirmiş olduğu ÇED Genel Formatındaki şartlar çerçevesinde hazırlanır. Daha sonra, proje için verilecek özel formatın kapsamını belirlemek ve hazırlanan ÇED raporunu inceleyip değerlendirmek üzere Bakanlıkça kurulan bir Komisyon mevcuttur. Komisyon, bakanlık tarafından süreci yöneten birim ve ilgili kamu kurum/kuruluş personelinden oluşmaktadır.

ÇED, birbirinden farklı yöntem ve işlemlere sahip aşamayı içermektedir. Wood bu aşamaları şu şekilde sıralamaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 178, 179):

İlk aşama: Bu aşama alternatiflerin değerlendirilmesi aşamasıdır. Plan, proje veya yatırımlara ilişkin alternatifler üzerinde çalışılmakta ve farklı seçenekler değerlendirilmektedir. Her alternatifin çevre üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir.

İkinci aşama: ÇED'in gerekliliğine karar verilen aşamadır. ÇED raporu hazırlanıp hazırlanmayacağına karar verilen aşama bu aşamadır. Burada Türkiye gibi ülkeler hangi durumlarda ÇED raporu hazırlanacağını listeleterek belirlemişlerdir.

Üçüncü aşama: ÇED raporu kapsamının belirlendiği aşamadır. ÇED raporu içinde nelerin olacağı belirlenmektedir. Türkiye'de ÇED Yönetmeliği Ek 3 ve Ek 4 olarak eklenen ÇED Raporu Genel Formatı ve ÇED Ön Araştırma Genel Tutanağı, raporda bulunması gereken konular ve kapsamı içermektedir.

Dördüncü aşama: Raporun hazırlanması aşamasıdır. Genelde ÇED raporlarını proje sahipleri belirlenen formata göre hazırlamaktadır. ÇED raporunun hazırlanması aşaması en önemli aşamalardan biridir. Bu aşamada ÇED raporunu kimin hazırlayacağı önemlidir. ÇED raporunu hazırlayacak Kurum ve Kuruluşların Çevre ve Şehircilik

Bakanlığı'ndan yeterlilik belgesi almalarına ilişkin düzenlemeler 2002 yılında RG'de yürürlüğe girmiştir.

Beşinci aşama: ÇED raporunun incelenmesi aşması olup, karar öncesindeki aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşama ÇED raporunun değerlendirilmesi aşaması olarak da adlandırılmaktadır.

ÇED yönetmeliğinde Ek 1'de kurulu gücü 50 mw ve üzerinde olan santraller ÇED zorunlu, kurulu gücü 10 mw ve üzerindeki santraller Ek 2'de sayılarak gerekli ise ÇED hazırlanmakta ve kurulu gücü 10 mw ve altında olan santraller için ÇED raporu aranmamaktadır. Yapılan değişiklikle (17.07.2008) 0,5-25 mw arası kurulu güce sahip santraller Ek 2 kapsamına alınmıştır. Aynı yönetmelikte 50 mw olan üst sınır 25 mw'ye düşürülmüştür

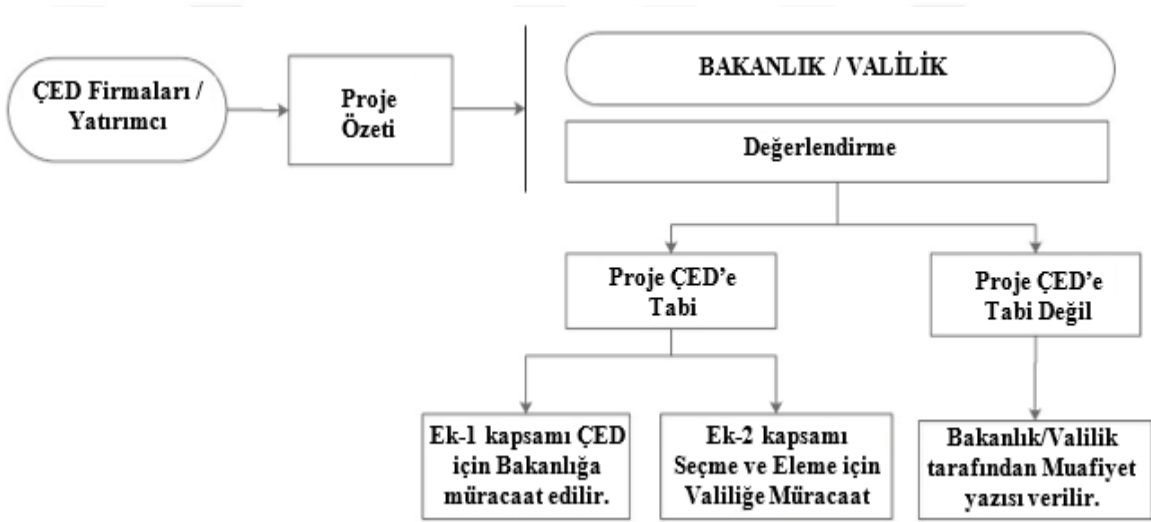
ÇED süreci başlangıcında ve sonunda karşılaşılan ve sürecin gidişatını etkileyen bazı durumlar vardır (ÇOB, 2006: 3); ÇED süreci başlangıcında, sürecin yönünü belirleyecek iki karar mevcuttur. Birincisi "ÇED Gereklidir" kararıdır. ÇED gereklidir kararı, ÇED yönetmeliğinin EK 1 listesindeki projeleri kapsamaktadır. EK 1 listesindeki proje kapsamında iş görecektir firmalar ÇED raporu almak zorundadır. İkincisi "ÇED Gerekli Değildir" kararıdır. EK 2 listesinde yer alan projeler bu kapsamdadır. Bu listede yer alan projelerin önemli çevresel etkilerinin olmayacağı belirtilmiştir.

ÇED gereklidir kararı verilen bir proje, yapılan incelemeler ve değerlendirmelerden sonra, iki farklı şekilde sonuçlanabilmektedir. İlki, ÇED Olumlu Kararıdır. ÇED olumlu kararı, ÇED Raporu hakkında Kapsam Belirleme ve İnceleme Değerlendirme Komisyonunca yapılan değerlendirmeler dikkate alınarak, projenin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin, alınacak önlemler sonucu ilgili mevzuat ve bilimsel esaslara göre kabul edilebilir düzeylerde olduğunun saptanması üzerine gerçekleşmesinde sakınca görülmediğini belirten Bakanlık kararıdır. İkincisi, ÇED Olumsuz Kararıdır. ÇED olumsuz kararı, ÇED Raporu hakkında Kapsam Belirleme ve İnceleme Değerlendirme Komisyonunca yapılan değerlendirmeler dikkate alınarak, projenin çevre üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle uygulanmasında sakınca görüldüğünü belirten Bakanlık kararıdır.

3.2.2.2. ÇED Raporu Akım Aşamaları

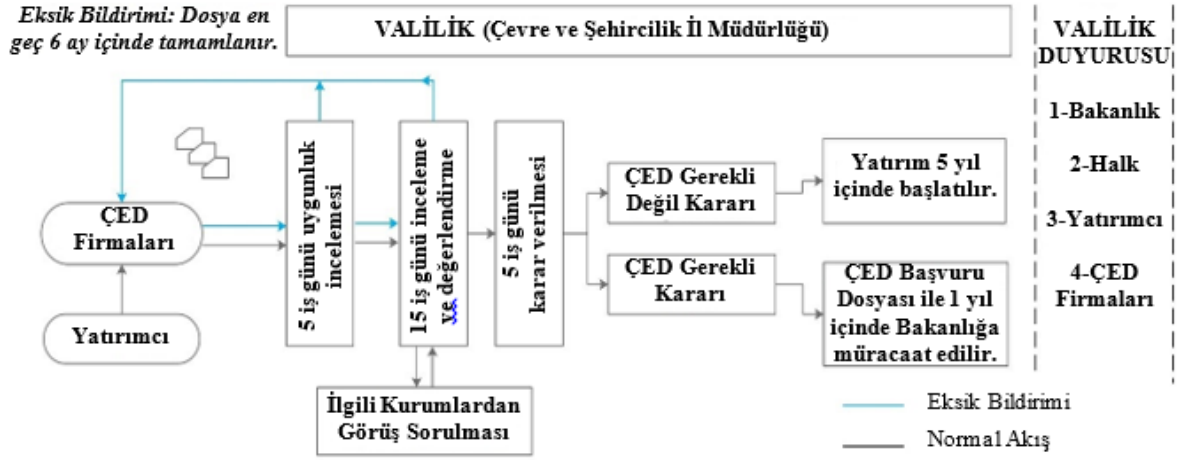
ÇED süreci, faaliyet yapılacak yer ve uygulanacak teknolojiler seçilirken, çevreye verebilecekleri zararların önceden tespit edilebilmesi ve tespit edilen zararların önlenabilir olup olmaması açısından önem arz etmektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, ÇED sürecinin işleyişini belirlenen bir sistematik kapsamında 9 aşamalı süreçte uygulamaktadır. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015):

Şekil 2: ÇED Süreci Akım Şemaları (1. Aşama)

Birinci aşama, projenin ÇED yönetmeliği kapsamında olup olmadığının denetlenmesidir. Bu aşamada projenin ÇED yönetmeliğine uygun olup olmadığı, proje özeti kapsamında Bakanlık/Valilik tarafından değerlendirilir. Başvuru belgesi proje özettir.

Şekil 3: ÇED Süreci Akım Şemaları (2. Aşama)

İkinci aşama, Ek-2 listesine tabi projeler için seçme-eleme kriterleri uygulama yöntemidir. ÇED gerekli olup olmadığının araştırılması amacıyla, ÇED firmaları tarafından Ek-4'e göre hazırlanan PTD Valiliğe sunulur. PTD ilgili kurumlardan görüş alınarak Valiliklerce değerlendirilir. Görüşler Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından alınır. Projeye ait ÇED kararı verilir.¹⁵ Başvuru belgeleri; Ek-4'e göre hazırlanan PTD, bilgi ve belgelerin doğruluğuna ilişkin taahhüt yazısı, imza sirküleri ve başvuru belgesi dekontudur.

Üçüncü aşama, Ek-1 sürecine tabi projeler ve ÇED gerekli kararı alınan faaliyetler için, ÇED sürecinin başlatılması ve komisyonun teşkil edilmesidir. İlk olarak ÇED firmaları, Ek-3'te yer alan ÇED Genel Formatı esas alınarak hazırlanan başvuru dosyası Bakanlığa sunulur. İkinci olarak, Bakanlık tarafından başvuru dosyasındaki bilgiler dikkate alınarak, ilgili kamu kurum ve kuruluş temsilcileri, Bakanlık yetkilileri ve proje sahibi ve ÇED firmalarından oluşan bir Komisyon kurulur. Üçüncü olarak, proje ile ilgili olarak başvuru yapıldığını, ÇED sürecinin başladığı, ÇED başvuru dosyasının halkın görüşüne açıldığı ve ÇED süreci tamamlanana kadar proje ile ilgili görüş ve önerilerin Valiliğe ve Bakanlığa verilebileceği, Bakanlık ve Valilik tarafından anons, askıda ilan ve internet vb. şekilde halka duyurulur. Son olarak, HKT ve kapsam belirleme için görüş verme tarihini belirten bir yazıyı ve Ek-3'te yer alan Genel Format doğrultusunda hazırlanmış ÇED

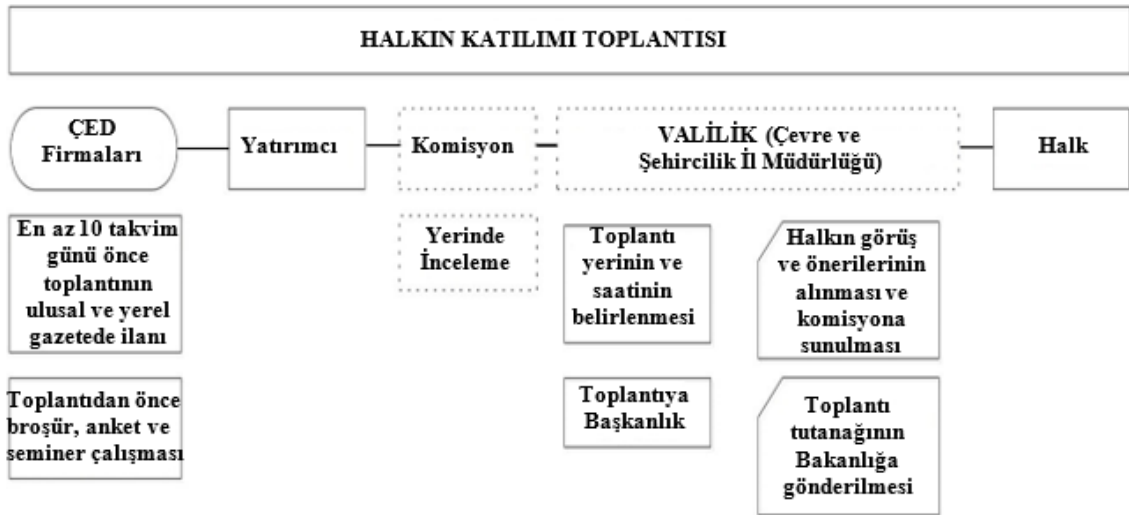
¹⁵ Bakanlık tarafından ÇED gereklidir ya da ÇED gerekli değildir kararı verilir.

başvuru dosyasını Komisyon üyelerine gönderir. Başvuru belgesi, Ek-3'e göre hazırlanmış ÇED başvuru belgesi, vekaletname ve imza siküleridir.

Şekil 4: ÇED Süreci Akım Şemaları (3. Aşama)

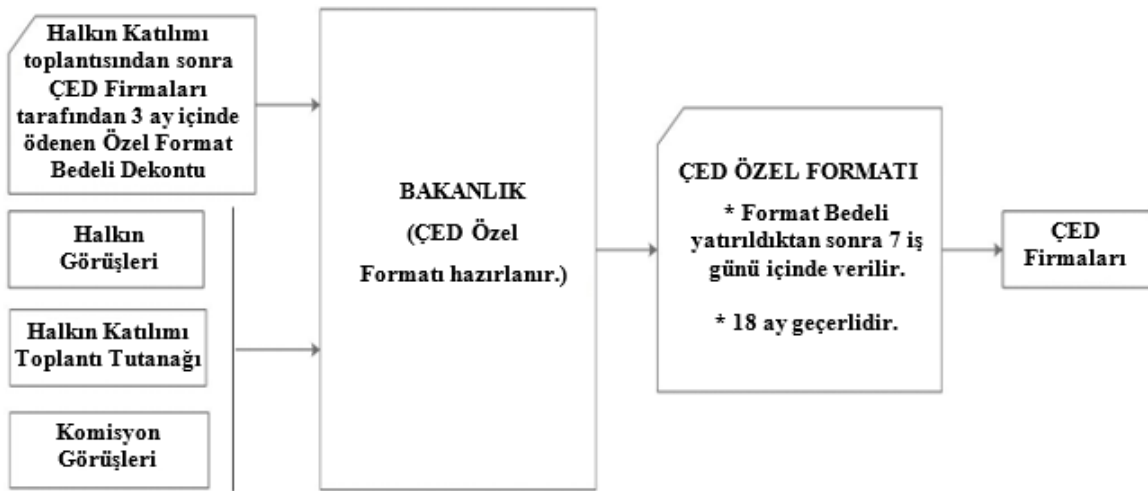
Şekil 5: ÇED Süreci Akım Şemaları (4. Aşama)

Halkı yatırım hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak üzere; ÇED firmaları ve proje sahibinin katılımı ile Bakanlıkça belirlenen tarihte, projeden en çok etkilenmesi beklenen ilgili halkın kolaylıkla ulaşabileceği, Valilikçe belirlenen merkezi bir yer ve saatte Halkın Katılımı Toplantısı düzenlenir. ÇED firmaları toplantı tarihini, saatini, yerini ve konusunu belirten bir ilanı; projenin gerçekleşeceği yörede

yayınlanan yerel süreli yayın ile yaygın süreli yayın olarak tanımlanan bir gazetede toplantı tarihinden en az 10 takvim günü öncesinden yayınlar. Toplantıda halkın proje hakkında bilgilendirilmesi, görüş, soru ve önerilerinin alınması sağlanır. Başkan, katılımcılardan görüşlerini yazılı olarak almak isteyebilir. Toplantı tutanağı bir sureti Valilikte kalmak üzere Bakanlığa gönderilir.

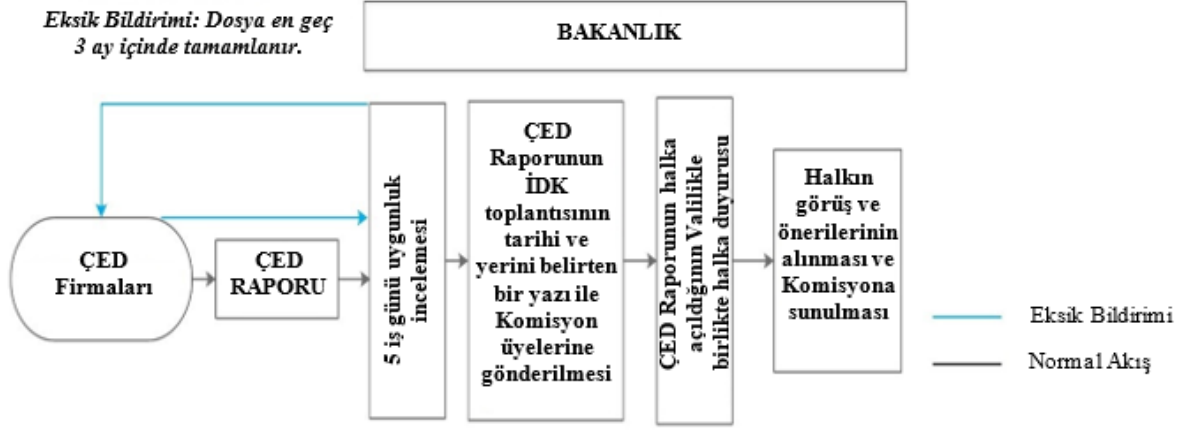
Şekil 6: ÇED Süreci Akım Şemaları (5. Aşama)

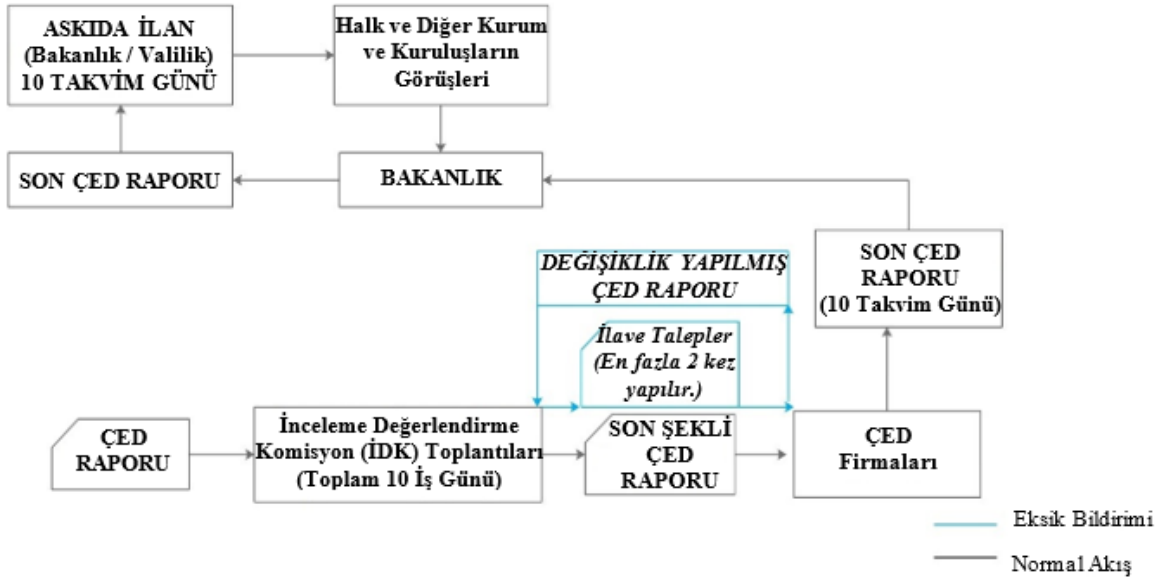
Beşinci aşama, kapsam ve özel formatı belirlemedir, Komisyon üyesi kurum/kuruluşların görüş ve önerileri ile halktan gelen görüş ve önerilerin doğrultusunda Bakanlıkça ÇED Raporu Özel Formatı hazırlanır ve ÇED firmalarına tebliğ edilir.

Altıncı aşama, ÇED raporu hazırlama ve uygunluk incelemesidir. ÇED firmaları tarafından hazırlanan ÇED raporu Bakanlığa sunulur. ÇED raporunun Özel Formatına uygunluğu ve belirtilen çalışma grubunda yer alması gereken meslek uzmanları tarafından hazırlanıp hazırlanmadığı hakkındaki inceleme Bakanlık tarafından 5 iş günü içinde sonuçlandırılır.

Şekil 7: ÇED Süreci Akım Şemaları (6. Aşama)

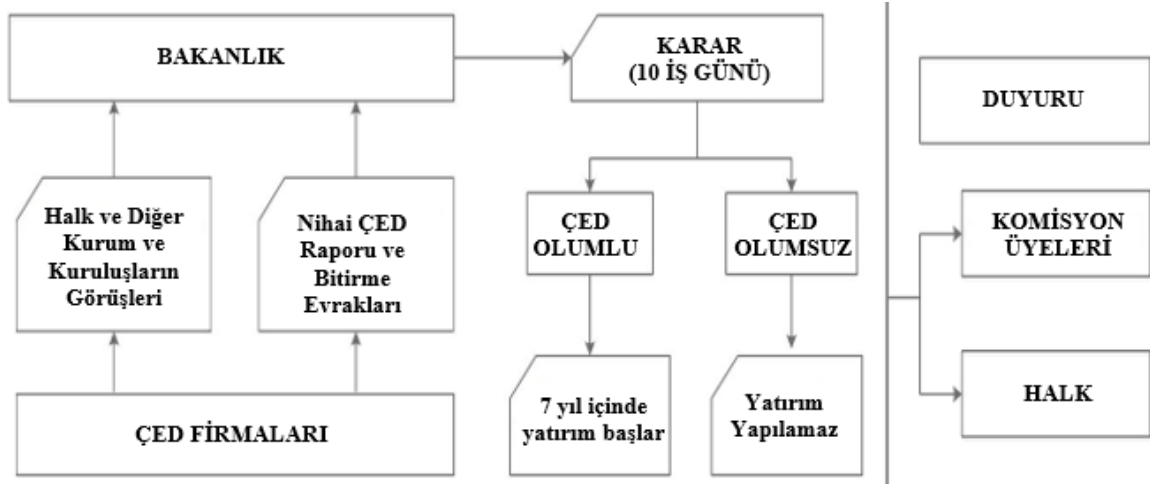
Şekil 8: ÇED Süreci Akım Şemaları (7. Aşama)

Yedinci aşama, ÇED inceleme ve değerlendirmedir. İlk olarak komisyon üyeleri temsil ettikleri merkezi ve yerel kurum/kuruluşları ilgilendiren konulardaki yetki, görev ve sorumlulukları çerçevesinde rapor hakkında görüş bildirirler. İkinci olarak ÇED raporunda önemli eksiklik ve yanlışlıkların görülmesi durumunda Komisyon, bunların giderilmesini ÇED firmaları veya ilgili kurumlardan ister. Süreç durdurulur. Üçüncü olarak, Komisyon tarafından incelenerek son şekli verilen ÇED raporu, halkın görüş ve önerilerini almak üzere Bakanlık ve/veya Valilik tarafından askıda ilan ve internet aracılığı ile 10 iş günü

görüşe açılır. Son olarak, Bakanlık, halk ve diğer kurum ve kuruluşlardan gelen görüşler doğrultusunda, rapor içerisindeki gerekli eksikliklerin tamamlanması, ek çalışma yapmasını ya da Komisyonu yeniden toplamasını Bakanlıktan talep eder.

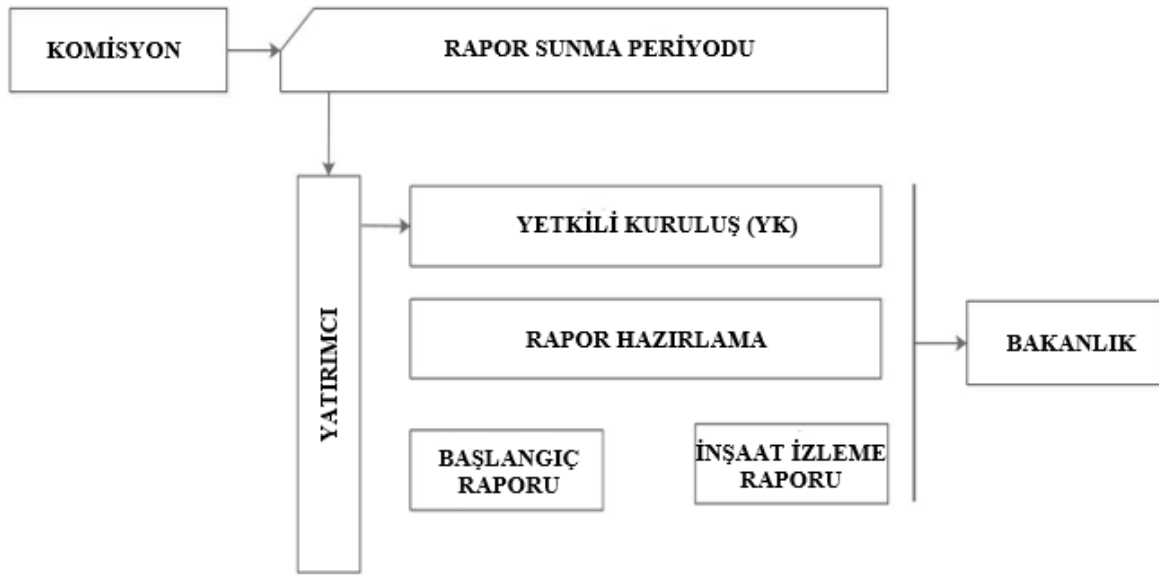
Şekil 9: ÇED Süreci Akım Şemaları (8. Aşama)

Sekizinci aşama, karar verme aşamasıdır. İlk olarak, Bakanlık halktan gelen görüşler doğrultusunda, rapor içeriğindeki gerekli eksikliklerin tamamlanması, ek çalışmalar yapılmasını ya da Komisyonun yeniden toplanmasını isteyebilir. Nihai ÇED raporu ve eklerinin proje sahibinin taahhüdü altında olduğunu belirten taahhüt yazısı ve noter onaylı imza sirküleri 5 iş günü içerisinde Bakanlığa sunulur. Kamu kurum/kuruluşlarından imza sirküleri istenmez. İkinci olarak, Bakanlık, Komisyon çalışmalarını ve halk ve diğer kurum ve kuruluşların görüşlerini dikkate alarak, proje için “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Olumsuz” kararını 10 iş günü içinde verir ve bu kararı komisyon üyelerine bildirir. Proje için verilen “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Olumsuz” kararı, Bakanlık ve Valilik tarafından askıda ilan ve internet aracılığı ile halka duyurulur. Son olarak, proje sahibi” ÇED Olumlu” ya da “ÇED Gereklidir” kararını aldıktan sonra, projede yapılacak bu yönetmeliğe tabi değişiklikleri Bakanlığa ya da Valiliğe bildirmekle yükümlüdür. Proje evrakları; nihai ÇED raporu ve eklerinin proje sahibi taahhüdü altında olduğunu belirten taahhüt yazısı ve noter onaylı imza sirküleridir.

Dokuzuncu ve son aşama, izleme ve kontrol aşamasıdır. Bakanlık “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Gerekli Değildir” kararı verilen projelerle ilgili olarak, nihai ÇED raporu veya “ÇED Gerekli Değil” kararına, esas PTD taahhüt edilen hususların yerine getirilip getirilmediğini izler ve kontrol eder.

Şekil 10: ÇED Süreci Akım Şemaları (9. Aşama)

3.2.2.3. ÇED Kriterleri ve Dayanakları

ÇED raporları hazırlanırken, bir takım sözleşme, yönetmelik ve kanunlardan faydalanılmaktadır. Yıllar içerisinde, kanunlar ve yönetmelikler içerisinde yapılan değişiklikler de ÇED raporu hazırlarken dikkate alınmaktadır. Çünkü HES projeleri aynı anda birden fazla kanun ve yönetmeliğin kapsamına girmektedir.

Tablo 7: ÇED Raporu Hazırlarken Yararlanılan Kanun ve Yönetmelikler

Kanunlar	Çevre Kanunu, İş Kanunu, Su Ürünleri Kanun, Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Milli Parklar Kanunu, Kültürel ve Doğal Varlıkların Korunması Kanunu, Sit Alanları Kanunu, Kıyı Kanunu, Orman Kanunu, Mera Kanunu, İmar Kanunu, Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin, Aşılattırılması Hakkında Kanun, Tarım Sigortaları Kanunu, Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Bayındırlık Hizmetleri Kanunu, Turizme Teşvik Kanunu Ulusal Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Kanunu TAEK Kanunu
-----------------	--

Tablo 7: (Devamı)

Yönetmelikler	Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, Su Kullanım Hakkı Anlaşması Yönetmeliği, Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği Endüstri Tesislerinden, Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği, Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği, Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği, Su Ürünleri Yönetmeliği, Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği, Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği, Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği, Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği, Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerin Kontrolü Yönetmeliği, Radyoaktif Madde Kullanımından Oluşan Atıklara İlişkin Yönetmelik, Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği, Toprak Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği, Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu Uygulama Yönetmeliği, Tarım Arazilerinin Korunması ve Kullanılmasına Dair Yönetmelik, Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği, Nesli Tükenmekte Olan Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretin Uygulanması Konusundaki Yönetmelikler, Av ve Yaban Hayvanlarının ve Yaşam Alanlarının Korunması, Zararlılarıyla Mücadele Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ile İlgili Yönetmelik, Otoyol Trafığı Yönetmeliği, İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik, İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği, Çevre Sağlığı Denetimi ve Denetçileri Hakkında Yönetmelik, Radyoaktif Madde Kullanımından Oluşan Atıklara İlişkin Yönetmelik, Radyasyon Güvenliği Yönetmeliği, Radyoaktif Maddelerin Güvenli Taşınması Yönetmeliği, Çevre Denetimi Yönetmeliği
----------------------	---

Kaynak: ÇOB, 2006: 12-13

Türkiye’de ister doğrudan ÇED raporunun hazırlanmasına yönelik olsun, ister içerik yönüyle ÇED raporları için önem taşıyın, ÇED raporlarının hazırlanmasında birçok yönetmelik ve kanunun olduğu söylenebilir. ÇED raporu hazırlanırken, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler de dikkate alınmaktadır. Bu sözleşmeler (ÇOB, 2006: 13):

- Bern Sözleşmesi: Sözleşmeye 1984 yılında üye/taf olan Türkiye sözleşmenin Ek 1’deki bitki türleri ve Ek 2’deki hayvan türlerini, onların doğal yaşam alanlarıyla birlikte korumak amacıyla gerekli kanuni ve yönetsel önlemleri almakla yükümlüdür.
- Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora-CITES), nesli tehlikedeki yaban hayatının uluslararası ticaretini kontrol edebilmek için, bu tür alışverişlerde hükümetlerin

iznini şart koşan, dünya çapında bir sistem geliştirmiştir. CITES aynı zaman STK'ların belli bir oranda Sekreteryaya yardım edebileceğini ve toplantılara katılabileceğini, devletler tarafından yapılabilen oy kullanma haricindeki her şeyi yapabileceklerini belirtmektedir (Özer, 2009: 298).

- Paris Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme: Sözleşme, "daimi bir temel üzerine ve modern bilimsel yöntemlere uygun olarak, istisnai değerdeki kültürel ve doğal mirasın kolektif korunmasına matuf etkin bir sistemi kuran yeni hükümler, bir sözleşme biçiminde kabulünün zorunlu olduğunu" belirtmektedir.
- Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Sözleşmesi Ramsar Sözleşmesi: Sözleşmenin ana amacı "sulak alanların ekonomik, kültürel, bilimsel ve rekreasyonel olarak büyük bir kaynak teşkil ettiği ve kaybedilmeleri halinde bir daha geri getirilmeyeceği" esasını vurgulamaktır.
- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Rio Konferansı): Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin amacı: "ilgili hükümleri uyarınca takip edilecek amaçları, biyolojik çeşitliliğin korunması; bu çeşitliliğin unsurlarının sürdürülebilir kullanımı; genetik kaynaklar ve teknoloji üzerinde sahip olunan bütün hakları dikkate almak kaydıyla, bu kaynaklara gereğince erişimin ve ilgili teknolojilerin gereğince transferin sağlanması ve uygun finansmanın tedariki de dâhil olmak üzere, genetik kaynakların kullanımından doğan yararların adil ve hakkaniyete uygun paylaşımıdır."

Türkiye'deki ÇED raporlarının hazırlanma aşamasında, ulusal ve uluslararası göstergeler çerçevesinde bir süreç yaşanması hedeflenmektedir. Bu bakımdan birçok değişkenin göz önüne alınmak istendiği söylenebilir.

3.2.2.4. Çevre Etki Değerlendirmesi ve Dışsallıkları

Dışsallık, çevre ile ilgili sorunların tarif edilmesi için kullanılan bir kavramdır (Ertan, 2004). ÇED'in önemli bir işlevi ise dışsallık olgusunun ölçülmesi, değerlendirilmesidir denebilir. Bir faaliyet sonucu meydana gelen etki, çevreyi olumlu

yönde etkiliyorsa pozitif bir dışsallıktan bahsedilmektedir. Aksine bir durum olarak, faaliyet sonucu çevreye zarar veriliyorsa bu durumda negatif bir dışsallığın varlığından bahsedebilir. Örneğin (Şahin, 2011b: 361) komşunun bahçesine dikmiş olduğu ağacın gölgesinin insana sağladığı fayda pozitif dışsallığa, bir fabrikanın bacasından çıkan dumanın solunulan havayı ve bahçedeki ürünleri etkilemesi ise negatif dışsallık olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabi ki burada ÇED raporlarının amacı, yapılacak faaliyet sonucu meydana gelebilecek negatif dışsallıkların tespitidir. Netice olarak ÇED raporlarının amacı negatif dışsallıkları önceden saptamak, en aza indirmek veya faaliyete başlamadan bu dışsallıklara son vermek şeklindedir.

3.2.2.5. Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Sorunlar

ÇED raporları, çevreye verilebilecek zararların önceden tespiti, önlenmesi ve en aza indirilmesi açısından önem taşımaktadır. ÇED raporları her ne kadar çevre açısından teoride önemli görülse de, uygulamada ve süreç içerisinde rapora atfedilen değeri her zaman göremediği söylenebilir. ÇED işinde uzmanlaşmış firmaların ayrı yerlerdeki projeler için neredeyse birbirinin aynı raporları hazırladıkları ve bunun bir formaliteden ibaret olarak kaldığı gözlemlenmiştir (Uluatam, 2011: 70,71). Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bazı illerinde şu ana kadar çeşitli aşamalarda devam eden bazı Nehir Tipi HES tesisleri ile bağlantılı ÇED süreçlerine ait örnekler incelendiğinde, bu tesislerin kurulması aşamasında istenen ÇED raporu sürecinin bilimsellikten uzak bir şekilde yürütüldüğü ve hazırlanan bu raporların ise gerekli titizlikten uzak bir şekilde incelenip karara bağlandığı yönünde kuvvetli bir kanı hâkimdir (Özalp ve diğerleri, 2010: 684). ÇED raporlarının 1993 yılında ilk olarak çıkarıldığı günden bu güne birçok kez değişikliğe uğramış ve durum bazı kafa karışıklıklarına neden olmuştur (Alıca, 2011: 100). HES yapılan yörelerde yaşayan insanlarca, bu kadar değişikliğin yapılması, sürecin yeterince şeffaf olmamasının da etkisiyle, işi kılıfına uydurma çabası olarak algılanmasına neden olabilmektedir.

ÇED raporları hazırlanırken çoğu zaman 25 mw'nin üzerindeki projelerde halkın görüşü ya da talepleri sorulmamakta ve halk pasif bırakılmakta, 25 mw'nin altındaki projelerde ise halka gidilmemektedir (Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 75). Bir yönetim ilkesi olarak katılımın sağlanabilmesi için mümkün olduğunca halkı sürece dâhil etmek gerekmektedir. Diğer taraftan Kurdoğlu'na (2010) göre, ÇED raporlarında, HES'lerden

elde edilecek enerjileri iletmek için kullanılacak nakil hatlarıyla ilgili çalışmalar ya hiç ya da yeteri kadar yer almamaktadır.

Su Kullanımı Antlaşması'nın (2003) 4. maddesinde aynen belirtilen "*şirket, dere yatağının su alma yeri mansabında doğal hayatın idamesini sağlayacak ve bu kesimde su haklarını karşılayacak miktardaki suyu yatağa bırakacaktır. Doğal hayat için dere yatağına bırakılacak suyun miktar ve zamanlaması, kurulacak hidroelektrik enerji üretim tesisleri ile ilgili şirket tarafından hazırlanarak Çevre ve Orman Bakanlığı'ndan¹⁶ onay alınacak olan ÇED, PTD'de belirlenecektir. (Ek cümle: 18/08/2009 - 27323 R.G. Yön/7.mad) Ancak, doğal hayatın devamı için mansaba bırakılacak su miktarı projeye esas alınan son on yıllık ortalama akımın en az %10 u olacaktır. ÇED sürecinde ekolojik ihtiyaçlar göz önüne alındığında bu miktarın yeterli olmayacağı belirlenmesi durumunda miktar artırılabilir. Belirlenen bu miktara mansaptaki diğer teessüs etmiş su hakları ayrıca ilave edilecek ve kesin proje çalışmaları belirlenen toplam bu miktar dikkate alınarak yapılacaktır. Nehirde son on yıllık ortalama akımın %10 undan daha az akım olması halinde suyun tamamı doğal hayatın devamı için mansaba bırakılacaktır"* şeklinde belirtilmiştir. Akarsu yatağına bırakılması gereken can suyu oranı, mevsimlere ve akarsulara göre farklılık göstermekle beraber, içerisindeki canlıların ihtiyaçlarına göre de farklılık göstermektedir (Karadeniz ve diğerleri, 2011: 108).

Akarsuların bulunduğu bölgelerin iklimleri çeşitlidir. Akarsuların taşıdığı su miktarları da farklıdır. Akarsuyun içerisinde bulunan habitatların da suya olan ihtiyaçları farklılık gösterebilir. Bu nedenle, antlaşmada belirtilen %10 oranı genel bir oran olarak kullanılmamalı, her bir akarsu ve ekosistem kendi içerisinde değerlendirilmelidir. Su ölçümlerinin sağlıklı olarak yapılabilmesi için, gereken süre 20 ile 25 yıl arası olarak hesaplanmaktadır (Hamsici, 2012: 41). Bir kaç yıllık ölçümlerin baz alınması, sudaki hayatın devamı açısından olumsuz sonuçlara sebebiyet verebilir. Kantarcı'ya göre (2010: 5), tarımsal sulama ihtiyaçları karşılandıktan sonra, deredeki canlıların yaşayabilmesi için gereken su yüksekliği 30 cm'dir. Bu bakımdan yalnızca %10'luk bir kıstasın oransal olarak kabul edilebilirliği sorgulanmakla beraber, tek bir ölçüt olarak kullanılması da doğru

¹⁶ Bakanlık, 2011 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı olarak ikiye ayrılmıştır. Bu tarihten sonra, ÇED raporlarıyla ilgili kararları Çevre ve Şehircilik Bakanlığı vermektedir

olmayabilir. Dolayısıyla, kullanılan Tennant yönteminde kullanılan oranların tekrar değerlendirilmesi gerekebilir.

HES yapım sürecinde, çoğu zaman alınması gereken ÇED raporu konusunda yaşanan sıkıntıları aşmak için İnşaat Mühendisleri Odası (İMO) Su çalışma Grubu tarafından yapılan incelemeler sonucu ortaya çıkan öneriler şöyledir (TMH, 2009: 62):

- Can suyu miktarının belirlenmesinde dere ve mansap koşulları incelenerek karar alınmalıdır. Çünkü doğal hayatın korunması buna bağlıdır. Şu ana kadar yapılan uygulamalarda, can suyunun tespiti için mevzuatta ve uygulamada herhangi bir standart mevcut değildir. Bununla ilgili acil bir mevzuata ihtiyaç vardır.
- HES projeleri genel havza planlamasına aykırı şekilde yapılmamalıdır. Bir yerdeki suyun bir başka yere aktarılması konusunda dikkatli olunmalıdır.
- Elektrik santrallerinin yöre halkına destek sağlaması gerekmektedir.
- ÇED raporları alanda araştırma yapılmadan masa başlarında hazırlanmaktadır. ÇED raporları dosyada bulunması gereken bir evrak değil, öncelikli önem verilmesi gereken bir aşama olmalıdır.
- Kurulu gücü 10 mw'ın (şimdi 25 mw) altındaki HES'ler için ÇED raporu istenmemektedir. Lisans dahi olsa tüm HES'lerden ÇED raporu istenmelidir. HES yapım süreci sürekli denetlenmelidir.
- Mevzuata göre planlama aşamasından sonra HES'ler denetlenmemektedir. HES'lerin ölü yatırıma dönüşmelerini engellemek için denetim artırılmalıdır.

ÇED Yönetmeliği'nin 6. maddesi gereğince, ilk önce ÇED süreci tamamlanması gerekirken, Su Kullanım Anlaşması yapılarak, EPDK tarafından elektrik üretim lisansı verilmesi tezat yaratmakta ve ÇED'in sürecin en sonuna, yatırımcının çeşitli gider ve masraflar yapmasından sonrasına bırakılması ÇED sürecinin formalite olarak kalmasına neden olmaktadır (Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 72). ÇED raporlarının incelenmesi ve denetimi çevrenin korunması adına “ÇED Olumlu ya da ÇED Gerekli Değildir” sınırlı kalmayarak, tüm HES süreci incelenmelidir (Semiz, 2014: 35). ÇED raporlarında, HES tanıtım dosyalarında, önleyici ve azaltıcı önerilere yer verilip, proje bittikten sonra, enerjinin nakledileceği hatla ilgili ÇED'e rastlanılmamaktadır (Uzun, 2011: 10). ÇED

raporu öncelik sonralık karışıklığı veya uygulamadaki sorunlardan ötürü, dosyaya eklenmesi gereken herhangi bir belge olarak kalabilmektedir. Enerji nakil hatlarının güzergâhının ve etkilerinin, ÇED raporları içerisinde yeterince göz önüne alınmadığı ifade edilmektedir. Hatlar boyunca, kesilmesi gereken ağaçlar ve bu ağaçların kesildiği arazinin engebeli olmasının getireceği erozyon ve toprak kayması gibi etkenler ve böcek istilaları da raporda yer edinmesi gereken durumlar olarak sayılabilir (Özalp ve diğerleri, 2010: 685).

ÇED raporu hazırlanırken, üzerinde durulması gereken ve göz önünde bulundurulması gereken anlaşmalardan biri Ramsar Sözleşmesi'dir. Ramsar Sözleşmesi (1971), özellikle sulak alanlar ve su kuşlarının durumunu düzenlemektedir. Ramsar Sözleşmesi'nin başlangıç bölümünde (UNESCO, 1971); "İnsan ve çevresinin karşılıklı bağımlılıklarını tanıyarak; sulak alanların temel ekolojik fonksiyonlarının, su rejimlerini düzenlemek ve karakteristik bitki ve hayvan topluluklarının, özellikle su kuşlarının yaşama ortamlarını desteklemek olduğunu göz önüne alarak; sulak alanların ekonomik, kültürel, bilimsel ve rekreasyonel olarak büyük bir kaynak teşkil ettiğine ve kaybedilmeleri halinde bir daha geri getirilemeyeceğine inanarak; sulak alanların giderek artan şekilde kaybına sebep olacak hareketleri şimdi ve gelecekte durdurmayı isteyerek; su kuşlarının mevsimsel göçleri sırasında sınırlar aşabildiğini ve bu yüzden uluslararası bir kaynak olduğunu tanıyarak; sulak alanların ve onlara bağlı bitki ve hayvan topluluklarının korunmasının, ileri görüşlü ulusal politikalarla, koordineli uluslararası faaliyetlerin birleştirilmesi yoluyla sağlanacağından emin olarak." ifadeleri yer almaktadır. Sözleşmeye taraf olan Türkiye, HES yapım sürecinde, azami dikkatle sözleşmenin gereklerini yerine getirmelidir.

3.2.2.6. ÇED Sürecinde İyi Yönetişim Açısından Katılım

Katılım; çevreyi korumanın ve geliştirmenin hukuksal bir dayanağı olarak, "kamu yararına" uygunluğu sağlamak adına önemli bir ilkedir (Turgut, 1996: 109). Aarhus Sözleşmesi'nde 4. Maddesinde belirtildiği üzere halk, "Bir ya da daha fazla sayıdaki gerçek veya tüzel kişi ve ulusal mevzuat ve uygulamalara göre bunların dernekleri, organizasyonları ya da gurupları anlamına gelmektedir". Dolayısıyla, halkın süreçlere katılımı dendiğinde, gerçek veya tüzel kişilerin ya da bunların oluşturmuş oldukları gurup ya da organizasyonların katılımı anlaşılmaktadır. Evers (1998: 43-46) "*Consumers*,

Citizens and Coproducers- A Pluralistic Perspective on Democracy in Social Services" adlı yazısında kamu hizmetlerinin sunumunda, vatandaşın rolünü ortaya koyan; temsili demokrasi, katılımcı demokrasi, tüketicilik ve ortak üreticilerin katılımı dört başlık altında dört farklı davranış kalıbı ortaya koymaktadır. Temsili demokrasiler, vatandaşların seçtikleri yerel veya merkezi yöneticileri oy ya da seçimler yoluyla denetmesi olarak uygulama bulmaktadır. Katılımcı demokrasinin ise köklerini tarihin derinliklerinden aldığı söylenebilir. Katılımcı demokrasilerde, vatandaşların kendileriyle ilgili meselelere daha etkin ve aktif katılımı sağlanabilir.

Katılım, tüketicilik daha çok pazar ekonomisi kurallarını çağrıştıran bir kavramdır. Ortak üreticilerin katılımı ise, daha demokratik ve sürecin işleyişinde vatandaşın da rolünün olabileceği bir olgu olarak karşımıza çıkabilmektedir. Burada ortak üretimi yalnızca meta olarak değil, fikir, bilgi veya strateji üretimi olarak da değerlendirebilir. Özellikle HES yapım sürecinde karşılaşılan bir takım sorunlar, bizi farklı tecrübe ve görüşlerin sürece katılması gerektiği yönünde çıkarıma götürebilir. Yönetişim sürecinde, STK, özel sektör ve devlet arasında açık ve demokratik diyalog kanalları görünür şekilde olmalıdır (Mercer, 2003: 745). İyi yönetim için katılımın tabanının oldukça geniş tutulması yönetimin demokratik olma niteliği açısından önemlidir (Gündoğan, 2013: 38). İyi yönetim açısından kilit önemde olabilecek katılım faaliyeti, yalnızca halkın/STK'ların masada olması anlamına gelmemekte; aynı zamanda, kararları da etkileyebilecek güce sahip oldukları bir durumu ifade etmektedir (Woods, 1999: 43-44). ÇED toplantılarında halkın ve/veya STK'ların katılımının göstermelik olarak bir uygulama olarak değerlendirilmesi ve yapılacak faaliyetin ana aşamalarından biri olarak görülmesi gerekmektedir (Sinclair ve Diduck, 2016: 1).

HKT'ler karar verme süreçlerine katılım olarak değerlendirilmenin ötesinde, çevresel ve toplumsal meselelerin çözümü için kaynak ve öneri havuzu niteliği de taşımaktadır (O'faircheallaigh, 2010: 22). HKT'lerde görüş alış veriş, çözüm önerileri ya da şikâyetlerin dinlenebileceği bir ortamın oluşturulması, ilk anda problemlerin çözümü ya da projelerin daha iyi olmasını sağlayacak nitelikte olmayabilir. Fakat bu amaca hizmet etmek adına, alt yapı oluşturabilir. Yönetişim kültürünün oluşmasına katkı sağlayabilir.

Katılım yalnızca halkın seçimlerde oy kullanma ile tanımlanıp sınırlı kalmamakta, halkın karar alma süreçlerine katılımını da içermektedir (Eren, 2005: 105). Yönetişim ilkelerinden katılımın sağlanması yani, devletin dümen tutabilmesi için, yönetim sürecindeki diğer aktörlerin güçlü olması gerekmektedir (Mercer, 2003: 744). Vatandaşın kamu hizmetlerinin sunulmasında olabildiğince etkin rol alması, yerine getirilecek hizmetin hem yerindelik kaidesine uygun olmasını hem de halk tarafından daha fazla sahip çıkılmasına sebep olabilir. Özellikle, kendini yaşadığı kent-çevre ile tanımlayan veya özdeşleştiren insan için, kendi yaşam standartlarını ve çevresini etkileyecek konularda onu işlevsiz kılmak, kamu hizmetlerinin ya da yatırımların yapım sürecinde sorunlara neden olabileceği gibi, sonrasında da yapılan hizmetlerin ya da yatırımların, halk tarafından ne kadar meşru olarak kabul göreceği sorusu-sorunuyla karşılaşılabilmesine neden olmaktadır. Çünkü insanlar yaşadığı çevreye veya kente aidiyet hissi duymakta ve buralarda yaşadıkları için, yaşadıkları çevre veya kentle ilgili yapılacak birçok işlem veya eylemde kendilerinin de görüş ve taleplerinin alınması gerektiğini bir hak olarak görebilmektedirler. İyi yönetim ve demokrasinin özünü oluşturan halkın kararlara katılımı ve halka olan saygıdır (Robert, 2008: 48). O nedenle, halkın yapılan hizmet ya da yatırımlar hakkında bilgilendirilmesi, görüş ve önerilerinin alınması yoluna gidilmelidir.

3.3. Halkın Katılımı Toplantısı

HES yapım sürecine, halkın katılımının önemi, farklı sorunlara, farklı beklenti ve amaçlardaki kişilerin, farklı çözüm yolları önerebileceği bir ortamın oluşabilmesine katkıda bulunabilir (Dore ve Lebel, 2010: 128). Özellikle çevreyi ilgilendiren konularda iletişimin açık olması, sorunların çözümü için anahtar değerindedir (Innes ve Booher, 2007: 437).

HKT ya da Halkı Bilgilendirme Toplantısı, ÇED sürecinde halkın yapılacak faaliyet hakkında bilgi edinmesini ve görüşlerini sunmasını ve taleplerini iletmesini sağlamaktadır. Bu amaçla; ÇED yönetmeliği 9. maddesi toplantının düzenlenmesi ve toplantının amacı ve şeklinin ortaya konulabilmesi adına, içeriğin ve sürecin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi vermektedir. HKT'nda amaç projeden etkilenecek halkın bilgilendirilmesi ve görüşlerin dinlenmesi ve dikkate alınmasıdır (Arzu Yıldırım, 2014: 89). Uluslararası Halk Katılımı Birliği, (International Association for Public Participation-

IAP) karar verme ve problemlerin çözümlenmesi sürecinde halkın katılımının önemli olduğuna ve bunun tek bir anlık durum değil sürecin tamamına yayılması gereken bir olgu olduğu yönünde ifadeler kullanmaktadır (Twyford ve Baldwin, 2006: 14).

25 Kasım 2014 Tarihli ÇED yönetmeliğin 9.1. fıkrasında, halkın katılımı hakkında bilgilendirilmesi, projeye ilişkin görüş ve önerilerinin alınması üzere; Bakanlıkça yeterli verilmiş kurum/kuruluşlarca ve proje sahibinin katılımı ve Bakanlıkça belirlenen tarihte, projeden en çok etkilenmesi beklenen ilgili halkın kolaylıkla ulaşabileceği, Valilikçe belirlenen merkezi bir yer ve saatte halkın katılımı toplantısı düzenlenir.

Yönetmeliğin 9. maddesi 1. fıkrası a bendinde, Bakanlıkça yeterli verilmiş kurum/kuruluşlar, toplantı saatini, yerini, tarihini ve konusunu belirten bir ilanı; projenin gerçekleştirileceği yörede yayınlanan yerel süreli yayın ile birlikte yaygın süreli olarak tanımlanan bir gazetede toplantı tarihinden en az on takvim günü önce yayınlanır, ibaresi yer almaktadır.

Yönetmeliğin 9. maddesi 1. fıkrası b bendinde, halkın katılımı toplantısı, Çevre ve Şehircilik İl Müdürünün veya görevlendireceği bir yetkilinin başkanlığında yapılır. Toplantıda; halkın proje hakkında bilgilendirilmesi, görüş, soru ve önerilerinin alınması sağlanır. Başkan, katılımcılardan görüşlerini yazılı olarak sunmalarını isteyebilir. Toplantı tutanağı bir sureti Valilikte kalmak üzere Bakanlığa gönderilir. Yönetmeliğin 9. maddesi 2. fıkrasında, Valilik, halkın katılımı toplantısı ile halkın görüş ve önerilerini bildirebileceği süreç ile ilgili zamanlama takvimini ve iletişim bilgilerini halka duyurur. Halkın görüş ve önerileri, zamanlama takvimi içerisinde halka sunulur. Yönetmeliğin 9. maddesi 3. fıkrasında, komisyon üyeleri, kapsam belirlemesi öncesinde proje uygulama yerini inceleyebilir, kendilerine iletilen tarihte halkın katılımı toplantılarına katılabilir. Yönetmeliğin 9. maddesi 4. fıkrasında, Bakanlıkça yeterlilik verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından halkı bilgilendirmek amacıyla broşür dağıtmak, anket seminer gibi çalışmalar halkın katılım toplantısı öncesinde yapılabilir veya internet sitesinden yayınlanabilir.

HKT'nin yapılmasındaki amaçlar (ÇOB, 2006: 28):

- Projeden etkilenmesi muhtemel halkın belirlenmesi ve halkın görüşlerinin çevresel etki değerlendirmesi çalışmasına yansıtılması için önerilen yöntemlerin bu bölümde ele alınması gerekmektedir.
- Görüşlerine başvurulması öngörülen diğer taraflara da bu bölümde yer verilmelidir. Bu taraflar (halk ve ilgili halk dâhil olmak üzere) proje ile ilgilenen kamu kurum kuruluşları ile STK'ları kapsayabilir.
- Bu konuda verebilecek diğer bilgi ve belgeler (bu bölüm projenin yeri ve türüne göre proje sahibi tarafından sunulabilecek diğer belge ve dokümanları içermektedir).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca HKT'ler için belirlenen amaç ve izlenecek yol şu şekilde belirlenmiştir; *HKT, kapsam ve özel format belirlenmesinden önce halkı proje hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak üzere yapılan toplantıdır. Toplantının yeri, tarihi ve saati en az 10 gün öncesinden, yerel ve ulusal yayım yapan gazetelerde ilan edilir. Toplantı Çevre ve Şehircilik İl Müdürünün veya görevlendireceği bir yetkilinin başkanlığında yapılır. Toplantı tutanağı, bir sureti Valilikte kalmak üzere Bakanlığa gönderilir. Komisyon üyeleri kendilerine iletilen tarihe göre halkın katılımı toplantısına katılabilirler. Halkın katılımı toplantısı çalışmalarını ilgili sekreteryaya hizmeti, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından yürütülür.*

Yenilenebilir enerji santrallerinin kurulumu sırasında, çevreye ve o yörede yaşayan insanlara yönelik maddi ya da manevi zararlar oluşabilmektedir. Bu olumsuzlukların bir bölümüne, süreci idare edenlerle, süreçten etkilenenler arasındaki iletişimsizlik neden olabilmektedir HES'lerin kurulum sürecinde, halkın katılımı kanalıyla, sürecin daha güvenilir hale getirilmesi sağlanabilir (Aitken, 2010b: 6066). HKT'lerde STK'ların önemli işlevleri vardır. Hem örgütlü bir topluluk olma özelliğini taşımakta hem de karar alma süreçlerinde etkin olabilmektedirler. Aynı zamanda, siyasal alana baskı yapma, topluma hak arama ve demokrasiyi yerleştirme gibi nitelikleri de mevcuttur (Özer, 2008: 93). HKT'ler HES inşasında, yaşanan veya yaşanabilecek sıkıntıların aşılması konusunda, etkin bir yönetim aracı olarak görülebilir. HKT'lerin hem genel olarak yenilenebilir enerji santrallerinin kurulması hem de özellikle HES projelerinin yapılmasındaki amaçları şu şekilde sıralanabilir (Doyle, 2008: 7):

- Bir mesele ya da karar aşamasına gelmiş durumun-faaliyetin toplum içindeki farkındalığını yükseltilebilir.
- Yanlış anlaşılmaya neden olabilecek bir karar öncesinde, karışık konular hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamak ve bu konuları açığa kavuşturulabilir.
- Belirli bir konuda hükümetin harekete geçtiğinin kanıtı ve göstergesi niteliğindedir. Devletin sürece ve süreçten etkilenenleri dikkate aldığını gösterebilir
- Halkın katılımı sayesinde, doğrudan yapılacak faaliyetlerle bilgi edinmeleri sağlanabilir.
- HKT'ler, halkın farklı kesimleri tarafından, onların tercihlerinin ve isteklerinin saptanması ve bu doğrultuda bir dizi seçenek belirlemeye yarar.
- Devlet ve özel sektör temsilcileri ile halk ve STK'lar arasında iletişim olanağı oluşturarak, birbirlerini daha iyi anlamaları, birbirlerinin düşüncelerine ve çıkarlarına-tercihlerine saygı duymaları sağlanabilir.
- Ortak çalışmaya dayalı karar alma ve uygulama amaçlı birliktelik sağlanabilir.
- Halkın karar alma süreçlerine katılmasına izin verilmiş olunur.

Katılımın, toplumun değişim kabul edilmesi ve yenilikle uyumu konusunda önemli bir araç olabileceği vurgulanmıştır (Sagie ve diğerleri, 1990: 459). Halkın karar alma süreçlerine katılımı, iyi yönetim ilkeleriyle desteklenerek ve HKT'ler vasıtasıyla sağlanabilir. Çünkü katılım; bireylerin çevresel yönetim süreçlerinde rol oynamalarını sağlayan, kararlara etkide bulunarak, kendi yaşamlarını şekillendirecek bir süreci yönetmeleri anlamına gelmektedir (Turgut, 1996: 109). Dolayısıyla, ÇED süreci içerisinde yönetim faaliyeti de bu şekilde gerçekleştirilebilir. Çünkü HES'lerde, HKT'ler vasıtasıyla yürütülebilecek katılım mekanizması, planlı değişim için önemli bir safha olabilir (Göregenli, 2010: 203).

Devlet ve STK arasındaki ilişkiler komisyonlara katılım ve resmi yazışmalar şeklinde olabildiği gibi, protesto ve eylemler şeklinde de görülebilmektedir (Kadribeyoğlu, 2010). HES yapım sürecinde STK'ların süreçte oynamış oldukları rol ve kararları etkileyebilme faaliyetleri üç farklı şekilde karşımıza çıkabilmektedir. İlkinde, HKT'lere katılarak istemlerini dile getirebilme şeklinde olmaktadır. Devamında yasal yollara

başvurarak, hak arama yoluna gidilebilmektedir. İkincisinde, HES'ler direkt olarak protesto edilmekte ve eylemler yapmaktadırlar. Üçüncüsü ise, STK'lar hem protesto ve eylemlerde bulunmakta hem de yasal süreci işleterek dava açmaktadırlar. STK'lar, sayılan üç davranış şeklini aynı projede ve aynı zamanda da sergileyebilmektedirler.

3.3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Halkın Katılımı Toplantıları

Günümüzde yaygın olarak kullanılmakta olan sürdürülebilir kalkınma kavramı, çevreye karşı büyüme anlayışından, çevreyle uyumlu politikalara geçişi ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesini odak alan bir süreci ifade etmektedir (Bal ve diğerleri, 2015: 184). Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için özel sektörün, halkın ve devletin, sürdürülebilirlik bakış açısını ayrı ayrı benimsemeleri ve birlikte hareket etmeleri gerekmektedir (Dedeurwaerdere, 2005: 8-11). BM Barajlar ve Kalkınma Projesi'nde, halkın kabulünün, sürdürülebilir ve adil su ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanılması noktasında önemli bir durum arz ettiği üzerinde durulmaktadır (Twyford ve Baldwin, 2006: 19). Bu nedenle, karar alma mekanizmaları içerisinde, halkın katılımının önemli olduğu ifade edilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımında sistem, kaynakların istismarını engellemek ve sürdürülebilir kullanım için, yerel halkın kaynakların korunmasında güçlü bir aktör olarak yer alabileceği şekilde düzenlenmelidir (Harris, 2000: 22). Yerel halk ve STK yenilenebilir enerji kaynaklarının tahrip edilmemesi konusunda önemli roller üstlenebilir. Fosil olmayan yani yenilenebilir enerjinin kullanıldığı bir sistem, önemli derecede yerel bir karaktere sahip olabilecek, yerel ihtiyaçlara uyum sağlanmasında ve fırsatların değerlendirilmesinde etkili olabilecektir (Harris, 2000: 21). Farklı kesimler tarafından oluşturulan yönetim, karşılıklı olarak çalışmayla beraber, çevreye duyarlı bir sürdürülebilirlik sağlayabilir (Oliveria, 2013: 140).

Ekonomik kalkınma çoğu zaman hükümetlerce ilk sıraya konmaktadır. Bunda halkın önceliklerinin de etkili olduğu söylenebilir. Meclislerdeki en önemli tartışmalardan birinin bütçe görüşmelerinde yaşanması ve ekonominin gidişatı gibi konular ekonomiye verilen önemi göstermektedir (Kapucu ve Gündoğan, 2013: 272-273). Bu göstergeye rağmen, insanların beklentileri yalnızca ekonomik değerler üzerine inşa edilmemiştir. İnsanlar kendileriyle ilgili konularda görüşlerini dile getirebilecekleri bir sisteme sahip olmayı da isteyebilmektedirler. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve yönetim faaliyeti

olarak işlev görmesi gereken HKT'nin işlevi bu noktada önemlidir Su kaynakları; yenilenebilir bir enerji kaynağı olmakla beraber aynı zamanda, insanların içerisinde yaşadığı çevrenin önemli bir parçasıdır. Yerel halk ya da STK'lar su kaynaklarının aşırı ya da bilinçsizce kullanılmasını engelleyebilirler. HES projeleri gibi çevresel etkileri olabilen projelerde, HKT vasıtasıyla ve önerileri alınarak, yenilenebilir enerji kaynağı olan suyun sürdürülebilirliği sağlanabilir. Yerel halkın ve STK'ların sürece aktif dâhil edilerek, sanki birer fahri müfettiş gibi görev yapmaları sağlanarak, hem doğal kaynakların çevresel anlamda sürdürülebilirliği hem de yenilenebilir bir enerji kaynağı olan suyun ekonomik olarak sürdürülebilirliği sağlanabilir. Bu anlamda HKT, halkın süreçte daha etkin rol oynayarak, kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlayabilecek ve onların süreç içerisinde kendilerine önemli bir yer bulmalarını sağlayabilecektir.

Çevre Kanunu'nun (1983) birinci maddesinde; "Bu Kanunun amacı, bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi; kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması; su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak, bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak önlemleri, ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak belirli hukuki ve teknik esaslara göre düzenlemektir." şeklinde hükmü mevcuttur. Kanunda, insan için çevrenin, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir varlık olarak ele alındığı anlaşılabilir. Çevre Kanunu (Değişik, 26.4.2016), "Bu kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır" demektir. Değişen kanun maddesinde, çevreye ekolojik bir bakış açısı getirilmiş, çevreden sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda faydalanmak gerekmekte, şeklinde bir sonuca doğru gidilmiştir. HKT bu hedefler doğrultusunda, halkın çevre ve kalkınma açısından sürdürülebilirlik hedeflerine tehdit oluşturabilecek uygulamaların önüne geçebilmesi konusunda yardımcı olabilir. STK'lar ve yerel halk, yapılacak bir faaliyetin, diğer aktörlerce görülen, ekonomik, stratejik vb. yönlerinden farklı olarak çevresel boyutuna odaklanabilirler. İyi yönetim sayesinde, sürdürülebilirliğin çevresel boyutunun da dikkate alındığı genel bir sürdürülebilir kalkınma yakalanabilir.

3.3.2. Halkın Katılımı Toplantılarının Uygulamadaki Sorunları

HKT, yönetim açısından son derece önemli olan devlet - özel sektör - STK sacayağının, iletişim açısından uygulamadaki eylemidir. Aynı zamanda HKT, AB'nin son yıllarda yerel halka daha yakın olma ve kararlara onların katılımının da sağlanması açısından işlevsel bir öneme haizdir. Nitekim günümüz demokrasi anlayışını ve devletten beklentileri göz önüne aldığımızda, HKT meşruluk aracı olarak da düşünülebilir. Fakat kararlara katılım konusu ve insanların alınacak kararlar üzerinde ne derece etkili olacağı ve mutabakatın ne derece sağlanabileceği sorunları. HKT'lerin işlevselliğini ortaya koyabilir. Farklı amaçları, farklı çıkarları ve farklı dünya görüşleri olan insanların bir araya gelerek, belli bir konu üzerinde mutabakata varmaları oldukça güç görünmektedir.

HES yapım sürecinde yaşanan sorunlarından bir tanesini de HKT oluşturmaktadır. Devletlerin sözleşme yaparak yaptırmış olduğu işlerde, maliyet düşüşü, rekabet ve kalite artmasına rağmen, özellikle halkın bilgi alma ve katılımı ile ilgili konularda sorunlarla karşılaşabilmektedir (Brown ve Potoski, 2003: 153). HKT'ler bu sorunun çözümü için ÇED sürecinde yararlanılabilecek bir aşama olarak işlevsel olması gerekmektedir. Fakat halk nezdinde yürütülen bu çalışmaların yüzeysel kaldığı, hatta halkta daha fazla memnuniyetsizliğe neden olduğu yönünde bir eğilimin olduğu dile getirilmektedir (Uluatam, 2011: 72). HKT uygulamalarında görülen, bu sürecin bilgilendirme aşamasında kalmasıdır (Arzu Yıldırım, 2014: 89). Uluslararası Halk Katılımı Birliği (IAP-International Association for Public Participation) tarafından yapılan “Karar ver-ilan et ve savun” (DAD-Decide-Announce-Defend) tanımlaması bu duruma örnekler nitelikte olmaktadır (Twyford ve Baldwin, 2006: 17).

HKT 25 mw'ın altındaki projeler için yapılmamaktadır. 25 mw'ın üzerindeki HES projeleri içinse, proje devam ederken HKT yapılmakta, bu toplantılar proje sahipleri tarafından halka bilgi vermekten öteye geçmemektedir (Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 75). BM Çevre Programı dâhilinde yapılan Barajlar ve Kalkınma Programı'nın verilerine göre, HES projelerinde ortaya çıkan hem sorunlardan biri hem de birçok soruna neden olan en dikkat çeken etken halkın karar alma süreçlerine katılımının oldukça sınırlı olması şeklinde değerlendirilmektedir (Twyford ve Baldwin, 2006: 41). HKT'lerin ÇED sürecinin başından itibaren süreçte yer alması gerekmektedir (O'faircheallaigh, 2010: 23).

HKT’lerde iyi yönetim süreç ve ilkelerinin uygulanamaması toplumsal anlamda sorunlara neden olabilir. Örneğin; toplumsal anlamda önemli bir sorun olarak, yüzyıllardır, bu tesislerin yapılacağı akarsu havzalarındaki su kaynaklarına bağlı bir yaşam tarzı ve kültürü oluşturan ve bu kaynakların doğal kullanıcıları olan yöre halkının görüşlerinin alınmaksızın bu projelerin hazırlanması ve inşaatlarına başlanması gösterilebilir (Özalp ve diğerleri, 2010: 685). HKT göstermelik bir durum arz ettiği düşünülmekte, dolayısıyla, ÇED raporunun hazırlanması sürecinde yapılması gereken bir formalite şekline dönüşebilmektedir.

3.4. Bazı Ülkelerde ÇED ve HKT Süreçlerinde Dikkat Edilen Hususlar

İyi yönetim ilkeleri küreselleşme sürecinin etkisiyle, dünyanın birçok yerinde eksikliklerine rağmen uygulama alanı bulmaktadır. HES ve yenilenebilir enerji projeleri, her ne kadar çevreci, sürdürülebilir ve ekonomik olsalar da kimi zaman bu santrallerin inşasındaki süreçler vatandaşları rahatsız etmektedir. ÇED raporları ve halkın karar alma süreçlerine katılımında bu sorunlara rastlanabilmektedir.

HES projelerinin tamamlanması ve kısa sürede bitirilmesi için, halkın ve STK’ların projeleri kabullenmesi son derece önemlidir (Wang ve diğerleri, 2009: 2269). Genel olarak dünyanın gelişmiş ülkelerinde, 1990’lı yıllarda, yenilenebilir enerji kullanımına yönelik faaliyetlerinde, toplumun temiz enerji fikrine olumlu yaklaşmasından dolayı toplumsal kabulün teminine yönelik bir arayış olmamıştır (Wüstenhagen ve diğerleri, 2007: 2683). Daha sonra, sürecin ortaya çıkarmış olduğu dışsallıklar, toplumsal kabulün sağlanması yönünde adımlar atılmasını gerektirmiştir. Yenilenebilir enerji hedefiyle yola çıkarken, iklim değişikliğiyle mücadele kadar halkın kabulünün, projelere desteğinin de alınması dikkate alınmalıdır (Hall ve diğerleri, 2013: 201). Yenilenebilir enerji projesi yapanların, çoğunlukla seçmiş oldukları “iki yönlü” diyalog yerine “tek yönlü” hitabı kullanmaları, sadece halkı bilgilendirmeyi amaçlar ve toplumla arasında güçlü güven duygusu oluşturmaya katkı sağlayamaz (Aitken, 2010a: 1839). Demokratik sistemlerin devamlılığı beylerin/toplumun, isteklerinin dikkate alındığının bilincine vardıkları koşullar içinde olabilmektedir (Toprak, 1989: 91).

Brezilya’da HES’lerin yapımı, Türkiye’de olduğu gibi, ilk başlarda halkın bir kısmı tarafından tepkilerle karşılaşmıştır. 1986 yılında, çevreye etki edebilecek yapı ve yatırımların çevreye olabilecek etkilerini tespit etmek için Brezilya Çevre Konseyi kurulmuştur. HES’lerle ilgili faaliyetlerde söz sahibi olabilmek için, kısa adı MAB olan Baraj İnşaatlarından Etkilenen İnsanlar Ulusal Hareketi (Movimento dos Atingidos por Barragens) adına Salto Caxias bölgesinde, çevresel hakları savunan bir STK’ya rastlanılmaktadır (Dos Santos, 2004: 4). Brezilyada, bilgi paylaşımı ve uzlaşmaya önem verilirken, yüksek seviyede yerel katılımdan faydalanılarak, halkın bilgi ve deneyimlerinden karar alma süreçlerinde faydalanılmaktadır (Twyford ve Baldwin, 2006: 5). Yine Dos Santos’un ifadelerine (2004: 8-10) göre, kamulaştırma yapılacak bölgelerde yaşayan halkın tarım yapabileceği araziler, HES yapılacak bölgeye okul ve sağlık ocağı, su ihtiyacını karşılamaya yönelik depolar gibi hizmetler sunulacaktır. Meksika’nın Jalisco ve Nayarit Eyaletlerinde, HES projelerine karşı bölge halkından tepki gelmesi üzerine, sorunun kaynağı ve çözümü üzerine araştırma yapmak üzere, Guadalajara Üniversitesi’nden farklı alanlarda uzman kişilerce bir grup hazırlanmıştır (Chavez ve Bernal, 2008: 163). Yapılan çalışma sonucunda; ÇED süreçlerine halkın katılımı için gerekli koşulların sağlanması, yapılacak faaliyetlerle ilgili halkın bilgilendirilmesi gerekliliği ve diğer iyi yönetim ilkeleri vurgulanmıştır (Chavez ve Bernal, 2008: 164-165). ABD’de ÇED raporunu hazırlayan uzmanlar, bizzat çevrecilerle ve özellikle projeden etkilenmesi muhtemel yerel halkla temasa geçtikten ve onların fikirlerini aldıktan sonra raporlarını tamamlamaktadırlar (Turgut, 1996: 120). ABD’deki bazı eyaletlerde, projeler her açıdan usulüne uygun hazırlansa dahi, o bölgede yaşayan vatandaşlara rahatsızlık vereceği düşüncesinden yola çıkılarak yöre sakinlerine “ev sahibi ücreti” (Host Fee) ödemektedirler (Cossu, 2009: 2616).

HES’lerin dünya ülkelerindeki sayıları dikkate alındığında Norveç, yaklaşık 4000 adet nehir tipi HES’le en ön sıralarda yer almaktadır (Gonzalez ve diğerleri, 2011: 13). Norveç’te HES’lerin kurulmasıyla ilgili olarak, kamu yararını bozmamayı ve yapılacak faaliyetin nehir sistemine zarar vermemesi gerektiğini içeren, Su kaynakları Kanunu bulunmaktadır (Gonzalez ve diğerleri, 2011: 42). Karar verme süreçlerinde, doğanın ve yaşam alanlarının korunması esas alınarak, özel sektör, devlet ve kâr amacı gütmeyen STK’ların (Non-Profit STK) yer aldığı bir yapı mevcuttur (Lindhjem ve diğerleri, 2015: 117). Ayrıca HES yapım süreçlerinde, Norveç’te Çok Kriterli Karar Analizi (Multi-Criteria

Decision Analysis–MCDA) uygulanarak, projelerin ekonomik getirilerinin hesaplanmasının yanında, toplumsal ve çevresel etkilerinin de hesaplanabileceği bir çalışma yürütülmektedir (Lindhjem ve diğerleri, 2015: 119-120).

Kuzey Ege’de bulunan Sakız Adası’nda, yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanma hususunda kararlar alınmasında, yerel ve merkezi yönetim, özel sektör temsilcileri ve STK’lar rol oynamaktadır (Haralambopoulos ve Polatidis, 2003: 963). Yenilenebilir enerji yatırımlarının yapıp yapılmaması adına üçü sayısal veriler içeren beş ana ölçüt belirlenmiştir (Haralambopoulos ve Polatidis, 2003: 964-965): Yıllık enerji tasarrufu, yatırımların geri dönüşü ve ne kadar istihdam yaratacağı sayısal olarak hesaplanmakta, çevresel riskler ve girişimci riskleri ise diğer iki ölçüt olarak ele alınmaktadır. Danimarka’da yenilenebilir enerji projelerinin hayata geçirilmesi konusunda, güçlü STK’ların olduğu gözlenmekte ve kültürel, sosyal ve politik dinamiklere önem verilen bir süreç işletildiği görülmektedir (Mendonça ve diğerleri, 2009: 384).

İsveç yenilenebilir enerji kullanımı konusunda Not In My Backyard (NIMBY) “Arka Bahçemde Dahi Değil” sendromunun ortaya çıkmasının önlenmesine önem vermekte, projelerin planlanması ve başlatılacağı yerler konusunda halkın kararlara katılımını desteklemektedir (Söderholm ve diğerleri, 2007: 384). Khan (2003: 577) İsveç’te yapmış olduğu bir araştırmada, yenilenebilir enerji üreten tesislerin kurulumu sırasında sorun yaşanmasına neden olan etkenlerden birinin de, karar alma süreçlerine vatandaş katılımının az ve eksik olmasından kaynaklı olduğu sonucuna varmıştır. Yine bu araştırma, vatandaşların kararlara katılımının yenilenebilir enerji santrallerinin halk tarafından kabullenmesini kolaylaştırdığını göstermektedir.

İspanya yenilenebilir enerji santrallerinin kurulumu aşamasında, ÇED ve HKT süreçlerinde kullanılmak üzere “Çok Kriterli Optimizasyon ve Uzlaşık Çözüm” (VIše Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje -VIKOR) adı verilen bir yöntem geliştirmiştir. VIKOR, santralin ekonomik getirilerinin ve sosyal etkilerinin analizini yaparak, karşılaşılabilecek sorunlara “İdeal Çözüme Yakınlık” (Closeness to Ideal Solution) ilkesiyle yaklaşılması anlamına gelerek, hem bireysel hem de kamusal yararı gözetilen bir süreci ifade etmektedir (Cristobal, 2011: 498-502). VIKOR yöntemi de, MCDM içerisinde bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Kanada, HES projelerini hayata geçirirken toplumun her kesiminin katılımını sağlayabilmek adına, geniş katılımlı karar alma süreçlerini işletmiştir (Walker, 1995: 51). Kanada'da halkın kararlara katılımı ve HKT gibi uygulamalarının araştırıldığı bir çalışmada, aşağıdaki durumlar gözlemlenmiştir (Doyle: 2008: 11):

- Kanada halkı karar verme süreçlerine katılım konusunda oldukça isteklidir.
- Sonuç karşısında hayal kırıklığına uğramadığı sürece, Kanadalılar karar alma süreçlerine katılmaktan memnuniyet duymaktadırlar.
- Başarılı halk katılımı süreci, iyi hazırlanmış ve tanımlanmış prensiplerin ışığında sağlanabilmektedir.
- Halkın kararlara katılımı kararların ve sürecin uygulanmasını daha güçlü yapmaktadır.
- Halkın karar alma süreçlerine katılımı, iyi yönetişimin bir aracı olarak kabul edilmektedir.

İngiltere'de, halkın karar alma süreçlerinde hem halkın katılımını sağlama hem de sürecin yöntemi olarak; Coğrafi Bilgi Sistemi (Geographical Information Systems-GIS) ve MCDA iki farklı yol takip edilmektedir. MCDA, ÇED süreci içerisinde, halkın, özel sektör temsilcilerinin, devlet yetkililerinin ve yerel birliklerin katılımıyla oluşan daha teknik bir süreci ifade ederken, GIS çevresel meselelerde, halkın değerleri, çekinceleri ve tercihlerini dikkate alan bir yöntemdir (Higgs ve diğerleri, 2008: 596). MCDA, yenilenebilir enerji üretim santrallerinin yapımından önce, çevresel, teknik, ekonomik ve siyasi kriterlerin göz önüne alınacağı bir süreci ifade etmektedir (Terrades ve diğerleri, 2009: 2024). İngiltere'de bu iki yöntemin kullanılması, yenilenebilir enerji kaynakları projelerinin halk tarafından kabulünün sağlanması olasılığını artırdığı söylenmektedir (Carver ve Peckham, 1999: 371). İngiltere, yenilenebilir enerji projelerinin yapımı öncesinde, hem ÇED uygulamaları yaparak hem de yereldeki talepleri dikkate alarak bilgi havuzu oluşturmaktadır.

Yeni Zelanda yenilenebilir enerji kullanımının hayata geçirilmesi aşamasında halkın karar alma süreçlerine katılımını önem vermektedir. Yeni Zelanda'da, halkın karar alma süreçlerine katılımı, devlet toplum arasındaki güvenin ve karşılıklı saygının bir aracı

olarak algılandığı söylenebilir (Twyford ve Baldwin, 2006: 38). İyi yönetim ilkelerinin uygulanması ve yönetim sürecinin başarısında bu iki kavram anahtar role sahiptirler. Dolayısıyla, halk, özel sektör ve devlet arasında yönetim sürecinin işletilebilmesi, halkın karar alma süreçlerine katılabilmesiyle sağlanabilir.

Çin birçok konuda dünyanın en iyilerinden biri olmaya çalışırken, diğer taraftan çevre sorunlarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çin’de her yıl çevre kirliliği ile ilgili olumsuz haberler yayınlanmaktadır. Çevresel olumsuzluklarla başa çıkabilmek adına; Çin 2007 yılında, çevreyi ilgilendiren konularda halkın katılımının sağlanması ve çevrenin daha iyi korunabilmesi için süreci yönetecek Çevre Koruma Bakanlığı’nı yetkili kılmıştır (Li ve diğerleri, 2012: 65). Çevre Koruma Bakanlığı projelerle ilgili olarak teknik ve çevresel değerlendirmeler yapabileceği gibi Çin’de Üç Paralel Nehir olarak bilinen alana yapılması planlanan HES projeleri, yerel halk ve STK’ların, çevre sorunlarına neden olabileceği yönündeki karşı çıkmalarından dolayı durdurulmuş ve kalkınma planları dâhilinde yürütmesi ertelenmiştir (Li ve diğerleri, 2012: 66). STK’lar ve halk, NIMBY sendromuna neden olmadan, çevreyi ilgilendiren konularda halkın da söz sahibi olması gerektiğini savunmaktadırlar (Johnson: 2010: 480). Çin’de çevreyle ilgili hususlarda halkın katılımı politik bir prensip olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de olduğu gibi bir ÇED raporu hazırlanmaktadır. Bu süreçte uzmanlar, hükümet temsilcileri, özel sektör temsilcileri ve başlangıçtan itibaren halk var olmaktadır.

Çin’de halkın kararlara katılımı üç farklı aşama izlemektedir. Birinci aşamada, projeye ilgili kararlar alınır, projenin çevre yasalarına uygunluğu denetlenir ve uzmanların, devlet ve özel sektör yetkililerinin ve halkın katılımının sağlandığı bir platformda sunum yapılır (Li ve diğerleri, 2012: 66). Halk bu platformda, kendi görüşünü ve beklentilerini sunar. İkinci aşamada, projeden memnun olmayan halk mahkemeye başvurur ya da süreçte kendilerini temsil etmeleri için seçtikleri Chinese People’s Congress (Çin Halk Kongresi) üyelerine hükümete önermeleri için çevre dostu şartlar hazırlatırlar, bundan da sonuç alamazlar ise sosyal medya araçlarını kullanma ve protesto gösterileri yapma yoluna giderler (Yang ve Calhoun, 2007: 78).

Diğer bir aşamada, projeden memnun olmayan halk hem devlet hem de projeyi yapan firmalar hakkında dava açmakta, sosyal medyada örgütlenerek tepkilerini ortaya

koymaktadırlar (Li, 2006: 1019). Genel olarak özetlemek gerekirse; Çin’de çevreyi etkileyebilecek projelerde, halkın katılımının hem formal (biçimsel) hem de informal (biçimsel olmayan) şekilde varlığından söz edilebilir. Biçimsel olarak kararları etkileme, temsilciler ve Çin’deki CED süreci içerisinde devlet, uzmanlar ve firmaların temsilcilerinin bulunduğu bir ortamda, karşılıklı iletişim şeklinde gerçekleşmektedir. Alınan kararlarda halk ve STK’ların yaptırım gücünün pek fazla olmadığını, bundan dolayı alınan kararları etkilemede biçimsel olmayan yollara başvurulduğu söylenebilir. Protestolar, sosyal medyada örgütlenme ve mahkemeye başvuru araçlarını kullanarak alınan kararlar üzerinde etkili olunmaya çalışılmıştır. Çin’de çevreyi ilgilendiren meselelere halkın katılımı yönetim açısından anahtar bir öneme sahip olmasına rağmen, sürecin nihai kararına etkisi sınırlıdır (Johnson, 2010: 430).

3.5. HES Yapım Sürecinde Karşılaşılan Olumsuzluklar

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, dünyada genel olarak destek bulan bir uygulama olup, tepki çeken ya da sorun olarak görülen tarafı, projenin yapımı sırasında meydana gelen yönetsel ve çevresel problemlerdir (Walker, 1995: 49). Yenilenebilir enerji projelerinde karar alma aşamaları teknik, çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerin bir arada düşünüldüğü karmaşık bir süreci ifade eder (Strantzali ve Aravossis, 2016: 886). Doğaya sıfır zarar veren bir gelişme ya da faaliyet, şu an ki imkânlar göz önüne alındığında mümkün görünmemektedir. Ekonomik büyüme isteği beraberinde yapılan faaliyetler ile çevre sorunlarının artması arasında bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Fakat bir süre sonra, çevreye verilen zarar azalmaya başlayacaktır (İbrahim Yıldırım, 2004: 190). Yapılmak istenen teknolojik aletler, sanayi yatırımları ya da hayatı kolaylaştırmak uğruna (belki de kendimizi soktuğumuz zor durumlardan kurtarmak adına) kullanılan araçlar, doğaya azda olsa zarar vermektedir. İleride de bu durumun devam edeceği söylenebilir. Örneğin, kullanılan fosil yakıtlı otomobillerin havaya saldıkları gazlar, parfümlerin ozon için zararlı gaz bileşenleri, klima gazları, cep telefonları vd. insan yapımı araçlar az ya da çok çevreye zarar vermektedir.

Türkiye’nin başta doğal gaz ve petrol olmak üzere enerji konusunda dışa bağımdır. Dışarıdan alınan doğal gazın önemli bir bölümünü elektrik enerjisi üretmek için harcamak zorundadır. Son zamanlarda dünyadaki birçok örgüt ve STK tarafından dile getirilen ve

özellikle AB tarafından desteklenmekte olan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının, enerji üretimi için teşvik edilmesi, AB'ye uyum sürecinde olan Türkiye'ye, hem kendi gelişimi için kendi kaynaklarını kullanması hem de insanların daha temiz bir çevrede yaşayabilme imkânına kavuşabilmesi adına önemli bir katkı sağlayabilecektir. Daha önce de bahsedildiği gibi, yaşanan çevre içerisinde yapılacak bir değişimin az ya da çok derecede çevreyi olumsuz yönde etkileyeceği beklenebilir.

HES'lerin çevreye verebilecek oldukları olası zararlar, çevre ve içerisinde bulunan canlı ve cansız varlıklara verebilecekleri maddi zararlar şeklinde sıralanabileceği gibi, HES sonucu oluşabilecek olası zararlar, özellikle o çevrede yaşayan insanların çevreye atfetmiş olduğu değerleri-çağrışımları da etkileyebileceği manevi zarar durumu olarak sıralanabilir.

3.5.1. Kamulaştırma ve Ortak Yarar

Devlet, bazı durumlarda kamu yararını gözeterek, kişilerin özel mülkiyetlerini satın alarak kamulaştırma yapabilir. Kamulaştırma 2942 sayılı kanunla düzenlenmektedir. Kanunun 1. maddesinde; "Kamu yararının gerektirdiği hallerde gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan taşınmaz malların, devlet ve kamu tüzel kişilerin kamulaştırılmasında yapılacak işlemleri, kamulaştırma bedelinin hesaplanmasını, taşınmaz malın ve irtifak hakkının idare adına tescilini, kullanılmayan taşınmaz malın geri alınmasını, idareler arasında taşınmaz malların devir işlemlerini, karşılıklı hak ve yükümlülükler ile bunlara dayalı uyuşmazlıkların çözüm usul ve yöntemlerini düzenler. Özel kanunlarına dayanılarak gerçek ve özel hukuk tüzel kişileri adına yapılacak kamulaştırmalarda da, bu kanun hükümleri uygulanır." hükmü yer almaktadır.

Bazı durumlarda ise acele kamulaştırma yoluna gidilebilmektedir. 2942 sayılı kanunun 27. maddesinde "Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu'nun" uygulanmasında yurt savunması ihtiyacına veya aciliyetine Bakanlar Kurulunca karar alınacak hallerde veya özel kanunlarla öngörülen olağanüstü durumlarda gerekli olan taşınmaz malların kamulaştırılmasında kıymet takdiri dışındaki işlemler sonradan tamamlanmak üzere ilgili idarenin istemi ile mahkemece yedi gün içinde o taşınmaz malın (Değişik ibare: 24/4/2001 - 4650/15 md.) 10 uncu madde esasları dairesinde ve 15 inci madde uyarınca seçilecek bilirkişilerce tespit edilecek değeri, idare tarafından mal sahibi adına (Değişik ibare:

24/4/2001 - 4650/15 md.) 10 uncu maddeye göre yapılacak davetiye ve ilanda belirtilen bankaya yatırılarak o taşınmaz mala el konulabilir." hükmüne yer verilmektedir. HES inşaatları için Bakanlar Kurulunun 2012 yılında almış olduğu karar doğrultusunda acele kamulaştırma yapılabilmektedir. Bu karara, özelleştirme için kamulaştırma yapılıyor şeklinde eleştiriler getirilmiştir (Kaya, 2016: 75-76).

HES yapım sürecinde yapılan kamulaştırma ve acele kamulaştırma uygulamaları, her ne kadar zaman kazanma ve bir an önce elektrik üretimine başlayabilme anlamına gelse de, yapılan kamulaştırmanın çevreye ve orada yaşayan insanlara verebileceği zararların dikkate alındığını söylemek güç olabilmektedir. Derelerin oldukları alanlar canlı yaşamı açısından zengin alanlar olarak değerlendirilebilir. Bu alanlara gerekli incelemeler yapılmaksızın verilebilecek zararlar, ekosistemde zincirleme olarak etkisini gösterebilecektir. Aynı zamanda, yöre halkı için sahip oldukları arazilerin, parasal değerden farklı olarak, onlara o topraklara aidiyet hazzı verdiği söylenebilir. Yöre halkının yaşadığı çevreyi sahiplenmesi söz konusudur. Özellikle hızlı kamulaştırma yaparak, onların bu denli anlam yüklediği yerlerin ellerinden alınması, vatandaşlar üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir.

3.5.2. HES'lerin Çevreye Maddi Zararları

Toplumsal ilerlemenin göstergelerinden biri "hatta en önemlisi" olarak çevre ve içerisinde taşınmış olduğu değerlerin gelişmişliği gösterilmektedir (Steward: 1995: 68). Fosil yakıtların aksine, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı çevreye zararları oldukça az, fakat HES'lerin kurulumuyla ilgili yapılan faaliyetler insan, bitki ve hayvan toplulukları üzerinde olumsuz etkiler barındırabilmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 93). Diğer taraftan, yetersiz olan su kaynaklarının kalitesi her geçen gün niteliksel açıdan bozulmaktadır. 2000'e yakın olduğu tahmin edilen sayıda inşası planlanan HES'ler tamamlandığı takdirde, ekosistemi bozulan bir dizi akarsuyla karşılaşabilecek ve bu akarsu ekosistemleri üzerinde olumsuz bir etki yaratabilecek ve netice olarak bu durumun HES'lerin yapıldığı bölgelerin ekosistemlerine vereceği ağır hasarlar sonucu, çevreyle ilgili kaygı verici sürece girilmesi sorunuyla karşılaşabilecektir (Öztürk, 2011: 68-69). Türkiye'de konuyla ilgili yetişmiş teknik eleman sıkıntısı da çevreye verilebilecek zararları artırabilmektedir (Gökdemir ve diğerleri, 2012: 22).

HES inşası sürecinde oluşan hafriyatın gelişi güzel bir şekilde akarsu yatağına dökülmesi, akarsu yatağını bozmuş, vejetasyona ve bitki örtüsüne zarar vermiş ve balıkların alanlarını tahrip etmiş, iletim hatları boyunca orman tahribatlarına neden olmuştur (Karadeniz ve diğerleri, 2011:106; Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 67). Ayrıca hafriyatların gelişi güzel dere yatağına bırakılması sonucu, balıkların göç yolları tıkanmakta ya da bozulmaktadır (Kocabaş ve diğerleri, 2013: 130). Özellikle büyük akarsularda (Çoruh Nehri gibi), akan suyun azalması neticesinde ekosistem değişerek, nehir ekosisteminden, göl ekosistemine dönüş meydana gelebilmektedir (Öztürk, 2009: 223).

Türkiye’de stratejik ve bütüncül bir HES projesi çalışması olmadığından dolayı, derelerin farklı kollarında ya da sıralı olarak HES projeleri yapılmakta ve ortaya çıkan durumun çevresel etkisi hesaplanmadığı gibi toplamdaki etkisi de hesaplanmamaktadır (Uzun, 2011: 10). HES’ler kimi zaman bir dere yatağı üzerinde birden fazla sayıda kurulduğu gibi, o derenin bağlı bulunduğu kollar üzerinde de birden fazla olarak kurulabilmektedir. Bu durumun yaratmış olduğu ekolojik risklere (balık ve bitki habitati) ve diğer çevresel risklere dikkat edilmemektedir (Topçu, 2011: 237). Genel olarak bir değerlendirme yapan Keleş’e göre ise (Keleş ve arkadaşları, 2012: 155), enerji üretimi, dağıtımı ve tüketimi aşamalarında çevreye verilebilecek zararları azaltabilecek ya da engel olabilecek yöntem ve teknik olanaklara gereken önem verilmemekte ve enerji üretimi için yapılan faaliyetlerin verebileceği zararları kapsamlı bir çerçevede ele alan ve çözüm arayan bütüncül bir politika oluşturulamamaktadır. Diğer taraftan İnşaat Mühendisleri Odası’nın değerlendirmesine göre (İMO, 2009: 63); HES yapımı gibi çeşitli uzmanlık gerektiren bir alanda daha titiz hareket etmek gerekirken, HES alanında faaliyet gösteren firmaların büyük çoğunluğu su kaynakları konusunda tecrübesizdir ve başka sektörlerden gelmektedir.

3.5.3. HES'lerin Manevi Zararları

İnsan, modernizmin kalıplarından biri olarak gösterebilecek, sadece rasyonel, akılcı ve maddi düşünen bir canlı değildir. İnsanın anıları ve duyguları da vardır. İnsan bir maddeyi yine maddi bir değerle ifade edebileceği gibi, o maddeyi, ona yüklediği manevi değerlerle de ifade edebilmektedir. Dolayısıyla, en az maddi anlamda meydana gelen

bozulmalar kadar, manevi bozulmalar da insanları olumsuz etkileyebilmektedir. Maddi anlamda insanın manevi değerler ithaf ettiği şeylere verilebilecek zararlar, onda *manevi zarar* olarak etkisini gösterebilecektir. İnsan kendini mekânla özdeşleştirebilir. HES'lerde bahsedilen bu durum kendini gösterebilmektedir. HES projelerinin yapıldığı bazı bölgelerde yaşayan yöre halkın, çevreye verilen zararın onlar üzerinde manevi bir zarar bıraktığı yönünde ifadeleri mevcuttur.

Bir yere özgü değerler, onun maddi yapısının yanında, o yerin insan için ifade ettiği manevi değerlerle de ölçülebilmektedir. Yaşanabilirlik (livability), Göymen'in (2010: 203) ifadesiyle "insanların kişisel ve birlikte yaşam anlayışlarına ve bir yerleşim biriminin sakini olmaktan kaynaklanan tatmin duygularına katkıda bulunan mekânsal karakter ve niteliklerdir". HES yapımı sırasında, bölgesel kültüre ve tarihsel yapılara da zarar verilebilmektedir (Kocabaş ve diğerleri, 2013: 128). Kültürel ve tarihsel yapılar yöre insanının bölgeyle özdeşleşmesi ve aidiyet duygusunu taşımasına katkı sağlayan unsurlardan bir kaçıdır. Köksal (2013: 345-346) mekânların insan için ifade etmiş olduğu değerleri şu şekilde ifade etmektedir:

Yerin karakteri: İklim, topografya, jeolojik oluşum ve bitki örtüsünün oluşturduğu doğal çevre içerisindeki özellikler,

Mekânın karakteri: Dolu ve boşlukların oluşturduğu biçimler, strüktürel yapı, simgesel etki, kullanılan malzemeler açısından oluşturduğu form ve görüntüler,

Anlam: Geçmiş toplumların kültürleri, yaşamları, mücadeleleri, sevinçleri özlemleri ile yüklendikleri anlamlar dizisi olarak aktarmak mümkündür.

HES gibi doğal kaynakların kullanımı için girişilen faaliyetlerin çıktılarını toplumda haksızlığa (unfair) uğranıldığı yönünde algı yaratıyorsa, ortaya çıkan durum toplum refahına-huzuruna zarar verebilir (Gross, 2007: 2727). Netice olarak, kendine karşı haksızlık ya da adaletsizlik yapıldığına inanan topluluklarda; protesto gösterileri, toplum içinde aynı fikirde olmayanlar arasındaki ilişkilerin bozulması ve toplumda bölünmelere rastlanabilir (Gross, 2007: 2727). HES yapılan birçok bölgede yaşayan insanlar arasında; devletin adamı ya da firmanın adamı şeklinde suçlamalar veya şüpheler olduğu

gözlemlenebilir. Güvenin azalması neticesinde, yöre halkı arasında ayrışmalar veya kutuplaşmalar gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir.

3.5.4. Yurttaş Yalnızlığı (Civic Deficit)

Türkçeye “Yurttaş Zararı ya da Yoksunluğu” (Tosun, 2001) olarak çevrilen bu kavram *Yurttaş Yalnızlığı* olarak kullanılacaktır. Devlet, yönetim sürecindeki aktörler arasında hakem, denetmen ya da koordinatör görevi görmediğinde, hukuka ve yasalara güven azaldığında, ST dayandığı temellerden ayrılarak, Durkheim tarafından da dile getirilen anomik bir duruma gidilebilmekte ve aşırı tepkilerin ortaya çıkmasının neticesi olarak; Yurttaş Yalnızlığı olarak adlandırılan olayla karşılaşmaktadır (Tosun, 2001: 163). Yurttaş Yalnızlığı, hakların resmen kullanımı konusunda bir kaynak yetersizliği durumunu ya da hak kullanımının ihlal edildiği durumu işaret edebilmektedir (Lockwood, 1996: 537).

Demokratik kendi kendini yönetme konusu hakkındaki tartışmaların odaklandığı konulardan birini de, yurttaş bilgisindeki eksiklik oluşturmaktadır (McCabe ve Kennedy, 2014: 1). Türkiye gibi patrimonyal devlet (devlet baba) geleneğinden gelen toplumlar, bilinçaltında "muhatap bir devlet" in her daim var olmasını isteyebilecektir. HES yapımındaki yönetim faaliyeti içerisinde mevcut olan, özel sektör-devlet- sivil toplum ilişkisinde, devletin geri çekilerek sivil toplum ve özel sektörü karşı karşıya bırakması sonucu, STK/halk muhatapsız kalma durumuna düşebilecektir. Netice olarak Yurttaş Yalnızlığı olarak tanımlanan durum ortaya çıkabilmektedir. Anomik ve kuralsız bir sivil toplum kendine de zarar verebilmektedir (Tosun, 2001: 163). Demokratik bir devletin sigortası olarak gösterilebilen sivil toplumun sigortası da devlet olarak karşılık bulduğu kabul ediliyorsa (Tosun, 2003: 239), idari ve hukuki kuralların etkinliğinden ve bağlayıcılığında da söz edilebilir. Dahası, Halk ile iletişimin kopuk olduğu, iyi yönetim ilkelerinin işletilemediği süreçler marjinal gurupların işin içerisine girmelerine neden olabilir (Doyle, 2008: 5). STK'ların karışmış oldukları radikal-şiddet içeren eylemler de, STK'ların halkın gözündeki itibarını zedelemekte, STK'ları “öldürmektedir” (Lu, 2007: 62). STK'lara katılım azalabilir ya da marjinalleşerek güven kaybına uğrayabilirler. Yurttaş Yalnızlığı kavramı, iki farklı şekilde de görülebilir (Lockwood, 1996: 537-539):

Power Deficit (*Güç eksiliği*): Güç eksikliği için verilebilecek en klasik örnek, işverenlerin-şirketlerin üstün pazarlık gücü sayesinde geçersizleştirilen, gündelik işçilerin eşit ve özgür bir anlaşmaya girebilmeleri haklarıdır. Meşru/olması gereken durum ve hali hazırdaki güç dengesizliğinden kaynaklanan durum arasındaki uyuşmazlığın düzeltilmesi bir takım yasal ve politik gücün kullanılması sayesinde başarılmıştır. Dolayısıyla, HES projelerinin yapımı sırasında, yerel halk ve STK'ların, yatırımcı şirketlerle arasındaki uyuşmazlıkların giderilmesi için, üstün bir otoritenin varlığı gerekebilir.

Stigmatized Deficit (*İkincil Yalnızlık*): Yurttaşlık kavramının, uygun ve açık bir içeriğinin olmaması durumudur. Bu durum maddi ve manevi olarak kavramın içinin eksik bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Buradaki yurttaş yalnızlığı durumu, sadece ikinci dereceden kaynakların hak sahipleri için meşru tahsisi değil, aynı zamanda onları ikinci sınıf vatandaş olarak gören bir sistem içerisinde sosyal hakların kullanımıyla oluşan bir durumdur. Karşılaşılan bu olgu, azınlıkların hissettiklerinden farklıdır ve ayrılır. Stigmatization toplumda devlete muhtaçların durumunu çok ya da az alçaltan güçlü bir terimdir. Çünkü o, faydanın doğasına göre değişen bir tutumu ifade eden aşağılayıcı bir durumdur. HES yapım süreçlerinde, iyi yönetişimin işleyebilmesi öncelikle tarafların ikincilleştirilmemesine bağlanabilir. Çünkü kendini diğerinden daha önemsiz gören bir aktör için, iyi yönetim süreç ve ilkelerinin bir öneminin olmadığı ifade edilebilir. Süreçte, yerel halkın bir vatandaş olarak hak ve sorumlulukları olduğu hissettirilmelidir.

Devletin güçsüz olduğu ya da halk tarafından öyle görüldüğü bir durumda yönetim teorisi, bir grubun (özel sektör) diğer guruptan (halk/STK) üstün olduğu, iletişim ağlarının güçsüz ve düşük profilli bir durumu ifade etmesidir (Merrien, 1998: 59). İyi yönetim ilkelerinden eşitlik ilkesi doğrudan ihlal edilmiş olabilecektir. Ortaya çıkan koşullar ise, iyi yönetim sürecinin işlerliğini ortadan kaldırabilmektedir. Karar alma süreçlerinde, tarafların katılımını teşvik ve güvence edecek adımlar atılmazsa, güç diğerine göre daha ağır basan gruba aktarılmış olacaktır (Brohman, 1996: 43). Hatta son zamanlarda, devletsiz yönetim söylemlerine rastlansa dahi, yönetişimde devletin rolünün ve yönlendiriciliğinin vazgeçilmez olduğu yönünde güçlü bir algı da mevcuttur (Orhan ve Yalçın, 2015: 185). Güç sahibi olan/kabul edilen devletin, kendini hissettiremediği/göstermediği bazı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu gibi durumlarda, yurttaşlar otorite sahibi olan devleti muhatap ve güvence olarak görememektedir.

Yapılacak faaliyetle ilgili olan kuruluşlar, örneğin özel sektör, süreci yönetme yoluna gidebilmektedirler. Yöre halkı, gerek özel sektöre karşı ön yargılardan, gerekse özel sektörün keyfi uygulamalarından kaynaklanabilecek sorunlarla karşılaşılabilir. Diğer taraftan, tüm bunlar yaşanırken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise, toplumsal beklentiler ve çevrenin sürdürülebilirliğidir. Vatandaşlar, kendileriyle ilgili konularda hem bilgi hem de etki sahibi olmak isteyebilirler. Bunu yapacak mekanizmaların olmadığı durumlarda, yasal ya da yasal olmayan alternatif yöntemler bulabilir ya da mekanizmalar geliştirebilirler. İdeolojik ya da başka gerekçelerle, HES projelerindeki muhataplarının doğrudan devlet olmasını da istemektedirler. Dolayısıyla, HES projelerine farklı tepkiler verebilirler.

3.6. HES Yapım Sürecinde İyi Yönetişim Önündeki Engeller

İyi yönetim uygulamalarında, aktörlerin tutumlarından kaynaklı sorunlarla karşılaşılabilir. Aynı zamanda, yönetim ilkelerinin tek tek incelemesi yapıldığında, ayrı birer uygulama sorunuyla karşılaşılacağı da ifade edebilir. HES yapım sürecinde, yerel/STK dışındaki aktörlerin yönetimi söylemlerinde kullanmaması da süreçteki sorunlardan biri olarak algılanabilir (Emrealp, 2009: 147). Sonuç olarak, iyi yönetim ilkelerinin her birinin uygulanması kendi başına birer sorun olabilmekle beraber, bu ilkelerin uygulanması sırasında yaşanan sorunlar, HES yapım sürecinde iyi yönetim ilkelerinin uygulanamamasına da sebebiyet verebilir.

Genel olarak, yönetim uygulamalarında karşılaşılan sorunlar, HES yapım sürecinde karşılaşılan yönetim uygulamalarındaki sorunlarla paralellik gösterebilmektedir. Nitekim Torfing ve Triantafillou'nun yönetimi ve NPG'yi ele almış oldukları çalışmalarında, yönetim sürecini, aktörleri ve aktörlerin işlevlerini tanımladıktan sonra, karşılaşılabilecek sorunları yedi maddede sıralamaktadır (2013: 17-20):

- *Vatandaş isteksizliği*; Yönetişimin, yönetim sürecinde aktör ve paydaş olarak nitelendirdiği vatandaşın geleneksel rollerinde kalmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Vatandaşların katılım ve işbirliği süreçlerine ilgileri yoktur. Vatandaşın yönetim sürecinde aktif olarak rol alma konusunda gönülsüz olduğu bir durumu ifade etmektedir.

Halkın karar alma süreçlerine katılmak istememesinin arkasında, vatandaşların gerekli demokratik pratiklere sahip olmadığı ve toplumsal öğrenmenin bu konuda gerekli olduğu fikri yatmaktadır (O'faircheallaigh, 2010: 23).

Özellikle, çevreyle ilgili konularda, vatandaşların tavır ve davranışlarını yönlendirmek yalnızca yasalarla "şunu yap, bunu yapma ya da buna hakkın var" gibi düzenlemelerle, etik ve derin bir kültürel birim olmaksızın, sağlanamaz (Steward, 1995: 72). Yönetişim aktif vatandaşlıkla yakın ilişkili olan bir kavramdır. Aktif vatandaşlık, birey bir faaliyetten ister etkilensin ister etkilenmesin, göstermesi gereken tutum ve davranışı ifade etmektedir (İbrahim Yıldırım, 2004: 198). Yukarıdaki ifadeler bizi, vatandaşlarımızın bir bölümünün halen, geleneksel seçmen vatandaş rolünü sürdürdüğü ve kendini ilgilendiren mevzularda aktif vatandaş rolünü henüz benimsemediklerine götürebilir.

- *Katılımcılar arasındaki eşitsiz güç dağılım veya ayrışma*; Yönetişim sürecinde vatandaşlar arasında ya da vatandaşları temsil eden STK'lar içerisinde belli bir grubun veya düşüncenin daha ağırlıkta olması durumunda, yönetim sürecinde vatandaşın katılımının gücü konusunda sıkıntılar yaratabilmektedir.
- *Kamu ve özel sektör arasındaki güç farkı*; Yönetişim, kamu ve özel sektör etkin işbirliği ve iletişim önermektedir. Bazı durumlarda, kamu kurumları ya da hükümetler ellerindeki yürütme gücünü kullanarak, bunu özel sektör üzerinde baskı aracı olarak kullanarak, kendi isteklerini dikte edebilmektedirler.
- *Farklı yönetim kademeleri arasında hiyerarşiden kaynaklı problemler*; Yönetişim sürecinde, özellikle yerel yönetimlerin süreçte aktif olmasının gerekli olduğu hem DB ve IMF tarafından, hem de AB tarafından vurgulanmaktadır. Fakat bazen yerel yönetimler siyasi kaygılar ya da baskılardan dolayı merkezi yönetimin isteği yönünde hareket edebilmektedir.
- *Probleme bakış*; Yönetişim sürecinde yaşanabilecek sıkıntıların tespiti ya da bu sıkıntıların kim tarafından tespit edileceği veya kim tarafından problem olarak nitelendirildiği ve yine kim tarafından çözüleceği sorunuyla karşılaşılmaktadır.

Genel olarak, HES sürecinde yaşanan sıkıntılarda sorunun birden fazla tarafının olduğu, birden fazla aktör tarafından problemlerin farklı şekilde sıralandığı ve yine

problemlerin çözümünde bu aktörlerin birlikte çalışmasıyla sağlanabileceği yönünde izlenimler elde edilmiştir. Birçok STK, her türlü HES inşaatına farklı gerekçelerle karşı çıkmaktadır. STK'lar, HES'lere karşı olma gerekçelerini sıraladıktan sonra; STK'ların, genel itibariyle alternatif bir projelerinin olmadığı ifade edilebilir. HES karşıtı vatandaşların, yetkililerin sürecin ilk baştan, kendileriyle iletişime geçtikleri ilk andan itibaren, yani HKT'lerden başlayarak sürecin yanlış olduğu yönünde ifadeleri mevcuttur.

- *Problem çözme kapasitesi;* Yönetişim sürecinde, aktörler problemle karşılaştıklarında, beraberce yine iletişim ve işbirliği içerisinde görüş alış verişi yaparak problem çözme kapasitelerini artırabilirler.

64. Hükümet Başbakanı Ahmet DAVUTOĞLU, Örneğin; Yeşil Yol için karşılaşılan sorunların üstesinden gelmek için "gelin beraber tartışalım sorunları çözelim" şeklinde beyanlarda bulunmuştur. Fakat daha eski bir geçmişi olan, HES yapım sürecinde karşılaşılan sorunların çözüme kavuşturulması adına "karşılıklı" denilebilecek bir mekanizma bulunmamaktadır.

- *Hesap verebilirlik;* Yönetişim süreçlerinde, gerek yasalardan kaynaklı zorlayıcılığın bulunmaması, gerekse demokratik kültürün bu konudaki eksikliği sorun yaratabilmektedir. Cevap verebilirlik sorununun da bu nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Son olarak yedi maddeye ekleyebilecek, iyi yönetim önündeki bir diğer engel de, geleneksel iktidar-muhalefet ilişkisinden kaynaklı bir sorun olarak; *Türkiye'deki geleneksel iktidar-muhalefet ilişkisi*. Türkiye'deki siyasi kültürün tesir etmiş olduğu yönünde ifade edilebilecek, muhalefet-iktidar ilişkilerinin getirmiş olduğu diğerini kötüleme algısının, iyi yönetim sürecinin önündeki engellerden bir tanesini oluşturduğu ifade edilebilir.

Algı kaynaklı olarak, muhalefet açısından değerlendirildiğinde, siyasi anlamda muhalif olan kişilerin, iktidarın yapacağı her türlü eyleme karşı sorgusuz sualsiz muhalif davranmaları durumuyla karşılaşılabılır. İktidar tarafından bakıldığında ise, muhalefetin haklı ya da haksız her türlü istemi, sırf muhalefet oldukları için dikkate alınmayabilir. HES

yapım süresinde, kayıt dışı olarak görüşme yapılan az sayıdaki kişi; “*Adalet ve Kalkınma Partisi yapmasında kim yaparsa yapsın ya da onlar Cumhuriyet Halk Partili, komünist vs. her zamanki işlerini yapıyorlar*” şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Bu tür yaklaşımlar, soruna ve çözüme odaklanamamaya sebep olabilir. Ortaya çıkan tablo, HES projelerindeki sorunlara çözüm üretmek adına yapılan faaliyetlerden çok, fikri ve siyasi hesaplaşma ve tartışma olarak değerlendirilebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ARAŞTIRMA

Bu araştırma, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan; Artvin, Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu İllerini içermektedir. HES inşaatlarına karşı muhalefet olmasına rağmen, Doğu Karadeniz Bölümü'nde ortaya konan güçlü ve medyatik muhalif hareket, buradaki illeri kapsayacak şekilde bir çalışma yapmaya yönelmiştir. HES yapım sürecinde bölge halkının ve STK'ların, devlet ve özel sektör kuruluşlarıyla ilişkileri, iyi yönetim süreç ve ilkeleri göz önünde bulundurarak ele alınmaktadır. Toplumsal hayat ve toplumdaki ilişkiler gözlemlenebilir bir yapısı olan ve sahip olduğu özellikler keşfedilebilir ve analiz edilebilir bir alandır (Kümbetoğlu, 2012: 17). Araştırmanın konusu, Doğu Karadeniz'de HES yapım sürecinde karşılaşılan sorunların iyi yönetim ilkeleri etrafında incelenmesidir. Araştırmanın sorunsalı, HES inşa sürecinde iyi yönetim ilkelerinin uygulanıp uygulanmadığıdır. Araştırmanın varsayımı, HES inşa sürecinde yaşanan sorunların önemli bir bölümünün temelinde iyi yönetim ilkelerinin uygulanması konusundaki eksiklikler yatmakta olduğudur. Araştırmanın amacı; Doğu Karadeniz'de (Artvin, Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu İlleri) STK'lar ve yerel halkın HES'lere karşı olma nedenlerini iyi yönetim ilkelerinin uygulanmaması ekseninde ilişkisini ortaya koymak ve çözüm önerileri getirmektir.

HES sürecinde karşılaşılan sorunların anlaşılabilmesi için bu süreçteki uygulamalarda görülen sorunların yönetim bilimi açısından tespiti, analizi ve çözüm önerileriyle beraber uygulamaya katkı sağlaması da amaçlanmaktadır.

Araştırma yönetim teorisi esas alınarak yapılmıştır. İyi yönetim teorisi uygulamalarının gözlemlenmesi açısından Doğu Karadeniz'deki HES süreçlerinde yaşanan olaylar örnek olarak ele alınmıştır. Yenilenebilir bir kaynak olan suyu kullanarak elektrik üretimi sağlayan HES'lerin yapım süreçlerine, Türkiye'nin de içerisine dâhil olmaya çalıştığı AB tarafından dile getirilen STK'ların ve yerel halkın sürece katılması gerektiği

yönündeki karar ve ifadelerin ne denli gerçekleştirilebildiği, iyi yönetim ilkeleri dâhilinde araştırılmıştır. Bu çerçevede, HES yapım süreçlerinde yerel halk/STK, devlet ve özel sektör arasındaki yönetim faaliyetinin ne kadar gerçekleştirilebildiğini, ortaya çıkabilecek sorunları anlayabilme ve sorunlara yine iyi yönetim etrafından çözüm bulabilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, bu anlamda uygulamaya katkıda bulunmak da amaçlanmıştır. Katkı sunulması amaçlanan hususlar, yönetim sürecinde, halkın ve oluşturmuş oldukları STK'ların, HES yapımı sırasında taşınmış oldukları kaygıların dikkate alınması gerektiği ve iyi yönetim ilkelerinin bu konuda sağlayabileceği yararlarıdır. Bu çalışma, Türkiye'deki HES kurma sürecinde yaşanan sorunların kaynağını göstermek ve çözüm önerileri sunmak bakımından uygulayıcılara katkı sağlayabilir.

Araştırmanın yapılmasına neden olan konunun anlaşılabilmesi için, temel sorunsalı ve cevap aranan sorular şu şekilde sıralayabilir:

- HES yapım sürecinde, yönetim aktörleri olan yerel halk/STK, özel sektör ve devletin iyi yönetim ilkelerine ne kadar riayet etmişlerdir ve iyi yönetim ilkelerine (katılım, hukuka uygunluk, hesap verebilirlik, cevap verebilir, şeffaflık ve diğer destekleyici ilkeler) riayet edilmemesi sonucu karşılaşılan sorunlar nelerdir?
- Yerel halk ve STK'ların, HES yapım sürecinde İyi yönetim ilkelerine riayet edilmesini gerekli gördükleri hususlar nelerdir ve iyi yönetim ilkelerini uygulanması yaşanan sorunların çözümünde kullanılabilir mi?

4.1. Araştırmanın Tasarımı

Araştırmada, BM, IMF, DB ve AB'nin yayımlamış olduğu rapor ve belgelerden ortaya çıkarılmış iyi yönetim ilkelerinden (katılım, hukuka uygunluk, hesap verebilirlik, cevap verebilir, şeffaflık ve diğer destekleyici ilkeler) faydalanılmış ve sentezlenmiştir. Araştırmada; Henri Lefebvre ve David Harvey'in (1968) kent hakkı, Ruşen Keleş ve Can Hamamcı'nın (2005) çevre hakkı, AB ve BM'nin su hakkı ve sürdürülebilirlik kavramalarının kullanımından yararlanılmıştır. Kent hakkı, insan ve kent arasında karşılıklı bir ilişkinin, etkileme ve etkilenmenin mevcut olduğunu ifade eder. İnsan ihtiyacı olan

güvenlik, enerji, hissetme, dokunma ve tatma gibidir (Lefebvre, 1996: 147). Kent hakkı, kentleşme süreçleri üzerinde kolektif olarak güç sahibi olabilmektir (Harvey, 2008). Çevre meseleleriyle ilgili olarak, görüşler serbestçe belirtilebilmeli, yine bu bağlamda, dernek kurmak, barışçıl toplantılar düzenlemek, bilgi vermek ve ülke içinde ve dışında ilişkiler kurma hakkına sahip olunmalı ve çevreyi etkileyebilecek, faaliyet yapılması ve kararların alınması süreçlerine katılabilmelidir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 283-284). Adı geçen kavramların ve ilkelerin kullanılmasındaki amaç, HES yapım sürecinde yerel halk ve STK üyelerinin sürece karşı çıkmalarındaki ana nedenleri olarak görülen sorunların kavramsal karşılıkları olarak görülmesinden dolayıdır. “İyi yönetişime neden gerek var?” sorusuna, devlet ve özel sektör dışındaki aktör/aktörlerin taleplerinin önemi dikkate alınarak cevap bulunmak istenmiştir. İyi yönetim ilkeleri arasında yer alan; hesap verebilirlik, cevap verebilirlik, şeffaflık, hukuka uygunluk, katılım ve etik ilkelerinden, HES yapım sürecinin araştırılması konusunda yararlanılmıştır. HES projelerinde yaşanan sorunların büyük bir kısmının, iyi yönetişimin gerekliliğinin göz ardı edilmesinden kaynaklanabileceği varsayımı etrafında araştırma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada, yönetim aktörleri olan, STK'lar ve HES sürecinden etkilenen yerel halk, devlet kurumları ve HES inşaatı yapan özel sektör kuruluşları, HES yapım sürecinde karşılaşılan sorunların daha iyi anlaşılabilmesi ve analiz edilebilmesi açısından ele alınmak istenmiştir. DSİ, Kalkınma Bankası, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bilgi edinilecek devlet kurumları olarak belirlenmiştir. Derelerin Kardeşliği Platformu, Arhavi Doğa Koruma Platformu ve Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu görüşme yapılabilecek STK'lar olarak belirlenmiştir. HES yapımını üstlenen firmalarla da görüşmeler yapılmak istenmiştir. Ordu İdare Mahkemesi, Trabzon İdare Mahkemesi ve Rize İdare Mahkemesi'nin HES'e ilişkin kararları iyi yönetim ilkeleri doğrultusunda değerlendirilip, araştırma bulgularının iyi yönetim ilkeleri etrafında değerlendirilmesi yapılmıştır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Yöntem, bir araştırmada izlenecek yol ve kullanılacak teknikler olarak nitelendirilebilir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırmalarda, olayların doğal ortamda ve süreçte, gerçekçi ve bütüncül bir şekilde belli bir çerçeve

içerisinde nitel bir süreç izlenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39-40). Nitel araştırmalar, etkileşim içindeki süreç ve olaylara odaklanarak, toplumsal gerçekliğe ve hakikate önem vermektedir (Neuman, 2010: 21). Yine araştırmada gözlem, mülakat ve doküman analizi gibi çeşitli nitel veri yöntemleri kullanılmaktadır (Uzun, 2013: 108). Nitel yöntemin özne anlayışındaki en önemli göstergelerinden biri, insanları bir bütün olarak değerlendirmesi ve her bir insanı ayrı ayrı ele almanın değişkenler oluşturulması anlamında öneminin de vurgulanmasıyla birlikte, bunları bütünsel bir anlam içinde değerlendirilmesi gerekliliği üzerinedir (Mayring, 2011: 38). Nitel araştırmalar, sosyal hayatın gözlemlenmesi, araştırılması ve yorumlanması konularında, bize istenilen bilgileri elde etmemizde fayda sağlayabilecek bir yöntem olarak görülmektedir. Nitel araştırma yönteminin içeriğini şu şekilde ifade edilebilir (Holliday, 2007: 6):

a) Faaliyetler (Activities)

- Sosyal hayatın kalitesine derinlemesine bakmak.
- Muhtemel tüm sosyal farklılıkları keşfetmek için incelemeyi belirli bir alanda sınırlandırmak ve yönetilebilir sınırlar koymak, araştırmanın optimum büyüklük alanını belirleyebilmek gerekmektedir.
- Araştırılacak sosyal alanla ilgili, araştırma yaptıkça, ilk baştaki bilgilerden daha fazlasını elde etmek ve ortaya yeni odaklanacak noktalar çıkarmak gerekir.

b) İnançlar (Beliefs)

- Ortaya çıkarılacak şeyin önemli olduğuna inanmak.
- İnsan doğası ve mevcut durum ortaya çıkarabilmek için, araştırma yöntemlerinin yeterliliğine kanaat getirmek.
- Gerçeklik araştırmacının ileri süreceği-yorumlayabileceği gizemler içerir, araştırmacı yorum yapmaktan öteye gidemez.

c) Adımlar (Steps)

- Kamuoyu için ilginç-ilgi çekici bir alan ve konuya karar vermek.
- Neyin ne olduğunu görmek için alana girmek.
- Odak noktaların ve temaların ortaya çıkmasına izin vermek
- Süreç sırasında kullanılacak araştırma araçlarına karar verme.

d) Özen (Rigour)

- Araştırmada ilerledikçe ve bir şeyleri keşfettikçe, araştırma strateji ve ilkelerini geliştirmek gerekmektedir.

Araştırmada örnek olay yöntemi, amaçsal örnekleme ve kartopu örnekleme modelleri de kullanılmıştır. Kartopu örnekleme modelinde (Black, 2002: 55-56) daha önceden belirlenmiş kaynak olarak nitelendirilen kişilerin yönlendirmesiyle, konuyla ilgili olan kişilere ulaşma, onlarla iletişime geçme durumu vardır. Araştırmada süreç ilerledikçe, elde edilen isimler ve durumlar bir kartopu gibi büyüyecektir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 111). HES yapım sürecinde, iyi yönetim ilkelerinin ne kadar uygulandığı, neden uygulanması gerektiği ve sonuçlarını analiz etmek ve yorumlamak için daha önceden bu süreçte aktif olan STK yetkilisi veya yöre halkından kişilerle iletişime geçilmiş, bu kişilerin yönlendirmesi sonucu diğer STK'lardan veya yerel halktan kişilerle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Amaçsal örnekleme, niteliksel araştırmalarda araştırmanın amacına ve konusuna uygun olarak seçilen birey ve guruplardan küçük bir örnekleme küme elde edilerek araştırma yapılmasıdır (Black, 2002: 54). HES yapım sürecinde, yönetim aktörlerinden devlet, özel sektör ve yerel halk/STK'lardan süreçle ilgisi olan aktörler seçilmiş ve ilgili kişi ve kurumlar ile görüşme ya da bilgi talep edilmesi planlanmıştır. Örnek olay yönteminde olaylar, doğal ortamında karmaşıklığını ve birbirine olan bağlamını dikkate alarak, genelleme yapmadan, fakat olayı tüm bütünlüğü içerisinde ele alınmaktadır (Punch, 2005: 144-147). Örnek olay yöntemi, neden, nasıl ve niçin gibi sorular sorarak, keşfedici, betimleyici ve tanımlayıcı araştırmalarda kullanılan bir yöntemdir (Yin, 2003: 5). Örnek olay incelemesinde (İslamoğlu, 2009: 188); incelenen olgu kendi koşullarında ve ortamında gözlemlenir, doğal süreçteki faaliyetler ve davranışlar araştırılır, gözlenenlere müdahale edilmez, çok sayıda değişkenin üzerinde durulur ve değişkenler arasındaki etkileşim göz ardı edilmez. HES yapımında, yönetim aktörlerinin sürece katılımının önemini ve iyi yönetim ilkelerinin ne kadar uygulandığı, niçin uygulanmadığı ya da uygulanamadığı ve neticesinde nelere yol açtığı veya açabileceği yönünde keşfedici, tanımlayıcı ve yorumlayıcı bir yöntem benimsenmiştir.

Araştırmada yararlanılan tekniklerden bir diğeri odak gurup görüşmeleridir. Eşitçe konuşabilecekleri bir ortamda, araştırmacının kendisi tarafından belirlenen 6 ile 9 kişi arasında değişen sayılarda kişi ile yapılan görüşmelerdir (Kümbetoğlu, 2012: 117). Araştırmacı, odak gurup oluşturarak, gurup bireyelerine istediği bilgilerle ilgili soruları

sorar ve gurup üyelerinin de kendi aralarında tartışmasıyla verileri elde eder ve sadece araştırmacı yönlendirici sorular sorar (İslamoğlu, 2009: 188). Odak gurup görüşmeleri, ılımlı ve tehditkâr olmayan bir ortamda, önceden belirlenmiş bir konu hakkında algıları öğrenmek amacıyla planlanmış bir süreci ifade eder (Yıldırım ve şimşek, 2006: 152). HES yapımı sürecinde iyi yönetişim ilkelerinin ne kadar uygulandığı ve neden gerekli olabileceğini ve karşılaşılan sorunlar hakkında bilgi edinebilmek için, yerel halk ve STK'larla kimi zaman odak gurup görüşmeleri yapılmıştır.

Araştırmada aynı zamanda yorumlayıcı yöntem de kullanılmıştır. Yorumlayıcı araştırmacılar, genellikle saha ve katılımcı gözlem yöntemlerini kullanır ve onlar için toplumsal araştırmanın hedefi, toplumsal yaşama dair bir anlayış geliştirmek ve insanların doğal ortamlarına nasıl anlam yüklediklerini öğrenmektir (Neuman, 2010: 131). Yorumlama, görüşmelerin nitel araştırma tekniklerinin kullanılarak yorumlanmasına dayanır ve açık uçlu ve yarı yapılandırılmış araştırmalarda daha çok tercih edilir (Mayring, 2011: 72). Elde edilen verilen yorumlanması, niteliksel veride ulaşılan ortak eğilimlerin belirlenmesi, farklılıkların saptanması ve ayrıntılardaki anlatılanların ortaya çıkarılmasıdır (Kümbetoğlu, 2012: 154). Yorumlama sürecinde araştırmacı, kendi anlama ve açıklamasını ortaya koymaktadır (Kuş, 2006: 14). İnsanların doğal ortamlarındaki eylem ve davranışlarını da gözlemler (İslamoğlu, 2009: 11). HES yapım sürecinde, STK ve yerel halkın sürece olan tepkilerini değerlendirebilmek adına kullanılan tekniklerden biri de bu teknik olmuştur. Sahada elde edilen veriler yorumlama yöntemi de kullanılarak değerlendirilmiştir.

4.3. Araştırmanın Veri Kaynakları ve Analizi

Araştırmada veri kaynakları olarak, örnek olay yönteminin temel veri kaynaklarından olan gözlem, görüşme ve doküman incelemelerinden faydalanılmıştır. Görüşmeler hem STK üyeleriyle hem de HES yapım sürecinden etkilenen yerel halk ile gerçeleştirilmiştir. Doküman analizleri, birden çok ve çeşitli kaynağın incelenmesi sonucu oluşturulmuştur. Aşağıda bu verilerin nasıl elde edildiği açıklanmaktadır.

4.3.1 Görüşmeler

Araştırmada kullanılan görüşme tekniği, sorulacak soruların, önce esas konu ile ilgili olması, daha sonra bu sorulara alınan yanıtlar doğrultusunda konuya daha iyi hâkim olabilmek için diğer soruları da sormak şeklinde olmalıdır (İslamoğlu, 2009: 184). Araştırmada gerçekleştirilen görüşmeler, STK üyeleri ve/veya başkanları ve HES sürecinden etkilenen yerel halk ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler Artvin 21.07.2015, 22.07.2015 ve 18.05.2017, Rize 22.07.2015, 14.03.2016 ve 18.05.2017, Trabzon 07.11.2015, Giresun 13.07.2015 ve Ordu 03.03.2016 tarihlerinde, STK üyeleri ve yerel halk ile yapılmıştır. STK üyeleriyle ve halkla olmak üzere 41 kişi ile kişisel görüşme yapılırken, Rize İli Fındıklı İlçesindeki ÇED protestosuna gözlemci olarak katılmış ve beş kez de odak gurup görüşmesi (Karaçam Köylüleri ve Çanakçı İlçesi sakinleri, Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu, Arhavi Doğa Koruma Platformu ve Derelerin Kardeşliği Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmeleri) gerçekleştirilmiştir. Görüşülecek kişilerin seçiminde karar örneklem (McIntyre, 2004) ve kartopu örneklem yöntemlerine başvurulmuştur. Karar örneklem yönteminde seçilen kişiler, tecrübeleri ve deneyimleriyle söz konusu olayı açıklayabilecek genel edinimlere sahiptirler. Dolayısıyla araştırmada, görüşmeler yapılmadan önce birincil kaynak olarak yerel ve ulusal gazeteler taranmış ve ön analizleri yapılarak, süreçte ön plana çıkmış STK üyeleriyle görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma için yapılan görüşmelerde, görüşme yapılacak kişilere araştırmanın teorik çerçevesiyle ilgili olarak yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Açık uçlu görüşmelerde, görüşülen herhangi şıkka bağlı kalmadan, soruları istediği gibi yanıtlayabilir ve kendince önemli gördüğü noktaları vurgulayabilir (Mayring, 2011: 72). Açık uçlu sorular araştırmacıya, araştırma sorularının daha ayrıntılı hale getirilmesi konusunda önemli bir hareket kabiliyeti sağlayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 93). Yarı yapılandırılmış sorular ise daha önceden belirlenmiş sorulara ek olarak, görüşme sırasında elde edilen veriler ışığında yeni sorularında sorulabilmesi olarak ifade edilebilir.

Görüşme yapılan kişilere, HES yapım sürecine ne kadar katılabildiklerini, sürecin ne kadar şeffaf olduğunu, süreçte hukuka uygunluğun ne kadar gerçekleştiği, HES sürecindeki diğer iki taraf olan devlet ve özel sektörün hesap verebilirlik ve cevap

verebilirlik ilkelerine ne derece riayet ettikleri, HES yapımına karşı olup olmadıkları veya neden karşı oldukları, HES yapım sürecinde yaşanan sorunlara ne tür tepkiler verdikleri, HES'lerde yaşanan sorunlarla ilgili çözüm önerilerinin neler olduğu yönünde sorular yöneltilmiştir. HES sürecinde yaşanan sorunların daha iyi anlaşılabilmesine alt yapı oluşturabilmesi açısından, görüşülen kişilerin yaşadıkları diğer olaylarla ilgili konuşmaları da dinlenmiştir.

Katılımcılarla görüşmeler yaklaşık olarak bir saat sürmüştür. Görüşmeler katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için istedikleri gün, saat ve yerde (çay bahçesi, kahvehane veya dernek binası) gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedildikten sonra, analiz edilerek yazıya aktarılmıştır. Ses kayıt cihazına izin verilmediği durumlarda yazıyla not alınarak görüşmeler yapılmıştır. Özellikle köylülerle yerel halkla yapılan mülakatlarda, HES inşaatı sürecinde yaşanan gerilimler, adli cezalar ve ekonomik ve sosyal çekinceleri olduğundan dolayı, seslerinin kayıt edilmesini ve isimlerinin açıklanmasını istememişlerdir. Ekonomik çekince olarak, mülakat yapılan kişilerin akrabalarının ya da çocuklarının, HES inşaatını yapan firmaların başka bir faaliyet alanında işçi olarak çalışmasından dolayı adının açıklanması durumunda, onların işlerini kaybedebileceğini düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Sosyal olarak çekinceler ise, görüşmeleri zorlaştıran daha büyük bir olumsuz etken olmuştur.

HES sürecinin yaşanan sorunların ve sıkıntıların oldukça yoğun olduğu bölgelerde insanlar, HES'ci ve HES'ci olmayan olarak kimi zaman ikiye bölündükleri görülmektedir. Dışarıdan herhangi bir kişiyle iletişime geçenlere ise "hain" gözüyle bakılmaktadır. Yöre dışından, yöreye gelenler; devletin adamı ya da şirketin ajanı gibi görülerek hoş karşılanmamaktadır. HES sürecinde yaşanan durumu anlayabilme ve analiz edebilme konusunda gidilmek istenen, Artvin İli Hopa İlçesi ve Rize İli İkizdere İlçesi ve Arılı Köyü'nde yapılması planlanan mülakatlar bu gerekçelerle gerçekleştirilememiştir. Görüşmelerimizde, bazı STK üyeleri ve yerel halktan kişiler, HES sürecinde yaşanan sorunların gündemde ağırlık kazandığı 2008 yılından 2012 yılına kadarki zaman diliminde, insanların bu kadar sert bir şekilde bölünmemiş olduklarını ve yöre dışından gelen akademisyen, gazeteci ve araştırmacıların daha rahat çalışabildiklerini belirtmişlerdir.

HES'ler ülke ekonomisi ve stratejik hedeflerine olan katkısı, HES'ler için ne kadar kredi verildiği, HES'lerden ne kadar elektrik üretileceğinin hedeflendiği gibi konulardan bilgi edinme hakkı kullanılarak sorular sorulmuştur. Sorulan sorulara, DSİ Genel Müdürlüğü, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Kalkınma Bankası'ndan bir hafta içinde cevaplar alınmıştır. HES inşaatını üstlenen bazı firmalarla görüşme yapılmak istenmiş, fakat e postalara olumlu ya da olumsuz cevap verilmemiş ve telefonla randevu talepleri reddedilmiştir. Yine konuyla ilgili görüşlerini almak için Trabzon İnşaat Mühendisleri Odası'na göndermiş olduğumuz randevu talebini içeren e postaya, olumlu ya da olumsuz olarak cevap verilmemiştir.

4.3.2. Doküman İncelemesi

Araştırmada kullanılan dokümanlar, Doğu Karadeniz Bölümü'nde yaşanan HES sürecindeki sorunları konu alan, yerel ve ulusal gazeteler, çeşitli yerel haber yapan internet siteleri, STK'lara ait dokümanlar, mahkeme kararları, protesto gösterilerine ait videolar ve HES sürecindeki sorunları konu alan ikincil kaynaklardan oluşmaktadır.

Sosyal bilimciler için yeter ki, insani düşünüş, duyuş ve yorumlamayı yansıtın, her türlü metin, gazete, film sanat eseri vs. belge olarak kabul edilebilir (Mayring, 2011: 51). Gazete dokümanları 2008 ve 2017 yılları arasında yayınları içermektedir. İncelenen gazeteler, Milliyet, Takvim, Hürriyet, Sabah, Radikal, Habertürk, Cumhuriyet, Evrensel ve Birgün gazeteleridir. Yararlanılan internet kaynakları; www.hopam.com, www.csb.org.tr, www.enerji.gov.tr, www.youtube.com, www.senozderesi.com, www.greenpeace.com, www.evrensel.net, www.sendika10.org, www.enerjigunlugu.net, www.haber53.com, www.ikizdere.net, www.birgun.net, www.milliyet.com, www.anayasa.gov.tr, www.hurriyet.com, www.sabah.com, www.ntv.com ve www.arhavizyon.com siteleridir. Araştırmada kullanılan internet siteleri ve yerel ve ulusal nitelikteki gazeteler, HES yapım sürecinde yaşanan sorunları, aktörleri ve kronolojiyi daha iyi anlayabilmek ve analiz edebilmek için kullanılmıştır. Mahmut Hamsici'nin "Dereler ve İsyanlar" kitabı, "Sudaki Suretler" belgeseli ve "Bir Avuç Cesur İnsan" belgeseli ikincil kaynaklar olarak kullanılmıştır.

4.3.3. Verilerin Analizi

Nitel araştırmada araştırmacı, verileri analiz ederken, somut veriler ve bağlımlara yakın açıklamalar veya genellemeler geliştirerek; toplumsal yaşamın gerçekçi bir resmini oluşturarak, genellikle ayrınıt bakımından zengin olan, süreçlere duyarlı ve toplumsal yaşamın karmaşık süreçlerine veya dizilerini gösterme kapasitesine sahip olmaktadır (Neuman, 2010, 660-662). Niteliksek veri analizi, veri oluşturma süreci ile birlikte örülen bir süreç olup, bir tek örnek olay üzerinden yapılabilir, bazı araştırmacılar, ses kayıtlarının zm, gözlem notları ve yazılı ya da yazılı olmayan ikincil kaynaklardan oluşabilir (Kümbetoğlu, 2012: 152). Nitel araştırmalarda yeni kavramlar oluşturulabilir veya verilere dayalı kavramlar rafine haline getirilebilir (Neuman, 2010: 662).

Araştırmada nitel araştırmanın verilerini ortaya çıkarabilmek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde araştırmacı elde etmiş olduğu verileri inceleyerek, anlamlı bölümlere ayırmaya ve her bölümün kavramsal olarak ne ifade ettiğini bulmaya çalışır (Yıldırım ve şimşek, 2006: 228). İçerik analizi, araştırmacının bir iletişim kaynağındaki (kitap, dergi, gazete, video, makale, film vb.) içeriği açığa çıkarmasında yardımcı olur (Neuman, 2010: 466). Açığa ıkarılan veriler kodlanır. Kodlar için birer marka ya da başlık ifadesi de kullanılabilir. "Her bir kod, bir gurup kelimeyi sınıflandırmak için uygulanan sembol niteliğindedir. Kodlar ve işaretler, kodlar ve örnekleri bir araya getirmeye ve metin içerisinde bulmayı sağlayan düzenleyici işaretler olarak değerlendirilebilir" (Hall ve Hall, 1999; aktaran Kümbetoğlu, 2012: 155). Elde edilen veriler kavramlaştırılır ve ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir şekilde düzenlenir (Yıldırım ve şimşek, 2006: 227). İçerik analiz ve kodlama elde edilen verilerin guruplandırılması ve daha iyi anlaşılması için başvurulan bir yöntemdir.

HES projelerinin başlangıç aşamasından sonuç aşamasına kadar geçen her bir adımın etkilerinin, yöre halkına olan etkileri temel alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analiz edilip yorumlanması için; BM, IMF, DB ve AB gibi kuruluşların belirlemiş oldukları iyi yönetişim ilkelerinin sentezlenerek kullanılmıştır. HES projelerine, yerel halkın ve STK'ların katılımın neden sağlanması gerektiği, katılımın sağlanamamasının sonuçlarına da değinilerek analiz edilmiştir. Hesap ve cevap verebilirliğin, HES yapım sürecindeki önemi ve bu ilkelere uyulmamasının sebep olduğu

sorunlar incelenmiştir. HES sürecinde, şeffaflık ilkesinin işletilememesinin, halk ve STK'lar üzerindeki etkisi ve projeye olan etkileri üzerinde durulmuştur. Etik ilkesi dâhilinde, halkın düşüncelerinin HES projelerine etkileri araştırılmıştır. Hukuka uygunluk ilkesinin uygulanmasının, HES yapım sürecindeki etkileri üzerinde araştırma yapılmıştır. Ayrıca bu ilkeler içerisinde, çevre hakkı, su hakkı ve sürdürülebilirlik gibi kavramlara da yer verilmiştir.

4.4. Araştırmanın Bulguları

4.4.1. HES Projelerinde İyi Yönetişim İlkelerinin Uygulanma Durumu, Gerekliliği ve Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

HES'lerin inşası sırasında uygulanabilecek iyi yönetim süreç ve ilkeleri; devlet dışı aktörlerin de yönetim sürecinde yer aldığı bir modeli gerektirmektedir. Yönetişimin etkili olabilmesi devletle beraber, özel sektör ve yerel halk/STK'ların da içerisinde bulunduğu bir yapı içerisinde, iyi yönetim ilkeler dâhilinde işlerin görülmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, HES'lerin yapımı, karar almanın en az üç aktörlü katılımın sağlanmasıyla olabileceği bir süreci ifade etmektedir.

Halkın yapılacak işlerle ilgili olarak bilgilendirilmesi ve onları yapılacak işle ilgili olan süreçte etkin bir aktör olarak konumlandırma, sürecin halk tarafından daha meşru görülmesine ve sahiplenmesine neden olabilir. İyi yönetim ilkelerine uygulamada/sahada yeterince ya da hiç önem verilmemesi, HES yapım sürecinde karşılaşılan sorunların derinleşmesinde etkin bir rolünün olduğu söylenebilir. Şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım, hukuka uygunluk ve etik gibi iyi yönetim ilkelerinin etkin bir şekilde uygulanması HES yapım süreçlerinde karşılaşılan sorunların önemli bir bölümünün ortaya çıkmasına engel olabilir. Aynı şekilde, demokratik değerler olarak da sıralanabilecek; vatandaşlık, katılımcılık ve hukuka uygunluk gibi kavramlar iyi yönetişimin sağlanabilmesi ve sorunlara çözüm olabilmesi açısından işlevsel olabilir. HES projelerinin yapımı için yürütülen sürecin sürecin “Yap-ılan et ve savun” şeklinde olduğu, yerel halk ve STK'lar tarafından dile getirilmektedir. HES yapım sürecinde karşılaşılan sorunların birçoğunun çözülebilmesi, yerel halkın ve STK'ların iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde, devlet ve özel sektör kuruluşlarıyla sürecin başından itibaren bir araya gelebilmesiyle sağlanabilir.

4.4.1.1. HES'lerde Yerel Halk ve STK'ların Karar Alma Sürecine Katılımı

HES projelerinde, yönetim sürecinde yer alan aktörlerin, bir araya gelip karar alma süreçlerine beraber iştiraki olmaksızın, yönetim sürecinin istenilen düzeyde başarıya ulaşamayacağı söylenebilir. Günümüz vatandaş-devlet ilişkilerinde katılımın önemi ve derecesi, klasik anlamdaki yönetimlerde görülen, temsili demokrasilerin çok daha ötesinde bir anlama sahip olduğu ifade edilebilir. Vatandaşlar artık “seni seçtim belirli bir zaman diliminde yönetme işini sana verdim, beğenmezsem süren bittiğinde değiştirim” düşüncesinin daha ötesine geçme isteminde bulunmaktadır. Artık vatandaşların, yönetime katılma, yönetenlerle aynı masa etrafında toplanarak görüşlerini iletmek istedikleri söylenebilir. AB ve diğer uluslararası örgüt ve yapılar, özellikle yenilenebilir enerji düzeyinde yerel halk, yerel yönetimler ve STK'larla iletişim halinde bulunularak ve onları da sürece katarak bu kaynaklardan faydalanılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Halk, karar verme sürecine dâhil edilerek, projede “kendinden de bir şeylerin” olduğunu görmesi, yapılan faaliyeti benimseme konusunda daha olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir. Yerel halka ve STK'lara yenilenebilir enerjinin ulusal menfaatlere uygun ve çevreyle dost olduğu; elektrik enerjisinin de iyi bir çevrede yaşamak kadar önemli olduğu yapılacak katılım uygulamalarıyla gösterilerek anlatılabilir. Bu yapılırken söylemde ve uygulamada farklı hareket etme sonucunda, halkın yatırımcıya olan güveni azalabilecek, toplumsal kabulün sağlanması konusunda sıkıntılar yaşanmasına neden olabilecektir.

İyi yönetimin sağlanabilmesi ve iyi yönetim ilkelerinin uygulamaya geçilebilmesini sağlayabilecek iletişim ortamı, yönetimin üç aktörünün de sürece katılımını sağlamakla mümkün olabilir. Dolayısıyla, yönetim sürecinden bahsedebilmek için katılım öncelikli ilke olarak görülebilir. HES yapım sürecinde aktörlerin önerileri, çekinceleri ve talepleri hakkında bilgi edinme, onların sürece katılımları sağlanarak başarılabilir. HES sürecinde katılım mekanizması sayesinde, devletin hedefleri ve özel sektörün çalışmaları hakkında yöre halkı ve STK'lara detaylı ve tatmin edici bilgiler vermek adına yararlı olabilir. Diğer taraftan, sürece STK ve yerel halkın katılımı sağlanarak, HES inşaatlarından kaynaklı toplumdaki endişelerin daha iyi bilinmesi ve

analiz edilmesi sağlanabilir. Bu şekilde vatandaşın yapılan ve yapılacak faaliyetleri benimsemesi de sağlanabilir. Yönetişim aktörleri arasında ortaya çıkabilecek muhtemel sorunların çözümü ya da en azından mümkün olduğunca azaltılması katılımın sağlanmasıyla başarılabilir.

Doğu Karadeniz Bölümü'nde yapılmakta olan HES'lerin inşası sürecinde, araştırmadan elde edilen veriler incelendiğinde, katılımın çok sığ olarak sağlandığı ya da göstermelik bir uygulama olarak geçiştirildiğini söylenebilir. Bir katılım mekanizması olarak HKT'lerin yalnızca yapılan işler hakkında kısa sunumlar şeklinde geçtiği, bazı toplantıların ise, Doğu Karadeniz gibi dışa göç veren ve kış aylarında köylerin تنها olduğu dönemlerde yapıldığı yönünde yerel halk ve STK'larca iddialar mevcuttur. Kimi zaman ise vatandaşın sürece katılma konusunda isteksiz olduğundan da bahsedilebilir. Her şeyin devletten beklendiği “devlet baksın” anlayışı, bireylerin yönetime katılabilecek kanalları kullanma konusundaki eylemlerini olumsuz etkileyebilmektedir.

Altı çizilmesi gereken bir diğer hususlardan biri de, katılımın önündeki engellerden birinin de vatandaşların olaylara karşı kimi zaman duyarsız kalmaları ve katılım konusunda ise isteksiz davranmalarındır. Giresun'un Çanakçı ilçesi, Karabörk Belediyesi ve Dereli İlçesi'nde, HKT'lere karşı, özellikle ilk zamanlar, halkın ilgisinin oldukça az olduğu gözlemlenmiştir. “HKT veya benzer bir sürece ya da faaliyete katıldınız mı?” sorusuna karşılık olarak (Odak gurup görüşmeleri 13 Temmuz 2015):

O benim işim değil ki, belediye başkanı var, kaymakam var, muhtar var. Onların işi değil mi? Gidecekler onlar ilgilenecek. Neden seçiyoruz onları? Şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır.

Yine Dereli İlçesi'nde benzer soruya bir vatandaşın vermiş olduğu cevap neredeyse aynı ifadeleri içermektedir (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015): *Eğer bu HES sorun yaratırsa, gider başka partiye, başka muhtara oy veririm. Biz mi uğraşalım şimdi mahkemelerde? Memleketin jandarması, polisi var.*

Yönetişim sürecinde katılım durumu, yalnızca yönetmelik ve uygulamalardan kaynaklı olarak sekteye uğramamaktadır. Bazı vatandaşların yönetim kültürü açısından

yeterince donanımlı olmadıkları durumlarda söz konusudur. (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu Sözcüsü Coşkun Özbucak'la kişisel görüşme 3 Mart 2016): *Bazı yerlerde ki, örneğin Dereli'nin bazı köyleri bunlardandır, HES yapılmak istenen yerlerde yaşayan halk, HES'e karşı çıkmak bir yana ÇED ya da HKT'lerle ilgili bir toplantıya dahi katılmamaktadır. Süreçten rahatsız olsalar dahi görüşme ya da katılım için bir çaba sarf etmemişlerdir. Biz oraya gittiğimizde, biz onlara onlar da bize destek vererek HES'e karşı mücadele başlatılmış oldu,* diyerek tanık oldukları bir durumu dile getirmişlerdir.

Halkın sürece katılmak istememesi, etkili bir yönetim kültürünün henüz toplumda yeterince oluşmadığının bir kanıtı olarak öne sürülebilir. Bu bağlamda, diğer bir sorun ise halkın her problemin çözümünü devletten bekleme alışkanlığıdır. Her iki durumda iyi yönetim ilkelerinden katılımın etkinliğine zarar verebilir.

Arhavi ve Fındıklı'da yapılan mülakatlarda azda olsa, özellikle siyasi partilerin HES yapımına karşı olan hareketlerde, öne çıkmaya çalıştığı yönünde ifadelere rastlanmaktadır Rize İli Fındıklı İlçesi'nde, "HES protestoları konusunda HES'lere karşı olan gruplar ortak bir katılım yapabilme konusunda başarılı mıdır?" sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan kişisel görüşme 22.07.2015):

Biz burada kimi zaman birlik olamıyoruz. O diyor ki, ben bu doğa platformunun flamasının arkasında yürümem, diğeri ise diyor ki ben de bu derneğin arkasında yürümem. Sonra Fındıklı HES olmasın başlığı altında bir girişim yapılmaya çalışılıyor ki başarıya da ulaşmıştır... Fakat bu gibi oluşumlarda farklı grupların buralarda egemenliği eline alma çabası içerisine de girdiği yönünde faaliyetler de olmuştur.

Artvin İli Arhavi İlçesinde (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015), halkın katılımını nasıl buluyorsunuz sorununa; *üç ya da dört sene önceye kadar, ister iktidar partisini ister muhalefeti desteklesin birçok kişi çevreyi öncelik olarak görüyordu. Şimdi kutuplaşma var. O nedenle birlik olma konusunda sıkıntılar yaşanabiliyor. Bazı kişiler partideki statülerini kaybetmemek ya da pekiştirmek uğruna ya süreci destekliyor ya da desteklemiyor. Şeklinde cevap vererek, süreçte halkın katılımı önündeki engellerin birini dile getirmiştir.*

HES projelerinde kararlara katılabilme konusunda yaşanan sıkıntılardan bir tanesi de vatandaşların projeler hakkında yeterince bilgilendirilmemeleridir. HES projelerinin topluma ve ÷lkeye sağlayabileceği avantajların, çevreye ve canlılara verebileceği zararların ve bu zararların ne şekilde bertaraf edilebileceği ya da bertaraf edilip edilemeyeceği gibi konuların, bu projenin yapımından önce tartışılabilecek bir ortamın yokluğunun vatandaşlar açısından katılımı zorlaştırmakta olduğu s÷yleyebilir.

Rize’de özellikle halkın kararlara katılım konusunda çekincen davranmalarının nedenlerinden biri nedir sorusuna (Derelerin Kardeşliği Platformu üyesi İhsan Bektaş ile kişisel görüşme 14 Mart 2016): “*HES projelerinin değerlendirilmesi için halka yeterince imkân ve zaman sunulmuyor. Birçok şey apar topar oluyor zaten. Zaten HKT’lerin bağlayıcılığı da yok halk da biliyor bilgilense ne değişecek ki*” ifadeleriyle sürece katılımın önündeki engellerde birini ağıklamıştır.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “vatandaşları sürece dâhil edebilecek mekanizmalar var mı?” sorusuna (Kamile Kaya ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): “*Vatandaşları sürecin içerisine katabilecek bir mekanizma yok. Zaten HES yapılacak bölgelerde insan yaşamıyormuş gibi hareket ediyorlar*” şeklinde cevap vermiştir.

Yine Giresun’una bağlı Karabörk belediyesinde HES projelerinde HKT’lere sizce neden katılım az şeklindeki soruya (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015): “*İnsanların HES projesiyle ilgili önceden bir bilgisi ya da çalışması yok. ÇED toplantısına gidip neyi soracaklar? Bilgisizlik var insanımızda*” ifadeleriyle cevap vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi Leyla Öncel ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015), halkın neden karar alma süreçlerine katılma konusunda çekingen olduğu sorusuna; “*Yöre halkı önceden bilgilendirilmiyor. Oturup konuşacak zaman vermiyorlar. Her şey HES projesi sürecinde oluyor. Vatandaşların bir araya gelip uzmanlar eşliğinde konuşacakları, karar alacakları bir ortam olamıyor. Dahası vatandaşların bir kısmı, fikirlerinin süreci etkileyemeyeceğini düşünüyor.*” şeklinde cevaplayarak, yöre insanının karar alma süreçlerinde neden aktif olmadıklarına bir örnek vermiştir.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyü'nde; "Eğer proje hakkında görüşlerinizin alındığı ve karşılıklı iletişimin sağlanabildiği bir katılım sağlanabilseydi, HES yapım sürecine bakış açınız ne olurdu" sorusuna (Dursun Ali Ayaz ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2016): "*Kendi köyümüzle ilgili bir konuda muhatap alındığımız için memnun olurdum. Çocukluğumun geçtiği derelerin geleceğiyle ilgili kaygılarımı iletirdim. Mesire alanlarına zarar verilmesin derdim. Kullandığınız patlayıcılarla kaynak suların yüzeye çıkışlarını engellediklerini ve dikkatli olunmasını söyledim.*" şeklinde cevap vererek, projeye ilgili kaygılarını dile getirmiştir.

HES yapılırken çevrede birçok değişikliğe neden olabilmektedir. Bölgede yaşayan halk da bu değişimden olumlu ya da olumsuz olarak etkilenebilmektedir. HKT'de halkın yararına olan faaliyetler detaylı bir şekilde halka anlatılmalıdır. Nitekim (Giresun Dereli İlçesinde bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015):

Şirket yetkilileri buraya geldiler, bize yapacakları faaliyetin bölgede sıkça rastlanan heyelan vakalarına çözüm olacağını, kış mevsiminde sıklıkla olan elektrik kesintilerinin en aza ineceğini söylediler. Toplantı bilgilendirme mahiyetliydi.

Bu gibi bilgiler halkın, o bölgede yaşadığı sorunları da görmek ve yapılanların onlara sağlayacağı yararları gözler önüne koyma yönünde olumlu faaliyetler olarak görülebilir. Fakat toplantının taşınması gereken değer bilgilendirmenin ötesinde, kararlara katılımı ve karşılıklı görüş alış verişini de içermelidir.

Ordu İlinde HES'lere karşı olan Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını koruma Platformu Sözcüsü Coşkun Özbucak'a yöneltilen; "Eğer HES projeleri konusunda halkın karar alma süreçlerine katılımını sağlayabilecek bir mekanizma olsaydı, projelere olan tepkilerde bir azalma olur muydu?" sorusuna (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını koruma Platformu Sözcüsü Coşkun Özbucak ile kişisel görüşme 3 Mart 2016):

Tabi ki bu kadar tepki olmaz. İnsanların çekincelerini ve taleplerini iletebilecekleri mekanizmaların olması ve bu taleplerin dikkate alınacağını bilmeleri şimdikinden daha farklı bir ortam yaratarak, toplumdan bu denli bir tepki gelmesini engelleyebilirdi.

HES projelerinde STK'lar, sürecin daha çevreci ve/veya daha az maliyetli ilerlemesini sağlayabilir. Dolayısıyla, sürdürülebilirliğe de katkı sağlayacak şekilde bir projenin oluşumuna etkide bulunabilirler. Görüşmeler yapılan STK'lardan edinilen izlenim, onların HES karşıtı oldukları yönündedir. Fakat bu karşıtlığın özellikle demokratik haklar içerisinde kalması gerektiği yönünde söylemlere de rastlanmaktadır. STK'lar yalnızca devletin karşısında duran, belli bir meselenin savunucusu değil, halk ile devlet arasında çıkabilecek sorunların çözümünde arabulucu olacak şekilde bir rol de üstlenebilir. HES projelerinin inşaatı sırasında STK'lar iyi yönetim süreci sayesinde yerel halkın devlet ve firmalarla olan ilişkilerinde arabulucu rolünü üstlenebilir. Dolayısıyla halkı illegal eylemlerin dışında tutarak, karar alma süreçlerine katılımı konusunda teşvik edebilirler (Ordu Doğa ve Yaşamı Koruma Platformu Sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016):

HES yapım sürecinde, yöre halkı ile özel şirketler ve kimi zaman kolluk kuvvetleri arasında gerilimler yaşanmaktadır. Biz halkın yapılan HES'lere karşı yürütmüş oldukları hukuki süreci destekliyoruz. Halkın demokratik eylemlerini de destekliyoruz. Fakat şiddet içeren tüm eylemlere karşıyız. Bunu sıklıkla dile getiriyoruz. Şeklinde ifadelerde bulunarak, süreçte yaşanan ya da yaşanabilecek demokratik tepkiler dışındaki eylemlere karşı olduklarını dile getirmişlerdir.

Rize'de Derekelerin Kardeşliği Platformu temsilcileriyle yapılan odak grup görüşmesi (14 Mart 2016); *“Biz insanların hukuki haklarını şiddet eylemleriyle elde etmeye çalışmalarına karşıyız. Fakat HES sürecindeki hukuksuzluklar insanları deyim yerindeyse çileden çıkarabiliyor. Yine de şiddet tasvip edilemez”* ifadelerinde bulunmuşlardır.

HES yapım süreçlerinde, STK'lar, projedeki eksiklikleri giderici bir rol de üstlenebilirler. Çevrenin içerisindeki canlı ve cansızların projeden en az şekilde etkilenmesini sağlayacak öneriler sunabilir. Yeşiller'in (Bora, 1988) Almanya'da yapmış oldukları gibi, projenin daha ekonomik ve verimli bir hal almasını sağlayacak yeni öneriler veya projeler öne sürebilirler.

HES yapım sürecinde, iyi yönetim için sorun oluşturabilecek durumlardan bir tanesinin de Tanıl Bora'nın (1988: 39) ifadelerinde yer alan "karşımız" hareketinin genel bir çerçeveye oturması sorunudur. HES ile ilgili, bir ya da pek çok yerde yaşanan sorunun/sorunların, çevreye en az zararla yapılan, hukuka uygun ve iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde katılımın sağlandığı projelere dahi yaklaşımın "karşımız" şeklinde olmasına neden olabilir. Yine de usulüne uygun yani iyi yönetim ilkelerinin işlediği bir HES yapım sürecinde, halen sürece karşı olan STK ve vatandaşların destekleyici bir iyi yönetim ilkesi olan "iyi niyetli ve içten" karşı olma nedenleri dinlenmelidir. Bu sayede HES projelerinin daha çevreci fikirler etrafında inşa edilmesi de sağlanabilir. (Ordu'da Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak grup görüşmesi 3Nisan 2016):

Biz STK olarak HES'lere tamamen karşıyız. Çünkü HES'ler doğal dengeyi bozan, çevreyi, suyu ve canlıları olumsuz etkileyen santrallerdir. Ayrıca, Türkiye'deki sıradan vatandaşın HES'lerden gelecek elektriğe ihtiyacı yok. Sanayicilerin var. HES'ler doğaya zarar veren projelerdir. Bu konuda bakışımız canlı merkezidir. Diğer canlıların ve hatta suyun dahi insanlar kadar değeri vardır. Diğer taraftan HES'lerin ülkenin elektrik ihtiyacını karşılamak için yapılan projeler olmadığını, firmaların para kazanmaları için yapılan projeler olduğunu söyleyebiliriz, şeklinde kendilerinin HES'lere karşı olma nedenlerini ortaya koymuşlardır.

Rize İli Fındıklı İlçesinde ÇED ve HKT'leri protesto için toplana kişilere, "HES'ler neden karşısınız ve alternatif önerileriniz var mı? Örneğin rüzgâr ve güneş enerjisi gibi" sorusuna, (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): "HES'ler yapılmasın. Çünkü çevreye zarar veriyor. Nükleer enerji asla yapılmamalı. Rüzgâr enerji gülleri de hava akımını engelliyor ve çok yer kaplıyor. Güneş enerji panelleri ise küresel ısınmaya neden oluyor." şeklinde açıklamalarda bulunarak her türlü elektrik üretim projesine karşı olduğunu ifade etmiştir. Bu gibi ifadelerin çağın ihtiyaç ve gereklerine ne kadar uygun olduğunun tartışılması bir yana bırakılarak, bu gibi ifadelerin de katılım süreçlerinde ve halkın huzurunda yer almasını sağlanarak halkın daha kolay muhakeme yapabilmesi konusunda ortam oluşturulabilir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde, “bazı vatandaşların HES’lerin hepsine karşı olma nedenleri nelerdir?” sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): *“Tüm HES’ler yapılırsa dahi ülkenin enerji ihtiyacının ancak %4’ünü karşılayabilecekken, mevcut iletim hatlarının onarılması halinde ise %12 ile 14 arasında bir kazanımın elde edilebilir. O nedenle HES’lere suların satılması projesi olarak bakıyorum.”* şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.

HES’lere karşı olan STK’ların ve vatandaşların iddiaları katılım mekanizmaları kullanılarak dinlenilmelidir. İyi yönetim sürecinin yürütülebilmesi için “en uç” seslerin dahi duyulabilmesi gerekmektedir. Kanaatimizce, etkin ve şeffaf bir katılım sürecinde “uç sesler” rahatlıkla diğer katılımcılar tarafından fark edilebilecektir. Fakat HES projeleri için olası yararlı talepleri dikkatle dinlenerek tespit edilmeli ve projelerin inşası sürecinde kullanılabilmelidir.

HES projelerine karşı olma nedenlerinden biri olarak, Türkiye’deki mevcut iktidar ile muhalefet arasındaki ilişki ve algılar gösterilebilir. Kimi zaman projelere karşı olunmasındaki ana neden, iktidardaki partiyle aynı ideolojide olmamaktan da kaynaklanabilmektedir. Bunun nedeni genel olarak, hemen her konuda iktidar ve muhalefetin geçmişteki ilişkileri neticesinde sahip olunan tecrübelerden de kaynaklanabilir. Kısaca, iktidar partileriyle muhalefet partilerinin birbirlerinin yapmış oldukları eylemleri diğerini zor durumda bırakmak için yapabilmelerinden kaynaklanan bir siyasi ve toplumsal hafızanın sonucu olabilir. Bu tip partici-ideolojik reddedişler hem yönetim sürecinin etkinliğine zarar verebilir hem de iyi yönetim ilkesi olarak katılımın etkin bir şekilde uygulanmasına engel olabilir. (Giresun İli Dereli İlçesinde bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015): *“HES projelerinin Ak Parti gibi, kapitalist ekonomiyi öne çıkaran bir partinin iktidarında yapılması bana güven vermiyor. Tek dert para olunca da projelerin çevreye ve insanlara karşı olumsuz etkilerinin olabileceği aklıma geliyor.”* ifadeleri, Türkiye’deki iktidar ve muhalefetin birbirlerini algılama şekillerine örnek olabilir.

Rize İli Fındıklı İlçesinde, HES projelerine vatandaşların karşı olma nedenlerinin neler olduğunu yönünde yapılan görüşmelerde, “HES projelerine neden karşısınız?” sorusuna, (ÇED protestosuna katılan bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz

2015): “HES’lere karşıyım. Ama illaki yapılacaksa da Ak Parti yapmasında kim yaparsa yapsın. Bunlar yapmasın. Ben iktidar partisine kaşıyım. Köyüme, dereme girmesin.” gibi ifadeler katılım süreçlerinin iyi yönetim ilkelerinin gerektirdiği amaçlar doğrultusunda yapılmasına engel olabilmektedir.

Etkin bir katılım mekanizmasının kurulamaması ve genel olarak iyi yönetim ilkelerinin uygulanamamasının önündeki bir diğer engel de, HES projelerine karşı olanların gerekçelerine bakılmaksızın, onları topyekûn bir şekilde “etiketleyerek” görüşlerinin dinlenmemesi durumuyla da karşılaşılabilir. (Rize İli Fındıklı İlçesinde bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): “Şimdi burada ÇED protestosu yapıyorlar. Tamam demokratik hakları ama bunlar da her şeye karşı. Eminim iddialı incir çekirdeğini dolduramaz bile... Halk Partisi (CHP) yapsa ağızlarını açmazlar.” sözleriyle protestoların nedeninin siyasi olduğunu ifade etmiştir.

İyi yönetim ilkelerinin ve iyi yönetim ilkelerinden katılımın süreçte etkin olup olmadığını ve önündeki engelleri araştırmak için Artvin İli Arhavi İlçesinde yapılan görüşmelerde, “Burada yaşayan vatandaşlar ve STK’lar projelere neden karşılar” sorusuna, (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): “Çok basit bunlar komünist. Ak Parti’nin her icraatına karşılar zaten. Şaşırlacak bir şey yok ki. İki kelimelerinden biri karşıyız bunların. Projelere karşı olma nedenleri olarak çevre falan diyorlar ama sanmıyorum sadece bahane üretiyorlar.” ifadeleriyle HES projelerine karşı olanların iddialarının ideolojik tabanlı olduğunu belirtmiştir.

STK’lar iyi yönetim sürecinde aktif olarak ve sorunların çözümü odaklı yer alabildikleri durumlarda alınan kararların, toplumca ve diğer yönetim aktörlerince kabulünü sağlanmasına yönelik sinerji oluşturabilmektedirler (Emini, 2013: 43). HES'lere tepkisi olan yerel halktan kişilerin, sebebiyet verebileceği olumsuz olaylara karşı frenleme mekanizması görevi üslenebilirler. Diğer taraftan, etkin bir katılım mekanizması sağlanarak da HES’e olan tepkiler anlaşılabilir, analiz edilebilir ve çözüm yolları bulunmaya çalışılabilir. Aynı zamanda, HES’lere karşı muhtemel illegal tepki şekillerinin de önüne mümkün olduğunca geçilebilir.

İyi yönetim ilkelerinden katılımın, HES yapım sürecinde iyi işleyebilmesi için öncelikle aktörlerin iletişimde olabilecekleri bir katılımın sağlanması gerekmektedir. Katılım ise, “yaptım oldu” ya da DAD şeklinde geçen, bilgilendirme ya da konferans şeklindeki toplantılarla sağlanamayabilir. Katılımın sürecin en başından itibaren de sağlanabilmesi, etkili bir yönetimi hayata geçirme konusunda yardımcı olabilir. Her şeyin nihayete erdiği bir proje hazırlama sürecinden sonra toplantıların yapılması, katılımın taşıdığı anlamla uyumamaktadır. Nitekim her vatandaş dikkate alınmak ve muhatap olarak kabul görmek ister. Katılımın sağlanamaması muhtemel sorunların ya da taleplerin tartışılmamasına ve neticesinde toplumsal bir tepki olarak karşımıza çıkmasına sebebiyet verebilir. Aynı zamanda halka yapılan işin önemini anlatabilme konusunda da başarısızlığa uğrama söz konusu olabilir. Diğer taraftan vatandaşlar katılım sayesinde HES’lere karşı olma ya da destekleme fikirlerini, “diğerinin” söyleyeceklerine kulak vererek ya daha fazla pekiştirme ya da tam tersi olarak değiştirme imkânına da sahip olabilirler. Vatandaşların günümüzdeki beklentilerinden biri olarak değerlendirilebilecek yönetime katılma istemini yerine getirme konusundaki başarısızlıklar, yapılacak faaliyetin neticesi iyi de olsa, sürecin memnuniyetsiz bir topluluk yaratmasına neden olabilir.

4.4.1.1.1. HES’lerde Sorun Olarak ÇED ve HKT’nın İyi Yönetişim Sürecine Etkilerinin Katılım Açısından Değerlendirilmesi

İyi yönetim, yalnızca yönetim süreci olarak değerlendirilemeyecek kadar geniş bir faaliyeti ifade edebilecek bir kavramdır. Çünkü iyi yönetim çok aktörlü ilişkileri ve bu aktörleri bağlayacak ilkeleri içermektedir. Dolayısıyla, klasik anlamda devlet, özel sektör ve yerel halk ve STK’ların bir araya gelerek, gerçekleştirdikleri dar anlamda, bir yönetim faaliyetini aşarak, hukuki ve etik boyutları da bulunan bir süreci ifade etmektedir. ÇED raporları ve HKT’lerde dar anlamda bir faaliyet olarak değil, halkın ve STK’ların katılımının aktif bir şekilde olduğu süreçleri ifade etmelidir. İyi yönetişimin HES sürecinde uygulanmasının öncelikle, ÇED ve HKT aşamaları ve bu aşamalara bağlanabilecek önceki ve sonraki aşamaların gerçekleştirilebilmesiyle sağlanabileceği söylenebilir. Aksi takdirde, HES sürecindeki aktörler arasındaki iletişim sağlanamayabilir. Netice olarak, iyi yönetim ilke ve süreçleriyle çözüme kavuşturulabilecek birçok konu, sorun olmaya devam ederek HES kurumlarının problemlili geçmesine ve daha farklı sıkıntılara neden olabilecektir.

Doğu Karedeniz olayında, HES projelerinin hayata geçirilmesi için gerekli olan ÇED raporları, en az HES projeleri kadar tartışılmaktadır. ÇED raporlarının idare mahkemelerince iptal edilmesi, defalarca iptal edilen ÇED raporlarının tekrar hazırlanması ve yine iptal edilmesi ve özellikle STK'lar tarafından sıklıkla dile getirilen bu raporların, birbirinin aynı "kopyala yapıştır" şeklinde hazırlanmış oldukları yönündeki beyanlatları yerel halkın ÇED raporlarına olan güvenini azaltmaktadır. Yine süreç içerisinde yapılması planlanan HKT'ler, halk tarafından tatmin edici bulunmamaktadır. ÇED'in etkili olabilmesi ve halk için daha anlamlı hale gelebilmesi için halkın karar alma süreçlerine katılımı sağlanmalıdır. Yaşanan olumsuz deneyimler, halkın yönetim sürecine ve diğer aktörlere olan inancını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Giresun İli Karabörk İlçesinde; "ÇED raporlarının içeriğini yeterli buluyor musunuz ve ÇED raporları sizce projelerin çevreye ve sizlere olan etkileri hakkında yeterince kapsamlı mıdır?" sorusuna (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015): "*HES projeleri için hazırlanan ÇED raporlarının kapsamlı olduğuna inanmıyorum. Projenin yapıldığı yerdeki tahribata bakarsanız anlarsınız. Hem bu bölgede yaşayan insanlar kadar iyi mi bilecekler bu projelerin neden olabileceği zararları. Sormuyorlar ki insanlar nerelerde yüzüyor, piknik yapıyor, balık tutuyor... Belki projenin hazırlanmasında söz hakkımız olsaydı bu kadar ağacı da kestirmeyecektik*" şeklinde cevap vermişlerdir.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; "HES projelerine karşı olunmasında ÇED raporlarının yeri nedir?" sorusuna (Kamile Kaya ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): "*Burada birçok kişi suya bağımlı olarak hayvancılık ve tarım yaparlar. Ardanuç mikro iklim özelliği göstererek Akdeniz iklimi ile benzerlikler taşır. Yani burada her şey olur. Fakat bu verimli topraklar dere kenarında. Suları alırsanız, oksijensiz bırakırsanız bu insanlar ne yapacak*" şeklinde cevap vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde ÇED raporlarına yeterli hassasiyetin verilip verilmediği yönündeki soruya mülakat yapılan vatandaş başından geçen bir olayı anlatarak cevap vermiştir (Necdet Ocaklı ile yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): "*Kamilet Vadisine HES yapılacak, hazırlanan ÇED raporu hakkında da az çok bilgim var tabii. Akşam bilgisayarın başına geçtim. "yarın sabah dereye inip alabalık avlayacağım, öğlen de ceylan akşam da atı avına çıkacağım " yazdım paylaştım. Emniyetten tanıdığım bir arkadaş aradı. Aman abi böyle şeyler paylaşma bak avdan içeri atarlar dedi. Bende orada*

bunlar yaşamıyor ki, koskoca ÇED raporu var dedim. Yani ÇED'e kimse inanmıyor.” şeklinde konuşarak ÇED raporları hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir.

2017 yılı Ocak ayında Rize İline bağlı Hemşin İlçesinde inşası planlanan Dikmen HES'in Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından verilen ÇED olumlu raporu, Rize İdare Mahkemesi'nce iptal edilmiştir. Gerekçe olarak, ÇED raporunun yüzeysel ve eksik hazırlandığı, proje kapsamındaki bölgenin 2007 yılında organik çay yetiştirme alanı olarak belirlendiği ancak, yapılacak HES'in çay yetiştiriciliğine zarar verecek nitelikte olması ve beraberinde bölgenin flora ve faunasını¹⁷ tehdit edecek olması, gösterilmiştir (Özgen, 2017).

Rize'de ÇED raporlarının güvenilirliği ve halk üzerindeki etkileri nedir sorusuna (Kazım Delal ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): *“ÇED raporları birbirinin aynıdır. Birçok eksiklik ve hata barındırıyor. Mahkemeye ÇED raporlarının iptali için başvurduğum. Mahkeme ve bilirkişi ücretlerini karşılamak için, neyim var neyim yok sattım. İneğimi sattım, kredi çektim. Birçok ÇED raporunu iptal ettirdim. ÇED raporlarının güvenilirliği yok.”* şeklinde örneklerle görüşlerini ifade etmiştir.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyünde halka yöneltilen; *“Sizce, HES projelerinin inşası için hazırlanan ÇED raporlarının amacına uygun nitelikte mi hazırlanıyor ve ÇED raporlarının hazırlanması süreçlerine katılmak ister miydiniz?”* sorusuna (Karaçam Köylüleri ile yapılan odak gurup görüşmesi 7 Kasım 2015):

ÇED raporlarının amacına uygun olarak hazırlanmadığını düşünüyoruz. Şu karşığı dağa dokunulmayacağı söylenmişti. Şimdi orayı da indirecekler. Başka tüneller de açacaklar. Projelerde bu kadar borunun ve tünelin olduğunu hatırlamıyoruz. Anlaşılan daha önce yapılmış bir projeyi aldılar üstüne Karaçam yazıp dosyaladılar. Eğer bize kararlara katılım hakkı vererek ÇED'lere iştikakımızı sağlasalardı, biz bunları denetleyebilirdik şeklinde cevap vermişlerdir.

¹⁷ Belli bir bölgede yaşayan bitki ve hayvan türleri.

STK'lar HES yapımı ve ÇED raporu hazırlanması süreçlerine kuşku ile yaklaşımlarının bir başka nedeni olarak, yönetmeliklerde yapılan değişiklikleri göstermektedirler. ÇED raporunun gerekliliği sınırı 10 mw iken 25 mw'a çıkarılması, yapılacak olan HES'lerin birçoğu için denetimin dışında bırakılacağı şeklinde yorumlanmıştır. STK'ların üzerinde durduğu bir diğer husus da, HKT'ler için, projeden etkilenecek yöre halkının katılımına izin verecek biçimde düzenlenmek istenmesidir. Onlara göre çevre sorunları sınır tanımadığından dolayı yalnızca yöre halkı değil, ülkede yaşayan herkes HKT'lere ve ÇED süreçlerine katılmalıdır. Artvin İli Ardanuç İlçesine yapılması planlanan, Ardanuç 7-8 HES projesinin iptali ile ilgili davada bilirkişi tarafından, ÇED raporunda yapılan değişikliklerin HKT'lerde yeniden tartışmaya açılmadığı yönünde tespit edilmiştir (Eroğlu, 2016). (Ordu Doğa ve Yaşam Alanları Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 14 Mart 2016): *“Daha önceden ÇED gereklidir raporu için gereken üretim miktarı limitini, doğaya verebilecek zararı göz ardı ederek, yukarı çektiler, aynı şekilde HKT içinde yalnızca yöre halkının katılımına izin veren bir düzenleme yaptılar. Bizim farklı yerlerdeki toplantılara katılmamızı engellemek adına, projeden etkilenecek yöre halkı ibaresini katılım şartının içine koydular”* şeklinde konuşarak süreç içerisinde yönetmeliklerde yaşanan değişimlerin kendilerince nasıl algılandığını belirtmişlerdir.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde, “ÇED raporları ve HKT'ler hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna (Yusuf Yenigün ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): *“HKT'lere güvenmiyor. Biz ne desek yine bildiklerini okuyorlar. ÇED raporlarında halkın suya olan ihtiyacından bahsedilmiyor ki, ben tarım ve hayvancılık yapıyorum. Derenin suyu kesilip kullanımı birine verilirse nasıl geçineceğim”* sözleriyle ÇED süreçlerinden çekincelerini dile getirmektedir.

Aynı şekilde benzer ifadeler Artvin İli Arhavi İlçesinde de rastlanmaktadır. (Necdet Ocaklı ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): *“Önceden 10 mw'lık bir sınır koymuşlardı. Usulüne uygun HES yapmadıkları için birçok proje durduruldu. Sonra HES projelerinin durdurulmasını engellemek için 25 mw altındaki projeleri ÇED kapsamı dışarısında bıraktılar”*.

Rize’de, “ÇED raporlarının HES yapım sürecindeki etkinliği ve güvenilirliği hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna (Kazım Delal ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): “ÇED raporlarının içeriğiyle sürekli oynuyorlar. Mahkemeler ÇED’leri iptal ettikçe, firmalar devlete baskı yapıyor ve raporların kabul şartlarını değiştiriyorlar. Şimdi bu raporlara güven olur mu? Hem ben ya da başka herhangi birisi, HES’lere karşı olan kişilere neden destek veremeyeceğiz ki. İllaki yerel halk olacak diyorlar. Birlik olunmasını mı istemiyorlar” ifadeleriyle ÇED raporlarının içeriğindeki değişimin kendi açısından değerlendirmesini yapmıştır.

ÇED raporları konusunda yaşanan bir diğer sorun, enerji nakil hatlarının güzergâhı ve bu güzergâh doğrultusunda ortaya çıkabilecek etkilerdir. Üretilen enerjini dağıtım için enerji nakil hatlarına ihtiyaç vardır. Enerji nakil hatlarının geçeceği yerler ve geçtiği yerlerde canlı yaşamına olan etkileri, ÇED raporlarında yer alması gereken hususlardan biridir. Fakat HES projelerinde bu hatların geçeceği güzergâhlar ve bunların etkileri yer almadığı yerel halk ve STK’larca dile getirilen bir meseledir. Dolayısıyla, ÇED raporları bu konuda eksiktir ifadesinde bulunulabilir. (Giresun’un Dereli ilçesinde bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015): “Biz ülkemizin enerji ihtiyacının karşılanmasında katkısı olacak HES projelerine karşı değiliz. Ancak, yüksek gerilimden gelen kablolar ve iletim hatları bizim için tehlikeli, o nedenle sorun yaşıyoruz. ÇED raporlarındaki eksikliklerden kaynaklı bizim sorunumuz” şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Enerji iletim hatlarının geçeceği güzergâh ve etkileri konusuna ÇED raporlarında hassasiyetle değinilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “HES projelerine karşı olma nedenlerinizden ÇED raporları hakkındaki düşünceleriniz nedir?” sorusuna (Elyesse Uygun ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): “Buradan Kalkandere’den gelip Erzurum yönüne giden yüksek gerilim hatları ormanlara ve canlılara zarar vermiştir. Raporlarda bunların zararlarının tam olarak yer aldığını düşünmüyorum” cevabı verilmiştir.

Giresun İli Çanakçı İlçesine bağlı Deregözü Köyünde ikamet eden Osman İmat; “Biz, HES’e karşı değiliz ama köyümüze yapılan HES bize zarar verdi. Tarım

arazilerimizin bir kısmını HES aldı bir kısmı bize kaldı. Dere yataklarını daralttılar zararı bizim arazilerimize oldu” ifadelerinde bulunmuştur (Haberler, 2013).

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyünde; “sıze ÇED raporlarındaki en önemli eksikliklerden biri nedir?” sorusuna (Dursun Ali Ayaz ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2016): “*Bence sorunlardan bir tanesi elektrik iletim hatları. HES’i kuruyorsun, tamam kur ama bu elektriği nasıl ileteceksin? Benim tarlamın başından yüzlerce belki de binlerce volt elektrik geçecek. Bunun bana, eşime ve çocuklarıma zararı yok mu? Bize olabilecek etkileri neden araştırılmadı? Bir kez olsun biz şöyle yapacağız elektrik hatları buradan geçecek bağınız bahçeniz var mı buralarda demediler*” ifadeleriyle ÇED raporlarıyla ilgili sorunlarını dile getirmiştir.

Giresun İli Çanakçı İlçesinde vatandaşlara aynı soru sorulmuştur (Çanakçı İlçesi sakinleriyle odak gurup görüşmesi 13 Temmuz 2015): “*Adamlar geldi hiç bir şey sordukları yok, diktiler direği tarlama. Önce siz kimden izin aldınız da o direği tarlama dikiyorsunuz. Sonra başımın üstünden geçen elektrik sonuçta bana zararı nedir bilinmez. HES’lere karşı olduğum yok ama bize ne bilgi veriliyor ne de fikrimiz soruluyor. Bu rahatsız edici*” diyerek düşüncelerini ifade etmiştir.

Rize İli Çayeli İlçesi Senoz Vadisi üzerine yapımı planlanan Cüneyt 1-2-3-4 HES projelerindeki ÇED Olumlu kararı Rize İdare Mahkemesince, Enerji nakil hatlarının HES projelerinden bağımsız olarak ele alındığı ve ÇED sürecine dâhil edilmediği, çıkan hafriyatın bertaraf edilmesi konusunun muallakta kalması ve projenin akarsuyun tamamına olan çevresel etkilerinin dikkate alınmadığı gerekçesiyle iptal edilmiştir (Hürriyet, 2010).

ÇED sürecinin başından itibaren yerel halk ve STK’ların katılımını içermesi, halkın hoşnutsuzluğuna neden olabilecek birçok uygulamanın ya da hatanın ortaya çıkmasına engel olabilir. ÇED süreçlerinde halkın kendi aralarında, STK temsilcilerinin, uzmanların ve/veya devlet ve özel sektör yetkililerinin de katılabileceği oturumlar yapmalarına imkân tanıyacak düzenlemelere gidilebilir. Bu sayede halk, projeler hakkında bilinçlendirilebilir. Projelerden kaynaklı eksikliklerin ve muhtemel sorunların önemli bir bölümünün, sürecin en başında önüne geçilebilir. Projenin inşa süresince, halk veya STK’ların yapılan ve

yapılacak işler hakkında bilgilendirilebileceği, neyin neden ve zaman yapılacağı hakkındaki soruların cevap bulabileceği bir HES yapım süreci bu sayede işletilmelidir.

Vatandaşların ve STK'ların karar alma süreçlerine katılmasıyla, vatandaşların, özel sektör kuruluşları ve devlet arasındaki ilişkiler sağlıklı ve güçlü bir hale gelebilir. Devletin HES projelerinin inşası ve işletilmesi işlerini firmalara vermesi, devletin karşılamak zorunda olduğu maliyetlerin düşmesi, piyasada rekabetin ve kalitenin artmasını neden olabılırken, diğer taraftan, iyi yönetim ilkelerinin etkin olmadığı süreçlerde vatandaşların ve STK'ların devlet ile ilişkilerinde sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. HES'lerde karar alma süreçlerine yerel halk tarafından katılımın önemi Doğu Karadeniz örnek olayında olduğu gibi kimi zaman projenin taşıyabileceği önem kadar değerli olabilmektedir. Dolayısıyla iyi yönetim uygulamalarında yöre halkının kendileriyle ilgili konularda alınacak kararlara katılmaları sağlanmalıdır. Aarhus Sözleşmesi'nde, çevresel konularda, "Halkın bilinçlendirilmesine katkıda bulunulması, halka endişelerini ve kaygılarını belirtecek fırsatların sunulması ve kamu idarelerince bunların göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerektiği" yönünde hükümler bulunmaktadır. Bu bakımdan, iyi yönetim için HKT'nin sürecin oldukça önemli bir aşaması olduğu yönünde değerlendirmede bulunulabilir.

ÇED ve HKT'ler, HES yapım süresinde, halkın rızası almak ve süreci sahiplenmesini sağlamak, çevreye ve içinde yaşayan canlıları korumak adına önemli iki faaliyet olarak belirtilebilir. Fakat yerel halkın ve STK'ların ifadelerine göre HKT, çoğu zaman projelerin tanıtımının yapıldığı sunumların ötesine geçmemektedir.

Rize'nin Fındıklı ilçesinde HKT'leri halkın karar alma süreçlerine katılması konusunda etkili bir aşama olarak görüyor musunuz sorusuna (ÇED protestosuna katılan Vahap Kuru ile yapılan kişisel görüşme 23 Temmuz 2015):

HKT olmuş bitmiş bir şeyin bize anlatılmasından başka bir şey değil. Benim yaşadığım köye HES yapılıyor, sonra orada (HKT yapılan yer) konferans dinletiyorlar. Problemin özüne inilmiyor. İfadelerinde bulunmuştur.

Rize’de HES inşası sürecinde halkın katılımının HKT’ler vasıtasıyla ne derece sağlandığı yönündeki soruya (Derelerin Kardeşliği Platformu sözcü Ömer Şan ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): “Çoğu zaman HKT toplantılarının ilanı dahi yasal sürenin belirlediği süreden daha az bir zaman kala çıkıyor. Halkın bu ilanları görüp görmediği bile muamma. Şirket yetkilisi geliyor, zaten çoktan bitmiş olan bir projeyi anlatıp gidiyor. Proje hakkındaki görüşler ve önerilerin dikkate alındığı bir süreç maalesef görülemiyor” şeklinde cevap vermiştir.

Kimi zaman bireyler, otorite tarafından alınan kararları etkileyemeyeceği görüşüne sahip olabilirler (Uluç, 2013: 414). HES inşaatına kökten-ideolojik anlamda karşı olmayan vatandaşlar arasında dahi, henüz sürecin başında karşılaşılan problemler ve bu problemlere çözüm üretilmemesi HES karşıtlığı yaratabilmektedir. Diğer taraftan, konuyla ilgili olarak HES yatırımcısı özel sektör kuruluşlarından ve ilgili devlet kurumlarından, HKT’lerin bir çözüm ve müzakere aracı olarak görülmesinin süreçteki sorunların çözümündeki katkısı ne olabilir sorusu hakkında gereken bilgi ve cevap elde edilememiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde HKT’lerin, HES yapım sürecinde taşıdığı önem nedir sorusuna (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi Erdoğan Güler ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): “HKT’lerin ne firmayı ne de devleti bağlar bir yanı vardır. Toplantıya gidersin, bilgilendirme yapılmıştır ya da yapılmamıştır tutanağını yaparlar, dosyaya koyarlar onlar için olay biter. Vatandaş olarak sen ister bilgilendir ister bilgilendirme. Formalite bir işlem bu o kadar” şeklinde yanıt vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde, HKT’lerin HES sürecinde belirleyiciliği ile ilgini ne düşünüyorsunuz sorusuna (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi Leyla Öncel ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): *HES sürecinde, batıdaki birçok ülke için HKT’ler önemli iken, bizde yalnızca bir formaliteden ibarettir. Dosya arasına konması gereken kâğıt parçasıdır.*” şeklin yanıt vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesi’nde, HKT’lerin ne derece katılım ilkesine uygun yapıldığı yönündeki soruya (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 22 Temmuz 2015): *HKT’ler süreçteki bir formalite yalnızca. HES projeleriyle ilgili her şey bitiyor, onlar yalnızca haberiniz olsun demek zorunda oldukları için toplantı*

yapıyorlar. Dosyada bulunması gereken bir evrak sadece. Bizler de çoğu zaman bu durumu engellemek için ÇED sürecinde yapılan HKT'leri protesto amaçlı olarak yaptırmıyoruz, şeklinde cevap vermiştir.

Giresun İli Dereli İlçesi'nde (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015), HES sürecine halkın katılımı noktasındaki en önemli alan olan HKT'lerin etkinliği nedir sorusuna: *“Bize sadece ne yaptıklarını anlattılar, bizim fikirlerimizin değerlendirildiği ya da taleplerimizin dinlendiği bir süreç olmadı”*, şeklinde cevap vermiştir. Hâlbuki yenilenebilir enerji üretim sistemi olan HES'lerin muhtemel zararlarının mümkün olduğunca önlenmesi ve toplumsal kabulün sağlanması açısından, katılım önemli bir araç olarak değerlendirilebilir (Wright, 2011: 5).

Rize'de HKT'lerin süreçteki işlevinden memnun musunuz? Sorusuna (Kazım Delal ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016); *“HKT'ler formaliteden ibaret, dinleti gibi. HES'i istiyor musunuz, istemiyor musunuz? Neden istemiyorsunuz? Demiyorlar. HKT'lere gitmenin de, yaptırmamanın da bir anlamı yok.”* şeklinde cevap vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde HKT'lerin vatandaşları karar alma süreçlerinde etkin kılan ve alınan kararların bağlayıcılığı olan toplantılar olup olmadıkları sorusuna (Suat Çorbacıoğlu ile kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): *“Balıkların yaşayabileceği ya da yumurtlayabileceği, alanları yapacaklarını ve su oranını sağlayacaklarını söylemişlerdi. Göstermelik bir şeyler yaptılar. Bazılarında o bile yok.”* şeklinde cevap vermişlerdir.

Rize İli Fındıklı İlçesinde HKT ve HES protestosu gösterilerinde, Fındıklı Dereleri Koruma Platformu sözcüsünün yapmış olduğu açıklama (22 Temmuz 2015): *“HKT sadece formaliteden ibaret, birbirinin aynı şeyleri söylüyorlar. Taleplerimizi umursamıyorlar, zaten bu toplantının onlar için bağlayıcılığı da yok”* şeklinde konuşmuştur.

Rize İli Fındıklı İlçesinde HKT'lerin etkili bir kararlara katılım mekanizması olduğunu düşünüyor musunuz sorusuna (HKT protestosuna katılan Vahap Kuru ile yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015); *“HKT'ler formalite yalnızca. Kimseyi dinledikleri yok. Şirket yetkilisi gelir. Formaliteden bir şeyler söyler gider. Talep, sorun, sıkıntı dinlemek*

yok. Bizi aptal yerine koymasınlar, en azından yaptırmayız daha iyi.” şeklinde konuşarak HKT’lerin uygulanmasına yönelik eleştirilerini dile getirmiştir.

Ordu’da, “HKT’leri HES projelerinin daha iyi hale getirilebilmesi açısından işlevsel buluyor musunuz?” sorusuna (Ordu Doğa ve Yaşam Alanları Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): “*HKT dosyaya konacak bir kâğıt parçası sadece, Halkın ya da STK temsilcisi olarak bizlerin talep ve isteklerinin değerlendirildiği bir ortamı ifade etmiyor.*” şeklinde olmuştur.

Rize’de, “HKT’ler HES yapım süreçlerine halkın katılımının sağlanabildiği bir ortam sunuyor mu?” sorusuna (Derelerin Kardeşliği Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 14 Mart 2016): “*Demokrasiden ve ciddiyetten uzak bir toplantı, bu toplantıların yapılmasını yöre halkı ve STK’lar olarak biz protesto ediyor ve engelliyoruz*” şeklinde cevap vermişlerdir.

Giresun İli Dereli İlçesinde HKT’leri HES yapım sürecinde sizlerin beklentilerini karşılıyor mu sorusuna (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015): “*Öncelikle, yalnızca bilgilendirme oluyor. Taleplerin konuşulduğu bir ortama rastlamadım. Zaten HES’ler hakkında özellikle teknik anlamda çok bilgimiz ya da bu konuda bir şeyler söyleyebileceğimiz bir hazırlığımız yok. Çağırırlarsa gidiyoruz. Kendi aramızda bile HES yapılırken konuşuyoruz. Halkın daha bilinçli olması lazım.*” Şeklinde cevap vermiştir.

Rize’de HKT’lerin uygulamalarının nasıl olduğu yönündeki soruya (Derelerin Kardeşliği Platformu üyesi İhsan Bektaşoğlu ile yapılan kişisel görüşmede 14 Mart 2016); “*HKT toplantılarının ilanı, halkın kolaylıkla göremeyeceği ve bilemeyeceği yerlerde yapılıyor. Halkın herhangi bir hazırlık süresi olmuyor. Sahilden 5 km içeri gidildiğinde, orada yaşayan insanların çoğunun yılın belli dönemlerinde köyelerine geldiğini biliyoruz. HES yapılıyor, vatandaş sanıyor ki, devlet yatırım yaptı vs. sonra gelip görüyor ne olduğunu... HKT’lerin şirketler için bağlayıcılığı yok*” şeklinde cevap vermiştir.

Diğer taraftan halkın ve STK’ların itirazlarını dikkate alan firmalarda olmuştur. Bunlardan birine örnek olarak Nett Enerji gösterilebilir. Artvin İli Hopa ilçesi Şelale

Deresi üzerine Nett Enerji firması tarafından yapılması planlanan Güneşli HES projesi iptal edilmiştir. Konuyla ilgili bir açıklama yapan firma yetkilisi; “Son dönemde yanlış bilgilere dayandığımızı tespit ettiğimiz yükselen HES karşıtlığı, Artvin’in Hopa ilçesinde de etkisini hissettirmiş ve yöre halkından olumsuz bir tepki yaratmıştır. Bu durumun en somut göstergesi ilk olarak Hopa’da kurmayı planladığımız Güneşli HES projesi kapsamında halkı bilgilendirmek, projeye katılımının sağlamak, varsa görüş ve önerilerini almak, planladığımız sosyal sorumluluk projelerini paylaşabilmek amacıyla düzenlenen katılım toplantısının gerçekleşmemesiyle ortaya çıkmıştır”. Devamında; “Nett Enerji’nin tüm projelerinde ülke kaynaklarının en verimli ve çevreye duyarlı şekilde değerlendirilmesi konusunda son derece hassas davrandığı, şirketin Güneşli HES projesi de dâhil olmak üzere tüm projelerinde yüksek maliyetleri göze alarak alternatif çevreci çözümler geliştirmeyi prensip haline getirdiği belirtilmiş, toplumsal bir soruna yol açmamak için proje iptal edilmiştir” ifadelerinde bulunulmuştur (Yeşilekonomi, 2011). Şirketin açıklamalarında yer alan halkın sürece katılımı, HKT’lerin ciddiye alınması, çevrecilik ve enerjide etkinlik ve verimlilik hassasiyetleri ve tedbirleri doğru dahi olsa, daha önceki kötü örnekler halkı ve STK’ları sürece kuşkuyla bakmalarına ve karşı çıkmalarına neden olabilmektedir. Diğer taraftan bakıldığında, HES’lere kökten karşı olan STK’ların ya da vatandaşların her ne sebeple olursa olsun uzlaşmaya yanaşmayacağı sonucuna da varılabilir. Yine de katılım sürecinin etkin bir şekilde işletilmesi süreçte, kararlara katılamamaktan kaynaklı sorunların önemli bir bölümüne çözüm sunabilir Halkın ve STK’ların, kararlara katılım ve süreci etkileyebilme konularında etkilerinin garanti olabileceği süreçler devlet tarafından sağlanabilmeli ve tüm aktörlerin HKT’lere katılma konusunda sorumluluk almaları gerekmektedir.

Yöre halkının ifadesiyle, HES’ler inşa edilmeden önce, ÇED sürecinin başlangıç aşaması olarak, HES’lerin halka olan etkileri araştırılabilir. Bu bakımdan HKT’lerin sürecin en başındaki uygulama olacağı ve süreç boyunca da devam etmesi gerektiği ifade edilebilir. Halk önce uzmanlar tarafından HES’lerle ilgili bilgilendirilebilir. Daha sonra ise konu, STK’ların ve devlet yetkililerinin katılacakları tartışma ve müzakere toplantılarında ele alınabilir. Projeyi yapacak firma yetkilisi bu toplantıda yapılacak işler hakkında bilgi verebilir. Görüş alışverişinde bulunulabilir. STK ve yerel halk konuyla ilgili bir rapor hazırlayabilir. Bu raporu basınla veya sosyal medya aracılığı ile duyurabilir.

HKT'nın taşıdığı değer formaliteden öte bir anlam taşımadığı yerel halk ve STK'lar tarafından dile getirilmektedir. HES projelerinde, etkili bir yönetim süreci sağlayabilmek için, halkla en yakın etkileşim araçları olan HKT, klasik yönetim anlayışındaki "yaptım, oldu"ya "haberiniz olsun" da eklemekten öte bir durum ifade etmediği söylenebilir. HTK'lar Armstein'in ifadesiyle (1969: 221) tokenism¹⁸ olarak değerlendirilebilir. Bu ifadeye göre yapılan bir iş, yalnızca kanunlar tarafından emredildiğinden dolayı, özensiz ve asıl amacına aykırı-özüne aykırı şekilde yapılması durumunu ifade etmektedir. Artvin İli Arhavi İlçesinde konuyla ilgili olarak (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015):

ÇED sürecinin son aşamasında, İDK (İnceleme-Değerlendirme Toplantısı) var. Şirket yetkilileri ve bakanlıktan kişiler katılıyor. Halk da katılabiliyor. Gittik, bakanlıktan yalnızca bir kişi vardı. İtiraz ettik, ilçenin en kalabalık nüfusunu ilgilendiren bir faaliyetle ilgili ciddiyetsiz bir toplantı yapılıyor dedik. Orada görevli kadın bir memur, size hak veriyorum ama diğerleri de faksla onay verdi dedir. ÇED raporlarının ciddi olmadığını düşünüyorum. Şeklinde yaşamış olduğu bir olayı paylaşmıştır.

Bir faaliyetin çevreye verebilecek olumsuz etkileri önceden hesaplaya bilmek ve alınabilecek önlemlerin tespiti açısından, ÇED raporlarının ciddi önemde olduğu söylenebilir. ÇED raporları aynı zamanda, sürdürülebilirlik açısından da önem arz ettiği belirtilerek, şimdi ve gelecekte, yaşanabilir bir çevrede olmak açısından atılabilecek adımlardan bir tanesi olarak nitelendirilebilir. ÇED raporu olumlu olan bir projeye, insanlar daha güvenli bakabilmektedirler. Fakat gününüzde ÇED raporları üzerinde, hazırlanışı aşamaları ve sonrasında yaşananlar, önemli şüpheler ve tartışmalara neden olduğu STK ve vatandaşların ifadelerinden yola çıkılarak ulaşılabilir.

ÇED raporlarının değişmesinde, günün ihtiyaçları ve teknolojik gelişmeleri göz önüne alınmış dahi olsa, değişimin nedenlerinin halka iyi anlatılmaması sonucunda toplumda yanlış anlamalara neden olabilir. Halkla iletişimin kurulamaması "acaba işi kılıfına mı uyduruyorlar?" sorusunu da akla getirebilir. Diğer taraftan, HES yapım

¹⁸ Sembolik ve yapmacık hal ve davranışları ifade etmektedir.

süreçleri için ÇED raporunun gerekli olup olmadığını belirten yönetmeliklerdeki yüzdeler oranların değişimi, insanların bu raporlara şüpheyle ve tepkiyle bakmalarına neden olabilir.

2016 Eylül ayı itibarıyla 108 HES projesi yapımı iptal edilmiştir. HES projelerinin iptal edilmesi, ÇED raporlarının ve ÇED sürecinin, hatalı ya da eksik olarak değerlendirilmesinin bir sonucu olarak, STK ve yerel halkça, görülmektedir (Tafolar, 2016). Doğu Karadeniz Bölümü'nde, STK ve yerel halkla yapılan mülakatlarda, yakınılan başlıca konulardan biri olan ÇED raporlarının, baştan savma, bilimsellikten ve hukukilikten uzak yapıldığı yönündeki kanıdır. ÇED'ler hazırlanırken, mevzuat ve uygulamaların birbiriyle çelişmesi, yerel halk ve STK'lar tarafından sıklıkla dile getirilen bir durumdur. Ortaya çıkan bu kanı ÇED raporlarına olan güveni olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Yerel halk ve STK'lar tarafından, hazırlanan ÇED raporlarının birbirinin kopyası gibi olduğu yönünde çıkarımlarda bulunmaktadır.

Halkın katılımı sayesinde farklı taleplerin ve çekincelerin bilinmesi ve HES projelerinin mümkün olduğunca bu talep ve çekinceler gözetilerek yapılması sağlanabilir. HKT, bir nevi HOK sürecini de ifade etmektedir. Dolayısıyla HKT'ler HES projelerinin başlangıç aşamalarında yapıldıktan sonra, özel sektör temsilcileri, ilgili Bakanlıklardan bir tane temsilci ve yerel yönetim biriminden bir temsilcinin oluşturduğu Örneğin: “*Halkı Bilgilendirme ve Müzakere Masası*” (HBMM) oluşturularak halkın talep ve şikâyetleri alınarak değerlendirilebilir. HBMM'lerde yöre halkı ve STK'lardan gelebilecek talepler doğrultusunda, söz konusu olan durumla ilgili bilgiler paylaşılabilir, gerekirse önlem alınabilir ya da eylem durdurulabilir. Yerel yönetimler halka en yakın birimlerdir ve demokrasinin işleyebileceği, halkın isteklerini ve sorunlarını en kolay yolla iletebileceği kuruluşlardır. Bu nedenle yerel yönetimlerin de masada olmaları gerekmektedir.

4.4.1.1.2. İyi Yönetişim Sürecinde Katılımın Sağlanamamasından Kaynaklı Bir Sonuç Olarak Yurttaş Yalnızlığı Sorunu

HES projelerinde yaşanan, iyi yönetim süreci ve ilkelerinin uygulanmamasından kaynaklı bir sonuç olarak, Yurttaş Yalnızlığı olarak ifade ettiğimiz durumla karşılaşabilir. Diğer bir ifadeyle devlet ve yerel halk arasındaki iletişim eksikliği Yurttaş Yalnızlığı olarak tabir edilen sorunla sonuçlanabilmektedir. Devletin, HES inşaat süreçlerinde

kendini yerel halkın beklediği-istediği ölçüde sürecin içerisindeki bir aktör olarak gösteremediği durumlar ortaya çıkabilmektedir. Dahası, bazı STK üyeleri ve yerel halktan vatandaşlar, süreç içerisinde devletin firmaların lehine bir tutum sergilediğini düşünmektedirler. Neticede, iyi yönetim süreci sağlanamadığı, vatandaşın devlete küstüğü ve vatandaşın devletle karşı karşıya geleceği bir HES süreciyle sonuçlanan durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu süreç içerisinde, yerel halk kendisine haksızlık yapıldığını ve hukukun çiğnendiğini düşünerek, yine kendi de hukuka aykırı davranışlarda bulunabilmektedir. Ayrıca vatandaşlar, marjinal olarak tabir edilebilecek gruplar tarafından da manipüle edilebilecek duruma gelebilmektedirler.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyü'nde (Salih Bayram ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): *“HES projesinin yapıldığı bölgeden geçen devlet yolunu projeyi alan firma kapattı. Jandarmanın nöbet tuttuğunu bile gördüm. Evimize dahi o yoldan gidemedik. Kendilerine göre işler yapıyorlar burada. Bir iki tane de belalı, sabıkası bozuk tip bulmuşlar, bizi korkutmaya çalışıyorlar.”* şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Rize'de (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): *“ÇED sürecindeki HKT toplantılarında, devlet yetkilileri, HES'le ilgili çekincelerimize kulak vermiyorlar. Firmanın yanında yer alıyorlar”* şeklinde ifadelerde bulunarak HES inşa sürecindeki faaliyetlerde devlet tarafından sahip çıkılmadıklarını dile getirmişlerdir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde, “HES sürecinde yanlış olduğuna inandığımız yapılan faaliyetlerle ilgili olarak, devlet tarafından şikâyetlerinize cevap verecek mekanizmalar mevcut mudur?” sorusuna (Leyla Öncel ile yapılan kişisel görüşme 21 Mart 2015): *Şikâyetlerimizi dinleyecek kişi ya da mekanizmalar yok. Yapılan yanlışlıkları durdurmak için tepkiler ortaya koymak zorunda kalıyoruz. Kendimizi iş makinelerinin altına attık. Bugün yine yaparım. Ancak sonuç vermeyeceğini de biliyorum.* Şeklinde cevap vermiştir.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyü'nde benzer bir soruya (Salih Bal ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): *Devleti, çevremiz kirletilirken ve diğer haklarımız ihlal edilirken yanımızda göremiyoruz. Küçük hadiselerde bile hemen karşımıza iki-üç katımız jandarma çıkarıyorlar. Bizim jandarmayla-polisle kötü ne işimiz olabilir ki? Fakat devleti bu süreçte kolluk kuvveti şeklinde gördük* diyerek görüşlerini ifade etmiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesi Kavak Köyünde, “HES inşa sürecinde devletin vatandaşla olan ilişkileri nasıl olmuştur” sorusuna (Necdet Ocaklı ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): “*HES mahkeme kararıyla durmasına rağmen, gece silobas getirdiler. Jandarmayı aradık gelmediler. Bizde köylülerle beraber gidip, onları oradan kovaladık.*” ifadelerinde bulunarak, jandarmanın bu gibi durumlarda hareketsiz kalarak, firmalara destek olduğunu iddia etmiştir.

HES'lerin yapım sürecinde, yöre halkında; projelerin ve firmaların, kendilerinin devlete ifade ettiği kadar anlam ifade ettiği hissi uyanabilmektedir. Yöre halkı, devlet karşısında kendini daha güçsüz ve bir kenara itilmiş olarak hissedebilmektedir. HES sürecinde yaşanan bu olumsuzluklar neticesinde, yöre halkı ve/veya STK'lar illegal bazı eylemlere kalkışabilmektedirler. Halk ile devlet arasındaki ilişkilerin ve iletişimin sağlam olmadığı durumlardan provoke amaçlı marjinal gruplar olayın içerisine dahil olabilirler. Dahası, marjinal grupların kolay hareket alanı bulabildikleri görülebilmektedir. Aynı zamanda bölgede faaliyet gösteren/gösterebilecek marjinal grupların, istemli ya da istemsiz şekilde, saflarına adam kazandırma durumuyla karşılaşabilir. Diğer taraftan, marjinal gruplarla istemli ya da istemsiz bir şekilde hareket eden STK'ların sorunun çözümü için çabalayan geniş halk kitlelerinin nazarında itibarı da azalmaktadır. Bu durum iyi yönetim aktörü olarak STK'lara zarar verebilmektedir.

HES projelerine karşı yapılan eylemlere, kimi zaman marjinal grup üyesi ya da terör örgütü üyesi olarak nitelendirilen kişilerin de katıldığı ve bu kişilerin aslında çevreyle ilgilerinin olmadığı, provokatif eylem yapma amacıyla oldukları bilgisine de ulaşılmıştır (Hamsici, 2012: 37). Trabzon Çaykara'ya bağlı Karaçam Köyü'nde "yöredeki halkın dışında yapılan eylemlere katılan gruplar var mıydı?" şeklindeki soruya verilen cevap (Salih Bal ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): “*İlk başlarda, HES'lere karşı yapmış olduğumuz protestolarda sadece köy halkı vardı. Daha sonra, gerek önce bizim iletişime geçtiğimiz, gerekse bizimle iletişime geçen HES karşıtı STK'lar geldi bize destek oldu. Daha sonra tanımadığımız birkaç grup geldi. Eylem günü, jandarmadan bir komutan yanımıza gelip; size bir sözüm yok, yalnız bunlara dikkat edin, içinize sokmayın bunların amacı HES değil. Onlardan şüphelendik ama mücadelemize destek vermeye gelmişlerdi sonuçta.*” ifadeleriyle olmuştur.

Bununla beraber, HES projelerinin yapımı uzmanlık gerektiren bir konudur. Yerel halk ve STK'lar tarafından da dile getirilen konulardan birisi de HES'lerin önemli bölümünün sektörde tecrübesi olmayan sektör dışı firmalarca yapılmasıdır. İyi yönetişimin destekleyici ilkelerinden biri olan iletişimin süreçteki eksikliği dolayısıyla, HES projelerini üstlenen firmalar, konusunda uzman kişileri projeler için istihdam etmiş olsalar dahi, halkın bu konuda haberi olmamıştır. Halka yapılan faaliyetler hakkında bilgi verilmediğinden dolayı doğru ya da yanlış değerlendirmelerde bulunulabilir. (Rize'nin İli Fındıklı ilçesin HES protestosuna Katılan bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015) :

Fındıklı'ya yapılmak istenen HES için daha önce hiç bir deneyimi olmayan, çimento işi gibi işlerle ilgilenen firmalar talip olmakta. Boş araziye fabrika kurar gibi doğaya dikkat etmeden HES kuracaklar. Devlet yanımızda değil, o'nu jandarma-polis olarak hep karşımızda görüyoruz ifadesinde bulunulmuştur.

Artvin'in Arhavi İlçesi'nde (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 21.06.2015): *“Dere üzerine yapılacak-yapılan HES'leri bir kargo firması üstlendi. Sizce bu ne kadar güvenli olabilir? Bizde tepki gösterince hemen kolluk kuvvetleri geliyor.”* şeklinde görüşlerini ifade etmektedirler.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; *“Vatandaşın devlet ile olan ilişkileri HES sürecinde nasıl”* sorusuna (Elyesse Uygun ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): *“Yetkililer bizim sorunlarımızı dinlemiyorlar. Şirketlerin yanındalar. Onları kolluyorlar. Devlet bizi yalnız bıraktı”* ifadeleriyle görüşlerini dile getirmiştir.

Kimi zaman böyle durumlar, yerel halk üzerinde tedirginliğe yol açabilmektedir. HES'e olan bakışı olumsuz etkileyebilmektedir. İngiltere'nin 1970'li yıllarda Kuzey İrlanda ile arasındaki olayları önleme konusunda edinmiş olduğu tecrübeler, isyan çıkaran ya da protesto eden halkın karşısına mümkün olduğunca az “güç” ile çıkmak olmuştur¹⁹ (Dixon, 2009: 457). Dolayısıyla İngiltere'nin, etki-tepki neticesinde halkın daha yoğun şekilde İngiltere karşıtı olmalarını önleme ve halk nezdindeki imajını iyi göstermeye yönelik stratejilerden biri olarak nitelendirilmiştir. Firmalar, işin ehli kişileri projeyi

¹⁹ İngiltere'nin Kuzey İrlanda'daki “isyanı” önleme stratejilerinden biri olarak gösterilen “Hearts and Minds” içerisinde yer alan bir yöntemdir.

yönetme konusunda işe almış olsalar dahi, yapmış oldukları değişimi ya da almış oldukları önlemleri halka anlatma konusunda isteksiz veya başarısız oldukları ve sorunlara yol açtıkları söylenebilir. Bu gibi olumsuz durumlar etkili bir yönetim ve de etkili iletişimle çözülebilir. Sürecin içerisine halkın dâhil olması sağlanmalıdır.

4.4.1.1.3. HES Sürecinde Katılım Sorunun Yöre Halkına Manevi Zarar Etkisi

Doğu Karadeniz Bölümü'nde, HES projelerinin yapılmış ya da yapılacak olduğu yerlerde dikkat çeken bir konu da, yöre halkının derelerle olan bağının maddi bir çevreyle olan ilişkinin ötesine geçerek, dereyle manevi bir ilişki kurdukları yönündedir. Bazı ailelerin soyadlarına bile yansımaları durumudur. Örneğin; HES yapılan yerlerde, İyidere, İkizdere, Karadere, Dereli, Dere ve Güneysu gibi soyadlarında kişilere rastlanmıştır. Aynı şekilde birçok yerleşim yeri adını içerisinde bulundurduğu dereden almakta ya da adları dereleri çağrıştırmaktadır. Yönetişim sürecinde iyi yönetim ilkelerinin uygulanması önemli olup, o yörede yaşayan insanların kültürel ve sahip oldukları değerler de katılım ilkesinin uygulanmasıyla beraber dikkate alınmalıdır. HES projeleri yapılırken halkta, süreçten kaynaklı sorunlar ve rahatsızlıklar görülebilmektedir. Halk HES yapılacak bölgenin sakini olmalarına ve o bölge ile bütünleşmelerine rağmen süreç dışı bırakıldıkları yönünde düşüncelere kapılarak kendilerine karşı haksızlık yapıldığını düşünebilir. Ortaya çıkan durum halkın, HES sürecinde yaşanan sorunlar nedeniyle huzurunun bozulmasına ve doğrudan bir sorun haline gelmelerine de neden olabilir.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapımı planlanan Ardanuç 7-8 HES'in iptali davasında, mahkeme bilirkişi raporu istemiş ve bu rapordaki ifadeleri de dikkate alarak projeyi iptal etmiştir. Bilirkişinin raporunda (Birgün, 2016); “Akarsular halkın geleneksel yaşamını, geçimini ve geleceğini teminat almada önemli rol üstlenmektedir. Balıkçılık ve turizmin de zarar göreceğini ekleyen bilirkişi, Geleneksel yaşam biçimi değişen yöre halkının psikolojilerinin de bu durumdan etkileneceği ortadadır” ifadeleriyle HES yapımı sürecinde yaşanan sorunların vatandaşın manevi dünyasına etkilerini dile getirmiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesi'nde, dereler yöre halkı için madden bir değer taşıdığı gibi, manevi bir değer de taşıdığı yerel halkça ifade edilmektedir. (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): “Benim çocukluğum burada geçti, benim anılarım burada. Biz

burada yüzerdik, balık tutardık. Bir diğer kişinin ifadesi ise: Yazın köye çıktığımda yemyeşil dağlara ve şırl şırl akan dereye bakardım. Şuan karşımda ağaçsız bir dağ ve susuz bir dere var.” ifadelerinde bulunulmuştur.

Yine Artvin İli Arhavi İlçesinde; “derelerin sizler için ifade etmiş olduğu anlam nedir? Bunun HES projelerine karşı olmanızla bir alakası var mıdır?” sorusuna (Suat Çorbacıoğlu ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): “*Burada hepimiz dere çocuğuyuz. Şimdi ben çocuklarıma dereye yüzmeyi öğretecek olsam, en az bir buçuk- iki km uzaklıktaki çifte köprüyü geçmem ve Kamilet Vadisine ulaşmam gerekecek. Belki ileride orası da kaybolacak. Kendi çocukluğumuzdan ve hatıralarımızdan uzaklaştırıldık.”* şeklinde cevap vermiştir.

HES yapım sürecinde karşılaşılan sorunların neden olduğu en büyük tahribatlardan birinin, HES’lerden zarar gören yöre insanının, devlete ve firmalara karşı olan güveni olduğu söylenebilir. Yönetişim karar alma süreçlerinin ya da problem çözme süreçlerinin odağında hiyerarşinin olmadığı, yerine karşılıklı güvenin olduğu bir sistemdir (Sloat, 2003: 129). Nitekim halkın karar verme süreçlerinde halkın yer almadığı ve halkın manevi olarak değer verdiği alanlarla ilgili faaliyetler, halkın sürece olan güven duygusunu yitirmesine neden olabilir. 2011 yılında TMMOB İnşaat Mühendisleri Odasının yapımını üstlendiği “Sudaki Suretler” adlı belgeselde bir vatandaş; sabah uyandığında akan suyun sesinin kendi yaşamında önemli bir yer teşkil ettiğini belirtmiştir (TMMOB, 2011).

Yöre halkı için dereler önemli bir yere sahiptir. Dereleri benimsemişlerdir. Dereleri bu denli içselleştirilmiş olan insanları sürecin içerisinde tutarak, hem onların deyim yerindeyse "küstürülmemesi" hem de projede dikkatten kaçan ya da önemsenmeyen bir takım eksikliklerin giderilmesi sağlanabilir. İyi yönetim ilkelerinden katılım ilkesinin süreç boyunca uygulanması ile en azından yöre halkına o yörenin yabancılarıymış gibi davranmadan, olabildiğince sürece katılımları sağlanmalıdır. Netice olarak yöre halkının görüş ve önerileri azami olarak dikkate alınmalıdır.

4.4.1.1.4. HES Projelerinde Çevre ve Su Hakkının Katılım Açısından Önemi

İnsanlar yaşamış oldukları çevreyle etkileşim halindedirler. HES projelerinin yapımı sırasında çevreye verebileceği zararlar, o yörede yaşayan insanları da doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. HES projelerinde çevre ve su hakkı konularında kimi zaman ihlaller olabilmektedir. Yöre halkı ve STK'ların HES projelerine karşı olma nedenlerinden biri de bu sorun olarak gösterilebilir. HES projelerinin inşaatı sırasında, inşaat alanının gereğinden fazla geniş tutulması ve fazla ağaç kesimi, hafriyatların çevreye insanlara rahatsızlık verecek şekilde taşınması ve gelişi güzel bir şekilde dökülmesi-depolanması sorun teşkil etmektedir. HES inşası süreçlerinde, sürecin başından sonuna kadar halkın ve STK'ların katılımı ve denetimi, projelerin derelere, vadilere ve içerisinde barındırdıkları sistemlere zarar vermeden yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunabilir. Diğer taraftan, canlılar için tamamen yıkıcı nitelikte olabilecek projeler, faaliyete geçmeden de sonlandırılabilir.

ÇED raporu onaylandıktan sonra yaşanan sürecin takip edilmesi iyi yönetim ilkelerinin uygulanabilmesi açısından önemlidir. Örneğin daha önceden kesilecek ağaç alanı ya da inşaatın yapılacağı alan belirlenmesine rağmen, daha sonra bu alanın genişletildiği de iddialar arasındadır. ÇED çevrenin korunması açısından bir araç olarak değerlendirilebilir. Fakat ÇED'den sonraki sürecin takip edilmesi de gerekmektedir. ÇED sonrasındaki inşa faaliyetlerinin ve süreçlerinin denetim dışı bırakılması ya da gerekli titizliğin gösterilmemesi durumunda çevreye olabilecek zararın da önüne geçilemeyebilir. Yine balıkların yaşayabilmesi ya da üreyebilmeleri için bırakılması gereken suyolları, raporda gösterilmesine rağmen, fiiliyatta böyle bir uygulamaya rastlanılmaması, birçok ÇED raporlarına ne denli uyulup uyulmadığı konusunda yerel halkı ve STK'ları, ÇED raporundan onay almasından sonraki süreçte, denetim mekanizmalarında da sorun yaşanabildiği sonucuna götürebilmektedir. Diğer taraftan, suların borularla taşınmasının su kalitesini olumsuz etkilediği STK'larca ve yerel halkça dile getirilmektedir. Cansuyu olarak tabir edilen, ÇED raporlarında, suda yaşayan canlılar bırakılması gereken asgari orandaki suyun altında su bırakılması, balıkların yumurtlama yollarının yapılmaması ya da gelişi güzel bir şekilde yapılması gibi durumlar, bazı HES projelerinde karşılaşılan olumsuz durumlardır. Ordu'da canlılar için bırakılması gereken cansuyunun ne kadar yeterli olduğu ve bu kurala ne kadar uyulduğu yönündeki soruya, (Ordu Doğa ve Yaşam

Alanları Koruma Platformu Sözcüsü Coşku Özbucak ile yapılan kişisel görüşme (14 Mart 2016): *“Zaten cansuyu en alt limitten hesaplanmış durumdadır. Belirtilen %10’luk miktar aslında su kıtlığının limitidir. Bu oran en az 2-3 kat daha fazla olmalıyken, %10’un altında bile tutulmaya çalışılmaktadır”* şeklinde cevap vermiştir.

İkizdere’de Cevizlik HES santrali için alınan ÇED raporu, cansuyu miktarının canlıların yaşamlarını idame ettirmesine yetmeyeceği gerekçesiyle Mahkemece iptal edilmiştir (Gazetevince, 2009). Rize’nin İkizdere İlçesi’nde yapılan HES projeleri neticesinde suların borularla 3 ile 8 km arası taşınması, deredeki su miktarını oldukça azaltmakta ve yer yer kuru alanlar ortaya çıkmaktadır (Şan, 2016). Rize’nin Güneysu İlçesindeki Gürgen deresi üzerine yapılan HES’den dolayı derenin 4 km’lik kısmı kurumuştur (CNN Türk, 2010).

Giresun’da Büyükdere Çayı üzerine kurulması planlanan Vanazit HES projesine Valilik tarafından verilen ÇED Gerekli değil kararı, Ordu İdare Mahkemesince, cansuyu miktarının derenin koşulları dikkate alınmaksızın ezbere bir şekilde belirlendiği gerekçesiyle iptal edilmiştir (Eroğlu, 2014). Canlı yaşamı için vazgeçilmez olan suyun, gerekli ölçümler yapılmaksızın miktarında ve değerinde oynamalar yapılması, özellikle, HES kurulan ya da kurulacak yerlerdeki insanların tepkisini çekmektedir. Cansuyu oranının belirlenmesinde kullanılan Tennant yönteminin en altındaki orandan hesaplamalar yapılmaktadır. Bu konuda yerel halk ve STK’ların itirazları mevcuttur. STK’lar ve yerel halk derelerinin kurduğunu, balıkların ve diğer canlıların zarar gördüklerini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda, derelerin faydalanılabilir alanlarında ciddi küçülmeler de meydana geldiği yönünde ifadelerde bulunmuşlardır. Yapılan yanlış uygulamalar, yönetim halkın yönetim sürecindeki diğer aktörlere olan güvenini sarsabilir.

Rize İkizdere İlçesi sınırlarında bulunan İkizdere Vadisi üzerine yapılması planlanan Dereköy regülatörü ve Demirkapı HES projesi, mahkemece, yöre halkının projeye katılmaması, havza planlaması yapılmaması, su kalitesinin bozulması gibi tespitlerin ÇED raporunda yer almadığını belirtilerek; yapılan incelemeler sonucunda ÇED raporlarının detaylı inceleme yapılmadan, sadece formaliteye uygun olarak hazırlandığı tespitinde bulunularak ÇED raporu iptal edilmiştir (Bianet, 2010). Bu konuda İkizdere Derneği Başkanı Musa Yılmaz; yöre halkının ve STK’ların HES projelerine karşı

olmalarındaki bir nedenin de ÇED projelerindeki aksaklıklar olarak göstermektedir (Bianet, 210). Yerel halkı ve özellikle de çevre konusunda uzmanlaşmış STK'ları kararlara katılımıla sürece çekerek daha etkin bir denetim mekanizması oluşturulabilir. Projelerin çevreye zararlı etkileri azaltılabilir ya da proje, önlenemez ve telafisi imkânsız zararlara sebep olabiliyorsa, başlamadan durdurulabilir.

Artvin İli Ardanuç İlçesine yapılması planlanan, Ardanuç 7-8 HES projesinin ÇED raporunun iptali davasında, mahkemeye sunulan bilirkişi raporunda, hafriyatın ne yapılacağı projede belirtilmediği, hem cansuyu hem de tarımsal faaliyetler için bırakılması gereken su miktarının belirlenmesi hususunda kriterlerin net olarak belirtilmediği ve enerji nakil hatlarının projede yer almaması gibi eksikliklere rastlanmış yer almış ve mahkemece ÇED iptal edilmiştir (Eroğlu, 2016). Artvin İli Şavşat İlçesi sınırları içerisinde yer alan Arpalı Deresi üzerine yapımı planlanan Susuz regülatörü ve HES projesi için Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Ağustos 2011 yılında vermiş olduğu ÇED Olumlu raporunu, Rize İdare Mahkemesince, projenin çevreye telafisi zor²⁰ zararlar verebileceği gerekçesiyle yürütmesi durduruldu (Milliyet, 2014a).

Doğu Karadeniz örnek olayında vatandaşlar ve STK'ların göstermiş oldukları bir sorun olarak, stratejik ve bütüncül olarak hazırlanmış bir HES projesinin olmamasından dolayı, derelerin farklı kollarında yapılan HES'lerin etkilerinin bütüncül olarak çevreye olan zararları hesaplanmamaktadır. Rize'nin Fındıklı İlçesinde bir vatandaş bu sorunla ilgili olarak (ÇED protestosuna katılan Vahap Kuru ile yapılan kişisel görüşme 23 Temmuz 2015): *“Dereyi besleyen her kola HES yapacaklar. Suyu zarar verecekler, bahçelerimize zarar verecekler, balıklara-kuşlara zarar verecekler. Neyin toplantısını yapacaklar”* şeklinde görüşlerini bildirmiştir.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; *“ÇED raporlarının çevre ve su hakkı gibi hususlarda kapsayıcı nitelikte midir?”* sorusuna (Kamile Kaya ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): *“ÇED'lerin o derece yetkin olduğu söylenemez. Dahası devletin koruması gereken çevreyi biz korumak zorunda kalıyoruz”* şeklinde cevap vermiştir.

²⁰ İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) 27 md. Danıştay veya idari mahkemeler, idari işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ve idari işlemin açıkça hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda, davalı idarenin savunması alındıktan veya savunma süresi geçtikten sonra gerekçe göstererek yürütmenin durdurulmasına karar verebilirler.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “HES'lere karşı olma nedenleriniz nedir?” sorusuna (Kamile Kaya ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): *“Borularla taşınan sular özelliklerini kaybediyor. Sadece sıvı halleri kalıyor. İçeriği bozuluyor. Tortum'da bunu gördüler. Bu suların döküldüğü yerlerdeki bitkiler vitaminsizlikten öldü”* ifadelerinde bulunmuşlardır.

Artvin'in Arhavi İlçesinde (Necdet Ocaklı ile yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): *“Dağları deldiler, evler çatlıyor. Suları borularla taşıyorlar. Derelerin neredeyse her koluna HES yapacaklar. Bunun canlılara olan etkilerini biliyorlar mı? Hem hayvanları hem de bitkileri etkiliyor suların taşınması. Kapalı borular doğaya yakışmıyor.”* ifadelerinde bulunmuşlardır.

Rize İli Fındıklı İlçesinde, “bütüncül bir havza planlaması yapılmamasının HES projelerine tepkilerin oluşmasında etkisi var mıdır?” sorusuna, (ÇED protestosunda katılan bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): *Bugün, 30-40 mw'lik doğru düzgün bir tane HES yapın işinizi görür. Şimdi Çifte Köprü Irmağının üzerine 7-8 tane HES yapmanın bir anlamı yok. Neden benim tarlamın dibinde HES yapıp suyu alıyorsun? Pınar suyu akan yerler kurudu. Bunlara sorarsan ellerinde ÇED raporu var. Etkilerini araştırmadan çok HES yapıyorlar.”* şeklinde ifadelerde bulunarak, ÇED raporlarının tüm projeleri kapsayacak şekilde çevresel etkilere yeterince yer vermediğini ve bu yönden eksik olduklarını ifade etmişlerdir.

İnsanlar akarsulardan farklı gereksinimlerini karşılamaktadır. Kimileri balık tutmaktadır, kimileri hayvanlarını ya da bahçelerini sulamaktadırlar. ÇED raporlarına başlanmadan önce, HKT'de, özel sektör temsilcilerinin ve devlet görevlilerinin yöre halkının derelerden karşılamış olduğu ihtiyaçlarını dinlemeleri ve buna göre projelere olabildiğince yön vermeleri gerekmektedir. (Giresun İli Çanakçı İlçesinde bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015):

Biz bahar geldiğinde hayvanlarımızı dereye sulamak için getirirdik, hayvanları suladığımız yerler HES arazisi oldu, şimdi bir kaç kilometre daha gitmek zorundayız, hem göletlerde kurudu dereye balık azaldı. Yöre halkının ihtiyaçları ve faaliyetleri HKT'lerde

dinlenerek bu gibi durumların önüne geçilebilir, çevrenin sürdürülebilirliğine de katkıda bulunulabilir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde, “HES yapım sürecinde günlük yaşamınızda sizi etkileyen bir sorunla karşılaştınız mı?” sorusuna (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi Erdoğan Güler ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): “*Sadece bayramın 1. ve 2. günü temiz su aktı. Diğer günler sular bulanık. Yöre insanı vadilerde yaşıyor. Atılan dinamitler çeşmelere gelen suyollarını bozdu. İnsanlar temiz su arar oldu.*” şeklinde ifadelerde bulunarak, cevap vermiştir.

HES projelerinde yerel halk ve STK'ların şikâyetçi oldukları durumlardan biri de suların borularla taşınmasıdır. Suların borularla taşınması, STK üyeleri ve yerel halktan bazı kişilerin suyun kalitesini düşüreceği ve canlı yaşamına zarar vereceği konusunda endişelenmelerine neden olmuştur. (Derelerin Kardeşliği Platformu sözcüsü Ömer Şan ile yapılan kişisel görüşme 14 Temmuz 2016); “*Sular borularla taşınıyor. Hava ve toprakla olan ilişkisi kesiliyor. Besin değeri düşüyor suların. Derelerin çevreye olan mikro iklim etkisinin de önüne geçilmiş oluyor. Borularla taşınan bu suya, plastik ve çimento karışıyor. Dahası borular için dinamitleme yapılıyor. Yeraltı derelerinin yolu şaşıyor. Bölgenin zemininde de kaymalar yaşanıyor. Örneğin; Solaklı'da zemin hareket etti.*” ifadelerinde bulunmuştur.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyünde, “HES'lere karşı olunmasındaki nedenlerden biri olarak çevreye verilen zararı gösterilebilir mi?” sorusuna, (Dursun Ali Ayaz ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2016): “*Buradan yaz sonu ve son bahar başlarında kuş sürülerinin göçünü izledik. Dere kenarlarında ve göletlerde dinlenirlerdi. Göçmen kuşlar, suların borularla taşınması ve suların azalmasından dolayı, gelmiyorlar. Böcekler aşırı şekilde çoğalıyor ve ormanlarımıza zarar veriyorlar. O kuşları göremiyoruz artık. Çok azaldılar. Bu güzelliği kaybettik maalesef. Bizi dinleseler belki bir gölet yaparlardı dereye, kuşlarda gelirdi*” ifadesinde bulunmuştur.

Rize'de yapılan görüşmelerde, “çevre hakkı ve su hakkının HES projelerine karşı olmanızdaki yeri nedir?” sorusuna, (Derelerin Kardeşliği Platformu dönem sözcüsü Ömer Şan ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016); “*Bizim amacımız, büyüklerimizden*

aldığımız çevreyi, çocuklarımıza da teslim edebilmek. Çamlı Hemşin'den Giresun'a kadar olan bölge endemik türler açısından dünyadaki 200 zengin alandan biridir. Mücadelemiz bunun içindir.” şeklinde konuşarak çevrenin korunması gerektiğini vurgulamıştır.

Ordu İlinde yapılan görüşmelerde, “çevre ve su hakkının HES'lere karşı olunmasında oynadığı rol hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna, (Ordu Doğa ve Yaşam Alanları Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): *“Endemik türlere dikkat edilmiyor. Sonra, HES projesi durduruluyor ama geçen süreç canlı hayatı için zarar verici nitelikte olmaktadır. Tüm sular toplanıyor. Bu sular da kimsenin hakkı yok mu?”* şeklinde konuşarak projelere, çevre ve su hakkı konularında eleştirilerde bulunmaktadır.

Rize ili Çamlıhemşin'de Vatandaş Mustafa olarak bilinen yöre sakiniyle NTV'de yayınlanan Yeşil Kürsü adlı programda söyleşi şu şekildedir; *“Burada bazı insanlar, yerlerini satmış, paramız halen ödenmedi diye şikâyet ediyorlar. Asıl sattıkları suları haberi yok. Daha dereye girebilecek misin?”* diyerek su hakkını vurgulamıştır (Ntv, 2011).

“HES yapım süreçlerinin, çevre ve su hakkı gibi hakların vatandaşların ve STK'ların sürece dâhil edilerek tartışıldığı, bilimsel ve uygulanabilir çözümlerin önerildiği bir kararlara katılabilme mekanizması sayesinde işletilmesi sizce HES'lere bu kadar tepki gösterilmesini engeller miydi?” sorusuna, (Giresun İli Çanakçı ilçesi sakinleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 14 Temmuz 2015), Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köylüleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 7 Kasım 2015, Artvin İli Arhavi İlçesinde bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015, Rize İli Fındıklı İlçesinde ÇED protestosuna katılan bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 23 Temmuz 2015): *“HES'lerin çevreye zararı var. Fakat öyle kolay çözülebilecek meseleler var ki, bizi dinleseler, bizi vatandaş ve burada yaşayan insanlar olarak değer verseler bu kadar gürültü kopmaz. Oturulur tartışılır herkes önerilerini sıralar... Sorunlar en aza indirilebiliyorsa HES yapılsın, yok soruna çözüm yoksa yapılmasın... ama önce oturup konuşulabilecek ortamın kurulması lazım.”* diyerek katılımın ve dolayısıyla iletişimin süreçte yaşanan sorunların çözümü için kullanılabilir bir araç olduğunu belirtmişlerdir. Burada yönetim aktörlerinin iyi yönetim süreç ve ilkelerine uymaları da önemli bir noktadır.

Aynı soruya STK üyeleriyle yapılan görüşmede benzer çaplar verilmiştir (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016, Derelerin Kardeşliği Platformu sözcüsü Ömer Şan ile kişisel görüşme 14 Mart 2016, Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi Necdet Ocaklı ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz2015): “*HES yapım süreçlerinde ne vatandaş ne de biz muhatap olarak görülüyoruz. Zaten sorunun başlangıç noktası da burada...HES'lere genel itibariyle karşıyız. Yine de en baştan devlet ve STK'lar bizi dinleselerdi bu kadar çevresel zarar ve halk tepkisi olmazdı. Örneğin balıklar için yumurtlama kanalları, aslında çok basit bir önlem ve denetim yetkimizle yapılabilirdi...*” sözleriyle HES projelerinin yapım sürecinde katılımın önemini vurgulamışlardır.

Yerel halkın ve STK'ların çevre ve su hakkı konularındaki talep ve önerileri, ÇED raporlarında dikkat edilmesi gereken noktalardan biri olmalıdır. İnsanların günlük yaşamlarındaki akışı mümkün olduğunca bozmayacak HES projeleri etkin bir katılımı sağlanabilir. Birçok STK temsilcisi çevrenin korunmasına yönelik, devlet tarafından kendilerine katılım ve görüşlerini beyan etme fırsatının sunulmasının, aslında göstermelik olduğunu, hiç bir taleplerinin dikkate alınmadığını söylemektedirler (Kadirbeyoğlu, 2010). Çevre ile ilgili konularda, STK'ların yönetim sürecine katılımları oldukça önemlidir. Çünkü STK'lar, çevrenin korunması, sürdürülebilirlik ve diğer konularda gönüllü olarak katkıda bulunabilirler.

Çevrenin korunması ve ekonomik gelişmenin bir an önce sağlanabilmesi konuları Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sıkça karşılaşmış oldukları sorunlardan biri olarak ifade edilebilir. Gelişirken, kullanılan teknolojinin kalitesi ve öncelikler kimi zaman çevre aleyhinedir. Diğer taraftan, hem halkta hem de devleti idare edenler tarafından duyulan bir an evvel gelişme ve kalkınma istemi-dürtüsü, çevreye olumsuz olarak yansıtılabilmektedir. Fakat aynı zamanda gelişme konusunda, ülkelerin en hızlı şekilde yararlanabileceği kaynaklar, yerli doğal kaynaklardır. Doğal kaynakların kullanmak, dışa bağımlılığı azaltmakta ve kalkınmaya olumlu yönde etki edebilmektedir. Fakat hem teknolojik dezavantajlar hem de süreç yönetimindeki eksiklikler, çevresel ve toplumsal problemlere neden olabilir. Projelerin çevreye olan etkileri, ya da ekonomi vd. alanlarda sağlayacağı kazançlar, yönetim süreçlerinde ayrıntılı ve iyi yönetim ilkelerine uygun bir şekilde anlatılmalıdır. Böyle bir mekanizma yoluyla, farklı iddialar halkın huzurunda tartışılma ve

değerlendirilme imkânı bulabilir. Netice olarak, farklı fikirlerin sentezi yapılarak, proje daha iyi hale getirilebilir, proje hakkında yanlış ve kulaktan dolma bilgilerin önüne geçilebilir ya da projenin hayata geçirilmesinin neden olabileceği olumsuzluklara karşı güçlü bir kamuoyunun oluşturulması sağlanabilir.

İyi yönetişimin ilkelerinden katılımın, HES yapım sürecinde çevresel olumsuz etkilerin en aza indirilmesi konusunda etkili olabileceği ifade edilebilir. Çevreye, canlılara ya da insanlara doğrudan ya da dolaylı olarak verilecek zararlar, yöre halkının psikolojisi ve projelere bakışlarını olumsuz yönde etkileyebilir. Vatandaşların ve özellikle çevre konusunda uzman SK'ların yönetişim sürecine katılımının, HES'lerin çevresel etkilerinin en aza indirilebilmesi adına gerekli olduğu söylenebilir.

Çevre ve su hakkı konuları, HKT'lerde yönetişim süreci işletilerek, görüşülmesi gereken bir konu olarak değerlendirilebilir. Çünkü çevre ve su hakkı, yöre halkı ve STK'lar tarafından savunulmaktadır. Dolayısıyla ÇED ve HKT'lerde değerlendirilmesi gereken bir durum olmaktadır. İyi yönetişim süreçleri, hem hukuka uygunluğu hem de vatandaşın isteklerinin dikkate alınmasını gerektiren kararlara katılım konusunu içermektedir. HES inşa süreçlerinde ve ÇED raporlarında çevre ve su hakkının göz ardı edilmemesi, sürecin hukuka uygunluğu ve iyi yönetişimin etkinliği açısından gerekli bir adım olarak değerlendirilebilir. Yerel halkın ve STK'ların karar verme süreçlerine katılmalarına, çevre ve su hakkı gibi konularda hak ve taleplerini dile getirme fırsatı verebilir. Katılım sayesinde projelerin bu konudaki denetimi de yapılabilir. HES sürecinde yaşanan çevre ve su hakkı konusundaki sorunların mümkün olduğunca önüne geçilebilir.

4.4.1.2. İyi Yönetişim İlkesi Olarak Şeffaflığın HES'lerdeki Uygulanma Durumu

İyi yönetişim ilkesi olan şeffaflığın uygulanması konusundaki eksikler, HES inşası sürecinde STK ve yerel halkın yakındığı konulardan bir tanesini oluşturmaktadır. Doğu Karadeniz örnek olayında, devlet yetkililerinin ve özellikle özel sektörün HES konusundaki uygulamaları ve kararları hakkında vatandaşlarla aralarına mesafe koyarak “işleri gizli yapmaları”, yerel halk ve STK'larca sürecin açık ve güvenilir olmaması şeklinde yorumlanmaktadır. Hem ulusal hem de uluslararası anlamda kabul edilmiş bu

ilkenin, uygulamada da işlerliğinin olması istenmektedir. Dolayısıyla, şeffaflık yalnızca metinlere yazılı bir ilke olarak görülmemelidir. Yönetim sisteminin temel taşları içerisinde yer almalı ve hem toplum içinde hem de devlet sistemi içerisinde içselleştirilmedir.

HES'lerde yapılan uygulamalar, kimi zaman bölge halkının bilgisi ve katılımı dâhilinde olmamaktadır. Yapılan faaliyetlerin şeffaflığı sorgulanabilmektedir. 2011 yılında TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası tarafından yapılan “Sudaki Suretler” adlı belgeselde, HES yapım süreci hakkında düşüncelerini söyleyen bir vatandaş; “HES yapıyorsunuz, burada yaşayan insanlar var, neden gelip amca, teyze biz böyle bir içeriğe sahip proje yapıyoruz, demiyorsunuz. Sorsak da söylemiyorsunuz”, süreçte şeffaflığa önem verilmediğini dile getirmiştir (TMMOB, 2011). Aynı şekilde, yaşanan bu olaya bir örnek olarak, Trabzon İli Çaykara İlçesi'ne bağlı Karaçam Köyü'nde yapılan görüşmelerde, HES inşaatı sürecinde iyi yönetim ilkelerinden olan şeffaflığın ne kadar sağlandığı yönündeki soruya, (Dursun Ali Ayaz ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): “*Derelere HES'ler yapılırken, ne yaptıklarıyla ilgili, ne de yapacaklarıyla ilgili herhangi bir bilgimiz olmuyor. Ne amaçlıyorlar onu da bilmiyoruz. Gizli kapaklı yürütüyorlar işlerini*” şeklinde olmuştur. Şeffaflığın dikkate alınmadığı bu gibi durumlarda, halk arasında hoşnutsuzluklar meydana gelmekte, kimi zaman ise aslı olmayacak söylentilerin dahi ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan durum, sorunları daha karmaşık hale getirebilmektedir.

HES projelerinin inşaatı sürecinde, STK'lar ve yerel halkın iyi yönetim ilkelerinin uygulanması üzerinde bir takım kuşkuları mevcuttur. Şeffaflık da bunlardan en çok hissedilenlerindedir. Projelerin içeriğinin ve yapım sürecinin ve bununla beraber projelerin yapımını üstlenen firmaların faaliyetleri hakkında açık ve işe yarayabilecek bilgilerin elde edilememesi yerel halkın ve STK'ların projelere çekinceli ve kuşkuyla yaklaşmalarına sebep olabilmektedir. STK'ların ve yerel halkın HES yapım süreci ve süreci yöneten aktörlerin faaliyetleri hakkında bilgi alabilmesi, yani şeffaflığın sağlanabilmesi durumunda hali hazırda mevcut olan sorunların ve kulaktan dolma bilgilerin neden olduğu karışıklıkların önemli bir bölümünün önüne geçilebilir.

HES projelerinin kurulması yönündeki tüm faaliyetlerde şeffaflığın sağlanamamasının neden olduğu ve halkın, diğer aktörlere kuşkuyla yaklaşmasına ve projelere tepki göstermesine neden olan etkenlerden birinin de halk arasında yayılan ve

etkili olan söylentilerdir. Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyünde yapılan görüşmelerde, “HES yapım süreçlerinin şeffaf olup olmadığı sorusuna (Salih Bal ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): *“Bizi, bizim köyümüzdeki faaliyetlerin dışında bıraktılar. Firmaların hedefleri sadece HES değil. Burada Rumlardan kalma hazineler de var. Suları da İsrail’e satacaklar. Böyle düşünen yalnızca ben değilim.”* sözleriyle sürecin şeffaf olmamasından kaynaklı bir sorunu dile getirmiştir. Artvin İli Arhavi İlçesinde yapılan görüşmelerde (Bir vatandaş ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz2015): *“Yapılan tamamen İsrail’e su sağlama faaliyetidir. Göstermelik baştan sağma olarak HES yapılıyor. Mahkemeler ve bilirkişiler olmasa gözümüzün önündeki HES inşaatında ne olup bittiğinden hiç haberimiz olmayacak. Bence sular satılıyor.”* şeklinde ifadelerle süreçte şeffaflığın olmadığını dile getirerek, şeffaf olmayan sürecin ortaya çıkarmış olduğu bilgi karmaşasını dile getirmiştir.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyünde yapılan görüşmelerde (Yusuf Bayram ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015), *“Şirket bu suları neden kullanacak, tam amacı nedir bilmiyoruz. Nereden bilelim yalnızca elektrik için kullanacaklarını? Suları İsrail’e satmadıkları ne malum? Bilgi alabileceğimiz, konuşabileceğimiz kimse yok.”* sözleriyle, HES projelerindeki süreçlerin şeffaflıktan uzak olduğunu dile getirmiştir.

Şeffaflık, yönetim sürecinin sağlıklı bir şekilde sağlanabilmesi açısından olması gereken ilkelerden biri olarak sayılabilmektedir. Yapılan faaliyetlerin ve alınan kararların gizlilik içerisinde yapılması, hem yönetim ilkesi olan şeffaflıkla bağdaşmamakta hem de toplumda rahatsızlığa neden olmaktadır. Aarhus Sözleşmesi’nde, *“Çevreyi ilgilendiren konularda, şeffaflık sağlanarak halkın desteğinin alınması amaçlanmalıdır”* ifadesi bulunmaktadır. STK’ların yönetim süreçlerine katılımı, HES’lerle alakalı yapılacak faaliyetlerin daha görünür yani şeffaf hale gelmesine olanak sağlayabilir. HES yapım sürecinde, özel sektör kuruluşlarının şeffaflığı ile ilgili sorunların olduğu yöre halkı ve STK’lar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir.

STK’lar ve yöre halkının ifadelerine göre projelerde, projenin yapılış amacı, yöntem ya da kullanılacak teknolojiyle ilgili bilgi verilmemiştir. Yöre halkını ve STK’ların katılabileceği, çekincelerin ya da projenin, yöre halkı için daha yararlı ve daha az zararlı olmasını sağlayacak fikirlerin tartışıldığı, görüş alış verişi şeklinde hazırlanmış bir toplantı

mevcut olmamıştır. Bununla beraber; 22.07.2015 tarihinde Rize'nin Fındıklı İlçesi'nde yapılması planlanan HKT'ye, toplantının gerçekleştirileceği yere gözlemci olarak katılmak suretiyle gidilmiştir. HKT'nin yapılması planlanan saatten yarım saat sonra devlet ve şirket yetkilileri binaya gelmiş, kimliğimizi ve araştırma amaçlı bulunmamızı bildirmemize rağmen, güvenlik gerekçesiyle toplantı salonuna girişimize izin verilmemiştir. Bu gibi uygulamalarda sürecin yeterince şeffaf olmadığına örnek olabilir. Orada bulunan STK üyeleri ve yerel halk, HKT'yi yaptırmamış ve bu yönde tutanak tutulmuştur.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyü'nde (Yusuf Bayram ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2016) sürece katılımın ne kadar önem verildiği yönündeki soruya ‘*Bizi çağırdılar. Burada HES kuracaklarını söylediler. Projenin içeriği, suyun nasıl taşınacağı, ya da muhtemel zararlarla ilgili olarak bilgilendirilmedik. Herhangi bir şekilde, şöyle bir güzergâhımız olacak, söyle bir iş yapacağız ne düşünüyorsunuz gibi bir soruyla karşılaşmadık. Biz de bir şey demedik, çünkü onlar sadece HES inşa edeceğiz demeye gelmişti, ondan sonra görüşme olmadı*’ şeklinde cevap vermiştir.

Rize’de, “ÇED raporlarında yapılan değişikliklerin yerel halkın ya da STK’ların karar alma süreçlerine katılmadan yapılması konusundaki fikirleriniz nedir?” sorusuna, (Derelerin Kardeşliği Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 14 Temmuz 2016):

ÇED yönetmeliği birçok kez değişti. Neden değiştiriyorsunuz? Yapılanlar için kılıf mı aranyor? Endemik türler var buralarda, Sit alanları da var nasıl istedikleri gibi inşaat yapıyorlar? Köyün altından tünel kazıyorlar. ÇED raporunda buralarda yerleşim yok yazıyorlar. Şimdi bizde, köylü de nasıl güvenelim.²¹Yapılan değişimlerin buraları etkileyip etkilemeyeceğini nereden bilelim? Güven kaybının etkileri, insanların hatıralarına ya da maddi çevresine verilen zarardan daha etkileyici olabilir ve ileriye dönük-uzun vadeli yansımaları olabilir.

HES yapım süreçlerinde projeleri üstlenen firmaların kendilerini bilgilendirmediği yönünde yerel halk ve STK’lar tarafından şikâyetler olabilmektedir. Rize’de yapılan

²¹ Sit alanları, insanlar için tarihsel ve çevresel anlamı olan, doğal ya da insan yapısı olan korunması gereken alanlardır.

görüşmelerde, “HES yapımını üstlenen bir firmanın, süreçte ne kadar şeffaf davrandığı” yönündeki soruya (Derelerin Kardeşliği Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 14 Mart 2016): “*HES inşaatı yapan firmalar tamamen dışa kapalıdır. Bilgi almak, orada ne yaptıkları hakkında gözlemlerde bulunmak gibi bir şansınız yok. Zaten ne şantiyeye girebilirsiniz ne de oradaki mühendis ya da amirlerle görüşebilirsiniz.*” şeklinde sorumuzu cevaplamıştır.

Ordu’da HES projelerinde şeffaflık ilkesinin uygulanıp uygulanmadığı yönündeki görüşmelerde, “HES yapım sürecinde ve sonrasında, HES inşaatı yapan firma ya da devletin ne kadar şeffaf oldukları” yönündeki soruya vermiş oldukları cevap şöyledir, (Ordu Doğa ve Yaşamı Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 3 Mart 2016): “*HES alanına dahi giremiyoruz. Bazen jandarma bekliyor kapılarında. HES öncesi yapılan HKT’lerde, zaten formalite oluyor. Yapacakları işlerle ilgili kimseye bilgi vermiyorlar. Bir sabah bakıyorsunuz, ağaçlar kesilmiş, sonraki günler suları toplamışlar çeşmeler akıyor.*” Süreçte yaşanan iletişim eksikliği ve şeffaflık konusundaki sorunlara değinilmiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde yapılan görüşmelerde, “HES yapım sürecinde şeffaflığın ne kadar sağlanabildiği” yönündeki soruya (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 21 Temmuz 2015): “*HES yapılırken sadece derenin suyunu kullanacaklarını biliyorduk. Sonra dereyi oluşturan kolları ve diğer dereleri de toplamaya başladılar. İşler yapıldıktan sonra haberimiz oluyor. Yasal yollara başvuruyoruz. Durduruyor mahkeme ama zaten çevreye çoktan zarar vermiş oluyor. Onlara ne yapıyorsunuz, şu sorunu nasıl çözeceksiniz ya da bu işi nasıl yapacaksınız gibi soru soramazsınız. Sorularınıza cevap da vermezler.*” şeklinde cevap vermişlerdir.

Rize’de kamuoyu tarafından vatandaş-yurttaş Kazım olarak tanınan Kazım Delal, Salarha Vadisi üzerine yapımı planlanan HES projelerine karşı açmış olduğu davalarla bilinmektedir. “HES sürecinde, şeffaflık ilkesine uygun uygulamaların yapıp yapılmadığı” yönündeki soruya, (Kazım Delal ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): “*Bunlar kimseye bir şey söylemezler, Elimizde gerekli izinler var diyorlar. Ne yaptıkları ya da yapacakları sır.*” şeklinde cevap vermiştir.

Artvin İlinde yapılan görüşmelerde, “HES süreçlerinin başından sonuna kadar olan sürecin şeffaflığı hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): *“Köyümüzün ilerisine HES yapıldı. Şirketle yetkilileri ve devlet kurumları yetkilileriyle görüşmeye gittim. Projenin içeriğinin köye olan etkisinin açıklayabilecek ne bir kişi vardı ne de olabilecek etkilerin yazdığı bir belge vardı”* sözleriyle bilgiye ulaşmanın zorluklarından bahsetmiştir.

HES projelerinin yapıldığı bazı yerlerde; HES yapım aşamasında projeyi yapan firmadan ya da devlet yetkililerinden projenin halkın gözü önünde yürütülmesini sağlayacak mekanizmaları hayata geçirecek faaliyetlere giriştikleri görülmemektedir. Diğer taraftan, yöre halkının da kimi zaman projenin şeffaflığıyla ilgilenmediği de söylenebilir. Bu gibi durumlar, toplumda yönetim kültürünün eksikliği olarak değerlendirilebilir.

Giresun İli Çanakçı İlçesinde yapılan görüşmelerde, “HES inşa edilmeden önce ve inşa esnasında, proje hakkında bilgilendirildiniz mi veya faaliyetler hakkında bilgi sahibi misiniz?” sorusuna, (Çanakçı İlçe sakinleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 14.07.2015): *“Herhangi bir bilgilendirme yapılmadı. Normal bir inşaata başlar gibi başladılar ve yaptılar. Ne olup bittiği hakkında ne ben gidip bir şey sordum, ne de onlar gelip bizi şöyle bir şey yapacağız dediler,”* şeklinde cevap verdiler.

İlk yayınladığı 1993’den günümüze ÇED yönetmeliklerinde yedisi genel olmak üzere toplamda on yedi değişiklik yapılmıştır (Bozoğlu, 2014). ÇED yönetmeliğinde meydana gelen bu değişimlerin yöre halkına nedenlerini açıklamak konusunda da şeffaflık ilkesi açısından sorunlar bulunmaktadır. Artvin İli Ardanuç İlçesinde, “HES yapım sürecinde yapılan işler hakkında ve değiştirilen yönetmeliklerin nedenlerinin ne olduğu konusunda devlet kurumları ve şirketler tarafından şeffaf bir süreç yönetilmekte midir?”, sorusuna (Ardanuç Derelerin Kardeşliği Platformu Sözcüsü Kamile Kaya ile yapılan kişisel görüşme 18.05.2017): *“Şirketler ve devlet kurumları birçok işi nedenlerini açık bir şekilde ifade ederek yapmıyorlar. ÇED denetimine tabi alt limiti 10 mw’den 25 mw’ye çıkardılar. Biz bu yaşananları ÇED sürecinde şirketler adına yaşanan sıkıntılar için bir kılıf olarak nitelendiriyoruz”* şeklinde cevap vermiştir.

Artvin İli Borçka İlçesinde yapılan görüşmelerde, “yöre halkının HES’lere karşı olmasındaki nedenler nelerdir?” sorusuna (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 18.05.2017): “Öncelikle HES yapan firmaların projelerde uzman firmalar olduğunu düşünmüyorum. Çimentocu, kargocu ve müteahhit bunlar. Ne anlar bunlar HES’lerden?” ifadeleriyle cevap vermiştir.

HES projelerinde yapılan değişimlerin yöre halkına yeterince anlatılmadığı sonucuna ulaşılabilir. ÇED yönetmeliğindeki değişimlerin halka zamanında ve nedenlerinin açık bir şekilde belirtilerek ifade edilmesi sürecin şeffaflık açısından daha az sorunlu ilerlemesini sağlayabilir.

Yapılan mülakatlarda, şeffaflık ilkesinin işlerliğinin olmadığı sonucuna ulaşabilir. Şeffaflığın olmaması, süreçte firmalara olan güveni azaltmaktadır. Firmaların bu şekilde şeffaflığa önem vermemeleri ayrıca şu gibi izlenim ve sorunlara neden olabilmektedir:

- Eylemleri hakkında bilgi vermeyen firmalar toplumun gözünde ve medyada olumsuz imaj sahibi olabilirler.
- Yapmış olduğu eylemler neticesinde sık sık devlet kurumlarıyla karşı karşıya gelebilir, şirket aleyhine davalar açılabilir.
- Halk ve STK'ların eylem, protesto ve hukuk davalarına muhatap olabilirler.

HES inşası sırasında karşılaşılan durum, klasik kamu yönetiminin eleştirilen bir yanı olan yönetimde dışa kapalılık ve gizliliğe işaret etmektedir. Kamu bürokrasinin Türkiye’deki temelleri, gizlilik ve resmi sır üzerine atılmıştır (Acar ve Sevinç, 2005: 22). Klasik yönetimdeki bu sorun, özel sektör ve STK gibi aktörlerin yer alması gereken bir süreçte de kendini göstermiştir. Özel sektör burada, kimi zaman klasik yönetim anlayışındaki devletin yapmış olduğu dışa kapalılık ve gizlilik gibi uygulamalarına devam edebilmiştir. Netice olarak bu durum, Yerel halk ve STK’ların HES projelerinin yapım süreçlerine kuşkuyla yaklaşmalarına ve devlet ve özel sektör temsilcilerine güvenmemelerine neden olabilmektedir. Nitekim Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel EROĞLU’nun “enerjimizin %73’ünü dışarıdan ithal ediyoruz. HES’ler sayesinde bu oran aşağılara inecek. Neden halen HES’lere karşı çıkılıyor anlayamıyoruz. Belki bizim de

burada kusurumuz var. Çünkü bu konuları halka iyi anlatamadık” ifadesiyle, süreçte halka olan iletişimin yeterince sağlanamadığını vurgulamaktadır (Milliyet, 2014b). HES projelerindeki dışa kapalılık ve gizlilik durumları toplumda ortaya çıkabilecek olumsuz algı ve usulüne uygun bir şekilde hazırlanabilecek projelere karşı ön yargılı bir tutum oluşmasına neden olabilir. Dolayısıyla, yapılan ve yapılacak işlerin toplumda mümkün olduğunca, sürecin herhangi bir soru işareti bırakmayacak şekilde açık ve anlaşılabilir şekilde şeffaf olması gerekmektedir.

4.4.1.3. HES'lerde Hesap verebilirlik ve Cevap Verebilirlik Sorunu

HES yapım sürecinde karşılaşılan sıkıntılardan diğeri de hesap verebilirlik konusunda yaşanmaktadır. Projeler özel sektör tarafından üstlenilmekte ve inşa edilmektedir. Kamu yönetiminin işleyişinde dahi sorunlu olan hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik ilkeleri, özel sektör ve STK arasında HES yapım sürecinde kendini gösterebilmektedir. HES yapım süreçlerinde hem devlete hem de projeyi üstlenen firmaya karşı yerel halk ve STK'lar tarafından hesap verebilir ve cevap verebilir olmadıkları yönünde eleştiriler mevcuttur. Devlete ya da özel sektör kuruluşlarına yöneltilen sorulara tatmin edici karşılıklar alınmadığı, görüşmeler yapılan yerel halk ve STK'larca ifade edilmektedir. Hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik klasik bürokratik yapılarda olduğu gibi halen astın üste karşı bir sorumluluğuymuş gibi görülebilmektedir. O nedenle, özel sektör kuruluşları bu ilkeleri uygularken, halka karşı böyle bir sorumluluklarının bulunmadıkları bilinciyle hareket edebilmektedirler.

Devletin süreç yönetimi içerisinde, yetersiz kalması durumunda, vatandaşın tatmini ve güveni düşebilmekte, hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik bir sorun haline gelebilmektedir (Yang ve diğerleri, 2009: 681). Trabzon'un Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyü'nde, “HES yapım sürecinde, devlet ve özel sektör kuruluşlarının hesap verebilirlik durumlarının ne kadar etkin olduğu” yönündeki soruya, (Trabzon'un Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyü sakinleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 7 Kasım 2015): *“Devlete HES yapım süreciyle ilişkili bir konuyu sormaya gidildiğinde, sizi bir kurumdan diğerine yönlendiriyorlar. Bizimle ilgisi yok, şuraya gideceksiniz diyorlar, HES'i yapan firmadan zaten bilgi alabilmeniz gibi bir durum söz konusu değil”* şeklinde cevap vermişlerdir.

Rize’de yapılan görüşmelerde, “firmaların hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik ilkelerine uyup uymadıkları yönündeki” soruya, (Kazım Delal ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): “*Firma yetkilileri geliyor. Hafriyatı nereye dökceksiniz diyorum söylemiyorlar, nereleri eşceksiniz, nereleri kazacaksınız diyorum ona da cevap vermiyor. Ellerinde bir proje dosyası geziyorlar.*” şeklinde ifadelerde bulunarak, hesap verebilirlik ve cevap verebilirliğin HES sürecinde olmadığını belirtmiştir.

Rize İli Kalkandere İlçesinde yapılan görüşmelerde sorulan, “devlet kurumlarının ve şirket yetkililerinin hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik ilkelerine uyup uymadıkları” yönündeki soruya (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): “*İlk zamanlar bahçeme hafriyat döktüler. Şirkete bunu temizleyin dedim gelmediler. Devlet kurumlarına şikâyet ettim, ellerinden bir şey gelmediğini söylediler*” sözleriyle proje yapım sürecinde hesap verebilirliğin durumuna değinmiştir.

Ordu İlinde yapılan kişisel görüşmelerde, “iyi yönetim ilkelerinden olan hesap verebilirliğin ne derece süreçte uygulanır olduğu” yönündeki soruya, (Ordu Doğa ve Yaşamı Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016): “*HES yapım sürecinde, projeyi üstlenen firmalar ile iletişime geçmek çok zor. Bunu neden yapıyorsunuz? Ne yapacaksınız? Neden yaptınız? gibi soruları soracak muhatap bulamazsınız karşınıza. Cevap vermezler. Biz gereken izinleri aldık diyorlar en fazla..*” cevabını vermişlerdir.

Rize’de yapılan görüşmelerde, “HES projelerinin inşası sürecinde özel sektör ve devlet kurumlarının süreçte ne kadar cevap verebilirliğe önem verdikleri” sorusuna, (Derelerin Kardeşliği Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 14 Mart 2016): “*ÇED raporu ve projeye ilgili sorulara dahi cevap bulamıyoruz. Gitseniz, Bu neden böyle oldu? Ne zaman şu yapılacak? gibi sorularınıza cevap vermezler. Birçok yerde şantiye alanına dahi almazlar*” şeklinde cevap vermişlerdir.

Rize İli Fındıklı ilçesinde düzenlenen ÇED protestosunda, “HES’lerde hesap verebilirliğin ve cevap verebilirliğin ne derece sağlandığı” yönündeki soruya (ÇED protestosuna katılan bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): “*Projeye ilgili bilgi alamazsın. Projenin ilk başlarda şantiyeye gittim, şantiyeden kravatlı biriyle*

görüştüm. Çıkan hafriyatı nereye dökceksiniz dedim? O soruma bile cevap vermedi, geçiştirdi. Şimdi şantiyeden içeri bile giremezsiniz,” şeklinde cevap vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde HES projelerinin inşaatı ve sonrasındaki süreç için cevap verebilirlik ve hesap verebilirlik ilkelerinin uygulanma durumlarını öğrenmek için yöneltilen soruya (Suat Çorbacıoğlu ile yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): *“Arhavi’de yapılan ya da yapılmak istenen HES’lerle ilgili kimseye bilgi verilmiyor. Hafriyat ne olacak? Enerji nakil hatları nereden geçecek? ya da şuraya zarar verdiniz nasıl bir faaliyetle burayı eski haline getireceksiniz? gibi sorulara cevap da vermezler hesap da vermezler. Firmaların için halkın fikrini alma ya da olurunun kazanma gibi bir çabaları yok. Sadece onlara yapacakları HES projesi için sorun çıkarma yeter. Devlette bu işlere karışmıyor zaten.”* ifadelerinde bulunmuştur.

HES yapım süreçlerinde cevap ve hesap verebilirlik konularında özellikle firmalarla yaşanan sıkıntılar sonucu olarak bazı vatandaşların HES projelerinin yapımını devletin üstlenmesi gerektiği yönünde düşüncelerine neden olmuştur. Artvin'in Arhavi İlçesinde yapılan görüşmelerde, (Necdet Ocaklı ile yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): *“HES’e karşıyım, ama illaki HES yapılacaksa devlet yapsın. En azından şirketlerin çıkardığı sorunları çıkarmazlar. Şirketler en az masrafla en çok parayı nasıl kazanırım derdine düşmüşler. Hiçbir şey soramazsın, söylemezler. Yaptıkları hatalı ve yasa dışı işler için hesap vermezler. Mahkemede arayacaksın hakkını. Dava sonuçlanana kadar ki zarar telafi edilebilecek mi? Devlet kurumları en azından sorularımıza cevap verebilirler.”* açıklamalarında bulunarak, hesap ve cevap verebilirliğin eksik olduğunu ve bunun sürece olumsuz yansıdığını ifade etmişlerdir.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyünde, “HES projelerinin inşası sırasında yaşanan sorunların kaynağında hesap ve cevap verebilirlik ilkelerinin uygulanması ile ilgili bir sorun da mevcut mudur?” sorusuna, (Salih Bayram ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): *“Şirketler biz izinleri aldık diyerek neden oldukları sorunlar için hesap verme zorunluluğu hissetmiyorlar kendilerinde. Aynı şekilde, burayı neden kapattınız, şuradan ne geçireceksiniz ve bu faaliyetin bana zararı ne olur? gibi sorularınıza cevap da vermezler. Devlete de belki hesap soramazsın ama yapacağı faaliyetler bu kadar da soruna neden olmaz sanırım ”* HES projelerini inşasında yaşanan

sorunların temelinde hesap ve cevap verebilirlik ilkelerinin de olduğunu ve özellikle firmaların bu iki ilkeyi göz ardı ettiğini ifade etmiştir.

Özel sektörle olan ilişkiler, hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik ilkelerinin uygulanabileceği bir seyde olmadığı STK'lar tarafından da dile getirilmektedir. Yapılan mülakatta; özel sektör yetkilileriyle, “HES projelerine ilişkin görüşmeler yapabiliyor musunuz” sorusuna, (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 21 Temmuz 2015, Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016 ve Derelerin Kardeşliği Platformu sözcüsü Ömer Şan ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): “*Özel sektör yetkilileri ne bizi ne de halkı kendileri için muhatap olarak görmektedir. Genel olarak takındıkları tavır, biz devletten proje için izin aldık, sizin söz hakkınız yok, size hesap vermeyiz olmuştur*” şeklinde cevap vermişlerdir.

HES projelerinin hazırlanması, Su Kullanım Hakkı Anlaşmasından, ÇED raporları ve projenin sonuna kadar; iyi yönetim ilke ve süreçleri doğrultusunda aktörler arasındaki ilişkilerin etkin bir iletişime ve karşılıklı hesap verebilir ve cevap verebilirlik üzerine kurulması gerekmektedir. Aktörlerin karşılıklı güveni ve yapılacak işin toplumca mümkün olan en üst kabulü için gereklidir. Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyünde, “HES projelerinin yapımı sürecinde, sürecin şimdi ve ileride ne şekilde devam edileceği, hangi faaliyetlerin süreç içerisinde yapılacağı ve yapılan hata ya da yanlışların sorumlularca düzeltileceği bir mekanizma oluşturulsa HES projelerine olan karşı çıkış nasıl etkilenir” sorusuna, (Dursun Ali Ayaz ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): “*Böyle bir süreç olsa zaten bu köyde HES'lere karşı olan çok az kişi olurdu. Bizim HES'lere olan tepkimiz öncelikle yaşanan süreçlerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla süreçten kaynaklı sorunların ve soru işaretlerinin giderilmesi, süreçteki tepkileri azaltabilir.*” İfadeleriyle cevap vermiştir.

İyi yönetim sürecinde, cevap verebilirlik ve hesap verebilirlik ilkelerinin amacı, devlet ve özel sektörün faaliyetlerinden halkı haberdar etmektir. Yapılan faaliyetlerin içeriğiyle ilgili olarak bilgi sahibi olan halkın, sürece ve işi yapan aktörlere olan güveni kazanılabilmektedir. Fakat genel olarak bakıldığında Türk kamu yönetiminde, özelde ise HES yapım sürecinde geleneksel kamu yönetiminden kalma gizlilik ve dışa kapalılığın

devam ettiği görülebilir. HES yapım sürecinde, cevap ve hesap verebilirliğin sağlanması için halkın sorularına cevap verilmesi gerekmektedir. HBMM'lerde bulunan özel şirket yetkilileri ve bakanlık personeline bu konuda görev verilebilir. HES sürenini mümkün olduğunca vatandaşla iyi ilişkiler içerisinde devam etmesi, diğer taraftan da HES sürecinin denetlenebilmesi, böyle bir mekanizmanın oluşturulması ile sağlanabilir.

Genel olarak, Aarhus Sözleşmesi'nde belirtildiği gibi, çevre koruma konusunda; vatandaşların, STK'ların ve özel sektörün oynayabilecekleri rolün önemli olduğu vurgulanmıştır. İyi yönetim süreç ve ülkelerini benimseyen Aarhus Sözleşmesi 3. Madde 5. bendinde, çevrenin korunmasına yardımcı olan dernek, vakıf vb. oluşumların, sözleşmeye taraf olanlarca tanınmaları ve desteklenmeleri gerekliliği vurgulanmıştır. Dolayısıyla HES projelerinin yapımı sürecinde, projeyi üstlenen firmalar ile denetleyici konumdaki devletin vatandaşlarla olan iletişimi etkin olmalıdır. Etkin bir iletişim sayesinde, vatandaşlar ve STK'larca yöneltilen sorulara azami özenle cevap verilebilir ve yapılan işlerin ihtivasıyla ilgili olarak da hesap verebilir olunabilir. Devlet ve STK'ların HES yapım süreçlerinde bir araya geldikleri, belki de tek aşama HKT'ler olarak gösterilebilir. Devlet ve STK'ların, HES sürecindeki bundan sonraki ilişkileri, özellikle ÇED gerekli değildir raporlarından sonra, ya mahkeme sürecinde karşı karşıya gelmek ya da protesto gösterilerinde kolluk kuvvetleriyle tartışırken olmaktadır.

Devlet, sürdürülebilir kalkınma ve enerjide dışa bağımlılığı azaltma hedefleri doğrultusunda, HES projelerini desteklemekte ve bu bağlamda, projelerin özel sektör tarafından yapılması gerektiği yönünde politikalar izlemektedir. Nitekim, AB'nin yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması konusunda devlete ve özel sektöre biçmiş olduğu rol de yine bu doğrultudadır. Fakat halkın ve STK'ların süreçte oynadıkları rol, AB'nin üzerinde durduğu yönetim sürecinde, STK'ları koymuş olduğu noktadan farklı olabilmektedir. Bu noktada, hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik ilkelerinin işletilemediği süreçlerde projelere karşı STK'larca ve yerel halkça tepkiler oluşabilmektedir. Özellikle hesap verebilirlik ve cevap verebilirliğin uygulanabileceği bir araç olarak da görülebilecek HKT'lerin, bu şekilde bir fonksiyonunun olmamasından kaynaklı olarak, STK ve yöre halkı süreçte pasif duruma düşebilmekte ve yönetim sürecindeki bir aktör olarak görülmemektedir.

STK'lar Rize'de Derelerin Kardeşliği Platformu, Ordu'da Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu ve Arhavi Doğa Koruma Platformu üyelerinin ve yerel halkın ortak olarak kanaatleri; HES yapım sürecinde firmaların ve devlet yetkililerinin hesap ve cevap verebilirlik konularında hassasiyet göstermedikleri yönündedir. Dolayısıyla, iyi yönetim süreçlerinin işleyebilmesi için gerekli olduğu kabul edilen koordinatör devletin ve yönetim sürecindeki önemli bir aktör olarak kabul edilen özel sektörün bu konuda yeterli verimlilikte çalışmadıkları söylenebilir. Hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik ilkelerinin uygulanması, HES yapım süreçlerinde yerel halkın projelere ve devlet ve özel sektöre olan güvenini artırarak, süreçteki sorunların önemli bir bölümünün de yaşanmasının önüne geçmeye yarayabilir.

4.4.1.4. HES'lerde İyi Yönetişim İlkesi Olarak Hukuka Uygunluk

Hukuka uygunluk konusu, insanların günlük yaşamlarında birbirleriyle, çevreleriyle ve işleriyle ilgili eylem ve düşüncelerinin hem düzene konması hem de koruma altına alınması açısından büyük bir önem arz etmektedir. Aynı zamanda, yapılan faaliyetlerde aranan hukuka uygunluk, toplumun vicdanının rahatsız olmaması açısından da dikkat edilen gereken bir konu olmaktadır. Aksi durumlarda toplumun vicdan ve huzurunda olumsuz etki ve değişimlere neden olabilir. Sürecin hukuka ve etik değerlere uygun olmadığı yönünde oluşan algı, yönetim sürecine de olumsuz yönde yansımalarını bulabilecektir. İyi yönetim ilkelerinin birer yol gösterici olduğu gibi, aynı zamanda onu, yani yönetimi ayakta tutan sütunlar olduğu da ifade edilebilir.

HES projelerinin hazırlık aşamasından tamamlanma ve üretime geçme aşamasına kadar geçen süreçte, hukuka uygunluk ilkesine bağlı kalınmadan ya da sekteye uğratarak yapılan faaliyetlerin STK'lar ve yerel halk tarafından benimsenmediği ve tepkiyle karşılandığı söylenebilir. Dolayısıyla, iyi yönetim ilkesi olarak da değerlendirilen hukuka uygunlukta yaşanan sorunlar, yönetim sürecindeki aktörlerin birbirlerine ve sürece olan güvenini olumsuz olarak etkileyebilecektir. HES projelerinin yapımı ve hazırlanması sürecinde yaşanabilecek hukuksal ihlaller, çevreye, canlılara ve yöre halkına zarar verebilmektedir. Hukuka uygunluk ilkesinin ihlali hem aktör ya da aktörlerce yönetim sürecine olan güveni hem de HES projelerinde yapılan ya da yapılacak olan faaliyetleri olumsuz yönde etkileyebilir.

HES projelerinde STK'lar ve yerel halk tarafından çokça şikâyet edilen ve hukuka aykırı olduğu düşünülen durum cansuyunun projelerde usulüne uygun şekilde dikkat edilmediği konusudur. 29 Nisan 2014 tarihinde (Elektrik, 2014), Giresun Karadere Köyü sakinleri, Büyükdere üzerindeki Vanazit HES'in kurulu gücünün 2.41'den kurulu gücü 3.46'ya çıkarılması ve yeni santral binası yapması üzerine Valiliğin ÇED gerekli değil kararını "Cansuyunun²² bölgesel değişkenler dikkate alınmaksızın belirlendiğine" karar vererek iptal etmiştir.

2011 yılında (Artvinliyiz, 2011) Rize İdare Mahkemesi Artvin Yusufeli Belediyesi'nin "Tekkale HES Projesinde havza planlaması yapılmadığı, doğal hayatın etkilenmemesi için gereken tedbirlerin alınmadığı, sağlıklı bir ölçümle debi planlaması yapılmadığı, bırakılacak cansuyu miktarının ilgili şirketin inisiyatifine bırakıldığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ÇED Gerekli Değildir kararının iptali ve yürütmenin durdurulması istemiyle" Bakanlığa açmış olduğu dava, Mahkemenin "Tekkale HES projesinin ileride telafisi zor zararlar doğurabilecek unsurlar içermesi ve davalı idarenin savunmasının alınması için Tekkale HES projesinin yürütmesinin durdurulması" kararıyla neticelenmiştir.

STK'ların ve yerel halkın HES projelerine karşı olmalarındaki nedenlerden biride ÇED raporlarının yalnızca projenin elektrik üretim aşamasıyla sınırlı olmasında kaynaklanmakta olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak, elektriğin enerjisinin nakil aşamaları ve muhtemel etkileri projelerde yer almadığı yönünde tespitler mevcuttur. Anayasa Mahkemesi'nde (AYM), 25.2.2016 tarihinde Mehmet Kurt tarafından Cevizli HES'in projede genişleme yaparak, şalt sahası²³ inşaatına başlandığı ve bunun için ÇED raporu almadığı yönünde dava açmıştır (Anayasa Mahkemesi, 2016). Kurt başvurusunda, *"taşınmazının hemen yanına inşa edilen şalt sahası kapsamında yüksek gerilim hatlarının evinin hemen üzerinden geçtiğini ve söz konusu iletim hatlarının 600 metre çevresine yaydığı radyasyonun kanser dâhil olmak üzere birçok hastalığa neden olduğunun bilimsel araştırma sonuçları ile ortaya konulduğunu"* gerekçe olarak göstermiştir (Şan, 2016).

²² Türkiye'de cansuyu hesaplanırken kullanılan yöntem, ABD'de uygulanmış olan Tennant Yöntemi'dir. Bu yöntem kullanılırken, sucul ekosistemin yapısı, akarsuyun eğimi, mevsimsel akışı hızı ve su miktarı ve akarsuyun üzerinde hangi faaliyet yapılacağı göz önüne alınarak, akarsuyun uzun yıllar gözlemlenmesi gibi hususlar dikkate alınmaktadır.

²³ Şalt sahası, transformatörler kullanılarak gerilimin yüksek formdan alçak veya ters forma dönüştürüldüğü elektrik üretim, iletim ve dağıtım sisteminin bir alt istasyonudur.

AYM Genel Kurulu, 25/2/2016 tarihinde Mehmet Kurt tarafından yapılan bireysel başvuruda (B. No: 2013/2552), Anayasa'nın 17. maddesinde güvence altına alınan maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi "hakının ihlal" edildiğine karar vermiş ve yeniden görölmek üzere Rize İdare Mahkemesi'nden davanın yeniden görölmesini istemiştir.

Artvin İli Ardanuç İlçesine yapılması planlanan, Ardanuç 7-8 HES projesinin ÇED olumlu kararı, Rize İdare Mahkemesince projedeki eksiklik ve aksaklıklar ve beraberinde bilirkişi raporundaki ifadeler neticesinde iptal edilmiştir (Eroğlu, 2016). Bilirkişinin mahkemece kabul edilen raporuna göre; HES projesi için gerekli enerji nakil hatlarının güzergâhını ve planlamasını ÇED raporu içermemektedir ve güzergâh belirlenmesi için hazırlanmış ayrı bir ÇED de yoktur (Birgün, 2016).

STK ve yerel halkın HES projelerinde hukuka aykırı gördükleri ve mahkemelere şikâyet başvuruları yapmış oldukları başka bir konu da, korunması gereken sit alanlarının projelerden etkilenmesi durumudur. Rize İli Fındıklı İlçesi sınırları içerisinde bulunan Çağlayan Vadisi üzerine kurulmak istenen Paşalar regülatörü ve HES Projesi için ÇOB tarafından verilen ÇED Olumlu kararı 2010 yılında Rize İdare Mahkemesince önce yürütmesi durdurulmuş, daha sonra bölgenin sit alanı olduğu, dolayısıyla hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir (Bianet, 2011).

Artvin İli Borçka İlçesine bağlı Camili Deresi üzerine yapılması planlanan Sarnıç 1-2 regülatörü ve HES projesinin ÇED Gerekli Değil kararı ile Düzenli Regülatörü ve HES projesi için verilen 280 bin m²lik orman alanı kullanım izni; Rize İdare Mahkemesi tarafından, bölgenin daha önce UNESCO tarafından Dünya Biyosfer Rezerv Alanı ilan edilmesi, Kyoto Protokolü ve uluslararası antlaşmalar atıf gösterilerek iptal edilmiştir (Derelerinkardeşliği, 2011b).

STK'ların ve yerel halkın HES projelerinde ÇED raporlarının oldukça eksik olduğu ve baştan savma bir şekilde hazırlandıkları yönünde iddiaları vardır. Dolayısıyla, bazı HES projeleri için hazırlanan ÇED raporlarının hukuka uygun şekilde hazırlanmadığını ifade etmektedirler. Artvin İli Şavşat İlçesi Meydancık Köyünde yapımı planlanan Çağlayan HES için, Meydancık Yöresi Köyleri Kalkındırma Dayanışma Kültür ve Turizm Derneği

öncülüğünde 25 kişi, ÇED raporunun iptali istemiyle Rize İdare Mahkemesine iptal davası açmıştır (Gazete, 2016). Halkın iddiasına göre, “ÇED raporunda planlanan faaliyetin çevresel etkilerinin yeterli düzeyde veri ve belgeye dayandırılmadığı, membada su haklarının korunmadığı, ÇED sürecinde bilgilendirme usullerine uyulmadığı, aynı vadede arka arkaya var olan diğer HES projelerinin gizlendiği, sucul yaşam ve faunaya müdahalede bulunduğu, tarımsal sulamaya ilişkin veriler bulunmadığı, havza planlaması yapılmadığı ve cansuyunun yetersizdir” (Hürriyet, 2016). Karar duruşmasında, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından verilen ÇED Olumlu kararı, Rize İdare Mahkemesince hukuka aykırı bulunarak iptal edilmiştir (Güngör, 2016).

Artvin İli Arhavi İlçesi'nde, “firmalar ÇED raporlarını hukuka uygun hazırlıyorlar mı?” sorusuna, (Necdet Ocaklı yapılan kişisel görüşmede 22 Temmuz 2015): "*Arhavi'ye Fındıklı tarafından geldiğinizde girişte Orçi Çayı var. Üzerine HES yapıyorlardı. ÇED raporuna baktık. En az otuz tane köy evinin bulunduğu yeri, kimsenin yaşamadığı bir alan olarak göstererek tünel inşa edecekler. Şikâyet ettik bilirkişi de geldi. HES durdu.*" sözleriyle ÇED raporunun gerçeği yansıtmadığı ve hukuka aykırı olduğu yönünde ifadede bulunmuştur.

Rize İli Çayeli İlçesi Senoz Vadisi üzerine kurulması planlanan Kayalar HES için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ÇED Gerekli Değil kararı vermiştir. Senoz sakinlerinin Bakanlığın kararına Rize İdare Mahkemesinde açmış oldukları dava neticesinde, ÇED raporunun çevresel etkilerin göz ardı edilerek hazırlandığına karar veren mahkeme, yerel halkı haklı bularak önce yürütmeyi durdurma kararı almış daha sonra ise raporu iptal etmiştir (Kaçar, 2014).

Rize İli İkizdere İlçesi sınırlarında yer alan İkizdere Vadisi üzerine yapılması planlanan kurulu gücü 18.2 mw olan Selin-2 HES projesi için ÇOB tarafından verilen ÇED Gerekli Değil kararına, İkizdere Derneği ve Köylüleri temsilen Köy muhtarı tarafından Rize İdare Mahkemesinde dava açılmıştır. Rize İdare Mahkemesi 2011 yılında, Kyoto Protokolü, uluslararası antlaşmalar ve bilirkişi raporlarına atıfta bulunarak, telafisi zor ve geri dönülemez zararlara sebebiyet verebileceğinden dolayı, ÇED gerekli değil kararını iptal etmiştir (Kaçar, 2011).

Ordu'da da yine benzer bir ifadeyle (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 3 Mart 2016): “ÇED raporları sadece göstermelik. Sadece ÇED raporlarını dava etseniz, raporların tamamına yakını mahkemece iptal edilir. Raporda endemik tür yok deniliyor, bilirkşi geliyor o bölgede onlarca endemik tür buluyor. Buraların alabalıkları özel ve meşhurdur. Onlara bile, şirketlerin hazırlattığı ÇED raporlarında rastlamadık”. ifadeleriyle ÇED raporlarında karşılaşılan sorunları dile getirmişlerdir.

Rize ili İkizdere İlçesinde İkizdere Vadisi üzerine yapılması planlanan kurulu gücü 110 mw olan Dereköy Regülatörü ve Demirkapı HES için ÇOB tarafından verilen ÇED olumlu raporu Rize İdare Mahkemesi tarafından 2010 yılında; “yaşam alanlarına geri dönüşü mümkün olmayan zararlar verebileceği” gerekçesiyle iptal edilmiştir (Bianet, 2010).

Ordu'da, “endemik türlerin varlığı konusunda ÇED raporlarının etkinliğinin durumu nedir?” sorusuna (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016): “Buraların alabalıkları özel ve meşhurdur. Onlara bile, şirketlerin hazırlattığı ÇED raporlarında rastlamadık. Israrla burada endemik tür alabalık olduğunu söylememize rağmen, gereken önlemleri alacağız diye geçiştirdiler, yine de alabalıkları görmezden gelecek şekilde faaliyetlerde bulundular. Raporda endemik tür yok deniliyor, bilirkşi geliyor o bölgede onlarca endemik tür buluyor. Sonuç olarak mahkeme yürütmeyi durdurdu” şeklinde konuşarak, süreçte halkın kabulünü etkileyebilecek olayların yaşandığını belirtmişlerdir.

Rize'de, ÇED raporlarının gereken özen ve içerikte hazırlanıp hazırlanmadığı yönündeki soruya (Derelerin Kardeşli Platformu dönem sözcüsü Ömer Şan ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): “ÇED raporu dedikleri şeyi sanki google earth'ten bakılarak hazırlanmış. HES kurulacak yerle ilgili olarak bazı raporların uzaktan yakından ilgisi olmadığını söyleyebilirim. Hatta köy isimleri bile yanlış. Bazılarının başka HES projelerinin yapımı için hazırlanmış ÇED raporları olduğu, halen raporda silinmemiş yer adlarının olduğundan belli.” ifadesiyle ÇED raporlarının hazırlanması ile ilgili olarak, bilimsellikten ve ciddiyetten uzak bir tutumun sergilendiğini dile getirmişlerdir.

Ordu’da yapılan görüşmelerde, “ÇED raporlarında dikkate alınması gereken hususlara yeterince dikkat ediliyor mu?” sorusuna, (Ordu Doğa ve Yaşamı Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016): “Ordu’da yapılan mülakatta bu konuyla ilgili olarak: *Yöremizde endemik bir tür olan benekli alabalıkların derelerde yaşadıkları bilinmesine rağmen ÇED raporunda yer almamış yok sayılmıştır. Bu nedenle ÇED raporuna karşı mahkemeye itirazda bulunulmuş ve yürütmesi durdurulmuştur.*” ifadeleri kullanılarak, ÇED raporlarında eksiklikler olduğunu ve netice olarak bu eksikliklerin, hem canlıları olumsuz etkilediğini hem de ÇED ve HES süreçlerine olan güveni olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

HES projelerinin ve ÇED raporlarının yerel halk ve STK’larca eleştirilen bir diğer uygulaması da, bir akarsu üzerinde birden fazla HES kurulması neticesiyle oluşabilecek çevresel etkilerin, her bir proje için ayrı ayrı hazırlanması durumudur. Dolayısıyla ÇED raporlarının, aynı akarsu üzerine kurulan HES’lerin toplamdaki etkileri göz önüne alınarak hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir.

Artvin’in Ardanuç İlçesi Aydın Deresi üzerine kurulması planlanan 7-8 HES Projesi ÇED Olumludur kararını iptal etmiştir. Rize İdare Mahkemesi’nin (Sendika14, 2015) 2015 yılında vermiş olduğu karar, “Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın ÇED Olumlu kararında hukuka uyarlık bulunmadığı ve gerekçe olarak da, ÇED raporunun yetersiz olduğunu ve ÇED sürecinin havzadaki diğer HES çalışmalarını da dikkate alarak yenilenmesi gerektiği” şeklindedir.

Rize İli Salarha Vadisi üzerine yapımı planlanan Ambarlık HES projesine Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından verilen ÇED Olumlu kararı için mahkemece verilen ÇED iptal kararı Danıştay tarafından onaylanmıştır. Gerekçeli kararda, Kazım Delal ve arkadaşlarının iddiası olan; vadi üzerine yapımı planlanan her bir HES’in ayrı düşünülmemeyeceği, HES’lerin tamamının bütüncül olarak etkilerinin araştırılması gerektiği haklı bulunmuştur (Dağlar, 2014). Bir akarsu üzerine birden fazla HES projesi yapılmak istendiği durumlarda, ÇED raporlarının her bir HES için değil, bir bütün olarak çevreye etkilerinin araştırılması gerekmektedir. Orman ve Su İşleri Bakanlığı’nın (OSB) Teşkilat

ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'si²⁴, 9 maddesi c bendinde, “Su kaynaklarının kıyı suları dahil olmak üzere koruma-kullanma dengesi gözetilerek, sucul çevrenin ekolojik ve kimyasal kalitesinin korunması ve geliştirilmesini sağlamak amacıyla havza bazında nehir havza yönetim planları hazırlamak, hazırlatmak, bütüncül nehir havzaları yönetimi ile ilgili mevzuat çalışmalarını yürütmek.” İfadeleri yer almasına rağmen, halk ve STK'ların halen bütünleşik bir havza yönetiminin olmayışından şikayet etmeleri ve yargı organlarınca alınan kararlarla bunun tescil edilmesi, uygulamadaki eksikliklere örnek olabilmektedir.

Yerel halk ve STK'ların yakındıkları konulardan biri olarak, HES projelerinin yapımı sırasında en önemli aşamalardan biri olarak görülen ÇED raporlarına, hukuka aykırı oldukları gerekçesiyle mahkemeye iptal başvuru ile kararın açıklanması arasında geçen süreçte de projelerin devam etmesi gösterilebilir. Hatta STK ve yerel halkın iddialarına göre, mahkemenin durdurma kararı firmaya ulaşınca kadar ya da ulaşmasına rağmen inşaat devam etmektedir.

Rize İdare Mahkemesi Rize İli Çayeli İlçesi Senoz Vadisi üzerindeki 2006 yılında inşasına başlanan Uzundere HES'e karşı yöre halkının açmış olduğu dava neticesinde yürütmesinin 2008'da durdurulmasına ve 2009 yılında da ÇED Gerekli Değildir kararının iptaline karar vermesine rağmen, şirket projede değişiklik yaparak Bakanlıktan ÇED Olumlu raporu almış ve yeniden inşaata devam etmiştir (Kaçar, 2010). Fakat yine yöre halkı bunun üzerine, bakanlığın verdiği “ÇED olumlu” raporunun yürütmesinin durdurulması ve iptali istemiyle yeniden dava açmış, ancak bu sürede inşaat tamamlanarak santral enerji üretimine hazır hale getirilmiştir (Gezegenimiz, 2010).

Rize İli Fındıklı İlçesi'nde, “mahkemece HES'ler için verilen yürütmeyi durdurma ve iptal kararlarının uygulanması konusunda sıkıntılar yaşanıyor mu?” sorusuna (Rize İli Fındıklı İlçesinde ÇED protestosuna katılan bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): “*Dereleer üzerine yapılan ya da yapım sürecinde olan HES projeleri için hukuka aykırı olmasından dolayı verilen yürütmeyi durdurma veya iptal kararlarının*

²⁴ 04.07.2011 tarih ve No: 27984, Su Yönetimi Genel Müdürlüğü.

uygulanmasına kadar geçen süreçte çevresel tahribat devam etmektedir.” şeklinde ifadelerde bulunmaktadır.

HES projelerine idare mahkemeleri tarafından verilen yürütmeyi durdurma kararları ile ilgili olarak, İYUK 28. Maddesine göre; “Danıştay, bölge idare mahkemeleri, idare ve vergi mahkemelerinin esasa ve yürütmenin durdurulmasına ilişkin kararlarının icaplarına göre idare, gecikmeksizin işlem tesis etmeye veya eylemde bulunmaya mecburdur. Bu süre hiçbir şekilde kararın idareye tebliğinden başlayarak otuz günü geçemez” hükmü yer almaktadır. Buradaki otuz günlük süre icabına ve gecikmeksizin olmak şartıyla konulmuştur. HES inşaatlarının yürütmesinin durdurulmasına rağmen otuz günlük bu süreyi bir hak olarak gördükleri ve kullandıkları ifade edilebilir.

HES projeleri için gerekli olan ÇED raporlarına, vatandaşlar mahkemeye giderek itirazda bulunur ve mahkeme davayı haklı görürse bilirkişi atar; fakat vatandaşların bilirkişi²⁵ ücretlerini ödemeleri gerekmektedir (İdare Hukuku, 2015). ÇED raporlarına getirilen itirazlar neticesinde, yapılması gereken bilirkişi incelemeleri için ödenmesi istenen ücret, vatandaşlara yük getirebilmektedir. Yerel halk ve STK’ların, bilirkişi için ödemek zorunda oldukları ücret, hukuki olarak haklarını arama konusunda kimi zaman tereddüt yaşamalarına neden olabilmektedir.

Ordu’da, “ÇED raporlarının halkın beklentilerine uygun olup olmadığı ve vatandaşların bu konudaki tepkileri nelerdir yönündeki” soruya, (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu Sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme (03 Mart 2016): “ÇED raporları ve ÇED ile ilgili kararların önemli bir bölümü mahkemece iptal ediliyor. Firma gidiyor çok küçük değişikliklerle yeniden ÇED raporu hazırlıyor. Vatandaş yine mahkemeye gidiyor. İtirazlar için en az 5.000 TL’ye ihtiyacınız var. Bir süre sonra halkta bıktıyor tabii.” şeklinde cevap vermiştir.

Rize’de, ÇED raporunun iptali için açılan davada bilirkişi ücretlerinin vatandaşlar tarafından ödenmesinde konusunda sorun yaşanıp yaşanmadığını öğrenmek için sorular

²⁵ Danıştay On dördüncü Dairesi’nin 2012 yılında verdiği karara göre; “seçilecek bilirkişiler arasında bir çevre mühendisinin bulunması, diğer bilirkişilerin ise; projenin bulunduğu çevrenin özelliklerine göre ve nihai ÇED raporunu hazırlayan kişilerin uzmanlık alanları da (Öğretim üyesi de olabilir) dikkate alınmak suretiyle seçilmesi gerektiği hakkında” karar verilmiştir. Karar no: 2012/965.

soruya, (Derelerin Kardeşliği Platformu dönem sözcüsü Ömer Şan ile yapılan kişisel görüşmede 14 Mart 2016); “Üzerine HES yapılacak derenin ÇED raporunda yanlış ve eksiklikler olduğunu iddia ediyoruz. Şikâyette bulunuyoruz. Bilirkişi geliyor. 5.000 TL ile 10.000 TL arasında ödeme çıkıyor karşımıza, genel olarak STK’lar gönüllü öğretmen, öğrenci, gazeteci, esnaf vs. kişilerden oluşmakta. Yani maddi gücü sınırlı bireylerden. Aramızda para topluyoruz, yöre halkından destek alıyoruz ancak ucu ucuna denk getiriyoruz istenen ücreti. Bu sadece bir tane proje için yapılan bir faaliyet. Bizim onlarca ÇED itirazımız var. Her biri için para lazım” diyerek bilirkişi ücretleri hakkında yaşamış oldukları sorunları ifade etmişlerdir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde, “ÇED kararları için mahkeme sürecini başlatırken sorunlar yaşanıyor mu?” sorusuna, (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi Erdoğan Güler ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): “Bilgi edinme ve dilekçe anlamında binlerce dilekçe yazılıyor. Bilirkişi ve mahkeme ücretleri için şu ana kadar en az yüz bin lira harcandı, bizim gibi insanlar bu yükün kaldırmada zorlanıyor tabii ki.” şeklinde cevap vermiştir.

Rize’de Türkiye’de “vatandaş Kazım” olarak tanınan Kazım Delal (14.03.2016) ile yapılan mülakatta: *Derelerin üzerine HES’lerin yapılmasına karşıyım. Doğayı öldürüyor. Mahkeme ve bilirkişi için ineğimi sattım, yetmedi kredi çektim. Bundan sonra daha nasıl para yettireceğim bu işe bilmiyorum, şeklinde konuşarak tepkisini dile getirmiştir.* Rize’de Andon Deresi üzerine HES projesi yapılmak istenmiştir. Projeye su kullanım hakkı anlaşması, enerji üretim anlaşması imzalanmadan ve ÇED raporu alınmadığı gerekçesiyle açılan dava 14 Ağustos 2014’te Rize İdare Mahkemesi tarafından söz konusu işlemin iptaliyle sonuçlanmıştır (Haber61, 2017). Aynı haberdeki bilgilere göre, Danıştay ÇED raporunun gerekliliğine işaret ederek, bilirkişi raporu istemiş ve Kazım Delal ve diğer davacılarından 6.500 TL bilirkişi ücreti talep etmiştir. Kazım Delal açıklamasında (Haber61, 2017): “Bu adamlar ne devlet tanıyor, ne yasa, ne de hukuk. Hiçbir izin, belge, proje yok. Gelmişler, bölgenin içme suyuna HES yapıyor ve kimseyi de takmıyorlar. Hukuk mücadelemizi veriyoruz. Ama mahkeme bilirkişi ücreti istiyor. Ne yapacağımı bilmiyorum. Bir çözüm yolu arıyorum” ifadelerinde bulunmuştur.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “HES projelerine itiraz süreçleriyle ilgili sorunlar yaşıyor mu?” sorusuna (Elyesse Uygun ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): “*Mahkemeye dava açsanız mahkeme sizden yedi gün içinde bilirkişi tayin etmek için ücret istiyor. Bu paralar yöre halkı için zor ödenir miktardadır*” ifadelerinde bulunmuşlardır.

Giresun İli Büyükdere Çayı üzerine yapımı planlanan Vanazit HES projesine Valilik tarafından verilen ÇED Gerekli değil kararı, istenen bilirkişi raporu doğrultusunda, Ordu İdare Mahkemesince İptal edilmiş, 4.500 TL’lik bilirkişi ücreti ve diğer masrafların davacılara ödenmesine karar verilmişti (Eroğlu, 2014). Mahkemenin bilirkişi ücretini davayı kazanan tarafa ödettirmesi, adil bir karar olarak nitelendirilebilir. Fakat bilirkişi ücretlerinin mahkeme sonucunun açıklanmasından önce bilirkişi ücretleri yatırılmaktadır. Bilirkişi ücretlerinin ödenmesi, yöre halkı için sorun teşkil edebilmektedir. Dolayısıyla iyi yönetim ilkelerinden biri olan hukuka uygunluğun sağlanabilmesi için bilirkişi ücretleri konusunun yeniden düzenlenmesi gerekebilir.

HES yapım süreçlerinde STK’lar ve yerel halkça eleştirilen bir başka husus, firmaların yasal boşlukları kullanarak hızlı bir şekilde ÇED raporu alacak yöntemler kullandıkları yönündedir. Giresun’un Dereli İlçesi’nde, vatandaşlarla yapılan görüşmelerde ÇED raporlarına ilişkin görüşleri sorulmuştur. (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015): “*ÇED raporlarını göremedim. Önce 25 mv’nin altında güç üreten santrali yapıyorlar, sonra kapasite artırımına gidiyorlar veya iki tane 25 mv’nin altında HES kurup sonradan kapasite artırılması vs. yöntemlerle birleştiriyorlar. ÇED’den kurtuluyorlar.*” ifadeleriyle ÇED raporlarının bazı firmalarca bu yöntem kullanılarak alınabildiğini anlatmıştır.

Ordu’da, “ÇED ve beraberindeki sürecin hukuka uygunluğu hakkında düşünceleriniz nedir?” sorusuna, (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 3 Mart 2016): “*Firma sahibi, ÇED raporu uzun ve masraflı olduğu düşüncesiyle, önce küçük ölçekli bir proje gösterip projeye başlıyor. Sonra kapasite artışı yapacağım deyip ÇED süreci başlatıyorlar. ÇED’i parça parça alıp, yasaları dolanmaya çalışıyorlar.*” ifadeleriyle cevap vermiştir.

HES projelerini yapım süreçlerindeki ÇED raporu içerisinde yapılması gereken işlemlerden birini oluşturan HKT'ler konusunda yerel halk ve STK'ların yasal sürelerle dikkat edilmediğine dair açıklamaları bulunmaktadır. Rize'de, konu ile ilgili yapılan görüşmelerde, "HKT'ler için yapılan duyurularda yasal sürelerle vd. şekli uygulamalara dikkat ediliyor mu?" sorusuna, (Derelerin Kardeşliği Platformu üyesi İhsan Bektaşoğlu ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): "*Toplantıların ilanı 10 gün önceden olmuyor. 5 ya da 6 gün önce halkın yoğun olarak bulunmadı yerlerde ilan asılıyor. Doğal olarak çok az kişinin haberi oluyor.*" şeklinde cevap vermiştir.

HKT'lere yeteri kadar ciddiyetle yaklaşmadığı yönünde örnek olabilecek bir karar da Danıştay vermiştir. Artvin İli Şavşat İlçesi sınırları içerisinde yer alan Arpalı Deresi üzerine yapımı planlanan Susuz Regülatörü ve HES projesi için Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Ağustos 2011 yılında vermiş olduğu ÇED Olumlu raporunu, Rize İdare Mahkemesince, projenin çevreye telafisi zor zararlar verebileceği gerekçesiyle önce yürütmesi durdurulmuş, daha sonra ise köylülerin itirazlarını zamanında yapmadıkları gerekçesiyle mahkeme tarafından dava reddedilmiştir. Bunun üzerine dava konusu süreç köylüler tarafında Danıştay 14. Dairesine taşınmış ve Danıştay, "Rize İdare Mahkemesi'nin davayı ret kararını, projenin yapımıyla ilgili HKT duyurusunun ilçede gereğince yapılmadığına dayandırarak" bozmuştur (Milliyet, 2014a).

Trabzon İli Çaykara İlçesine Bağlı Karaçam Köyünde yapılan görüşmelerde, "HKT'ler için yapılan duyurularda yasal sürelerle vd. şekli uygulamalara dikkat ediliyor mu?" sorusuna (Karaçam Köylüleri ile yapılan odak gurup görüşmesi 7 Kasım 2015): "*Belediye başkanı ve beraberindeki kişiler bizi gelin HES toplantısı var diye topladılar. Çağırıldıkları gün gittik. Daha öncesinden bir duyuru olmadı. Yalnız HKT olacak diye bir söylenti vardı.*" şeklinde cevap vermiştir.

ÇED gerekli değil raporlarının iptali ya da yürütmesinin durdurulması ve ÇED olumlu raporlarının da aynı şekilde sonuçlanabilmesi, daha sonrasında ise Valiliklerin ya da diğer devlet kurumlarının süreci yeniden başlatmaları gibi karşılaşılabilen uygulamalar yerel halkı devlet ile karşı karşıya getirebilmekte, onların sürece daha kuşkuyla yaklaşmalarına neden olabilmektedir.

HES projelerinde önemli bir yer tutması gereken ÇED raporlarındaki eksiklik ya da hukuka aykırılık durumları çevreye, canlılara ve dolayısıyla insanlara zarar verebilmektedir. İyi yönetim ilkelerinden de bir tanesi olan hukuka uygunluktaki aksamalar, aktörler arasındaki ilişkilerin sağlam temeller üzerine inşa edilmesine mani olmakla birlikte, süreci olumsuz olarak etkileyebilecektir. Diğer bir konu olarak, mahkemelerce istenen bilirkişi raporları ve diğer mahkeme ücretlerinin karşılanması konusunda, yaşanan sıkıntılar, vatandaşları adli makamlar vasıtasıyla hak arama sürecinde çekinceli davranmaya itebilmektedir. YKY anlayışının bir sonucu olarak ifade edilebilen “vatandaşın talep ettiği hizmetin bedelini ödemesi” durumu, mahkemelerin gereksiz yere meşgul edilmelerini önleyebilir. Fakat hak arama gayesinde olan düşük gelir gurubundaki vatandaşlar için hukuki başvuru önündeki mali bir engel niteliğinde olabileceği ifade edilebilir. Dolayısıyla, iyi yönetim ilkelerinden hukukiliğin, dolayısıyla hukuki denetimin önünde engel teşkil edebilmektedir

4.4.1.4.1. ÇED Raporları Hakkında Mahkeme Kararları

ÇED raporlarının hukuka uygun ve içeriğinin özensiz hazırlanması konusu, STK'lar ve yöre halkı tarafından rahatsız edici bulunmaktadır. Bu şekilde yanlış hazırlanmış olan ÇED raporu, sürecin hukuka uygun şekilde ilerlemesine zarar verebileceğinden dolayı, yöre halkının yönetim sürecine olan ilgi ve inancını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Aarhus Sözleşmesi'nde, meşru çıkarların korunması ve kanunun yürütülmesi için etkin yargı mercilerinin olması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Tablo 8: İdare Mahkemelerince Verilen ÇED İle İlgili Olumsuz Kararlar

Projenin Adı	Verilen Karar
Uzundere I HES Projesi	31 Aralık 2008 tarihinde, ÇED gerekli değil kararı Rize İdare Mahkemesince durdurulmuştur. 24 Mart 2009 tarihinde, ÇED gerekli değil kararı Mahkemece iptal edilmiştir 20 Mayıs 2010 tarihinde, ÇED olumlu kararının yürütmesi mahkemece durdurulmuştur. (Davacı Senoz Yöresi Derneği'nin davadan feragat etmesi sonucu, üretim yapılmaktadır)

Tablo 8: (Devamı)

Projenin Adı	Verilen Karar
Uzundere II HES Projesi	26 Şubat 2009 tarihinde, ÇED gerekli değil Rize İdare Mahkemesi tarafından yürütmesi durduruldu 19 Kasım 2010 tarihinde, ÇED gerekli değil kararı Mahkemece iptal edildi 30 Mart 2010 tarihinde, ÇED gerekli değil kararının yürütmesi Mahkemece durdurulmuştur. 26 Nisan 2011 tarihinde, ÇED olumlu kararının yürütmesi Mahkemece durdurulmuştur. 31 Temmuz 2012 tarihinde, Senoz Yöresi Derneği'nin davadan feragat etmesi sonucu, yürütmeyi durdurma kalktı)
Kavak I-II Regülatörü ve HES Projesi	4 Eylül 2013 tarihinde, Rize İdare Mahkemesince ÇED olumlu kararı iptal edilmiştir. 18 Eylül 2014 tarihinde ÇED olumlu kararı, mevzuata ve hukuka aykırı bulunarak Mahkemece iptal edilmiştir.(Kasım 2015'de yeni bir ÇED raporu hazırlanmaya başlanmıştır).
Cüneyt Regülatörü ve HES Projesi	29 Aralık 2008 tarihinde, ÇED olumlu kararının yürütmesi Rize İdare Mahkemesince Durdurulmuştur 30 Haziran 2010 tarihinde, ÇED olumlu kararı Mahkemece İptal edilmiştir.
Paşalar HES Projesi	29 Aralık 2008 tarihinde, ÇED olumlu kararının yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durduruldu 30.06.2010 tarihinde, ÇED olumlu kararı Mahkemece iptal edilmiştir.
Cevizlik Regülatörü ve HES Projesi	29 Ocak 2009 tarihinde, ÇED olumlu kararı Rize İdare Mahkemesince İptal edilmiştir
Düzenli HES Projesi	13 Nisan 2010 tarihinde, ÇED gerekli değil kararının yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durdurulmuştur.
Selin II Regülatörü ve HE Projesi	3 Kasım 2009 tarihinde, ÇED gerekli değil kararının yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durdurulmuştur. 23 Haziran 2011 tarihinde, ÇED gerekli değil kararı iptal edilmiştir.
Ambarlık I-II Regülatörü ve HES Projesi	18 Şubat 2011 tarihinde, ÇED olumlu kararının yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durdurulmuştur. Bakanlıkça verilen ÇED olumlu raporunun yürütmesi 29 Nisan 2011 tarihinde, Mahkemece durdurulmuştur. (17 Ocak 2013 tarihinde ÇED gerekli değil kararı Mahkemece iptal edilmiştir 30 Kasım 2014 tarihinde, Danıştay 14. Dairesince iptal kararı onandı)
Alicik I-II Regülatörü ve HES Projesi	17 Haziran 2010 tarihinde, ÇED olumlu raporunun yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durduruldu. (Aralık 2011 tarihinde, ÇED raporu Mahkemece iptal edilmiştir)
Kayalar Regülatörü ve HES Projesi	11 Aralık 2009 tarihinde, ÇED gerekli değildir raporunun yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durdurulmuştur. (Temmuz 2010 tarihinde, ÇED gerekli değil Mahkemece iptal edilmiştir)
Dereköy Regülatörü ve Demirkapı HES Projesi	19 Ağustos 2010 tarihinde, ÇED olumlu kararı Rize İdare Mahkemesince İptal edilmiştir.
Büyükdere Regülatörü ve HES Projesi	14 Mayıs 2010 tarihinde açılan davada, ÇED gerekli değil kararının yürütmesi Ordu İdare Mahkemesince durdurulmuştur.

Tablo 8: (Devamı)

Projenin Adı	Verilen Karar
Tepe I-II Regülatörü ve HES Projesi	10 Haziran 2010 tarihinde, ÇED olumlu kararının yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durdurulmuştur.
Gürpınar HES Projesi	25 Ocak 2011 tarihinde, ÇED olumlu kararının yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durdurulmuştur.
Çiğdemli HES Projesi	13 Ocak 2011 tarihinde, ÇED olumlu kararının yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durdurulmuştur. (Rapor 31.05.2012 tarihinde Mahkemece iptal edilmiş, daha sonra karar Danıştay tarafından 22 Mayıs 2013 tarihinde bozulmuştur)
Sarıncı I-II Regülatörü ve HES Projesi	8 Mart 2011 tarihinde, ÇED gerekli değil kararının yürütmesi Rize İdare Mahkemesi tarafından durdurulmuştur.
Melikom HES Projesi	5 Nisan 2011 tarihinde, ÇED olumlu raporunun yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durdurulmuştur.
Çamlı HES Projesi	17 Kasım 2011 tarihinde, ÇED gerekli değil kararı Trabzon İdare Mahkemesince iptal edilmiştir.
Susuz Regülatörü ve HES Projesi	5 Temmuz 2011 tarihinde ÇED olumlu raporunun yürütmesi Rize İdare Mahkemesince durduruldu.
Vanazit HES Projesi	29 Nisan 2013 tarihinde, ÇED gerekli değil kararı Ordu İdare Mahkemesince iptal edilmiştir.
İnören Regülatörü ve Hürriyet HES Projesi	9 Nisan 2014 tarihinde, ÇED olumlu raporunun yürütülmesinin durdurulmasına Ordu İdare Mahkemesince karar verildi.
Büben Regülatörü ve Sariahmet HES Projesi	9 Nisan 2014 tarihinde, ÇED olumlu raporunun yürütülmesinin durdurulmasına Ordu İdare Mahkemesince karar verildi.
Ardanuç 7-8 Regülatörü ve HES Projesi	21 Temmuz 2015 tarihinde, ÇED olumlu raporu Rize İdare Mahkemesince iptal edildi.
Çağlayan HES	Temmuz 2016 tarihinde, ÇED olumlu raporu Rize İdare Mahkemesince iptal edildi.
Dikmen HES Projesi	Ocak 2017 tarihinde, ÇED olumlu raporu Rize İdare Mahkemesince iptal edildi.

Doğu Karadeniz Bölümü'nde, aynı HES projesi için hazırlanmakta olan ÇED raporları değiştirilerek gelmesine rağmen üst üste reddedildiği dahi olmuştur. Bunlar arasında kamuoyunda "Çılgın HES" olarak bilinen Kavak HES'de vardır. Kavak HES projesiyle ilgili ÇED raporları iki kez mahkemece reddedilmiş, Kasım 2015 yılı itibariyle üçüncü kez ÇED raporu hazırlanmak zorunda kalmıştır. Yine buna benzer olarak (Uzun, 2013: 2010), Uzundere I HES projesi ve Ambarlık I-II HES projelerine iki kez yürütmeyi durdurma, Uzundere II HES projesine üç kez yürütmeyi durdurma kararı mahkemece verilirken, Uzundere II HES projesi ve Ambarlık I-II HES projelerine mahkemece iki kez iptal kararı verilmiştir.

Artvin İli Arhavi ilçesinde yapılan görüşmelerde, “ÇED Olumlu ya da ÇED Gerekli Değil kararlarının yürütmesinin durdurulması ya da iptalinin, yöre halkının HES sürecine bakışını nasıl etkilediği?” sorusuna, (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): “ÇED hakkında mahkemece verilen iptal ya da durdurma kararları, ÇED raporlarına olan güveni azaltmaktadır. Dolayısıyla, bu raporu veren kurumlara ve bu konuda devlete olan güven duygusu olumsuz etkilenmektedir” şeklinde cevap vermiştir. ÇED raporlarının iptali ya da yürütmesinin durdurulması yönündeki kararlar, vatandaşların devlet ve özel sektöre olan güvenini zedelemektedir.

Rize’de yapılan görüşmelerde, “ÇED Olumlu ya da ÇED Gerekli Değil kararlarının yürütmesinin durdurulması ya da iptalinin, yöre halkının ve STK’ların HES sürecine bakışını nasıl etkilediği?” sorusuna, (Derelerin Kardeşliği Platformu üyesi İhsan Bektaşoğlu ile kişisel görüşme 14 Mart 2016): “Bu kadar ÇED raporunun iptal edildiği ya da yürütmesinin durdurulduğu HES projelerine karşı şüpheler de artmaktadır. Hem projeyi üstlenen firmaya karşı hem de ÇED raporunu hazırlayanlara karşı bir güven kaybı oluşmaktadır. Belki daha kaç tane ÇED raporunun daha iptal edilmesi gerekiyor.” sözleriyle ÇED raporlarındaki aksaklıkların süreçteki etkilerini dile getirmiştir.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyünde yapılan mülakatlarda, “ÇED Olumlu ya da ÇED Gerekli Değil kararlarının yürütmesinin durdurulması ya da iptalinin, yöre halkının HES sürecine bakışını nasıl etkilediği?” sorusuna (Yusuf Bayram ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): “Öncelikle mahkemelerin vermiş olduğu birçok karar bizi mutlu ediyor. Çünkü görüyorsunuz, firma geliyor hafriyatı vatandaşın bahçesine yığıyor. Endemik tür yok yazıyor raporda, sonra bir bilirkşi geliyor bir sürü endemik tür sayıyor raporunda. Şimdi ben firmanın ÇED’ine nasıl güveneyim. Dahası o ÇED raporlarında vatandaşın talepleri ve çekinceleri neden yok. Bizden daha iyi bilemezler buraları. Belki daha kaç tane HES var engellenmesi gereken” sözleriyle ÇED raporlarındaki eksikliklerin mahkemelerce de tespitinin yapmış olduğu etkileri ifade etmektedir.

Ender bir ekosistemin bozulmaması için bir HES projesinin reddedilmesi, kalkınmanın kısıtlanması olarak değil, ilerlemenin bir ölçüsü olarak değerlendirilmelidir (UNWCED, 1987b: 83). Verilen hatalı ya da eksik ÇED raporları, hem iyi yönetişimin önemli ilklerinden olan hukukiliğe ve güvene (trust) zarar verebilmekte hem de yapılan

faaliyet sonucu çevreye yıkıcı zararlar verebilmektedir. Diğer taraftan, STK'larca ve yerel halkça eksik bulunan ÇED raporlarına ve HES yapım süreçlerine karşı mahkemelerin verdiği iptal ya da yürütmeyi durdurma kararları, STK ve yerel halkça hukuka olan güveni de artırdığı söylenebilir.

4.4.1.4.2. Merkezi İdarenin Yapı ve İşleyişinden Kaynaklı Sorunlar

HES yapım sürecinde iyi yönetim süreç ve ilkelerinin uygulanması karşısındaki sorunlar yalnızca, ilkeler ya da sürece yeterince ya da hiç önem verilmemesinden kaynaklanmamaktadır. Türk kamu yönetiminde, iyi yönetim ilke ve süreçlerinin tam olarak işlemesine engel olabilecek yapı ve işleyişin var olduğu da söylenebilir. HES yapım sürecinde, sürecin sağlıklı olarak işleyebilmesinin önündeki sorunlardan birini de, idarinin yapılması sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. İlgili kuruluşların yetki ve sorumluluklarında bir takım eksiklikler ya da yanlışlıkların bulunduğunu söylenebilmektedir. Ortaya çıkan aksaklıklar, vatandaşların iyi yönetim sürecine dâhil olmalarına engel olabilir. Vatandaşlar süreçte etkisiz bir aktör olduklarını düşünerek, diğer aktörlere güvenmeyebilir ve süreci boş bir çaba olarak değerlendirebilirler.

HES yapımını üstlenen firmaların, denetlenmemesi ya da yeterince denetlenmemesi çevreye ve yöre halkının yaşam kalitesine zarar verebilmektedir. Bu bakımdan ilgili kuruluşların, projenin başından sonuna kadarki sürecin denetimini ve incelemelerini yapmaları gerekmektedir. Proje sürecinde insanları, bu gibi durumlarla karşılaşılmasının altındaki nedenin, elektrik enerjisine olan ihtiyaçtan dolayı HES sürecinin aceleye geldiği yönünde bir değerlendirmeye götürebilir. Bu nedenle, HES yapım sürecinde, ÇED raporlarının baştan sağma yapıldığı ve HKT'nin formaliteye dönüştüğü yönündeki iddialar ve belirtiler de idari işleyişe getirilen ve çokça vurgulanan eleştiriler arasındadır (Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 77). Kamu kurumlarında, HES projelerini denetlemesi konusunda STK ve yerel halkça dile getirilen yaşanan aksaklıklar ve yetki karmaşası, projelerin çevreye, canlılara ve sürdürülebilirliğe olan olumsuz etkileri artmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, hem vatandaşlarla iyi ve etkin ilişkilerin sağlanması hem de her anlamda sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak HES projelerinin yapımı için projenin başından sonuna kadar kamu kurumlarınca ve vatandaşlarca denetiminin yapılması gerekebilir.

İdari işleştiren kaynaklı sorunlar, HES projelerinin yapım sürecinde vatandaşlar ile yöre halkını karşı karşıya getirebilmektedir. Yöre halkının, HES yapım aşamasında karşılaşılabilecekleri sorunlara çözüm bulma konusunda muhatabının belli olması, zararların en kısa zamanda ve en az kayıpla atlatılması, vatandaş ile devlet arasındaki ilişkilerin kötüleşmemesi açısından faydalı olabilir.

Tablo 9: İdari Kuruluşların Uygulama ve Görev İçeriğindeki Sorunlar

İlgili Kuruluşlar	Ortaya Çıkan Sorunlar
DSİ Genel Müdürlüğü ve Sorunlar	-Kısa sürede çok sayıda katastrofal proje talebiyle karşı karşıya kalınması, bu durumun eleman yetersizliklerine neden olması, -DSİ'lerinin teknik elemanlarının özel şirketlere gitmesi, -Niteliksiz elemanlar tarafından hazırlanan fizibilite raporlarının oluşması, -Lisans alındıktan sonra, kati projenin onaylanması dışında DSİ'den bir yetkisinin olmaması, -Projelerin uygulanması ile ilgili olarak imalat ve montaj hizmetlerine ilişkin bir kontrol olmaması, -Özel sektörce hazırlanan fizibilite raporlarının bilimselliklerinin zayıf olması nedeniyle ciddi zaman kaybı ve niteliksiz projeler sonucunda bir kısım projelerin lisans aldıktan sonra inşaaata başlayamamaları
Çevre Genel Müdürlüğü ve Sorunları	-Akarsu yatağına bırakılacak cansuyu miktarına ilişkin bilimsel ve çevresel değerlere göre bir bilimsel temelin her zaman oluşturulamaması, müdürlüğün yaptığı değerlendirmelerde sıkıntılara neden olmaktadır. - Yöre halkının görüşleri bazen dikkate alınmamakta, yöre halkına rağmen projelerin gerçekleştirilmesi sağlanabilmektedir. Bu da müdürlüğün projeleri kanunlar ve mevcut durum açısından değerlendirmesinde sıkıntılara neden olabilmektedir. -Müdürlüğe gelen projelerin değerlendirilmesinde komisyonlar oluşturularak ilgili uzmanlardan destek alınmasının bazen gerçekleştirilememesi
Orman Genel Müdürlüğü ve Sorunları	-Projelerin değerlendirilmesinde bazen orman varlığının en az zararı görecekt biçimde değerlendirilmemesi, -Orman Genel Müdürlüğünde gerekli izinlerin alınması, arazi tahsisinin yapılması, gerekli irtifak haklarının tesisi gibi konularda orman varlığının fonksiyonel planlama çerçevesinde değerlendirilmemesi, -Orman varlığının işletme bakış açısıyla değerlendirilmesinin zaman zaman geri dönüşü olmayan sıkıntılara neden olması
TEİAŞ Genel Müdürlüğü ve Sorunları	-Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ), EPDK ile su kullanma hakkı imzalanmadan ve projeye onay verilmeden devreye girmekte, Enerji nakil hatlarının kontrolünü ve kabulünü yapmak ve bilahare üreticiyi kayda almak suretiyle üretimdeki son noktayı koymaktadır. Her projenin kendi enerji nakil hattını inşa etme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu durum bazı havzalarda sıkıntılara neden olabilmektedir. Enerji nakil hattını inşa etme planlamasının TEİAŞ tarafından yapılmaması, Havza bazında değerlendirmelerin olmaması, üretilen enerjilerin yöresel dağıtım veya ulusal iletim hatlarına ulaştırılmasında parçacı bir yaklaşım ve yöntemin olması,
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Sorunlar	-Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Türkiye'de enerji üretim ve dağıtım hizmetlerinin gerçek sahibidir. TEİAŞ dışında adı geçen sektörde inşa edilen HES'lerin kabulünü yapma safhasında ortaya çıkmakta ve kabul yapıldıktan sonra enerji üretimine başlanılmaktadır. Ancak mevcut durumda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı işin başından sonuna kadar devrede değildir.

Tablo 9: (Devamı)

İlgili Kuruluşlar	Ortaya Çıkan Sorunlar
Diğer Kamu Kuruluşları ve Sorunları	-Projelerin hazine arazileri ile ilgili mülkiyet sorunlarında Emlak Genel Müdürlüğünün, Projelerin dış kredi taleplerinde Hazine Müsteşarlığının ve Projelerin kredi taleplerinde Bankaların yaklaşımlarındaki farklılıklar olması.

Kaynak: Oğuz 2008'den aktaran, Uzun, 2011: 3.

Kanunlardaki ve mevzuattaki, görev tanımları, yetki ve sorumluluklarda olan eksiklikler, HES yapım sürecinde karşılaşılan birçok soruna kaynak oluşabilmektedir. Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyü'nde, “HES projelerinin yapım sürecinde karşılaşılan muhtemel sorunlar karşısında kamu idarelerinin işleyişi hakkın ne düşünüyorsunuz?” sorusuna, (Dursun Ali Ayaz ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015):

HES'lerin inşası sırasında hafriyat dereye dökülmesinden, fazladan ağaç kesilmesine kadar birçok yanlış iş yapılmasına rağmen, kimse denetleme yapmaya gelmiyor. Onları başıboş bırakıyorlar. Gittiğimiz kurumlar, bizim sorumluluğumuzda değil diyorlar. Yine aynı köyde başka bir vatandaş başından geçen bir olayı HES şantiyesinin orada giden yolda evim var, devletin karayolunu şirkete bağlı çalışanlar kapatmışlar. Evim olduğunu söyledim, zar zor geçebildim. Şeklinde ifade ederek, hukuka aykırılığın olduğunu ve idarenin denetim açısından yetersiz kaldığını ifade etmektedir.

Artvin İli Arhavi İlçesi'nde, “HES projelerinin yapım sürecinde karşılaşılan muhtemel sorunlar karşısında kamu idarelerinin işleyişi hakkın ne düşünüyorsunuz?” sorusuna (Necdet Ocaklı ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): “*HES'in yapıldığı alanla ilgili bir sorun olduğunda ya da projeye ilgili bir sıkıntıyla karşılaşmamız durumda, durumu bir kamu kurumuna bildirmek gerektiğinde bizi, bizim sorumluluk alanımızda değil, biz yetkili değiliz gibi cevaplarla bir kapıdan diğerine yolluyorlar.*” şeklinde ifadelerde bulunarak, süreçte karşılaşılan yetki karmaşasını dile getirmişlerdir.

Ordu'da yapılan görüşmelerde, “HES yapım sürecinde idari yapının işleyişinden kaynaklı denetim sorunlarının yaşanıp yaşanmadığı” sorusuna, (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016): “*Proje'de belli bir alandaki ağaçların kesileceği gösteriliyor. Fakat daha sonra*

ağaç kesimi yapılan alanlar genişliyor. Denetim konusunda sıkıntılar var.” ifadelerinde bulunarak, idari yapıdan kaynaklı sorunların yaşandığını belirtmişlerdir.

Giresun İli Çanakçı İlçesinde, “HES projelerinin inşası sürecinde karşılaşılan sorunların çözümü için muhatap bulma konusunda sıkıntı yaşandı mı?” sorusuna, (Çanakçı İlçesi sakinleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 13 Temmuz 2015): “*HES yapılsın, ancak enerji nakil hatlarının burada yaşayan insanlara etkileri nedir? Projede var mı yok mu bilen kimse yok? Kime danışacağız, kime şikâyet edeceğiz, ortada kimse yok.*” şeklinde görüşlerini paylaşarak, hem denetim sorununa hem de vatandaşın süreçte muhatap bulamaması sorunu ifade etmiştir.

Trabzon İli Çaykara İlçesi Karaçam Köyü'nde (Yusuf Bayram ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): *HES yapılıyor iyi ama aşağıda arazim var oralara hafriyatlar zarar veriyor. Durumu konuşacak muhatap bulamıyorum. Oraya git, şuraya git, şuraya dilekçe ver derken bir dünya zaman geçiyor. Uğraştırıyorlar bizi. Mahkemeye gidiyoruz. Zaman alıyor, para gidiyor ama en azından aratıp bulamadığımız kişileri mahkeme buluyor.*

HES projeleri çevreyi, canlıları, elektrik üretimi ve daha birçok alanı ilgilendiren projeler olduğundan dolayı farklı bakanlıklar ya da müdürlüklerin süreçte yer alması gerekmektedir. Fakat projelerin yapım süreçlerinde olduğu gibi her bir kurum projenin sonuna kadar kendisini ilgilendiren işlerle ilgili denetim yapabilmelidir. STK ve yerel halkın ifadelerinden yola çıkılarak bir değerlendirme yaparak; bir kurumun kendiyle ilgili aşamalara olur verdikten sonra çekildiği ve sonrasında denetimde bulunulmadığı sonucuna varılabilir. HES yapım süreci, bu şekilde sorunlarla karşılaşılması için, planlı ve disiplinli bir şekilde deyim yerindeyse "ince elenip sık dokunarak" yönetilebilir. Süreç planlaması şeffaf, hesap ve cevap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda yapılarak, süreçteki yetkili aktörlerin görevleri belirtilmelidir. HES projeleri için günün ihtiyaçlarına cevap verecek; teknik, idari, sosyal ve ekonomik gereklere uygun mevzuat çalışmaları yapılmalı ve bu gereklerin uygulanması denetlenmelidir Halkla vatandaş paneli ve danışma meclisi gibi katılım türleriyle sürekli iletişim halinde olarak, mümkün olduğunca idari yapının işleyişi bu konuda yeniden gözden geçirilebilir.

4.4.1.4.3. Kamulaştırma Kararlarının Yönetişim Süreci ve Yöre Halkı Üzerinde Etkileri

Kamulaştırma ve acele kamulaştırma kararları, HES yapım sürecinde sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak karşımıza çıkmakta olduğu söylenebilir. HES inşaatları için yapılmakta olan kamulaştırma uygulamalarında yöre halkının ve STK'ların ifadelerine göre bir takım sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Yaşanan sorunlar vatandaşlarca sürecin hukukiliğinin sorgulanmasına neden olabilmektedir.

STK'ların ve yerel halkın ifadelerine göre, HES yapılan akarsu kenarındaki yerlerin kamulaştırılması sürecinde kimi zaman arazi sahibinin haberi olmamaktadır. Artvin İli Arhavi İlçesi'nde Arhavi Doğa Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak gurup görüşmesi (21 Temmuz 2015): *“Köylü bir sabah uyanıyor, arazisinde iş makineleri, gidiyor soruyor burada ne yapıyorsunuz diyorum, bu arazi senin değil diyorlar, sorup soruşturuyoruz, kamulaştırıldığını anlıyoruz.”* şeklinde ifadelerde bulunmaktadır.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde benzer ifadelere rastlanılmaktadır. (Elyesse Uygun ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): *“Önceleri şirketler kamulaştırma yapılmamış hattı izin alınmamış yerlerde faaliyetlerine başladılar. Tepki olmayan yerlerde işlerini yürüttüler. Tepki olan yerlerde ise geri adım atmak zorunda kaldılar”* ifadelerinde bulunmaktadır.

Trabzon'un Çaykara İlçesi'ne bağlı Karaçam Köyü'nde, “kamulaştırma kararlarının uygulanması konusunda vatandaşların tepkisi nedir?” sorusuna (Salih Bal ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): *“Köye geldiğimde bir baktım arazimin üzeri taş-toprak dolu, sonradan öğrendim ki arazim kamulaştırılmış. Dava açtım. Bu gibi hadiseler HES sürecine vatandaşların karşı olmalarına neden oluyor”* şeklinde kamulaştırmada konusunda yaşananlardan şikâyet etmiştir.

Kamulaştırma kararlarında yaşanan bir diğer sorun ise, bazı şirketlerin yöre halkının arazilerine kamulaştırma yapılmadan önce girmesidir. Şantiye olarak yapılması planlanan arazilere bazen kamulaştırma yapılmadan beton atılması olayları ile karşılaşmıştır (Hamsici, 2012: 30). STK temsilcileriyle yapılan mülakatlarda, bu gibi

durumlarla ilk başlarda karşılaştığı, daha sonra yöre halkından ve STK'lardan gelen tepkiler üzerine şirketlerin kamulaştırma olmaksızın bu tip uygulamalardan vazgeçmiş olduklarını belirtmişlerdir.

Arvin İli Arhavi İlçesinde Kavak Köyüne yapılmak istenen HES projesiyle ilgili yapılan görüşmede, “HES projesini üstlenen firmalar hukuka uygun olmaya faaliyetlerde bulunuyorlar mı?” sorusuna, (Necdet Ocaklı ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015); *“Buradaki bir arsayı şirket beton araçları için kullanıyordu. Gittik tapuyu çıkardık. Alanı ölçtürdük. Meğer kamulaşmamış oralar. Vatandaşın arazisini kullanıyorlarmış.”* şeklinde konuşarak, HES’lerde yaşanan kamulaştırma sorununa dikkat çekmek istemiştir.

Trabzon'un Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyü'nde, “hızlı kamulaştırma kararlarının uygulanması sırasında sorunlar yaşanıyor mu?” sorusuna, (Karaçam Köylüleri ile yapılan odak gurup görüşmesi 7 Kasım 2015): *“Benim HES’lerle ilgili bir sorunum yoktur. Benim sorunum, bu projeler yapılırken hafriyatın bana sormadan arazimin üzerine dökülmesi. Haberimiz olmadan, inşaat firmalarının gelip arazimizi kamulaştırıldı diye kazmaları, HES sürecinden zarar gördük.”* ifadelerinde bulunarak HES’lere karşı olmadıklarını, fakat HES süreçlerinde yaşananlara karşı olduklarını ifade etmişlerdir.

Rize İli Güneysu İlçesi Gürgen Deresi üzerine yapımı planlanan Alicik regülatörü ve HES projesi için verilen ÇED Olumlu raporu, Rize İdare Mahkemesince iptal edilmiştir. Daha sonra, Bakanlar Kurulu kararı ile adı geçen bölgeyle ilgili acele kamulaştırma kararı alınmıştır (Evrensel, 2014). Bu karar Derelerin Kardeşliği Platformu sözcüsü Ömer Şan tarafından hukuk ihlali olarak nitelendirilmiştir.

Trabzon'un Araklı İlçesine yapılması planlanan “Barajlı” HES için Bakanlar Kurulu acele kamulaştırma kararı vermiş ve halka ilan edilmiştir (Haber61, 2017). Verilen bu kamulaştırma kararının önceden halka ilan edilmesi, en azından yapılacak işlerin daha önceden ve şeffaf bir şekilde halkla paylaşılması hususunda, iyi yönetim süreç ve ilkelerinin işleyebilmesi için önemli bir adım olduğu ifade edilebilir.

Kamulaştırmanın diğer bir yüzü ise, işin bazı yerlerde kimilerince rant ve kâr elde etme aracı olarak görülmesidir. HES yapılacak yörelerde kamulaştırma kararının

uygulanacağını öğrenen bazı kişiler, köylülerin arazilerini satın almaktadırlar. Daha sonra çıkan kamulaştırma kararını mahkemeye taşıyarak, daha fazla para elde etme yoluna gidebilmektedirler. (Suat Çorbacıoğlu ile yapılan kişisel görüşme 21 Temmuz 2015): “*HES yapılacak yerlerde insanların, bizim kaş bayır olarak ifade edeceğimiz, bir şeye yaramayan arazilerini dahi satın aldıkları daha sonra kamulaştırma neticesinde, araziye aldıkları paranın daha fazlasını kazandıklarını-kazanmayı amaçladıklarını biliyoruz.*” Bu ifadeler doğrultusunda, bazen yöre halkının da kamulaştırma sürecini kendi yararlarına kullandıkları ve daha sonraki süreçte kamulaştırmadan daha fazla para elde etmek için dava açtıkları ve sonuç olarak HES sürecini de sekteye uğrattıkları söylenebilir.

Kamulaştırma ve acele kamulaştırma kararları, kamu menfaatini gerektiren durumlarda yapılan uygulamalardır. HES projelerinin inşaatı sırasında, vatandaşların ve STK’ların iddialarına göre bazen hukuka aykırı uygulamalara rastlanmakta ve bu durum halk arasında HES’lere karşı olumsuz bir havanın hâkim olmasına neden olabilmektedir. Vatandaş paneli, Konsensüs Konferans ve Vatandaş Danışma Paneli gibi katılma yöntemleri kullanılarak, daha önceden yapılacak kamulaştırmaların halka duyurulması ve tüm hatlarıyla eksiksiz bir şekilde yapılmış ve onaylanmış projelerin hayata geçirilmesi, iyi yönetim süreci ve ilkelerinin işlemeyle etkili olabilir. HBMM’lerde, projedeki mecburi değişikliklerin halka açıklanması ve halkın görüşünün alınması da gerekmektedir.

4.4.1.4.4. İyi Yönetimde Bir Tartışma Konusu Olarak HES’lerin Kamu Yararı

Yapılan kamu hizmetleri, kamu yararını amaçlamaktadır. Kamu yararının gerçekleşmesini sağlayabilmek için, müzakereci ve işbirliğini sağlayan diyalog kanalları aracılığıyla vatandaş katılımının hayati önemi vardır (Genç, 2015: 137). Kamu yararı ve kamu hizmetleri, kamu yönetiminin temel varlık nedenlerinden biridir (Öztekin, 2010: 253). Danıştay²⁶, ÇED’le ilgili yapılan değişimleri ve dolayısıyla ÇED’i kamu yararı çerçevesinde değerlendirmiştir (Alıcı, 2011: 101). YKH savunucuları için iyi yönetim, kamu yararını sağlamadaki anahtar kavramlardan biridir (Denhardt ve Denhardt, 2015:

²⁶Yalova Çiftlikköy, Denizçalı, Kabaklı ve Tavşanlı Köyleri sınırları içerisinde kalan bölgedeki katı atık bertaraf tesisi projesi hakkında tesis edilen “ÇED Olumlu” kararının iptali istemiyle açılan dava ile ilgili Bursa 1. İdare Mahkemesinin E.2008/512, K.2009/1137 sayılı dosyası.

667). Bu görüşü savunanlara göre (Orhan ve Yalçın, 2015: 194); günümüz demokrasi anlayışı içerisinde halkın seçmiş olduğu kişiler yapacakları ve yapılan faaliyetlerde öncelikle kamu yararının gözetilmesi gerekliliğine dikkat etmelidirler.

HES kurulum sürecinde, katılımcılığın az ya da etkin olmaması kamu yararının ne kadar sağlanabildiği sorusunu akıllara getirebilmektedir. Katılcılığın ve hukuka uygunluğun etkin bir şekilde sağlanamaması, alınan kararların, toplumsal menfaatleri tam olarak yansıtamayacağı yönünde değerlendirmelere yol açabilmektedir (Peker, 2013: 682). Neticede, kamu yararın yansımaları ve değerini bulması gereken yerin, yine alınan kararlarda fikirlerinin dikkate alınması gereken halk olduğu söylenebilir.

Rize İli Güneysu İlçesi Gürgen Deresi üzerine yapımı planlanan Alicik Regülatörü ve HES projesine Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından ÇED olumlu kararı verilmiştir. 2010 yılında Rize İdare Mahkemesinde açılan dava 2011 yılında bilirkişi raporuna dayanarak, raporda hukuka, mevzuata ve kamu yararına uygunluk bulunmadığı gerekçesiyle, ÇED olumlu raporu iptal edilmiştir (Evrensel, 2014). Rize’de Andon Deresi üzerine yapılmak istenen HES projesine ÇOB tarafından verilen “ÇED Gerekli Değil” kararı Rize İdare Mahkemesi tarafından, bilirkişi raporları doğrultusunda kamu yararına aykırı bulunarak 2011 yılında iptal edilmiştir (Derelerinkardeşliği, 2011a).

Rize’de, HES projeleri kamu yararına yönelik projeler midir? sorusuna (Derelerin Kardeşliği Platformu üyesi İhsan Bektaşoğlu ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): *“Halkın HES’ten gelecek elektriğe ihtiyacı yok, buradan gelecek elektriğe, özel sektörün ihtiyacı var. Yatırıma da özel sektörün ihtiyacı var,”* şeklinde cevap vermişlerdir.

Ordu’da, “HES’leri kamu yararına uygun faaliyetler olarak görüyor musunuz?” sorusuna, (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016): *“Türkiye’nin elektrik ihtiyacı yok. HES piyasa ekonomisinin çarklarının dönmesi için gereken bir yatırım”* şeklinde cevap vermişlerdir.

Türkiye’nin elektrik enerjisi anlamında dışa bağımlılığı bulunmaktadır. Dahası, istihdam açısından, fabrikaların ve iş yerlerinin ihtiyacı olan elektrik enerjisinin de sağlanması gerekmektedir. Dahası, stratejik olarak, elektrik enerjisi devletlerin geleceği

için oldukça önem arz etmektedir. Halk ve STK'lar için etkin katılımın sağlanabilmesi ve iyi yönetim ilkelerinin işletilmesi durumunda, HES'leri savunma ya da karşı çıkma nedenlerine, vatandaşlar için muhakeme edebilme fırsatı kazandırılmış olabilecektir.

HES projelerinin kamu yararına uygun projeler olduğu yönünde görüşlerde mevcuttur. Fakat HES projelerinin yapımı süreçlerinde vatandaşların talep ve çekincelerinin dinlendiği bir projenin kamu yararına daha iyi hizmet edeceği de ifade edilmektedir. Giresun İli Çanakçı İlçesine bağlı Karabörk Beldesinde yapılan görüşmelerde, "HES'leri kamu yararına uygun faaliyetler olarak görüyor musunuz?" sorusuna, (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015): "*Ülkenin elektrik enerjisine ihtiyacı var. Bunu en iyi kendi kaynaklarımızla sağlayabiliriz. Fakat yöre halkının talepleri dikkate alınmadan ve çevreye zarar verilerek ne kadar kamu yararı yapılabilir?*" şeklinde cevap vermiştir.

Giresun'un Çanakçı İlçesi'nde, HES'leri kamu yararına uygun faaliyetler olarak görüyor musunuz?" sorusuna, (Çanakçı İlçe sakinleriyle yapılan odak grup görüşmesi 13 Temmuz 2015): "*Türkiye'nin elektriğe ihtiyacı var. Elektriği dışarıdan almamak, dış devletlere bağlı kalmamak için HES'ler yapılmalı. Tabi ki en az zararlar ve hukuka uygun olmaları şartıyla...*" şeklinde bir değerlendirmede bulunarak HES'lerin kamu yararına olduğunu ve yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Yine Giresun'un Dereli İlçesi'nde (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 13 Temmuz 2015): "*Buralarda kışın bazı günler elektrik kesintisi olur. Bize yanı başımızdaki dereден elektrik sağlasalar bunlar olmaz,*" şeklinde ifadelerde bulunarak HES'ten elektrik enerjisi üretilmesine destek vermektedir. Her iki ifadeden de anlaşılacağı üzere bazı vatandaşların, HES'leri kamu yararına uygun görmektedir.

Rize İlinde Derelerin Kardeşliği Platformu üyeleriyle (14 Mart 2016) ve Ordu'da Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu üyeleriyle (3 Mart 2016) yapılan odak grup görüşmelerinde, kamu yararını gerçekleştirmek adına nasıl bir karar mekanizmasının olmasını isterdiniz sorusuna; "*İllaki bir karar verilmek zorunda kalınırsa; gelsinler yöre halkıyla halk oylaması yapsınlar. Eğer halk istiyorsa yapsınlar ama halk istemiyorsa HES yapılmasın.*" şeklinde cevap vermişlerdir.

Halk oylaması halkın bir konuyla ilgili genel eğilimini anlama açısından kullanılan kararlara katılım yöntemidir. Kanaatimizce, iyi yönetim ilkelerine uygun, halkın kararlara katılımının sürecin başından itibaren sağlandığı HES projelerinin kamu yararını karşılayabilecek, projeler olduğu söylenebilir. HES yapılacak bölgelerde yaşayan insanlar tarafından yapılacak halk oylamasına iki yönden yaklaşmakta fayda vardır. Birincisi; yöre halkı ülkenin geri kalanından çok daha fazla bir şekilde projeden etkilenecektir. Bu konuda söz söyleme haklarının olduğu söylenebilir. Diğer taraftan ise, projelerden elde edilecek enerjinin faydası tüm ülkeyi ilgilendirmektedir. Dolayısıyla HES projelerinden elde edilecek menfaatin tüm ülkeyi ilgilendirdiği de söylenebilir. Bu gibi durumlarda, hem yereldeki taleplerin hem de ülke genelindeki menfaatlerin mümkün olduğunca uyumlaştırılması ve uzlaştırılması gerekmektedir. Projelerin olumsuz dışsallıklarıyla doğrudan karşılaşacak olan yerel halk için, projenin olumlu dışsallıklarından faydalanma imkânı sunulabilir. Hukuka uygun ve vatandaşların kararlara katılımının sağlandığı projelerin kamu yararına yönelik olduğu ifade edilebilir. Aksi durumlarda ise tam anlamıyla kamu yararının sağlanamadığı sonucuna varılabilir.

Su, her bir ekosistem için hayati önem arz etmektedir. Dolayısıyla, suyun kullanımıyla ilgili tüm girişimler, üstün kamu yararı dikkate alınarak yapılmalıdır (Ürker ve Çobanoğlu, 2012: 85). Alınan kararların ve yapılan faaliyetlerin, kamu yararı çevresinde değerlendirilebilmesi, hukuka uygun yapılan projelerin ve farklı seslere ve isteklere etkin bir yönetim süreci içerisinde yer vermekle sağlanabilir. HES projeleri, tam anlamıyla vatandaşın ve ülkenin menfaatlerine uygun ve kamu yararına hizmet eder nitelikte olması için, toplumun genelini ilgilendiren konulardaki menfaatlerle mümkün olduğunca ters düşmemelidir. HES projeleri, bir yararın ya da menfaatin diğerine tercih edildiği, ikameci bir anlayışın ürünü olmamalıdır, Daha kısa ifadeyle, Türkiye'nin ihtiyacı olan elektrik enerjisi üretiminin, çevrenin sürdürülebilirliği ve vatandaşla ilişkilere tercih edilmemelidir. HES projelerinin inşası konusunda, mümkün olan en yüksek kamu yararı, her türlü hassasiyete azami önem vererek Türkiye'nin enerji açığını kapatmak olarak değerlendirilebilir. Bu hassasiyeti yalnızca hükümet ve özel sektör değil, halk ve STK'ların da göstermesi gerekmektedir.

4.4.1.5. HES Sürecinin, Etik İlkesi Açısından Değerlendirilmesi ve Derelerin Aidiyeti Sorunu

Kamu yönetiminde etik anlayışın, içerisinde yönetim ilkelerini barındırdığından dolayı, yönetişimden beslenmektedir (Koçak ve Öztepe, 2012: 93). Etik aynı zamanda, iyi yönetim ilkelerinden biri olup, HES yapım sürecinde karşılaşılan bir sorun olarak da ele alınabilir. Etiği evrensel değerleri içeren ve ahlaki da içine alan bir anlayış olarak ele alınabilir. Neleri yapmamız, neleri ise yapmamamız gerektiği yönündeki değerleri-kodları içermektedir. HES yapım sürecine karşı olan STK'lar ve yerel halk, HES yapım sürecinde, gerek çevre etiği ve su etiği olsun, gerekse iyi yönetim içerisindeki karşılıklı ilişkileri ifade eden süreçteki etik olsun; etik ilkesine gereken özenin devlet ve özel sektör temsilcilerince gösterilmediğini ifade etmişlerdir.

Akarsularda yaşayan canlıların yaşam alanlarının korunmalarını sağlamak etik bir davranış olarak görülebilir. İnsanların yaşam alanları olan, o'na anılarını ve farklı değerleri yükledikleri çevreye saygı da etik bir davranış olarak nitelendirilebilir. Bununla beraber, ülke insanlarının elektrik ihtiyaçlarını karşılama çabası ve ülkenin enerjide dışa daha az bağımlı yaparak stratejik bir hedefi gerçekleştirebilme yönündeki girişimler de etik bir davranış olarak nitelendirilebilir. İyi yönetim ilkelerinin uygulanmadığı durumlarda, normatif etiği örneklerken kullanılan “Bir kişi ailesini doyurmak için hırsızlık yaparsa, bu ne kadar etikdir” sorununa dönülebilir. HES'lerden elde edilecek elektrik enerjisine Türkiye'nin ihtiyacı olduğu yönünde bir değerlendirmede bulunulabilir. Fakat elektrik enerjisini elde etmek için ziyana uğratabilecek şeylerin farkında olunması gerektiği de bilinmelidir ve gereken önlemler de alınmalıdır. İyi yönetim sürecinde, yatırım yapan firmaların ve devletin, yerel halkla ve STK'larla ilişkilerinin katılımcılığın, hukuka uygunluğun, hesap verebilirliğin ve şeffaflığın ön plana çıktığı aktif bir sistemi işletebilmelidir. Bu şekilde bir ihtiyacı karşılanırken, bu ihtiyaçların karşılanması sırasında ortaya çıkabilecek başka sorunların da gün yüzüne çıkmasına engel olunabilir.

HES inşası sırasında, bir değerlendirme yapılırsa, devlet ve özel sektör kuruluşları tarafından dikkat edilmesi gereken etik hususlardan biri de NIMBY durumudur. NIMBY, kalkınma karşıtı kişilerin (NIMBY Aktivistleri), çevresel nedenleri öne sürerek, doğal çevrede herhangi bir yatırıma, gelişmeye veya yapılaşmaya karşı olmalarını gerekçe

gösterdikleri düşünsel alt yapıyı ifade etmektedir (Johnson, 2010: 436). NIMBY sendromunun, yöneticilerin (devlet ve özel sektör yöneticileri) projenin planlanması ve inşaatı aşamasında yöre halkı arasında ortaya çıkmasına mahal verecek uygulamalardan kaçınmaları gerekmektedir (Wüstenhagen ve diğerleri, 2007: 2686). Çünkü NIMBY, vatandaşların yaşamış oldukları bölgelerde yapılacak bir yatırımın, kendi yaşamlarını olumsuz yönde etki yapacağını düşünmesinden kaynaklı olarak ortaya çıkabilmektedir (Palabıyık ve diğerleri, 2010a: 46). (Rize'nin Fındıklı İlçesinde ÇED toplantısı protestosuna katılan bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 22 Temmuz 2015): *“Bu vadilerde yaşayan biziz, buraların ilk halini bilen de bizleriz. Bozulan doğanın içinde yaşamak zorunda da biz kalacağız. Köydeki yaşam olumsuz etkilenecek. Bir şey söyledikleri yok. Bize hiçbir bilgi verilmiyor”* şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Bir Avuç Cesur İnsan (Köksal, 2011) adlı belgeselde konuşan Senoz vadisi sakinleri derelerin kendilerine ait olduklarını o nedenle de, HES istemediklerini ifade etmişlerdir. Yine devamında, derelerden kendi ihtiyaçları için faydalandıklarını, HES projelerinin inşa edilmesi durumunda ise, tarlaları ve hayvanları için kullanacakları suları kaybedeceklerini ve çevrelerinin bozulacağını düşünmektedirler.

Rize'de yapılan görüşmelerde, “yerel halk ve STK'ların HES'lere neden karşı olmalarında derelerle olan bağın etkisi nedir?” sorusuna, (Derelerin Kardeşliği Platformu dönem sözcüsü Ömer Şan ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): *“Bu vadilerde yaşayan insanlar, belki de yüz yıllardır burada tarlalarını suluyorlar. Mısırlarını değirmene götürüyorlar. Bazı vadilerde insanlar bu şekilde hayatlarını kazanıyorlar. Şimdi değirmene gidecek su bulamıyorlar.”* ifadelerinde bulunarak, yöre insanının ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için suya gereksinimi ve hakkı olduğunu dile getirmiştir.

Ordu'da yapılan görüşmelerde, “yerel halk ve STK'ların HES'lere neden karşı olmalarında derelerle olan bağın etkisi nedir?” sorusuna (Ordu Doğa ve Yaşam Alanları Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016): *“HES'ler yapıldığı bölgelere zarar vermektedir. İnsanlar dereleri kullanarak tarım ve hayvancılık yapıyorlar. Projeler doğayı ve canlıları tehdit etmektedir. Elektrik üretimine ise katkısı yok denecek derecededir”* şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “HES’lere karşı olma nedenlerinizin temelinde ne var? Sorusuna (Elyesse Uygun ile yapılan kişisel görüşme 18 Mayıs 2017): *“Etraftaki ilçelerde ve köylerinde yapılan HES’lerin ortaya çıkarmış oldukları sorunları gördük. Bizim burada da yapılmak istenen HES’in bu tür sorunlara neden olabileceğini düşünüyorum”* ifadeleriyle görüşlerini beyan etmiştir.

NIMBY olarak tabir edilen durumun ortaya çıkmasını engelleme adına katılımın önemli rol oynayabileceği söylenebilir (Wright, 2011: 23). HES sürecinde, halkın beklentilerinin karşılanabileceği, o yörede yaşayan bir vatandaş gibi faaliyetlerin yapılması ve bunun halka hissettirilmesi projelerin yapım süreçlerinin halk tarafından daha az tepkiyle karşılanmasına neden olabilir. Beraberinde halktan alınabilecek öneriler projeleri daha etkin ve verimli hale getirebilir.

Doğu Karadeniz örnek olayı dâhilinde, Artvin, Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu İllerinde yapılan araştırmalar, bazı HES projelerinde, iyi yönetim ilkelerinin uygulanmaması ve ÇED raporlarındaki aksaklıklar neticesinde, yerel halkın bölgede yapılacak tüm projelere karşı olumsuz yargı oluşturduğu anlaşılabilmektedir. Yöre halkı üzerinde ortaya çıkabilmesi muhtemel NIMBY etkisi, iyi yönetim ilkelerinin etkin olduğu yönetim sürecinde azaltılabilir ya da ortaya çıkması engellenebilir. Diğer taraftan NIMBY’nin toplumda yayılması ve yerleşmesi yönetim sürecinin varlığını olumsuz yönde etkileyebilir. Fakat açıklık, hukuka uygunluk, cevap ve hesap verebilirlik iletişim gibi ilkeler ve uygulamalar vatandaşların sürece olan güvenini sağlayabilir. Çünkü NIMBY, protesto ve karşı çıkış olarak adlandırılrsa da, aslında “red için red” durumu olmayıp, yöre halkının projelerle ilgili bilgilendirilmesi ve sürece mümkün olduğunca dâhil edilmesiyle aşılabılır (Palabıyık ve diğerleri, 2010a: 51). Boulder-Colorado’da, 2016 yılında öncülüğünü Sonya Trauss ve Nikolai Fedak’ın yaptıkları, özellikle yenilenebilir enerji yatırımlarının destekleyen Yes In My Backyard (Evet Arka Bahçemde-YIMBY) konferansı, hem sürdürülebilirlik açısından bu kaynakların kullanılmasını desteklemekte, hem de NIMBY’nin neden olabileceği olumsuzlukların ve de NIMBY’ye neden olabilecek olumsuzlukların giderilmesi anlamına gelmektedir. YIMBY’de, NIMBY’den kaynaklı sorunların çözümü için kullanılan iyi yönetim ilkesi katılımdır. Katılımla amaç, projenin varsa halkla birlikte eksikliklerini tespit etmek ve onların taleplerini önemle dikkate

almaktır. Sonuç olarak amaçlanan toplumsal kabulün sağlanmasıdır (Palabıyık ve diğeri, 2010b: 137).

HES inşaatları sırasında, iyi yönetim ilkelerinden olan etiğe verilmesi gereken önem, John Rawls'ın 1971 yılında yayımlanmış olduğu *A Theory of Justice* (Adalet Teorisi) adlı eseriyle ilişkilendirebilir. Rawls (1999) eserinde “ilk durumda” (original position) insanlar çevresindeki sorunların farkındadır. Daha sonra “bilinmezlik perdesi ya da cehalet örtüsü olarak” bilinen (veil of ignorance) örtünün ardına atılırlar. Burada kişi toplumda dezavantajlı mı, yoksa avantajlı konumda mı olduğunu bilmemektedir. Sorunların çözümü için alacağı karar mümkün olduğunca adil ve etik olmalıdır ki, toplumda hangi konumda olursa olsun, her iki durumda da en az zararı ve en fazla faydayı sağlayabilsin. HES yapım sürecine bu teori uygulanırsa; başlangıç durumunda kişi, ülkenin elektrik enerjisiye ihtiyaç olduğunu, ülke insanının sağlıklı bir çevrede yaşamaya ihtiyacı olduğunu ve yatırımların ulusal ve uluslararası konjonktür gereği özel sektöre yapılması gerektiğini bilmektedir. Kişi bilinmezlik perdesinin ardına geçtiğinde, bahsi geçen üç durumdan hangisinin savunucusu ya da hangisinden mustarip olduğunu bilmemektedir. Deresine iyi yönetim ilkelerine bağlı kalınmaksızın HES kurularak, maddi ve manevi anlamda çevreye yüklediği değer zarar gören kişi mi? Ülkesinin ihtiyaçlarını ve hedeflerini yerine getirmek isteyen bir kamu görevlisi mi? Yoksa hem ülkesine yatırım yapmak hem de ekonomik bir kazanç sağlamak isteyen özel sektör kuruluşu sahibi bir kişi mi? Rawls'ın adalet teorisine göre kişi bu üç durumu göz önüne alarak bir karar vermelidir. O'na göre, vereceği karar mümkün olduğunca adil ve etik olabilecektir. Rawls'ın teorisinde olduğu gibi uygulamada yani HES projelerinde bir kişi tam anlamıyla üç kişi gibi düşünemeyeceğinden, diğer bir deyişle bu kişilerin görüşleri tek bir kişide tam olarak karşılığını bulamayabileceğinden dolayı, mümkün olduğunca “üç kişi” yani aktör bir fikir üzerinde uzlaşma çabası gütmeli ve iyi yönetim ilkelerini uygulamalıdır.

Yönetişim sürecinde amaç, kazanma ve karşı tarafı mağlubiyete uğratma çabalarından ziyade, ortak sorunlara çözüm bulma çabasını içeren bir sürecin işletilmesi olmalıdır (Peker, 2013: 684). HES sürecinde yaşanan sorunları göz önüne aldığında, her üç durumda bulunan kişilerin, yani yönetim sürecindeki üç aktörün bir araya gelerek ve iyi yönetim ilkelerinin etkin olduğu bir süreci yürüterek, mümkün olduğunca adil ve etik bir noktadan hareket etmeleri ve kararlar almaları sağlanabilir.

HES projelerinde STK'lar ve yerel halkça tepki gösterilen konulardan biri de derelerin aidiyetidir. Dereler kamunundur. Kamu yararını zedeleyebilecek davranışlar dışında, derelerden herkes faydalanabilir. Aynı zamanda dereler ve akarsular, devletin tasarrufu altındadır. Kamu ya da özel yararı gözetilerek kişi ve kurumların kullanımına izin verilebilir. Suyun mülkiyeti devlette kalmakla beraber, suyun kullanım hakkı yasalarda ve yönetmeliklerde belirtildiği üzere kişi veya kurumlara verilebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, devlete külfet oluşturmaması ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için tercih edilen bir yöntemdir.

Derelerin önemi ve kullanım amacı çok farklıdır. Dereler içerisinde farklı hayvan ve bitki türlerinin yaşamlarının bulunduğu ve insanların ihtiyaçlarını karşıladıkları alanlar olarak görülebilmektedir. Bu ihtiyaçlar, maddi ve manevi olabilir. Manevi ihtiyaçlar, insana haz verebilecek duygusal uyarımlar ve anılar olarak örneklendirilebilir. Maddi ihtiyaçlar ise, yörede yaşayan halkın evlerinde ya da tarım ve hayvancılık için kullandıkları sular olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat yenilenebilir enerji kaynağı olarak dereler, bundan daha fazla anlam ifade etmektedir. Kamu yararı olarak görülen elektrik enerjisinin üretilebilmesi adına HES'ler, Türkiye'deki enerji politikaları içerisinde önemli yer tutmaktadır. Araştırmanın yapıldığı bölgelerdeki yöre halkı ve STK temsilcileriyle yapılan görüşmelerde sıklıkla derelerin aidiyeti üzerine konuşmaların yapıldığı söylenebilir. (Giresun ili Çanakçı İlçesinde ilçe sakinleriyle yapılan odak gurup görüşmesi 14 Temmuz 2015): *“Dereler; dedem ve dedemin dedesi bile çocukken buradaydı ve herkesindi. Tamam, ülke menfaati için kullanılсын fakat bizimde burada yaşadığımızı unutmasınlar. Ben de çocuklarımın derelerde oynamasını, balık tutmasını ve en azından dereye su görmesini isterim.”* ifadelerinde bulunulmuştur.

Giresun İli Dereli İlçesinde yapılan görüşmelerde, “Derelerin aidiyeti konusunun HES projelerine etkileri nelerdir?” sorusuna, (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 14 Temmuz 2015): *“Derelerin özellikle 30 yaş üstü insanlar için önemi büyüktür. Çünkü çocuklukları derelerle iç içe geçti. Bizim çocukluğumuzda dereler oyun ve eğlence alanıydı. Benimsedik tabi ki dereleri. HES'ler yapılabilir. Ama firmalar ve devlet şunu unutmasın ki, burada yaşayan insanların bu dereye hakkı var. Hem çocuklarımızın hem de bizim derelerden faydalanma hakkımızı da gözeterek projeler yapılsın.”* sözleriyle dereler ile yöre halkı arasında bir bağın ya da sahiplenmenin olduğunu ifade etmişlerdir.

Yine bu sözleriyle doğrudan HES projelerine karşı olmadığını, ancak sürecin daha özenli olmasını ve halkın taleplerinin de dikkate alınması gerekliliğine işaret etmiştir.

Giresun'un Çanakçı İlçesi'ne bağlı Karabörk Beldesi'nde, yapılan görüşmelerde, Derelerin aidiyeti konusunun HES projelerine etkileri nelerdir?" sorusuna, (Bir vatandaşla yapılan kişisel görüşme 14 Temmuz 2015): "*Dereler herkesin, bu ülkenin. Ülkemizin elektrik üretimi için kullanılmalı. Boşa akmasının bir anlamı yok*" diyerek derelerin ülke insanına ait olduğunu ve yine ülke insanının gereksinimlerini karşılaması için kullanılması gerektiğini belirtmiştir.

Trabzon İli Çaykara İlçesine bağlı Karaçam Köyünde yapılan görüşmelerde, Derelerin aidiyeti konusunun HES projelerine etkileri nelerdir?" sorusuna, (Dursun Ali Ayaz ile yapılan kişisel görüşme 7 Kasım 2015): "*Dereler devletin malıdır. Aynı zamanda vatandaşında kullanımındadır. Hukuka uygun şekilde yapılan ve ne düşündüğümüze ve ne gibi taleplerimiz olduğuna önem verilen projelerin yapılabilir. Ancak bizi anlamalılar. Onlar burada yaşayan köylü olsalardı ne hissederlerdi?*" sözleriyle, HES projelerinin yapımı sürecinde iyi yönetim ilkelerinin altını çizmiştir.

Rize'de yapılan görüşmelerde, "Derelerin aidiyeti konusunun HES projelerine etkileri nelerdir?" sorusuna, (Derelerin Kardeşliği Platformu üyesi İhsan Bektaşoğlu ile yapılan kişisel görüşme 14 Mart 2016): "*Dereler kimseye ait değildir, dereler nasıl Ahmet, Ayşe kendisi bir değerse, derelerde aynı şekilde kendine has bir değerdir.*" şeklinde ifadelerde bulunarak derin ekolojiyi çağrıştıran bir dil kullanılmıştır.

Yine aynı şekilde, Ordu'da yapılan görüşmelerde, "Derelerin aidiyeti konusunun HES projelerine etkileri nelerdir?" sorusuna, (Ordu Doğa ve Yaşamı Koruma Platformu üyeleriyle yapılan görüşme 3 Mart 2016): "*Derelerde insanlar kadar orada yayan hayvan ve bitkilerin de hakları vardır. Bu durum göz ardı edilemez*" diyerek konu hakkındaki görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu nedenle bizim olmayan bir şey üzerinde tartışılmasının da gerekli olmadığı ifade edilmiştir. (Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu sözcüsü Coşkun Özbucak ile yapılan kişisel görüşme 3 Mart 2016): "*Dereler ve ilişkili oldukları alanlar, canlı ve cansız tüm varlıkların yaşam ve bulunma alanlarıdır. Yapılacak faaliyetlerde bu dikkate alınmalıdır. Dereler kamu malı olarak bir kişi ya da kurumun tek*

tarafli kullanımına bırakılmaz. Öncelikle kullanım hakkı yöre halkındır.” ifadelerinde bulunmuşlardır.

HES'lere karşı olan vatandaş ve STK üyelerinin bir kısmı, derelerin zaten insanların olmadığı, bu nedenle insanlar tarafından hiçbir müdahalenin söz konusu olamayacağını dile getirmişlerdir. HES'lere karşı olan kişilerin bir diğer kısmı, derelerin insanlar kadar diğer canlıların da hakkı olduğunu savunmuşlardır. Bu kişiler, derelere yapılacak herhangi bir inşaatın orada yaşayan canlılara en az zararı verebilecek şekilde yapılması gerektiği yönünde düşüncelerini ifade etmişlerdir. HES karşıtı bir başka kişiler ise, derelerin o yörede yaşayan insanlara ait olduğunu ve dereler üzerine yapılan HES inşaatları süresince kendilerinin tatmin edici bir şekilde ya da çoğu zaman hiçbir şekilde, muhatap olarak alınmadıklarını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla, iyi yönetim ilkelerinden katılım, hesap verebilirlik ve şeffaflığın süreçte etkin işletilemediği, iletişimin sağlanmadığı bir süreçten bahsedebilir.

Derelerin kamu malı olduğunu ve devletin tasarrufu altında olduğu söylenebilir. ÇED sürecinde, HKT'lerin yapılması, insanların yaşamış oldukları çevreyle ilgili söz sahibi olduğunun-olması gerektiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda, bu durum çevre hakkının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Nihayetinde, derelerin ya da çevrenin diğer unsurlarının mülkiyetinin devlette olduğunu, bununla beraber çevreyle ilgili faaliyetlerde, hem çevre hakkı ve kent hakkı ve canlıların yaşam hakkı gibi haklar hem de katılımcı demokrasinin işletilebilmesi için vatandaşların da karar alma süreçlerine katılabilmesi gerektiği söylenilebilir. Yönetişim sürecinin iyi yönetim ilkeleriyle desteklenmesi durumunda bu amaçlara ulaşılabilir.

SONUÇ

HES projelerinin hazırlanması aşamasından projelerin icra aşamasına kadar geçen süreçte, STK'lar ve yerel halktan kaynaklı sorunlar olsa da, genel olarak devlet ve firma yetkililerinin iyi yönetişimin ilkeleri doğrultusunda hareket etmedikleri ve alınan kararları müzakere edecekleri bir ortamı vatandaşlara sunmadıkları, yerel halk ve STK'larla yapılan görüşmeler ve mahkemelerin vermiş olduğu kararlar sonucu ulaşılmıştır.

Devlet-özel sektör ve halk/STK arasındaki sorunların temelinde, etkin bir yönetişim mekanizmasının kurulamaması durumu gözlemlenmektedir. İyi yönetişimin temelinde ise etkin iletişim yatmaktadır. Dolayısıyla, HES sürecinde izlenecek yol ise iyi yönetişim ilkeleriyle çizilebilir. İyi yönetişim ilkeleri yöre halkının projelerle ilgili olarak taleplerini, çekincelerini ve tavsiyelerini öğrenebilme adına işlevsel olabilmektedir. İyi yönetişim süreci, yapılacak olan projelerin halka en iyi şekilde anlatılabilmesi ve onların da sürece dâhil edilerek, çevreye zararın en aza indirilmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması açısından verimli ve etkili olabilmektedir. Vatandaş ve devlet arasındaki sorunların en aza indirilebilmesi, HES yapım süreçlerinde etkin bir iyi yönetişim süreciyle sağlanabilir.

İyi yönetişim ilkelerinin kamu yönetiminde klasik kamu yönetimi anlayışından kaynaklı sorunlara ve kamu bürokrasisindeki bir takım sorunlu meselelere çözüm bulabileceği düşünülmektedir. İyi yönetişim ilkeleriyle desteklenen yönetişim süreci, iktidarların yapmış olduğu faaliyetler ve vermiş olduğu kararlar için kabul edilirliliği ve benimsemeyi kolaylaştıran meşruluk aracı olarak da kullanılabilir. Yönetişim ve iyi yönetişim ilkelerinin toplumun her kesimini kapsayacak geniş kitlelerce içselleştirilmesi ve kültürün bir parçası haline gelmesi süreç ve zaman gerektiren bir olgudur. Dolayısıyla yönetişimden bahsedebilmek için yönetişim kültürünün oluşması gerekmektedir.

Enerji, sanayinin işlerliğinden günlük ihtiyaçların karşılanabilmesine, ekonomik ve stratejik birçok konuya sirayet eden bir kavramdır. Uluslararası alanda kabul edilen güç göstergelerinden biridir. Dolayısıyla enerji kaynakları bir ülke için önemli bir değerdir.

Enerji kaynakları içerisinde, hem sürdürülebilirlik hem de çevreye daha az zararlı olan enerji kaynakları olarak yenilenebilir enerji kaynakları gösterilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı son yıllarda küresel iklim değişikliğinin etkilerinin daha fazla hissedilmeye başlanması ve özellikle fosil kaynakların tükenebilir olması gibi nedenlerden dolayı, hem ulusal hem de uluslararası aktörlerce teşvik edilmektedir. Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarından biri olan su kaynakları üzerine HES’ler kurularak, öz, temiz ve yenilenebilir enerji kaynağını olarak kabul edilen sudan yararlanma yoluna gidilmiştir.

Yenilenebilir enerji kaynakları, sürdürülebilir enerji kaynakları olarak da ifade edilmektedir. Günümüzde hem çevrenin sürdürülebilirliği hem de ekonomik sürdürülebilirlik ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği için, HES’ler de kullanılabilir enerji üretim araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yenilenebilir bütün enerji projeleri için, dünyada kullanılan yöntemlerden biri olan “Çok Kriterli Karar Alma Süreçleri” içerisindeki amaçlar arasında sürdürülebilirliğin sağlanması da yer almaktadır. Bu süreç içerisinde, kararlara vatandaş katılımı vurgulanmış olup, iyi yönetişime atıf yapılmıştır. Aslında, genel olarak, sürdürülebilir kalkınma stratejilerindeki odak nokta, karar vermede ekolojik ve ekonomik kazançların, değişkenlerin ve zayıflıkların birlikte düşünmektir.

Doğu Karadeniz’de 152 adet HES tamamlanmış ve işletilmeye başlanmıştır. 94 adet HES projesi ise yapım aşamasında olup 108 adet HES projesinin yapımından vazgeçilmiştir. Yapılan ve yapılması planlanan HES’lerle, ülke içerisindeki elektrik enerjisine olan ihtiyacın bir kısmı karşılanabilir. HES projelerinin inşaatı çarpan etkisi göstererek, piyasa içerisinde yer alan diğer sektörleri canlandırabilir ve netice olarak istihdama da katkı sağlayabilir.

Türkiye’nin enerji ithalatı dış ödemelerde önemli bir kalemi oluşturmaktadır. Enerji olmaksızın üretim olamayacağından dolayı, enerji konusunda bir başka ülkeye bağımlı hale gelinebilir. Ortaya çıkan durumu aşmak için HES yatırımlarının elektrik üretimine sağlayacağı katkı önemli bir araç olarak kullanılabilir. Bu açıdan bakıldığında, HES’ler bir sorun olarak değil, kalkınmanın ve büyümenin bir aracı olarak nitelendirilebilir. Fakat HES yapım süreçlerinde, farklı konularda ortaya çıkan sorunlar, yenilenebilir ve temiz enerji üretim aracı olarak değerlendirilen HES’leri tartışılır hale getirmektedir. HES yapım süreçlerinde yaşanan sorunlar, vatandaş ile devleti ve firmaları karşı karşıya getirebilecek

durumlara neden olmaktadır. Ülke genelinde HES'lere yönelik 140 yürütmeyi durdurma ve iptal davası açılmıştır. Bu davaların yaklaşık 120'sinde mahkeme yürütmeyi durdurma ve iptal kararı vermiştir. 16 dava davalı şirket ve devlet yetkililerinin lehine sonuçlanmış ve 4 dava ise yanlışı açıldığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Diğer taraftan bakıldığında, HES projelerinin durması neticesinde zaman ve para kaybı da yaşanarak, ülke gündemi bu konularla meşgul edilmektedir.

HES projelerinin yapımı sırasında karşılaşılan sorunların mümkün olduğunca çözümü için, STK'ların ve yerel halkın, yatırımcı firma temsilcilerinin ve devlet yetkililerinin bulunduğu, her aktörün HES konusundaki fikirlerini, amaç ve hedeflerini ve endişelerini dile getirebileceği, sorun çözme odaklı bir yönetim sürecinin oluşturulması gereklidir. Çünkü iyi yönetim ilkelerinin süreçte işler hale getirilebilmesi sorunların önemli bir bölümünün çözümünü, en azından daha fazla büyümemesini ve yeni sorunlara yol açmasının önüne geçilmesi anlamında yararlı olabilir.

Vatandaşlar, iyi yönetim ilkelerinden katılım vasıtasıyla hak ve istemlerini iletebilecekleri ve onlara konuyla ilgili olarak geri dönüşün sağlanabileceği bir mekanizmanın yokluğundan şikâyet etmektedirler. Bu nedenle katılım ilkesinin işleyebileceği bir mekanizmanın kurulmasına ihtiyaç vardır.

Bazı HES projeleri hem çevreye hem de projeden etkilenebilecek vatandaşlara en az zararı verebilecek şekilde hazırlanmış olabilir. Yine de yapılan işin halka en iyi şekilde anlatılması, sürecin başından itibaren cevap verebilirlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik dâhilinde vatandaşın yapılan projeye ilgili bilgi edinebilmesi sağlanmalıdır. Yöre halkının ve/veya STK'ların projeye ilgili fikir ve önerileri dinlenmeli ve dikkate alınmalıdır. Aksi durumlarda vatandaşlarda projeye karşı tepkiler ve şüpheler oluşmaktadır. Ayrıca ortaya çıkan durum, marjinal grupların vatandaşları proje aleyhine kışkırtabilecekleri bir ortamın doğmasına ortam hazırlamaktadır. Bu marjinal gruplar vatandaşların HES'lere karşı olma nedenleri olan argümanları aynen kullanarak halkı ve süreci manipüle etmeye de çalışabilirler. Nihayetinde protestoların şiddete varan eylemlerle sonuçlandığı da görülmüştür. Halkla etkin katılımı ile iletişim sağlanamaması ve projenin dışında bırakılması sonucunda, marjinal grupların saflarına vatandaşın "itilmesi" gibi istenmeyecek bir durumla da karşılaşılabilir.

Türkiye gibi, hem birçok şeye müdahale eden hem de birçok şey beklenen devlet ve bu geleneğine sahip toplumlarda vatandaşlar, kamu malı olarak değerlendirilen konusunu çevrenin oluşturmuş olduğu, kendilerini etkileyen projelerde birinci muhatap olarak devleti görmek istemektedirler. Aynı durum HES projelerinin inşası ve sonrasında da yaşanmaktadır. Sorun yaşanan HES projelerinin olduğu yöredeki halk ya da konuya taraf olan STK'ların da sıklıkla dile getirdikleri ve sorun olarak değerlendirdikleri durum, devleti sahada kolluk kuvveti ya da mahkemelerde karşı taraf olarak görmeleridir. Vatandaş kendinin “güçlü şirketler” karşısında devlet tarafından yalnız bırakıldığı duygusuna kapılarak, toplum içinde oluşan “yurttaş yalnızlığı” olarak ifade ettiğimiz durumun oluşmasına neden olmaktadır. HES protestoları sırasında, kolluk kuvvetlerinin, müdahalesi olmasa dahi, alanda firma yetkililerinin yanında bulunmaları, haksızlığa uğradıklarını düşünen yöre halkı tarafından devletin kendilerini yalnız bırakarak “karşı” tarafta yer aldığını düşünmelerine neden olmuştur. Kendilerini hem hukuki hem de idari olarak yalnız ve güçsüz hisseden topluluklar, yönetim sürecinde masada yer alan ve söz söyleme hakkı ve “gücü” bulunan bir aktör olma inancından da yoksun olacaktırlar. Aynı zamanda illegal eylemlerde bulunma olasılıkları yükselmekte ve bu gibi eylemleri yapma konusunda için manipüle edilebilir duruma gelmektedirler.

İyi yönetim ilkeleriyle desteklenen yönetim sürecinde, katılım sayesinde üstesinden gelinebilecek sorunlardan biri de NYMBY'dir. HES projelerinde yaşanan NIMBY sendromunun YIMBY dönüşmesinin de katılım ilkesinin sağlayacağı avantajlardan yararlanılması gerekmektedir. NIMBY'nin katılım süreçleriyle bertaraf edilmesi için, projelerin en başında katılım mekanizması vasıtasıyla, halka her türlü önlemlerin alındığı ve alınan önlemler için önerilerinin dikkate alınacağı ifade edilmelidir. Halkın güvenini kazanabilmek adına en azından yaşanabilecek sorunlar için “şimdiden özür diliyoruz” şeklinde beyanlardan da kaçınılmamalıdır. Çünkü HES yapılan bölgelerde yaşayan insanların, kendilerinin proje sahiplerince tamamen yok sayıldıkları yönünde bir yargı oluşmuştur. Vatandaşlar HES projelerinin hazırlanma sürecinde kendilerinin süreç dışında bırakıldığını düşünmelerinden dolayı, projenin hemen hemen her türlü dışsallığından zarar göreceklərini düşünmektedirler. Bu olumsuz yargının kırılması yönetim sürecinin aktörleri arasındaki ilişkilerin güven ve sağlamlığı adına önemlidir. Bu noktada halka kendileriyle empati yapıldığının ve sürecin etik ilkesi dahilinde de işletildiği hissi verilmelidir.

Katılım sayesinde, yapılacak projelerin dışsallıklarının halkla paylaşılması ve onlardan rica istemek ya da özür dilemek gibi sözlerin söylenmesi süreçteki olumsuzlukların azaltılması adına atılacak ilk adımlar olarak değerlendirilebilir. Yine yöre halkına onları önemli hissettirecek “ülkemizin elektrik ihtiyacının bir kısmı sizin dereden karşılanacak, yıllık şu kadar TL yurtdışına gitmeyecek” gibi söylemlerde bulunulmalıdır. HES’lerin neden tercih edildiği, bölgeye ve ülkeye olan kazanımları, yöre halkına ve STK’lara detaylı bir şekilde anlatılmalıdır.

İyi yönetim ilkelerinden katılımın sağlanabilmesi için, toplum tarafından karar alma süreçlerine katılmak içten gelen bir hak ve zorunluluk, yöneticiler tarafından ise toplumun karar alma süreçlerine katılımının doğal olduğu anlayışının gelişebileceği zihinsel bir ortam oluşturulmalıdır. HES süreci başlamadan önce konuyla ilgili vatandaşların bilgi sahibi olmasını sağlayabilecek Vatandaş Panelleri yapılabilir. Daha sonra, vatandaşın sorunlarının ve önerilerinin tespitinin yapılabileceği Vatandaş Danışma Komiteleri oluşturulabilir. Gerek devlet yetkilileri gerekse şirket yetkilileri buralarda bulunarak, projelerle ilgili vatandaşın görüşlerini alabilirler. Şikâyetleri, endişeleri ve talepleri dinlenebilir. Konferans Konsensüs ile vatandaşları, STK’ları ve uzmanları bir araya getirerek öncelikle HES konusuyla ilgili bilgilendirilme yapılabilir, halkın ve STK’ların çekincelerini, taleplerini tartışarak alternatifler geliştirilebilir. HBMM’lerde kurularak, HES projelerinin inşaa süreçleri takip edilebilir.

HES projelerinde halkın kararlara katılımı ve genel olarak katılım mekanizmasını sekteye uğrattacak olgulardan biri olarak toplumdaki “öteki” algısıdır. Dolayısıyla, iyi yönetim ilkelerinden katılımın HES projelerinin inşası sürecinde etkili olabilmesinin önündeki engellerden biri olarak, siyasi ve ideolojik nedenlerle Ak Partili ya da muhalefet partili olan bazı yerel halktan kişilerin ve STK üyelerinin projeleri sadece iktidara muhalefet olunacak bir araç olarak gördükleri için kullandıkları da kimi zaman görülmektedir. Diğer taraftan, sırf siyasi iktidarı desteklediği için devlet yetkililerinin ve firma temsilcilerinin iyi yönetim ilkelerine aykırı tutumları olsa dahi, her türlü projeye destek veren vatandaşlar katılım ilkesiyle elde edilmek istenen sonuçla bağdaşmayacak eylemlerde bulunmaktadır. Çünkü katılım ilkesinin gereği tarafların iyi niyetli, müzakereye istekli ve süreçteki diğer aktörlere saygı duyması gerekmektedir.

STK'ların ve yerel halkın büyük bir bölümü HES projelerinin yapım sürecinden kaynaklı olaylar nedeniyle projelere karşıdır. HES inşaatlarına karşı olma nedenleri ise çeşitlidir. Kanaatimizce, etkin bir yönetim süreci işletilerek, yerel halkın ve STK'ların HES inşasından kaynaklı çekincelerinin birçoğunun önüne geçilebilir. HES inşaatı yapılan bölgelerde mülakat yapılan vatandaşlar ve STK temsilcilerinin önemli bir bölümü, HES yapımı sürecinde, taleplerini iletebilecek muhatap bulma konusundan şikâyet etmektedirler. Tarım alanları ya da hayvanları için sulama alanlarının kaybolacağını düşünen vatandaşlar, bu sorunun özel sektör ya da devlet yetkililerince çözümü kolay olsa dahi, iletişim kanallarının açık olmaması ve yönetim sürecinin işler olmamasından kaynaklı nedenlerle, sorunlarına çözüm bulamamakta ve tepki göstermektedirler. Dahası, yatırımcı firma tarafından; akarsulardaki yaşam için gerekli cansuyunun ve yerel halkın ihtiyaçlarına cevap verecek su miktarının bırakılması, balıkların yumurtlama dönemleri için gereken suyollarının yapılması gibi önemli faaliyetler, yönetim süreci içerisinde STK'ların ve halkın karar alma süreçlerinde yer almasıyla ve aynı zamanda denetim yapmasıyla sağlanabilir.

Bazı HES projelerinde cansuyunun rastgele belirlendiği mahkeme kararlarıyla ortaya çıkmıştır. Cansuyunun belirlenmesinde kullanılan Tennant yönteminin en alt sınırı olan %10'luk oran ÇED raporların da yeterli görülmektedir. Fakat bu %10'luk oran en alt limittir ve uzun dönemli incelemeler sonra belirlenir. Yerel halk ve STK'larca tepkiyle karşılanan bu oranın daha yukarlara çekilmesi gerekmektedir. HES inşaatının denetimi ise başta devlet olmak üzere iyi yönetim ilkeleri aracılığıyla halk ve STK'larca yapılabilir. Yaşanan süreçte, Mahalli Çevre Kurullarının 2872 sayılı kanununa dayanarak hazırlanan, 19. maddede belirtilen "*İlde çevre kirliliğine neden olan veya olabilecek tesis ve işletmeleri belirlemek, yapılan iş ve işlemleri incelemek, değerlendirmek ve gerekli önlemleri almak*" doğrultusunda görünür faaliyetlerde bulunulması hususunda daha aktif olması gerektiği söylenebilir.

HKT'lerin yapılma aşamasında ve zamanlamasında sorunlar mevcuttur. HKT'lerin içeriği tartışıldığı kadar zamanlaması da tartışılmakta ve eleştirilmektedir. HES projelerinde kararlar önceden alınmakta, projeler hazırlanmakta ve yerel halk ve STK'larca formalite olarak görülen HKT'ler yapılmaktadır. Bu bakımdan, Doğu Karadeniz örnek olayında halkın katılımı genellikle Armrstein'in yurttaş katılımı merdiveninin birinci ve ikinci aşamaları

arasında, yani katılımın olmadığı aşama ile tokenizm arasında olduğu söylenebilir. Etkili bir katılım ve yönetim sürecinin sağlanabilmesi adına, halkın kararlara katılımı o yörede yapılması planlanan HES'lerin proje aşamasından, elektrik üretim aşamasına kadarki süreci kapsamalıdır. Süreçten etkilenecek halkın, yapılan faaliyeti benimsemesi ya da en azından "halkın küstürülmeden" sürece saygı duymasını sağlamak, muhtemel sorunları büyümeden çözüme kavuşturmak ve projelerden kazanımları halka doğru bir şekilde anlatabilmek adına yararlı olabilir.

HKT'lerde firma ve devlet tarafından dikkat edilmeyen başka bir husus da insanların yaşamış oldukları çevreyle kurduğu manevi ilişkilerdir. Yöre halkı HES yapım süreçlerinde çevrenin kendinde uyandırdığı aidiyet duygusunun hem süreçte kendilerine yer verilmediği için hem de yapılan ÇED raporlarında ve projelerde bunların önemsenmediğinden, proje yapım süreçlerine karşı çıkmaktadır. Yerel halkla yapılan görüşmelerde, insanların yaşamış oldukları yerlere vatanım burası demesi için, hatıralarla oraya bağlı olması gerektiği çıkarımına ulaşılmıştır. İnsanlar çevresindeki canlı ve cansız varlıklara hatıralarını yüklerler. O nedenle HKT'lerde, proje sürecinde sorunlar mümkün olduğunca en alt seviyeye indirmek ve mümkün olabildiği ölçüde çok kişiye ve bilgiye ulaşılmalı ve talepler dikkate alınmalıdır.

Uygulamada ÇED sürecinin bir parçası olarak HKT'lerin ihtivası, halka bitmiş bir projeyi duyurmak şeklinde olmaktadır. HKT'lerin bağlayıcılığı yoktur. HES projelerinin hayata geçirilip geçirilmeme ya da projelerin içeriğinde farklılık yaratma ve değişme gibi konuların tartışıldığı bir süreci ifade etmemektedir. Bu toplantılar, devlet ve özel sektör temsilcilerinin olduğu "bitmiş" projelerin halka ve STK'lara ilan edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. İnsanlar, yaşamış oldukları çevreyle ilgili yapılan değişimler hakkında söz sahibi olamadıkları yönünde düşünceye sahip olmakta ve onlara yaşamış oldukları çevrede yabancıymışlar gibi davranıldığını hissetmektedirler. Projelerin çevreye duyarlı ve mevzuata uygun olarak yapılması durumunda dahi, proje ile halk arasında, halkın katılımının oldukça pasif bir statüde kalmasından kaynaklı olarak mesafeler konulması, projelere yerel halk ve STK'larca karşı çıkılmasına neden olmaktadır.

HKT'ler için, karar alma süreçlerine vatandaş katılımını sağlamaması ve yap-ilan et-savun ya da DAD olarak bilinen durumun gerçekleşmesi, eleştirilen konuların başında gelmektedir. Yerel halk ve STK, Firma yetkilileri ve resmi kurumlardan gelen temsilcilerin

hazır buldukları toplantılarda genel olarak, bitmiş projelerin ilanı ve savunusu şeklinde geçmektedir. HKT'ler Yerel halk ve STK'ların projenin içeriğine etki edebilecekleri şekilde gerçekleştirilen bir toplantı hüviyetinde değildir. HKT'lerde, yapılan itiraz veya önerilerin dikkate alınmadığı yönünde genel bir kanı mevcuttur. Bu kanı, vatandaşlar ve STK üyeleri için HKT'lerin tokenizm olduğu yönündedir. HKT'lerin mümkün olduğunca, iyi yönetim ilkeleriyle desteklenen süreçler etrafında yapıldığı, denetlendiği ve kararların müzakere edildiği, tarafların birbirleriyle kolay ve hızlı iletişim kuracakları toplantılar şeklinde olması, süreçte hem vatandaşla ilişkiler hem de sürdürülebilirlik anlamında olumlu katkı sağlayabilir.

Yönetişim süreci iyi yönetim ilkelerinden etigi ve güveni de içerisinde barındırmaktadır. ÇED'in amacının, teorisinin ve yönetmeliğinin çevrenin korunması ve sürdürülebilirlik gibi bir dizi değeri taşıdığı ifade edilmektedir. Fakat bazı ÇED raporlarının birbirinin kopyası olduğu, baştan savma hazırlandığı ve çevreye olumsuz etkilerinin önlenmesi konusunda, asgari standartlar göz önünde tutularak hazırlandığı yönündeki bilgiler ve bu yönde vatandaşlarda oluşan kanı, bu raporların uygulamada yeterince dikkatli hazırlanmadığının yönündeki ifadelerle kanıt olarak gösterilmektedir. Bir diğer sorun da, bir akarsu üzerine yapılması planlanan birden fazla HES projeleridir. ÇED raporlarının genel olarak bu durumlarda, her bir HES için ayrı ayrı hazırlanmasından kaynaklı sorunlarla karşılaşıldığı söylenebilir. Bütüncül bir planlama dâhilinde yapılacak ÇED raporu, çevrenin korunması ve vatandaşların ÇED'lere olan güveninin azalmaması açısından önemlidir.

Diğer bir husus da, Su Kullanım Hakkı Anlaşmalarıyla ilgilidir. Su kullanım Hakkı Anlaşmaları, ÇED sürecinin içerisinde verilmesi gereken bir izin olarak değerlendirilmesi durumunda, firmaların zaman ve para kaybını önleyebilir, çevre ve yöre halkı için yıpratıcı bir sürecin önüne bir nebze olsun geçilmesini sağlayabilir. HES amacıyla yapılacak Su Kullanım Hakkı Anlaşmaları için, daha önceden bir ÇED sürecinin başlaması ve projenin yapılabilirliği yönünde bir karar çıkması durumunda firmalarla anlaşmanın yapılması daha uygun olabilir. Aksi halde, su kullanımını alan firmalar hedefleri doğrultusunda, defalarca olumlu ÇED raporu almaya çalışmaktadır. Bu raporların bir kısmının ise mahkemece yürütmesinin durdurulmasına ya da iptaline karar verilmektedir.

HES yapmak isteyen firmayla Su Kullanım Hakkı Anlaşması yapılmadan önce, akarsuyun HES yatırımına uygun olup olmadığı, hangi canlı türlerinin akarsuda yaşadığı ve yöredeki yerleşim alanlarına olabilecek etkileri araştırılmalıdır. Bu sayede her bir HES projesi için standart tedbirlerin yanında, bölgeye özel tedbirler de geliştirilebilir. Doğanın ve insanların en az zarar görebileceği bir süreç işletilebilir. HES yapımına uygun olmayan alanlarda, projelerin başlamasının önüne geçilerek, yürütmenin durdurulmasına kadar geçen sürede hem doğaya verilebilecek zararın önüne geçilmiş olur hem de vatandaş-devlet-özel sektör üçlüsünün karşı karşıya gelmesi engellenebilir. Su Kullanım Hakkı Anlaşması imzalanan firma, iptal edilen-edilecek ÇED raporlarıyla para ve zaman kaybindan kurtarılabilir.

Kimi zaman, firmalar 25 mw'ın altında HES'ler kurarak, ÇED sürecinin dışında kalmaktadır. Daha sonra kapasite artışı yapmaktadır. Kapasite artışının çevresel sorunlara yol açabileceğini düşünen STK'lar ve yerel halk yaşanan durumun bir "oldubittiye getirme" olduğunu düşünmektedir. Netice olarak, yeni bir Mahkeme süreci başlatılmaktadır. Mahkemenin kararı doğrultusunda, bilirkişi raporları ve diğer süreçler başlamakta, yönetim sürecinde olması gereken aktörler arasında gerilim artmaktadır.

Türkiye'de bazı HES projelerinin ÇED raporlarından kaynaklı sorunlar, HES'lerin sürdürülebilir enerji üretimi araçları olduğu yönündeki olumlu duruma zarar vermektedir. Ayrıca HES projelerinde, iyi yönetim sürecindeki aktörlerin etkin iletişimi sayesinde, teknolojik yeterliliklerde göz önüne alınarak çözülebilecek sorunların; kalkınma mı-çevre mi ikilemine ya da bunların birbirlerinin ikamesi mi anlayışına mahal bırakmadan çözümü sağlanmalıdır. ÇED'lerin canlı yaşamına ve çevrenin diğer unsurlarına olan etkilerinin yeterince değerlendirilemediği durumlarda, HES'lerin vatandaşlar ve STK'lar tarafından sürdürülebilirlik adına eksik, hatta çevresel anlamda zararlı projeler olarak görülmesine neden olmaktadır. HES projelerinin, özellikle çevresel sürdürülebilirlik anlamında neden olduğu olumsuzluklar, yönetim sürecine, başta STK'lar ve yerel halk olmak üzere kuşkuyla bakılmasına neden olmaktadır. Bu durum ÇED raporlarının yapılış nedeninin neler olduğu düşünüldüğünde iyi yönetim ilkelerinden biri olan, hukuka uygunluk ilkesiyle de örtüşmemektedir. Sürdürülebilir şekilde doğal kaynakların kullanılması öncelikle yasalara ve amacına uygun olarak hazırlanmış ÇED raporları vasıtasıyla sağlanabilir. Daha sonra,

ÇED’de eksik olarak görülen kısımlar, yönetim sürecindeki aktörlerin katılımıyla mümkün olduğunca giderilebilir.

ÇED sürecine mümkün olduğunca halk katılımı sağlanmalıdır. Konuyla ilgili olarak STK’lara bu süreç içerisinde yer almaları gerekmektedir. HKT’ler, halk ve STK katılımının sağlanabildiği, bilgi paylaşımın yapıldığı, HES projelerinin içeriğinin gerektirdiği şekilde değişebildiği, sorulara ve sorunlara cevap bulmayı amaçlayan bir aşamayı ifade etmelidir. Bunun için halka önceden haber verilerek kendi aralarında ve uzmanlar eşliğinde HES’ler hakkında ön çalışma yapabilmeye imkânı sağlanmalıdır. Netice olarak, iyi yönetim sürecinin ilkeleri olan, şeffaflık, hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik ve katılım gibi iletişim yolları kullanılarak, HES projelerinde yönetim sürecinin etkinliği artırılabilir.

HES projelerini olumsuz dışsallıklarından en çok etkilenenler yöre halkıdır. HES projeleri iyi yönetim ilke ve süreçlerine göre yapılırsa dahi her faaliyette olduğu gibi çevreye ve insanlara olan etkileri kaçınılmaz olacaktır. HES inşaatlarında bölgede yaşayan işsizler için, projede çalışabilme fırsatı tanınabilir. Oradaki insanlara iş imkânı sunulabilir. Projenin tamamlanmasını izleyen birkaç sene projeden etkilenen insanların elektrik faturalarında indirim yapılabilir. ABD’deki uygulamada olduğu gibi projenin yöre halkına olan zararı karşılığında, firma tarafından “ev sahibi ücreti” ödenebilir. HES projelerinin yapımı sırasındaki tahribata uğrayan alanlarda çevre düzenlemesi yapılarak, mesire alanları gibi halkın yararlanabileceği yerler yapılabilir. Tünel açma faaliyetleri yapılırken kullanılan patlayıcılar sonucu, bazı yerlerde halk tarafından yıllardır kullanılan çeşmelere gelen suların yollarında sapsular meydana gelmiştir. Çeşmeler kurumuştur. Yaşanan bu durum, yöre halkı arasında hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. ÇED raporları hazırlanırken, bu gibi sonuçların da hesaplanması, yapılabiliriyorsa önleminin alınması veya sonradan suyun tekrar çeşmeye ulaşmasını sağlayacak faaliyetlere girişilmesi gerekliliği raporda yer almalıdır. Daha önemlisi, atılacak bu adımlar hakkında halka bilgi verilmelidir. Çeşme ya da benzeri doğal kaynakların insanlara ulaşmış oldukları yerler, yöre halkından bilgi alınarak tespit edilebilir. Proje sahiplerinin ve devlet yetkililerinin, HES projelerinin yürütüldüğü bölgelerde yaşayan insanların yaşam alanlarına ve yine onların mekânlarıyla olan bağlarına duydukları saygı, iyi yönetim ilkelerinin etkin olduğu bir süreçle beraberinde, projelerin hayata geçirilmesi sırasında yaşanan bir takım sorunların önüne geçmede yararlı olabilecektir. Bu konuda, İngiltere’de uygulanan GIS benzeri bir yöntem kullanılarak halkın yaşam alanları,

alışkanlıkları ve çevreye atfetmiş oldukları değerler hakkında önceden çalışma yapılarak, projelerin yapım sürecinde karşılaşılan sorunların bazılarının önüne geçilebilir.

Vatandaşların ve STK'ların HES projelerinin inşa sürecinin şeffaf olmamasından kaynaklı sorunları vardır. HES projesinde yapılan ve yapılması planlanan her şeyin olabilecek tüm açıklığıyla gözler önünde yapılması gerekmektedir. Vatandaşların sürecin şeffaflığından kaynaklı sorunlarının önüne bu şekilde geçilecektir. Aynı zamanda, birlikte uygulandığı zaman daha etkili olan iyi yönetim ilkelerinin etkinliği, HES projelerinin inşası sırasında yaşanan şeffaflık sorununun çözümüyle artacaktır.

HES inşa edilecek yörelerde yaşayan insanların, birbirine karşı ‘‘HES’ci, devletin adamı veya şirketin adamı ya da devlet düşmanı, gelişme düşmanı’’ gibi ifadelerinin önüne geçebilmek adına sürecin şeffaf şekilde, devletin ve de şirketlerin yaptığı ve yapacağı işleri ortaya koyması gerekmektedir. Aynı şekilde, HES’e karşı olan vatandaşların ve STK’ların da karşı olma nedenlerini halkın gözü önünde, açık bir şekilde belirtmelidirler. Dahası, karşı olma gerekçelerini diğer iki aktör olan devlet ve şirket yetkililerine halkın önünde sunmaları, bu yetkililerin, sunulan karşı olma nedenlerine verecekleri cevapları ya da önerileri yine halkın önünde ifade etmeleri gerekmektedir. Bu sayede yöre halkı, kendince makul ve mantıklı olanı, doğrudan taraflardan öğrenebilecektir. Mümkün olduğunca, manipülasyonlar ve fısıltı gazetesinden kaynaklı yanlış anlaşılmalara engellenebilir. Vatandaşların birbirlerine karşı ‘‘en azından’’ ön yargılı olmalarının da önüne geçilebilir. Yönetişim sürecinin amacı olan uzlaşının önündeki engellerden birinin daha önüne geçilmesi adına atılması gereken bir adım bu sadeye atılabilir.

Yazılı ve görsel medyada, toplumsal bilinç oluşturmak adına, HES hakkında, projeleri tanıtan, Türkiye için önemini vurgulayan programlara yer verilebilir. Yapılan ya da yapılması planlanan en az iki farklı projenin karşılaştırılması yapılarak, halka bu derelerin farklı özellikleri bulunduğunun, dolayısıyla bir takım fazladan ya da farklı önlemler alınacağı anlatılmalı ve projede uygulanmalıdır. Bu programlarda, yine her bir proje için, HES’lerin muhtemel çevresel zararları, hem kurulum aşamasında hem de sonrasındaki aşamada belirtilerek, bu sorunları bertaraf etme yöntemleri üzerinde açıkça durulması gerekmektedir.

İyi yönetim ilkelerinin HES projelerinde uygulanamamasının önündeki engellerden biri olarak yerel halkın ve STK'ların süreçte yasal olarak aktif bir aktör olarak yer alamadıklarından kaynaklanmaktadır. Bölgede yaşayan vatandaşlar ve STK'lar hem şirket yetkililerinin gerekli izinleri alıklarını iddia etmeleri hem de yöre halkının proje süreçlerine herhangi bir şekilde müdahale etme yetkisine sahip olmadıklarından dolayı muhatap olarak kabul edilmediklerini söylemektedirler. Bazı HES projelerinin yapımını üstlenen firmaların, doğrudan olarak projeden kaynaklı ya da projede olmamasına rağmen yapmış olduğu yanlış uygulamalar devlet ile vatandaş karşı karşıya getirmektedir.

STK'lar veya yerel halk, yapılacak HES projeleri için düzenlenen/düzenlenmesi gereken ÇED raporlarına için mahkemelere itirazlarda bulunmaktadırlar. Kimi zaman mahkemeler, ÇED raporlarının iptalini içeren ya da ÇED raporunun gerekli olduğunu içeren kararlar vermektedir. Yine sonrasında mahkemeler, durumun daha iyi tespiti yapılabilmesi adına, bilirkişi raporu talebinde bulunabilmektedirler. Bilirkişinin maliyetine ise yöre halkı ve/veya STK'lar katlanmaktadırlar. Gönüllü olarak bir araya gelen STK üyeleri ve alt ya da orta gelir grubuna sahip vatandaş için, bilirkişi ücretleri yüksek gelmektedir. Hukuki olarak hak aramanın kolaylaştırılması ve insanların hukukun mali yükünden dolayı yorulmamaları için, mevcut bilirkişi ücretleri indirilebilir. Bilirkişi ücretleri taksitlendirilebilir ya da bilirkişi ücretinin ödenmesi davanın sonucuna göre davadan sonra ödenebilir. Bilirkişi raporu sonucu, davacıların iddiaları yönünde sonuç çıkması halinde, bilirkişi ücretinin davalıya ödettirilmesi, aksi durumda ise davacıdan alınması aktörler açısından daha eşit ve hakkaniyetli bir sürecin oluşmasına katkı sağlayabilir. İyi yönetim ilkelerinden olan hukukiliğin tesisi açısından vatandaşların hukuk yollarına başvurabilmeleri bu şekilde kolaylaşabilir. Bunun yanında, ÇED raporlarını hazırlarken ciddi hata ve yanlış yapan kişiler de cezalandırılmalıdır. Mahkeme sürecinde, hatası olan aktörün ya da aktörlerin her türlü maliyete katlanması, iyi yönetim süreçlerinin daha iyi işleyebilmesi sağlanabilir ve aktörlerin sürece olan güveni artırabilir. HES yapım sürecindeki olası hukuk ihlallerinin ve baştan savma uygulamaların mali açıdan müeyyidelerinin olması, işlerin daha düzgün yapılmasında etkili olabilir.

Vatandaşların taleplerine şirketlerin cevap vermemesi ve yapılan hatalar konusunda şirketlerin hesap verebilir olması gerekmektedir. İyi yönetimin uygulanması açısından bu durum gereklidir. Aksi halde süreç, manipülasyonlara da açık bir durum gelerek, toplumda

endişeye ve öfkeye neden olabilecek bir ruh hali gelişebilmesine neden olmaktadır. Ortaya çıkan durumun neticesi olarak, HES sürecinde atılan doğru adımların dahi üzerlerinin örtülmesine neden olabilecek sorunlar ortaya çıkmaktadır. HES inşalarında, yönetim süreci sayesinde vatandaşlar devleti sahada görebileceklerdir. Devlet ve proje sahibi şirketlerin deyim yerindeyse; “sahayı boş bırakmaması” ve vatandaşın karşısında bir muhatap olarak hazır bulunması, süreçte vatandaşın muhatap bulamamasından kaynaklı sorunların önüne geçmek adına yardımcı olabilir. HES projesini üstelenen firmalar ve devletin, vatandaşın taleplerine cevap verebilirlikleri ve yapmış oldukları faaliyetler konusunda hesap verebilirlikleri sağlanırsa, projeler mümkün olan en iyi şekilde hazırlanarak vatandaşın HES projelerine kabulü sağlanabilir.

Araştırmada, HES yapılan yerlerde yaşayan bazı vatandaşlar ve yine bazı STK üyeleri arasında, NIMBY sendromunun ya da fikrinin hâkim olduğu görülmektedir. NIMBY’ye neden olan faktörlerin başında yapılacak yatırımın kesinlikle zarar verici bir faaliyet olduğu düşüncesi yatmaktadır. Aslında NIMBY’yi savunan kişilerin argümanlarına bakıldığında, kendi düşüncelerini destekleyen ve ellerini güçlendiren uygulama yanlışlarına ve örneklere de rastlanabilmektedir. Örneğin; Ordu İlinde endemik bir tür olan Benekli Alabalıkların ve Arhavi’de bazı bitkilerin sonradan yapılan bilirkşi incelemeleriyle tespit edilmiştir. Bu gibi örneklerde, endemik canlılara yönelik bir çalışmanın olmaması, HES projelerinde bu noktalara yer verilmemesi, Arhavi’de ve Fındıklı’da doğal sit alanları için projelerin hazırlandığı iddiaları, geniş doğa tahribatı, yürütmesi durdurulan ÇED raporları vd. olumsuz göstergeler, halkın HES’e olan bakışını etkilemektedir. Özellikle yerel halkça benimsenen NIMBY sendromu/durumu, katı ideolojik nitelikte olmayıp, etkin bir yönetim süreciyle hafifletilebilir. HES için uygun olmayan akarsularda projelerin inşasına izin vermemek, ÇED’lerin dikkatli ve özenle hazırlanması ve hukuka uygun, şeffaf ve hesap verebilirlik gibi ilkelerin etkin olduğu, halkın karar alma süreçlerinde yer aldığı ortamın oluşturulması, bu olumsuz etkiyi olabildiğince aza indirebilir. Yapılan faaliyetler, projelerin yapılacağı diğer bölgelerde yaşayan vatandaşlar için olumlu örnek teşkil edebilir.

ÇED yönetmeliğindeki değişimler de yerel halk ve STK’lar arasında şüpheye neden olabilmektedir. EK I ve EK II dâhiline giren oranlardaki değişim, örneğin EK II kapsamının 25 mw’ye çıkarılması, buna örnek olarak gösterilebilir. Teknik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, ÇED yönetmeliğinde güncellemeler yapılabilir. Fakat bu düzenlemeler

zamanlama açısından yanlış bir döneme gelmemelidir. Yapılan değişikliklerin, sürecin gergin olduğu ve mahkemelerin sürdüğü bir dönemde yapılması, projeden etkilenecek insanlara yapılan değişikliklerin neden yapıldığı konusunda bilgi verilmemesi, ÇED raporları üzerindeki kuşkuları artırmaktadır.

Yönetmelikteki değişimlerin halkla iletişim halinde olarak açık bir şekilde anlatılması gerekmektedir. Aynı yönetmelikteki değişim öncesinde EK I'deki 50 mw üstü kurulu güce sahip HES'ler için ÇED Gerekli şartı 25 mw'ye indirilmiştir. Bu durum ÇED kapsamına girecek projelerin sayısını artıracaktır. Dolayısıyla bu ve benzeri değişimlerin de halka açıklanması gerekmektedir. Diğer taraftan vatandaşların HES projelerine karşı olma nedenlerinden biri olan projelerden elde edilecek elektrik enerjisi miktarının çok az olduğu, dolayısıyla yapılmasa da olur şeklindeki ifadeleridir. Yapılan mülakatlarda, vatandaşların Türkiye'nin saatlik elektrik enerjisi tüketimi ve üretimi gibi rakamsal veriler hakkında bilgilendirilmediği ve kurulu güç ifadesinin saatlik bir üretime karşılık geldiğinin belirtilmediği anlaşılmaktadır. Projelerin başından itibaren vatandaşların bilgiye ulaşımı konusunda şeffaf bir süreç sağlanmalıdır. Yapılacak her faaliyet nedenleriyle anlatılmalıdır.

Karar alma süreçlerine katılım, topluma danışma, bilgi paylaşımına ve birlikte iş yapma şeklinde, ÇED sürenin içine yayararak şeffaf bir şekilde aşamalı şekilde yapılabilir. HES projelerinde, HKT'ler ÇED süreci içerisinde, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımın sağlanabileceği toplantılar şeklinde düzenlenebilir. İlk önce HES projesi halka duyurulmalıdır. Kaymakamlık ya da valiliklerde oluşturulacak geçici birimlerde projenin detaylı olarak örneği yer almalıdır. Aynı şekilde projenin bir örneği de internet ortamında erişime açık olmalıdır. Projenin yapımı için kullanılacak bütçe ve teknolojik yöntem ve teknikler belirtilebilir. Nerelerin kamulaştırılacağı, suyun nerelerden getirileceği, iletim hatlarının güzergâhı, hafriyatın ne yapılacağı ve HES inşası için kullanılacak alan açıkça belirtilmelidir. İnşaat sırasında neden olabilecek ve fiziki çevreyi etkileyebilecek olumsuz dışsallıkların, önüne geçme ve/veya iyileştirme adına neler yapılacağı önceden belirtilmelidir. Dışsallıkların iyileştirilmesi ya da önüne geçilmesi adına neler yapılabileceği konusunda vatandaşların önerilerinin de dikkate alınacağı belirtilmelidir. Projenin ülke ve yöre ekonomisine getirileri hesaplanarak, halka duyurulmalıdır. Kanunda belirtilen 25 mw'lik sınırın altına da inerek, tüm HES projeleri çevre ve yöre halkına muhtemel etkileri düşünülerek ÇED'e tabi tutulmalıdır. Bu projelerde de yönetim süreci işletilmelidir. Çünkü

ÇED'in gerekli görülmediği projelerin de mahkeme tarafından yürütmesi durdurulduğu bilinmektedir. Mahkemenin karar verme sürecine kadar geçen zamanda, çevre ve yöre halkı zarar görebilir.

Yerel halk ve/veya STK'lar kendi içerilerinden temsilciler seçmelidirler. Bu temsilciler, daha önceden detaylı bir şekilde açıklanan projenin ve ÇED raporunun üzerinde, taraflarca eksik ya da yanlış olarak değerlendirilen hususlar hakkında bilgi paylaşımında bulunulmalı ve tartışılmalıdır. Bu temsilciler, proje ile ilgili iddialarını gerekçeli olarak dile getirmelidirler. Yerel halkın temsilcileri, doğrudan, hukuka aykırı olabilecek proje maddeleri hariç, yapacağı diğer itirazların hepsi için alternatif çözümler önerebilmelidirler. Yönetişim sürecinin ve tarafların birbirine güveni ve projenin daha ekonomik ve verimli olması açısından bu alternatif çözümler gerekli olabilir. ÇED süreci ve HKT içerisinde, bu temsilcilerin söz haklarının olabileceği toplantılar yapılabilir ve/veya komiteler düzenlenebilir. HES projelerinin denetimi periyodik aralıklarla, projenin inşaatı tam olarak bitene kadar sürdürülmelidir. Projelerin içerisine çevre düzenlemesi ve iyileştirme çalışmaları eklenmeli ve yapılan işlemler denetlenmelidir. Yapılan işlerin projedekine uygun olup olmadığının denetlenmesi için, denetleyen grup arasında, STK temsilcileri ve/veya yöre halkını temsilen halktan kişiler ile muhtar ya da belediye başkanı bulunmalıdır. Bu şekilde, yönetim yaklaşımındaki, çok aktörlü karar alma süreçleri anlayışına uygun olarak, denetim mekanizmaları oluşturulabilir.

Birçok ülkede uygulanmakta olan projelerin yalnızca ekonomik etkilerinin değil, çevresel ve toplumsal etkilerinin de değerlendirildiği MCDA, VIKOR ve MCDM gibi teknikler ve yöntemler, ÇED raporları hazırlanırken, akarsuların HES yapımına ne kadar uygun olduğunu; teknik, çevresel, ekonomik ve insani boyutlarını içeren bir analiz yardımıyla ve çok aktörlü bir süreç vasıtasıyla tespit etmektedir. Yine GIS yöntemiyle, HES projelerinin yapılacağı yörelerde yaşayan halkın kullanmakta olduğu alanlar, projelerle ilgili, çekinceleri, istek ve tercihlerinin araştırılması yapılmaktadır. Türkiye'de HES yapım sürecindeki sorunların bir kısmının, bu teknikler ve yöntemlerin uygulanmamasından kaynaklı olarak geliştiği söylenebilir. Çünkü bu teknikler, en verimli ve en etkin projenin nasıl yapılacağına hem ekonomik yönüyle hem de toplumsal yönüyle alakalıdır.

HES’lerde yaşanan birçok sorunun kaynağının, doğrudan HES’in kendisine karşı olunmasından kaynaklanmadığını, aslında sorunun HES projelerinin inşaatı sürecinden kaynaklandığı özellikle vatandaşlar ve bazı STK üyeleri tarafından belirtilmektedir. Örneğin, HES’le ilgili hiçbir olumsuz düşüncesi olmayan bir kişi, hafriyatların arazisine dökülmesi, hayvanları ve ekinleri için kullandığı suların HES’lerden olumsuz etkilenmesi, HES inşaat sahasına giden yol üzerinde evi bulunan vatandaşın yolunun firmalar tarafından kapatılarak evine gitmesine engel olunması veya arazisinden izinsiz olarak yol geçilmesi gibi durumlardan etkilenerek projenin karşısında durmaktadır. Doğrudan kendini etkileyen ve özellikle hukuka aykırı eylemlere maruz kalan kişiler için projelerin ülkeye katabileceği katma değer göz ardı edilebilmektedir.

Her aktörün süreç içerisinde iyi niyetli çabalarda bulunması gerekmektedir. Hukukun üstünlüğü, şeffaf, hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik, etik ve katılım ilkelerine uygun bir şekilde devam eden iyi yönetim süreçleri sonunda yapılmak istenen HES projelerine karşın bir duruş olsa dahi, projenin yapılması ve üretime geçilmesi gerekmektedir. Çünkü iyi yönetim kendine has ilkeleri olan ve bu ilkelerin etkin olarak kullanılmasını gerektiren bir süreci ifade ettiği kadar çıktılara da önem vermektedir. Böyle bir süreç sonunda, eğer halen bir karşı çıkış mevcut ise, bu durum ya yönetim kültürünün halk veya STK’lar arasında tam olarak içselleşemediğinin bir nedenidir ya da ideolojik açıdan farklı hesapları ve amaçları olan grupların faaliyeti olarak değerlendirilebilir.

HES projelerinin inşası sürecinde yaşanan sorunların, Türkiye adına hem çevresel hem ekonomik hem de sosyal anlamda, Tanıl Bora’nın (1988) ifadesiyle Batı’daki gibi; “büyük bedeller ödenerek” değil, en az zararla tecrübe edinilen kazanımlara dönüştürülerek; yönetim sürecindeki tüm aktörlerce öğrenilmesi ve iyi yönetim ilkelerinin gerekli olduğu anlaşılmalıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Acar, Ali ve Sevinç, İsmail (2005), “1980 Sonrası Türk Kamu Yönetiminin Merkez Örgütünde Yapılan Reform Çalışmaları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13, 19-35.
- Acar, Pınar (2003), “Cevap Verebilirlik ve İyi Yönetişim”, **İyi Yönetişimin Temel Unsurları**, T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, www.deu.edu.tr/userweb/hilmi.coban/iyi%20yönetim/cevap%20verebilirlik.pdf, (Erişim Tarihi: 22.04.2016).
- Adaçay, Funda Râna (2014), “Türkiye için Enerji ve Kalkınmada Perspektifler”, **Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 (2), 87-103.
- Afacan, Özlem ve Güler, Mutlu Pınar Demirci (2011), “Sürdürülebilir Çevre Etiği Kapsamında Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, **2. International Conference on New Trends and Educations and Implications**, 27-29 Nisan Antalya: Siyasal Kitabevi, 904-913.
- Aguilera, Ruth V. ve Cazurra, Alvaro Cuervo (2009), “Codes of Good Governance”, **Corporete Governance: An International Review**, Vol. 17, Issue 5, 376-387.
- Aitken, Mhairi (2009), “Wind Power Planning Controversies and the Construction of Expert and Lay Knowledge”, **Science as Culture**, 18 (1), 47-64.
- Aitken, Mhairi (2010a), “Why We Still Don’t understand the Social Aspects of Wind Power: A Critic of Key Assumptions within the Literature”, **Energy Policy**, 38, 1834-1841.
- Aitken, Mhairi (2010b), “Wind Power and Community Benefits: Challenges and Opportunities”, **Energy Policy**, 38, 6066-6075.
- Akgün, Sevgi Baydar ve Bilgihan, Tülay Baydar (2011), “Avrupa Birliği’nde STK’ların Rolü”, **Türk İdare Dergisi**, 83 (470), ISSN: 1300-3216

- Akıncıoğlu, Yeşim Gcđdemir (2004), “Yeni Bir Yönetim Modeli: Yönetişim”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 20, 249-251.
- Aktan, Coşkun Can (2008), “Demokrasi ve İyi Yönetişim”, **Yerel Siyaset**, Turhan Kitabevi, 11-17.
- Albayrak, Berat (2017), **Bağımsız Enerji Güçlü Türkiye**, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/03/31/bagimsiz-enerji-guclu-turkiye>, (Erişim Tarihi: 31.03.2017).
- Alıca, Süheyla Suzan (2011), “Çevresel Etki Değerlendirmesinin Yargı Kararları Çerçevesinde İrdelenmesi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 15 (3), 97-130.
- Anayasa Mahkemesi (2016), <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/basin/kararlarailiskinbasinduyurulari/bireyselbasvuru/detay/82.html>, (Erişim Tarihi: 20.02.2017).
- Andrea, Pierre; ve diğerleri (2006), **Public Participation: International Best Practice Principles**, Special Publication Series No.4, International Association for Impact Assesment, www.iaia.org/uploads/pdf/SP4.pdf, (Erişim Tarihi: 12.02.2015).
- Armstrong, Adrian (2006), "Ethical Issue in Water Use and Sustainability", **Area**, 8 (1), 9-15.
- Armstrong, Kenneth A. (2002), “Rediscovering Civil Society: The European Union and the White Paper on Governance”, **European Law Journal**, 8 (1), 102-132.
- Arnstein, Sharry R. (1969), “A Ladder of Citizen Participation”, **JAIP**, Vol. 35 (4), 216-244.
- Arslan, Nagehan Talat (2010), “Klasik-Neo Klasik Dönüşüm Süreci: Yeni Kamu Yönetimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 11 (2), 21-38.
- Artvinliyiz (2011), **Trabzon Bölge İdare Mahkemesi’nden Tekkale HES İçin Sevindirici Yeni Karar**, <http://www.artvinliyiz.net/content/2072-Trabzon-Bölge-İdare-ahkemesi-nden-Tekkale-Hes-İçin-Sevindirici-Yeni-Karar?s=e5d4444454e90809c9a63f00b407330f5>, (Erişim Tarihi: 21.05.2014).

- Ashford, Nigel (2015), **Özgür Toplumun İlkeleri**, (Çev. Can Madenci), 4. Basım Ankara Liberte Yayınları.
- Avrupa Ekonomik Komisyonu Çevre Politikası Komitesi (1998), **Aarhus Sözleşmesi**, Avrupa için Çevre, Aarhus-Danimarka, 23-25 Haziran, webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/14_1_11.pdf, (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- Ataay, Faruk (2006), “Türkiye’de Yönetişim ve ‘Sivil Toplum’ Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Memleket; Siyaset, Yönetim**, 1, 121-141.
- Atkinson, Rob (2002), “The White Paper on European Governance: Implications for Urban Policy”, **European Studies**, 106, 781-792.
- Atvur, Senem (2009), “Yerel Gündem 21 ve Çevre: Antalya Kent Konseyi Örneği”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 35 (2), 231-241.
- Aykaç, Burhan (1999), “Türkiye’de Kamu Yönetiminin Küçültülmesi, yerel Yönetimler ve Yerel Demokrasinin Amaçları”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 1 (1), ISSN: 2148-1792.
- Bakır, Nadi N. (2005), “Hidroelektrik Perspektifinden Türkiye ve AB Enerji Politikalarına Bakış”, **Yenilenebilir Enerji Sempozyumu**, 21-23 Aralık, Ankara, 387-405.
- Bal, Harun ve diğerleri (2015), “Yeni Kurumsalcı Perspektifte Çevresel Yönetişim ve Kurumsal Çerçevenin Önemi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 16 (2), 179-191.
- Balcı, Asım (2008), **Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar ve Kamu Hizmet Sunumuna Etkileri**, www.canaktan.org/politika/kamuda_kalite/balci_pdf. (15.05.2014).
- Bao, Guoxian ve diğerleri (2012), " Beyond New Public Governance: A Value-Based Global Framework for Performance Management, Governance and Leadership", **Administration and Society**, 45 (4), 443-467.
- Barker, Chris ve Galasinski, Dariusz (2001), **Cultural studies and Discourse Analysis: A Dialogue on Language and Identity**, London: Sage Publications.
- Bayhan, Vehbi (2002), “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 26 (1), 1-13.

- Bayramoğlu, Sonay (2002), “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, **Praksis Dergisi**, 7, 85-116.
- Bayramoğlu, Sonay (2010), **Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**, Ankara: İletişim Yayınları.
- Baysal, Cihan Uzunçarşılı (2011), “Kent Hakkı: Kent Hakkından Erişim Hakkına”, (Ed. Özgür Gökmen), **Türkiye’de Hak Temelli Sivil Toplum Örgütleri: Sorunlar ve Çözüm Arayışları**, 2. Basım, Odak Ofset Matbaacılık, 363-379.
- Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2012), **Resmi Gazete**, 28351, 12 Temmuz 2012.
- Bell, D. Gray T.ve Haggett, C. (2005), **The Social Gap in Wind farm Siting Decision and Policy Responses**, Environmental Policy, 14 (4), 460-467.
- Bevan, A. Timothy ve diğerleri (2007), **Sustainable Urban Street Design and Assessment**, 3rd Urban Street Symposium, June 24-27, Seattle, Washington, USA.
- Bianet (2010), “Mahkeme Zararlı Dedi, İkizdere HES’in Raporunu İptal Etti”, <http://bianet.org/bianet/cevre/124274-mahkeme-zararli-dedi-ikizdere-de-hes-in-raporunu-iptal-etti>, (Erişim Tarihi: 12.04.2015).
- Bianet (2011), “HES’de Su Kullanım Hakkı İptali”, <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/133219-hes-de-su-kullanim-hakki-iptali>, (Erişim Tarihi: 02.12.2015).
- Bingham, Lisa Bloomgren ve Rosemarry, O’leary (2008), **Big Idea in Collaborative Management**, M.E. Sharpe Inc. New York, ISBN: 0765621185, 9780765621184.
- Birgün (2016), “Bilirkişi Yapısal Sorunları Saydı: Ardanuç 7-8 HES İptal Oldu”, <http://www.birgun.net/haber-detay/bilirkisi-yapisal-sorunlari-saydi-ardanuc-7-8-hes-iptal-oldu-109107.html>, (Erişim Tarihi: 02.05.2016).
- Birleşmiş Milletler (2000), **Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi**, www.un.org/millenniumgoals, (Erişim Tarihi: 25.04.2014).
- Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (2004), **Stockholm Deklarasyonu**, http://www.ekoses.com/ekolojikyasamportali/bpg/publication_view.asp?iabspos=1&vjob=vdocid,147030, (Erişim Tarihi: 14.04.2011).

- Black, Thomas R. (2002), **Understanding Social Science Research**, Second Edition, Sage Publications.
- Bora, Tanıl (1988), **Yeşiller ve Sosyalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bort, Eberhard (2003), “Scotland: On The Road to E-Democracy?”, **UPGRADE European Journal for the Informatics Professionals**, 4 (2), 21-25.
- Bozkurt, Ömer ve diğerleri (1998), **Kamu Yönetim Sözlüğü**, TODAİE Yayınları,
- Bozbeyoğlu, Fatma (2008), “Sermaye “Suya Erişim Raporunu Açıkladı: Su Sermayedir, Sermaye Sermayedarındır”, **Haber Bülteni**, Sayı.2008/4, 75-77.
- Bozoğlu, Baran (2014), **Çevresel Etkiler “Değerlendirilmesin” Yönetmeliği Yayınlandı**, http://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=91363&tipi=68&sube=0#.WSrdGGjyiM9, (Erişim Tarihi: 28.05.2016).
- Brizga, Janis ve Diğerleri (2014), “Sustainable Consumption and Production Governance in Countries in Transition”, **Journal of Cleaner Production**, 63, 45-53.
- Brohman, John (1996), “New Directions in Tourism for Third World Development”, **Annals of Tourism Research**, 23 (1), 48-70.
- Brown, Trevor L. ve Potoski, Matthew (2003), “Contract-Management Capacity in Municipal Country Governments”, **Public Administration Reviews**, March-April, 63(2), 153-164.
- Bryce, James (1921), **Modern Democracies**, The McMillan Company, Vol. II, London, England, <https://archive.org/details/moderndemocraci14brycgoog>, (Erişim Tarihi: 05.11.2014).
- Cadbury, Sir Adrian George (1992), **The Financial Aspects of Corporate Governance “Cadbury Report”**, ISBN: 0 85258 913 1.
- Carlsson, Lars ve Sandström, Amica (2008), “Network Governance of the Commons”, **International Journal of the Commons**, 2 (1), 33-54.
- Carver, Steve ve Peckham, Robert (1999), “Using GIS on the Internet for Planning”, (Ed. H. Stillwell, J.C. Gaertman ve S. Openshaw), **Geographical Information and Planning, Springer-Verlag, içinde** (371-390), Berlin.

- Ceritli, İsmail ve Güneş, Aynur (2010), **Sürdürülebilir Kentleşme ve Katılımcı Yerel Yönetim Uygulamalarında Yönetişim Olgusu Bağlamında Yerel Gündem 21**, Yönetişim: Kuram, Boyutlar ve Uygulama, M. Akif Çukurçayır, H. Tuğba Eroğlu ve Hülya Ekşi Uğuz (Ed.), *içinde* (523-552) Konya: Çizgi Kitabevi.
- Cossu, Raffaello (2009), “The Economics of Municipal Solid Waste Management”, **Waste Management**, 29 (2615-2617).
- Cristobal, J.R. San (2011), “Multi Criteria Decision Making in the Selection of a Renewable Energy Project in Spain: The VIKOR Method”, **Renewable Energy** 36 (2011), 498-502.
- Crompton, John L ve diğerleri (1981), **The attitude of Public Agencies toward Public Participation as Perceived by Their Senior Administrators**, Leisure Science, Vol. 4, Num. 1.
- Çaha, Ömer (2008), **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İstanbul: Plato Film Yayıncılık.
- Chavez, Basilio V. ve Bernal, Antonio S. (2008), “Planning Hydroelectric Power Plants with the Public: A Case of Organizational and Social Learning in Mexico”, **Impact Assessment and Project Appraisal**, 26 (3), 163-176.
- Çakmak, Ali (2003), **Düşünen Sivil Toplum: Felsefi Yaklaşımlar Açılımlar**, (Ed. Ali Çakmak), XIII. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu Aralık 2003, İstanbul, http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm, (Erişim Tarihi: 26.07.2013).
- Çakıter, Pınar Tuba (2004), **Avrupa Birliği Kriterlerinde Bütünleşik Çevre**, web.deu.edu.tr/gundem21/sunu.ppt, (Erişim Tarihi: 25.04.2011).
- CNN Türk (2010), **Kuruyan Dereye İkinci HES Projesi**, <https://www.youtube.com/watch?v=xK1V97ICjU0>, (Erişim Tarihi: 31.03.2015).
- Çapar, Selim ve Turgut, Kasım (2010), “Katılımcılık Bağlamında Düzenleyici Kurumlarda Yönetişim”, **Türk İdare Dergisi**, 469, 1-29.
- Çelik, Hilal ve Ekşi, Halil (2008), “Söylem Analizi”, **Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, 27 (27).

- Çelikyay, Hicran ve Turgut, Sırma Y. (2011), "Avrupa Birliği Perspektifinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Yönetişim Dinamikleri", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13/3 (2011). 25-56.
- Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği (2002), **T.C. Resmi Gazete**, 24777, 6 Haziran 2002.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü (2011), **Çevre ve Temiz Enerji: Hidroelektrik**, Ankara: MRK Matbaacılık Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Disiplin Amirleri Yönetmeliği (2012), **T.C. Resmi Gazete**, 28343, 4 Temmuz 2012.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ÇED Yönetmeliği (2014), **T.C. Resmi Gazete**, 29186, 4 Kasım 2014.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2015), **ÇED Süreci Akım Şemaları**, <https://www.csb.gov.tr/gm/ced/index.php>, (Erişim Tarihi: 12.04.2016).
- Çiçek, Erol (2012), "İnsan Hakları Olarak, Çevre ve Çevre Hukukuna Hâkim Olan Bazı İlkeler", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 103, 351-378.
- ÇOB (2006), "Çevresel Etki Değerlendirmesi Sektörel Rehberi", **T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ÇED Rehberi**, <http://www.csb.gov.tr/gm/ced/index.php?Sayfa=sayfaicerik &IcId=673>, (Erişim Tarihi: 13.08.2015).
- ÇOB (2011), "Çevre ve Temiz Enerji: Hidroelektrik", <http://www.dsi.gov.tr/docs/hes-su-kullan%C4%B1m-anla%C5%9Fmalar%C4%B1/yonetmelik-ekler.pdf?sfvrsn=0>, (Erişim Tarihi: 12.10.2014).
- Çokgezen, Jale (2007), "Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 23 (2), 91-115.
- Çukurçayır ve diğerleri (2012), "Yerel Yönetimlerde Yolsuzlukla Mücadelede Yönetişim İlke ve Uygulamaları", **Sayıştay Dergisi**, 86, 1-25.
- Çukurçayır, M. Akif (2003), "Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Yönetişim", **Çağdaş Kamu Yönetimi I: Konular, Kuramlar ve Kavramlar**, Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür (Ed.), 1 Baskı içinde (256-276), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım,

- Çukurçayır, M. Akif (2011), **Siyaset Yönetim Ekseninde Yurttaşsız Demokrasi**, 2. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çukurçayır, M. Akif ve Sipahi, Esra B. (2000), “Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite”, **Sayıştay Dergisi**, 12 (50-51), 35-66.
- Çukurçayır, M. Akif ve Sipahi, Esra B. (2003), “Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite”, **Sayıştay Dergisi** 50, s.35-66.
- Dağlar, Ali (2014), “Salarha Vadisi’nde HES İptali Kesinleşti”, <http://www.hurriyet.com.tr/salarha-vadisi-nde-hes-e-ced-iptali-kesinlesti-27744072>, (Erişim Tarihi: 09.05.2015).
- Dalkılıç, Y. Harmancıoğlu, N. (2008), “Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifinin Türkiye’de Uygulama Olanakları”, **TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı**, II.Cilt, 415-424.
- Davidson, Debra J. ve Frickel, Scott (2004), “Understanding Environmental Governance”, **Organization & Environment**, 17 (4), 471-492.
- Dedeurwaerdere, Tom (2005), “The Contribution of Network Governance to Sustainable Development”, **Les Seminaires de I’ddri**, 13, http://www.iddri.org/Evenements/Seminaires-reguliers/s13_dedeurwaerdere.pdf, 1-13, (Erişim Tarihi: 09.11.2014).
- Demirci, Mustafa (2013), “Yönetişim, Otorite ve Meşruiyet”, **Yönetişim: Kamu Yönetimine Yansımaları**, (Ed. Fatma Neval Genç), içinde (1-62), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Denhardt, Robert B. ve Denhardt, Janet V. (2001)', “The New Public Service: Putting Democracy first”, **National Civic Review**, Winter 2001, 90(4), 391-400.
- Denhardt, Robert B. ve Denhardt, Janet V. (2015), "The New Public Service Revisited", **Public Administration Review**, 75th Aniversary Article, 75 (5), 664-672.
- Derelerinkardeşliği (2011a), “HES’ler İçin En Anlamlı İptal Kararı”, http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=278&Itemid=9, (Erişim Tarihi: 28.03.2014).

- Derelerinkardeşliği (2011b), “HES’lere 2 Ayrı İptal Daha”, http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=275&Itemid=9, (Erişim Tarihi: 28.03.2014).
- Des Jardins, Joseph R. (2006), **Çevre Etiği**, (Çev: Ruşen Keleş), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Dixon, Paul (2009), “Hearts and Minds ? British Counter-Insurgency Strategy Northern Ireland”, **Journal of Strategic Studies**, 32 (3), 445-474.
- Doornbos, M. (2001), “Good Governance: The Rise of Decline of a Policy Metaphor”, **The Journal of Development Studies**, 37 (6), 93-108.
- Dos Santos, Antonio Fonseca (2004), **Salto Caxias Hydroelectric Power Plant Consultation Process and Public Participation a Real Tool For Sustainable Development**, http://www.un.org/esa/sustdev/sdissues/energy/op/hydro_fonseca_santos.pdf, (Erişim Tarihi: 10.12.2016).
- Doyle, John (2008), **Public Participation: Principles and Best Practices for British Columbia**, Office of the Auditor General, ISBN: 987-0-7726-6075-6.
- DPT (1963), **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963-1967**, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan1.pdf>. (Erişim Tarihi: 28.12.2011).
- DPT (1967), **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1968-1972**, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan2.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2011).
- DPT (1972), **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973-1977**, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan3.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2011).
- DPT (1979), **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1979-1983**, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan4.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2011).
- DPT (1984), **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1985-1989**, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan5.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2011).
- DPT (1989), **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1990-1994**, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan6.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2011).
- DPT (1995), **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1996-2000**, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/vii/plan7.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2011).

- DPT (2000), **Sekizinci Beş Yıllık Kalkın Planı: 2001-2005**, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8str.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2011).
- DPT (2006), **Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013**, Ankara, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26167_0.html, (Erişim Tarihi: 28.12.2011).
- Drucker, F. Peter (1991), **Yeni Gerçekler**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Drucker, F. Peter (1996), **Yeni Gerçekler**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ISSN: 975-458-041-3.
- Drucker, Peter F. (2014), **21. Yüzyıl için Yönetişim Tartışmaları**, (Çev. İrfan Bahçivangil ve Gülenay Gorbon), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- DSİ (2014), **2014 Yılı Faaliyet Raporu**, www.dsi.gov.tr/docs/stratejik-plan/dsi-2014-faaliyet-raporu.pdf?sfvrsn=2, (Erişim Tarihi: 24.01.2015).
- DSİ Genel Müdürlüğü Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2015), **Resmi Gazete**, 29274, 21 Şubat 2015.
- Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (2009), **Resmi Gazete**, 27323, 18 Ağustos 2009.
- Elektrik (2014), “Ezberle Cansuyu Belirleyen HES’e İptal”, <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF71BE64510F6C8BC96D4E4F5321D117E7>, (Erişim Tarihi: 17.02.2017).
- Eliçin, Yeşeren (2011), “Avrupa Birliğinde Yönetişim”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (38), 44-60.
- Elliot, Richard (1996), **Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts**. Marketing Intelligence & Planning. MCB University Press 14/6, 65-68.
- Emini, Filiz Tufan (2013), “Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü: TÜSİAD Örneği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 36.

- Emrealp, Sadun (2005), **Türkiye Yerel Gündem 21 Programı**, 2. Baskı, İstanbul: IULAEMME Yayınları.
- Emrealp, Sadun (2009), **Yerel Kalkınma Yönetişimi Bağlamında Türkiye Yerel Gündem 21 Programı**, Yerel Kalkınma Yönetişimi Uluslararası Konferansı, İstanbul: Atak Matbaa, 138-150.
- Enerji Enstitüsü (2016), “Karadeniz’de 108 HES’in Yapımından Vazgeçildi”, <http://enerjienstitusu.com/2016/09/23/karadenizde-108-hesin-yapimindan-vazgecildi/>, (Erişim Tarihi: 22.12.2016).
- Enerji Kaynak (2017), “Enerji İthalatı Üretimle Azalacak”, <http://kaynakelektrikdergisi.com/index.php/2017/01/31/enerji-ithalati-uretimle-azalacak>, (Erişim Tarihi: 02.03.2017).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2011), **2012 Plan ve Bütçe Komisyonu Sunuş Konuşması**, http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fBütçe%20Konuşması%2f2012_Genel_Kurul_Konusmasi.pdf, (Erişim Tarihi: 08.12.2013).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2016), **2015 Yılı Faaliyet Raporu**, <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fFaaliyet%20Raporu%2f2015.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.07.2016).
- Eren, Abdurrahman (2005), “Özgürlükler Mekânı Olarak Kamusal Alan”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, 9 (3-4), 95-124.
- Ergen, Zuhâl (2012), “Yönetimden Yönetişime: Bütçeleme Modeli”, **Maliye Dergisi**, 163, 316-334.
- Ertan, Birol (2004), “2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 1 (3).
- Ertan, Kıvılcım Ertan (2008), “Kent Hakkı Üzerine Düşünceler”, **Amme İdaresi Dergisi**, 41 (4), 125-141.
- Erten, Sinan (2007), “Ekosentrik, Antroposentrik ve Çevreye Yönelik Antipatik Tutum Ölçeğinin Türkçeye Uyarlama Çalışması”, **Eurasian Journal of Educational Research**, 28, 67-74.

- Eroğlu, Doğu (2014), “Ezbere Cansuyu Belirleyen HES’e İptal”, <http://baskaldiraninsan.com/2014/06/28/ezbere-can-suyu-belirleyen-hese-iptal/>, (Erişim Tarihi: 26.02.2015).
- Eroğlu, Doğu (2016), “Bilirkişi Yapısal Sorunları Saydı Ardanuç 7-8 HES İptal Oldu”, <http://www.birgun.net/haber-detay/bilirkisi-yapısal-sorunlari-saydi-ardanuc-7-8-hes-iptal-oldu-109107.html>, (Erişim Tarihi: 17.12.2016).
- Ertürk, Ali (2013), **Akarsularda Ekolojik İhtiyaç Debinin Belirlenmesi**, http://suyonetimi.ormansu.gov.tr/Libraries/su/Akarsularda_Ekolojik_%C4%B0htiy_a%C3%A7_Debisi-_Ali_Ert%C3%BCrk.sflb.ashx , (Erişim Tarihi: 21.03.2015).
- Eryılmaz, Bilal (2002), **Bürokrasi ve Siyaset**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eser, Yahya Levent ve Polat, Sedat (2015), “Elektrik Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına Yönelik Teşvikler: Türkiye ve İskandinav Ülkeleri Uygulamaları”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, 12, 201-225.
- European Commission (1998), **The Aarhus Convention: What is Aarhus Convention**, <http://ec.europa.eu/environment/aarhus/>, (Erişim Tarihi: 08.06.2016).
- Evcimen, Taylan Ulaş (2009), **Sürdürülebilir Kalkınmadan Dünya Su Forumuna**, www.politeknik.org.tr/1282-surdurulebilir-kalkinmadan-dunya-su-forumunataylan-ulas-evcimen-.html, (Erişim Tarihi: 20.10.2010).
- Evers, Adalbert (1998), Consumers, Citizens and Coproducers- A Pluralistic Perspective on Democracy in Social Services”, (Editörler: Gaby flösser ve Hans-Uwe Otto), **Towards More Democracy in Social Services: Models and Culture of Welfare**, Berlin: Walter De Gruyter Academic Publishing, 43-52.
- Evrensel (2014), “Güneysu’daki HES’e Acele Kamulaştırma!”, <https://www.evrensel.net/haber/92488/guneysudaki-hese-acele-kamulastirma>, (Erişim Tarihi: 15.12.2014).
- Ewalt, Jo Ann G. (2001), “Theories of Governance and New Public Management: Links to Understanding Welfare Policy Implementation”, **Prepared for Presentation at the Annual Conference of the American Society for Public Administration**,

<http://umpan1.un.org/introdoc/groups/documents/ASPA/UNPAN563.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.05.2013).

Faur, Levi David (2005), “The Global Diffusion of Regulatory Capitalism”, **ANNALS of the American Academy of Political and Social Science**, 598, 13-32.

Feldman Dave L. (1995), **Water Resources Management: in Search of an Environmental Ethic**, John Hopkins University Press, ISBN: 978-0801851254.

Firidin, Emrah (2015), “Su Sorununun, Su Hakkı ve Su Etiği Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7 (2), 43-55.

Fukuyama, Francis (2012), **Devlet İnşası: Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni**, (Çev. Türkan Çolak), İstanbul: Profil Yayıncılık.

Gates, Rick ve Lee, Mario (2007), **Definition of Social Sustainability**, City of Vancouver: Policy Report Social Development, Mayıs 24, 2004.

Gaudin, Jean Pierre (1998), “Modern Governance, Yesterday and Today: Some Clarification to be Gaining from French Government Policies”, **International Social Science Journal**, 155, 47-55.

Gazete (2016), “Şavşat’taki HES’in ‘ÇED olumlu’ raporu iptal edildi”, <http://gazeteyolculuk.net/kent-ekoloji/savsattaki-hesin-ced-olumlu-raporu-iptal-edildi.html>, (Erişim Tarihi: 26.12.2016).

Gazetevice (2009), “HES’lere PES Dediten Kararlar”, <http://www.gazetevice.net/Haber/2856.html>, (Erişim Tarihi: 12.11.2015).

Gemmill, Barbara ve Izu, Abinbola Bamidele (2002), **The Role of Civil Society in Global Environmental Governance**, <http://environment.yale.edu/publication-series/documents/downloads/a-g/gemmill.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.01.2014).

Genç, Fatma Neval (2012), “Yönetişim, Yönetime Katılma ve Farklı Katılım Türleri”, (Ed. Fatma Neval Genç), *içinde* (47-86), **Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi**, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Genç, Neval (2015), “Yeni Kamu Hizmeti: Vatandaş ve Kamu Yararı Temelinde Kamu Hizmetini Yeniden Düşünmek”, (Editörler: Özer Köseoğlu ve Mehmet Zahid Sobacı), *içinde* (129-152), **Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Bursa: Dora Basım Dağıtım Ltd. Şti.
- Gezezenimiz (2010), “Mahkeme Kararı Yok Sayıldı!”, <http://www.gezezenimiz.com/Newsetail.asp?idHaber=6049&KategoriAdi=Yarg%20FD%20Kararlar%20FD>, (Erişim Tarihi: 03.02.2017).
- Gifford, Robert ve diğerleri (2011), **Environmental Psychology**, Blackwell Publishing Ltd.
- Gonzalez, David ve diğerleri (2011), **Renewable Energy Development Hydropower in Norway**, Seminar Papers in International Finance and Economics: Paper 1, ISSN: 2192-4850.
- Gökdemir, Murat ve diğerleri (2012), “Türkiye’de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, 471 (1), 18-26.
- Göksu, Hasan Tuna (2007), “Kanun Devletinden Hukukun Üstünlüğüne”, **Sayıştay Dergisi**, 64, 59-68.
- Göregenli, Melek (2010), **Çevre Psikolojisi: İnsan Mekân İlişkileri**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Göymen, Korel (2000), “Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yönetişim”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 9 (2), 3-13.
- Göymen Korel (2010), **Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, İstanbul: Boyut Yayınları, ISBN: 9789752306967.
- Göz, Kemal (2011), “Çevre Ahlakı ve İnsan”, **Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, 12 (1), 92-100.
- Graham, John ve diğerleri (2003), “Principles for Good Governance in the 21st Century”, **The Institute On Governance: Policy Brief**, 15.
- Grindle, Merilee S. (2004), “Good Enough Governance: Reduction and Reform in Developing Countries”, **Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions**, 17 (4), 525-543.

- Grindle, Merilee (2007), “Good Enough Governance Revisited”, **Development Policy review**, 25 (5), 553-574.
- Gross, Catherine (2007), “Community Perspectives of Wind Energy in Australia: The application of a Justice and Community Fairness Framework to Increase Social Acceptance”, **Energy Policy**, 35, 2727-2736.
- Guarnacci, Ugo (2012), “Governance for Sustainable Reconstruction After Disasters: Lessons From Nias, Indonesia”, **Journal Article-Environmental Development**, 2, 73-85.
- Gül, Fikri (2013), “İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14, 17-21.
- Güler, Birgül A. (1999), **Su Hizmetleri Yönetimi: Genel Yapı**, 1. Baskı, İstanbul: TODAİE Yayınları.
- Güler, Birgül A. (2003), “Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye”, **Praksis**, 9, 93-116.
- Güler, Çağatay ve diğerleri (2001), “Çevre Yönetimi”, **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 6, 9-15.
- Gündoğan, Ertuğrul (2010), “Yönetişim: Kavram, Kuram ve Boyutlar”, (Ed. M. Akif Çukurçayır, H. Tuğba Eroğlu ve Hülya Ekşi UĞUZ), *içinde* (13-56), **Yönetişim: Kuram, Boyutlar ve Uygulama**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gündoğan, Ertuğrul (2013), **Yönetişim: Kavram, Kuram ve Boyutlar**, (Ed. M. Akif Çukurçayır ve H. Tuğba Eroğlu), *içinde* (15-56), **Yönetişim**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gündüz, Ali Yılmaz ve Kaya, Mehmet (2014), “Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmadaki Rollerini Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 6 (10), 130-169.
- Güneş, Ahmet M. (2010), “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 14 (1), 299-333.
- Güzelsarı, Selime (2003), “Neoliberal Politikalar ve Yönetişim Modeli”, **Amme İdaresi Dergisi**, 36 (2), 17-34.

- Güngör, Adem (2016), “Şavşat’ta Çağlayan HES’in ÇED Olumlu Raporu İptal Edildi”, http://www.dha.com.tr/savsatta-caglayan-hes-in-çed-olumlu-raporu-iptal-edildi_1293115.html, (Erişim Tarihi: 31.01.2017).
- Haberler (2013), “Köylüler HES Mağduru”, <https://www.haberler.com/koyluler-hes-magduru-4777946-haberi/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2017).
- Habertürk (2017), “Yeni Zelanda’da Bir Nehir Canlı Olarak Tanındı”, <http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/11256513-yeni-zelandadaki-bir-nehir-canli-varlik-olarak-tanindi>, (Erişim Tarihi: 16.03.2017).
- Haber61 (2017), “Araklı’ya HES Yapılacak”, <https://www.haber61.net/arakli/arakli-ya-hes-yapilacak-h292385.html>, (Erişim Tarihi: 30.04.2017).
- Haber61 (2017), “Rize’de HES’lere Karşı Mücadele Eden Kazım Delal’e Kötü Haber!”, <https://www.haber61.net/gundem/rize-de-hes-lere-karsi-mucadele-eden-kazim-delale-kotu-haber-h287002.html>, (Erişim Tarihi: 02.03.2017).
- Hall, N, Ashword, P. ve Devine Writh, P. (2013), **Social Acceptance of Wind Farms: Analisis of Four Common Themes across Autralian Case Study**, Energy Policy 58, 200-2008.
- Hamamcı, Can (1984a), “Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler”, **TODAİE İnsan Hakları Yılığ**, 5 (6), 171-180.
- Hamamcı, Can (1984b), “Some Remarks on the Right to Environment”, **TODAİE**, 5 (6), 135-147.
- Hamowy, Ronald (1996), “Some Comments on the Rhetoric of the Environmental Movement”, **Journal of Libertarian Studies**, 12 (1), 161-177.
- Hamsici, Mahmut (2012), **Dereler ve İsyancılar**, 3. Basım, Ankara: Notabene Yayınları, ISBN: 978-605-5513-02-3.
- Haralambopoulos, D.A ve Poladitis, H. (2003), “Renewable Energy Projects: Structuring a Multi-criteria Group Decision Making Framework”, **Renewable Energy**, 28, 961-973.
- Hardin, Garrett (2003), **Orta Malların Trajedisi**, (Çev. Yusuf Şahin), Ankara: Liberte Yayınları.

- Harmancıoğlu, Nilgün (2004), “Sürdürülebilir Su Kaynakları Yönetimi”, **Su Çalıştayı**, Ankara: TEMA Yayınları, 17-24.
- Harris, Jonathan M. (2000), “Basic Principles of Sustainable Development”, **Global Development and Environment Institute**, <http://ase.tufts.edu/gdae>, (Erişim Tarihi: 29.03.2014).
- Harvey, David (2008), **The Right to City**, <https://newleftreview.org/II/53/david-harvey-the-right-to-the-city>, (Erişim Tarihi: 19.05.2015).
- Higgs, Gary ve diğerleri (2008), “Using IT Approaches to Promote Public Participation in Renewable Energy Planning: Prospects and Challenges”, **Land Use Policy**, 25, 596-607.
- Holliday, Adrian (2007), **Doing and Writing Qualitative Research**, Second Edition, Sage Publications.
- Höreth, Marcus (2001), “The European Commission’s White Paper on Governance: A Tool-Kit for Closing the Legitimacy Gap of EU Policy Making”, **Center for European Integration Studies**, 94, 3-33, ISBN: 3-933307-94-5.
- Hull, R. Bruce (2007), “Environmental Pluralism”, **Submitted to Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy**, www.environment.yale.edu//2007/environmental_pluralism, (Erişim Tarihi: 15.09.2015).
- Hürriyet (2010), “Üç HES Hakkında İptal Kararı”, <http://www.hurriyet.com.tr/uc-hes-hakkinda-iptal-karari-15838823>, (Erişim Tarihi: 14.10.2015).
- Hürriyet (2016), “Şavşat’ta Çağlayan HES’in ÇED Olumlu Raporu İptal Edildi”, <http://www.hurriyet.com.tr/savsat-ta-caglayan-hes-in-ced-olumlu-raporu-iptal-edildi-37316467>, (Erişim Tarihi: 01.01.2017).
- Hysing, Erik (2009), “From Government to Governance? A Comparison of Environmental Governing in Swedish Forestry and Transport”, **Governance**, 22 (4) 647-672.
- Innes, Judiht E. ve Booher David E. (2007), “Reframing public participation: strategies for the 21st century”, **Planning Theory and Practice**, 5 (4), 419-439.

- International Hydropower Association (2011), “A Brief History of Hydropower”, <https://www.hydropower.org/a-brief-history-of-hydropower>, (Erişim Tarihi: 12.07.2013).
- International Institute for Environmental and Development (2009), **Environmental Impact Assessment**, [www.environmentalmainstreaming.org/documents/EM%20Profile%20No %201%20-%20EIA%20\(6%20Oct%2009\).pdf](http://www.environmentalmainstreaming.org/documents/EM%20Profile%20No%201%20-%20EIA%20(6%20Oct%2009).pdf). (Erişim Tarihi: 29.09.2016).
- İdare Hukuku (2015), “Enerji HES Projesi, ÇED Raporu, Bilirkişi Seçimi”, <http://www.idarehukuku.net/haber/-Enerji-HES-Projesi-CED-Raporu-Bilirkisi-Secimi-.html>, (Erişim Tarihi: 02.03.2017).
- İleri, Çisel (2012), **Sorularla AB Politikaları ve Türkiye: Enerji Politikası**, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 258.
- İnsel, Ahmet (1990), “Siyasal Süreç Olarak İktisadi Kalkınma (I)”, 18, **Birikim Dergisi**.
- İslamoğlu, A. Hamdi (2009), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, İstanbul: BETA Basım Yayım A.Ş.
- Jenkins, Rob (2001), “Mistaking Governance for Public: Foreign Aid, Democracy and the Construction of Civil Society”, (Ed. Sudipta Kaviraj ve Sunil Khilnani), *içinde* (1-16), **History and Possibilities**, London: Cambridge University Press.
- Johnson, Thomas (2010), “Environmentalism and NIMBYism in China: Promoting a Rules-Based Approach Public Participation”, **Environmental Politics**, 19 (3), 430-448, ISSN: 0964-4016.
- Johnston, Michael (2015), “Good Governance: Rule of Law, Transparency, and Accountability. Available”, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/ddocuments/un/unpan010193.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.02.2016).
- Kaçar, Muhammet (2010), “Mahkeme Kararı Yok Sayıldı!”, <http://www.radikal.com.tr/cevre/mahkeme-karari-yok-sayildi-997655/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2016).
- Kaçar, Muhammet (2011), “Mahkemedен İkizdere ÇED Kararına İptal”, <http://www.hurriyet.com.tr/mahkemedен-ikizdere-ced-kararina-iptal-18412095>, (Erişim Tarihi: 29.08.2015).

- Kaçar, Muhammet (2014), “HES’lere Karşı 12 Dava Açıp Kazanmış Senozlular, 13. Davayı Açtı”, <http://www.hurriyet.com.tr/heslere-karsi-12-dava-acip-kazanan-senozlular-13ncu-davayi-acti-26371307>, (Erişim Tarihi: 07.12.2015).
- Kadirbeyoğlu, Zeynep (2010), **Türkiye’de Çevre ve Sivil Toplum kuruluşları**, www.obarsiv.com/e_voyvoda_0910.html, (Erişim Tarihi: 17.08.2015).
- Kalder (2012), “Basın Bülteni”, http://www.kalder.org.imagesHaber_resim_10b89ff177d44aa3a15872e37d076b16.pdf. (Erişim Tarihi: 15.3.2016).
- Kalfa, Ceren ve Ataay, Faruk (2008), “ Yönetişim: Devlet Toplum İlişkilerinde Yeni Bir Aşama”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 17 (3), 229-240.
- Kalkınma Bakanlığı (2013), **Onuncu Kalkınma Planı: 2014-2018**, Ankara, www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/.../Onuncu%20Kalkınma%20Plan1.pdf, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).
- Kantarıcı, Doğan (2010), " Antalya'da toplam Yağışlar ile Yüksek Yağışlar Arasındaki İlişki", **Hidroelektrik Santrallerin Ekolojik, Hukuki ve Sosyal Boyutları Paneli**, TMMOB Orman Mühendisleri Odası Batı Akdeniz Şubesi, Antalya 2010.
- Kapu, Hüsnü (2008), “Sosyal Sermaye ve Organizasyonların Öngörü Yeteneğini Geliştirme Gücü”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 22 (1), 259-288.
- Kapucu, Naim (2012), “Sivil Toplumun Kamu Politikalarına Etkin Katılımı: Yeni Kamu İşletmeciliğinden Yönetişime Geçiş ve Devlet-Birey İlişkileri”, Fatma Neval Genç (Ed.), *içinde* (31-46), **Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi**, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kapucu, Naim ve Gündoğan, Ertuğrul (2013), “Yönetişim, Ekonomik Kalkınma ve Demokrasi”, M. Akif Çukurçayır ve H. Tuğba Eroğlu (Ed.), *içinde* (265-294), **Yönetişim**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Karaca, Coşkun (2008), “Çevre, İnsan ve Etik Çerçevesinde Çevre Sorunlarına ve Çözümlerine Yönelik Yaklaşımlar”, **Çukurova Üniversitesi Dergisi**, 12 (1), 1-19.

- Karaçor, Süleyman ve Oltulu, Arif (2011), “Demokrasi ve Yönetişim Boyutu ile Yeni Yönetimi Anlayışı”, **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 22, 403-418.
- Karadeniz, Vedat ve diğerleri (2011), Nehir Tipi Hidroelektrik Santraller ve Çevresel Etkileri: Reşadiye Hidroelektrik Santralleri Örneği, **Doğu Coğrafya Dergisi**, 16 (26), 95-114.
- Karakaya, Çiğdem ve Çobanoğlu, Elif Omca (2012), “İnsanı Merkez Alan (Antroposentrik) ve Almayan (Nonantroposentrik) Yaklaşımlara Göre Eğitim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Bakış Açıları”, **Türk Fen Eğitimi Dergisi**, 9 (3), 23-35.
- Karakoç, Aysel Gamze (2004), “Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım”, (Ed. Mehmet C. Marin ve Uğur Yıldırım), **Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve yönetsel Perspektifler**, içinde (59-72), İstanbul: Beta Basım Yayın A.Ş.
- Karaman, Zerrin Toprak (2000), “Yönetim Stratejilerindeki Gelişmeler”, **Türk İdare Dergisi**, 426, 37-53.
- Kartal, Filiz (2006), “Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet”, **TMMOB Su Politikaları Kongresi**, TMMOB Yayınları, 2, 478-485.
- Kaya, Alp Yücel (2016), “Sermaye Emek Kutuplaşmasının Yeniden Üretimi: Acele Kamulaştırmalarda HES’ler”, **Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (Ed. Cemil Aksu, Sinan Erensu ve Erdem Evren), içinde (65-92), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, İslam Safa (2012), “Uluslararası Enerji Politikalarına Bir Bakış: Türkiye Örneği”, **TBB Dergisi**, 102, 268-288.
- Kayaer, Mesut (2013), “Çevre ve Etik Yaklaşımlar”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetimin Araştırmaları Dergisi**, 1(2), 63-76.
- Kayalar, Murat ve Özmutaf, N. Metin (2007), Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Yönetişim Kültürü Bağlamında Etkileşim, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF dergisi**, 12 (2), 107-119.

- Kayıkçı, Sabrina (2014), “Türkiye’de yönetimden Yönetişime Geçiş: Yüksek Çevre Kurulu Örneği”, **Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6 (2), 1005-114.
- Keleş, Ruşen (1994), “Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 49 (3), 275-281.
- Keleş, Ruşen ve diğerleri (2012)”**Çevre Politikası**”, Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Keleş, Ruşen ve Harmancı, Can (2005), **Çevre Politikası**, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kesim, H. Kutay ve Petek, Ali (2005), “Avrupa Komisyonu’nca Belirlenen İyi Yönetişim İlkeleri Çerçevesinde Türk Kamu Yönetimi Reformunun Bir Eleştirisi”, **Amme İdaresi Dergisi**, 38 (4), 39-58.
- Khan, Jamil (2003), **Wind Power Planing in Three Swedish Municipalities**, Journal Environmental Palning and Management, Valume 46, 563-581. DOI: 10.1080/0964056032000133161.
- Khazaeli, Susan ve Stockemer, Daniel (2013), “The Internet: A New Route to Good Governance”, **International Political Science Review**, 34 (5), 462-482.
- Kılıç, Selim (2001), “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2 (2), 131-149.
- Kocabaş, Mehmet ve diğerleri (2013), “HES’ler ve Balıklar”, **Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi**, 6 (1), 128-131, ISSN: 1308-0040.
- Koçak, Süleyman Yaman ve Öztepe, Mısra Ciğeroğlu (2012), “Yönetişim Yaklaşımı Açısından Kamu Yönetimi Etiği”, (Ed. Fatma Neval Genç), *çinde* (47-86), **Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi**, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Koçel, Tamer (2003), **İşletme Yöneticiliği**, 9. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kooiman, Jan (1999), “Social Political Governance”, **Public Management: An International Journal and Theory**, 1, 67-92. ISSN: 1461-667X.

- Kooiman, Jan ve Vilet Van, M. (1993), **Governance and Public Management Managing Public Organization**, London: Sage Publication.
- Korkut, Aslı ve Kiper Tuğba (2016), “Yaşanabilir, İnsan Odaklı Kent Yaklaşımı”, (Ed. Yusuf Şahin, Oğuzhan Aslantürk ve Vildan Armağan), **4. Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi**, 20-22 Ekim, İstanbul.
- Köksal, Rüya Arzu (Yapımcı-Yönetmen) (2011), **Sudaki Suretler**, <https://www.youtube.com/watch?v=fSvxIvjlnJI>, (Erişim Tarihi: 29.04.2014).
- Köksal, T. Gül (2013), “Kentsel Koruma: Kimin İçin, Neden, Nasıl?”, Ö. Uğurlu, N.Ş. Pınarcıoğlu, A. Kambak, M. Şiriner (Ed.), *içinde* (343-373), **Türkiye Perspektifinden: Kent Sosyolojisi Çalışmaları**, 2. baskı, İstanbul: Örgün yayınevi.
- Köse, Ömer (2003), “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, **Sayıştay Dergisi**, 49, 3-46.
- Köseoğlu, Özer ve Sobacı, Mehmet Zahid (2015) **Kamu yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Bursa: Dora Basım Dağıtım Ltd. Şti.
- Kuluçlu, Erdal (2006), “Yönetimin Denetiminden Denetimin Yönetimine”, **Sayıştay Dergisi**, 63, 3-37.
- Kurdoğlu, Oğuz (2010), “Enerji Nakil Hatlarının Yaratacağı Sorunlar”, <http://www.08haber.com/haberGoster.php?hid=4037>, (Erişim Tarihi: 27.11.2016).
- Kurt, Mustafa ve Uğurlu, Özlem Yaşar (2007), “Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının Gelişiminde Avrupa Birliği’nin Rolü: İlerleme Raporları İçerik Analizi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9 (2), 81-109.
- Kuş, Elif (2006), **Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli metin Veri Analizi**, Ankara: Anı Yayıncılık, Ankara.
- Küçük, İsmail (2006), **TMMOB Meteoroloji Mühendisleri Bülteni**, www.meteoroloji.org.tr/duyurular/panel_ikucuk.doc. (Erişim Tarihi: 11.09.2010).

- Kümbetoğlu Belkız (2012), **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, 3. Basım, İstanbul: Bağlam yayıncılık.
- Lamba, Mustafa (2012), “Yerel Yönetişimde Farkındalık”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 17 (1), 495-509.
- Lefebvre, Henri (1996), “Right to City”, (Çev. Elaonore Kofman, Elizabeth Lebas) **Writing on City**, Oxford: Backwell Publishers.
- Li, Wanxin (2006), “Environmental Governance: Issue and Challenges”, **Environmental Report: News and Analysis**, 36 (7), 10505-10525.
- Li, Wanxin ve diğerleri (2012), “Getting Their Voices Heard: Three Case of Public Participation in Environmental Protection in China”, **Journal of Environmental Management**, 98, 65-72.
- Lieb, Martin Christoph (2003), “The Environmental Kuznets Curve: A Survey of the Empirical Evidence and of Possible Causes, University of Heidelberg”, *içinde* (1-60), **Discussion Paper Series**, 391.
- Lindhjem ve diğerleri (2015), **Landscap Experience as a Cultural Ecosystem in Nordic Context: Concepts, Values and Decision Making**, Nordic Council of Minister, ISBN: 978-92-893-4239-1.
- Lockwood, Michael (1996), “Civic Integration and Class Formation”, **The London School of Economics and Political Science: The British Journal of Sociology**, 47 (3), 531-550.
- Lockwood, Michael (2010), “Good gevernance for Terrestrial Areas: A Framework, Principles and Performence outcomes”, **Journal of Environmental Management**, 91 (3), 754-766.
- Lu, Yiyi (2007), “Environmental Civil Society and Governance in China”, **International Journal of Environmental Studies**, 64 (1), 59-69, ISSN: 0024-7233.
- M. Halis (2008), “Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve sosyal Fonksiyonları”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (26), 86-97.
- Maliye Bakanlığı (2011), **İyi Yönetişim**, <http://www.maliye.gov.tr/Sayfalar/iyi-Yonetisim.aspx>, (Erişim Tarihi: 21.04.2015).

- Marcuse, Peter (2009), "From Critical Urban Theory to the Right to the City", **CITY**, 13 (2-3), 185-196, ISSN: 1360-4813.
- Marcuse, Peter (2012), **Eleştirel Kent Kuramından Kent Hakkına**, (Çev. Meriç Kırmızı), www.toplumsehicilik.org/index.php?id=232.elestirel_kent_kuramindan_kent_hakkina & opinion_content&riew=article, (Erişim Tarihi: 11.10.2014).
- Martin, Brian (2014), "Etkin Kriz Yönetimi", (Çev. Cana Ulutaş Ekiz ve Çağrı Ekiz), *çinde* (377-392), **Worldwatch Enstitüsü: Dünyanın Durumu 2013: Sürdürülebilirlik Hala Mümkün mü?**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mayer, Margit (2015), "Kentsel Toplumsal Hareketlerin Değişken Sloganları Bağlamında Kent Hakkı", www.toplumvesehircilikhareketi.org/2015, (Erişim Tarihi: 13.12.2015).
- Mayring, Philipp (2011), **Nitel Sosyal araştırmaya Giriş**, (Çev. Adnan Gümüş ve M. Sezai Durgun), 1. Baskı, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- McCabe, Heather ve Diğerleri (2014), "Civic Identity, Civic Deficit: the Unanswered Questions", **Journal of civic Literacy**, 1 (1), <http://journals.iupui.edu/index.php/civicit/index>, (Erişim Tarihi: 30.03.2015).
- McIntyre, Lisa (2004), **Need to Know: Social Science Research Methods**, 1st Edition, McGraw-Hill Education, ISBN-10: 0767413172.
- Mendonça, Miguel ve diğerleri (2009), "Stability, Participation and Transparency in Renewable Energy Policy: Lessons from Denmark and the United States", **Policy and Society**, 27, 379-398.
- Mengi, Ayşegül (1997), "Kamu Yönetimindeki Gelişmeler Yerel Yönetimler ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 52 (1), 505-515.
- Mercer, Claire (2003), "Performing Partnership: Civil Society and the Illusions of Good Governance in Tanzania", **Political Geogrephy**, 22, 741-763.
- Meriç, B. Teoman (2004), "Su Kaynakları Yönetimi ve Türkiye", **Jeoloji Mühendisliği Dergisi**, 28 (1), 27-38.
- Merrien, Francois Xavier (1998), "Governance and Modern Welfare State", **International Social Science Journal**, 50 (155), 57-67.

- Milliyet (2014a), “Yürütmeyi Durdurma Kararını HES Şirketinin Binasına Astılar”, <http://www.milliyet.com.tr/yurutmeyi-durdurma-kararini-hes-sirketinin-artvin-yerelhaber-366500/>, (24.03.2016).
- Milliyet (2014b), “HES’ler Sayesinde Dışarıya 15 Milyar Dolar Vermekten Kurtulduk”, <http://www.milliyet.com.tr/hes-ler-sayesinde-disariya-15-milyar-ordu-yerelhaber-202742/>, (Erişim Tarihi: 15.07.2015).
- Moorthy, Ravichandran ve Jeyabalan, Ganesan (2012), “Ethics and Sustainability: A Review of Water Policy and Management”, **American Journal of Applied Sciences**, 9 (1), 24-31.
- Mugyenzi, Joachim (2014), “EU External governance: Regionalizing Multilevel Networks of Governance”, **Journal of European Integration**, 37 (3), 353-370.
- Nabatchi, Tina ve diğerleri (2011), “Public Administration in Dark Times: Some Questions for the Future of the Field”, **Journal of Public Administration Research and Theory: Minnowbrook III**, 21, 29-43.
- Naess, A. (1995), “The Shallow and The Deep, Long-Range Ecology Movements: A Summary”, George Sessions (Ed.), **Deep Ecology for the Twenty First Century**, içinde (95-100), Boston&London: Shambhala Publications.
- Nelson, Michael P. (2008), “Deep Ecology”, **Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy**, 2, 206-211.
- Neuman, W. Lawrence (2010), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, (Çev. Sedef Özge), Cilt 1, 4. basım, İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Neuman, W. Lawrence (2010), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, (Çev. Sedef Özge), Cilt 2, 4. basım, İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Newman, Daniel (2010), “Case Study: Maplight.org”, içinde (225-236), Daniel Lathrop ve Laurel Ruma (Ed.), **Open Government: Collaboration, Transparency, Participation in Practice**, O’Reilly Media, ISBN: 9780596804350.
- Ntv (2011), **Yeşil Kürsü**, <https://www.youtube.com/watch?v=feJMv9bC8tY>, (Erişim Tarihi: 31.03.2015).

- Ntv (2017), “Türkiye’nin Elektrik İthalat Faturası %36 Azaldı”, <http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turkiyenin-elektrik-ithalati-faturasi-yuzde-36-azaldi,4Zf2qWa7eEW2-FIMwSGI3w>, (Erişim Tarihi: 25.05.2017).
- OECD (2001), **Citizens as Partners: Information, Consultation and Public Participation in Policy Making**, <http://internationalbudget.org/wp-content/uploads/Citizens-as-Partners-OECD-Handbook.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.01.2017).
- OECD (2015), **OECD Su Yönetişimi İlkeleri**, <https://www.oecd.org/gov/regional-policy/OECD-Principles-Water-turkish.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.03.2017).
- O’faircheallaigh, Ciaran (2010), “Public Participation and Environmental Impact Assesment: Purposes, Implications, and Lessons for Public Policy Making”, **Environmental Impact Assesment Rewiev**, 30, 19-27, DOI: 10.1016/j.eiar.2009.05.001.
- Okçu, Murat (2007), “Yönetişim Tartışmalarına Katkı: Avrupa Birliği için Yönetişim Ne Anlama Geliyor?”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 12 (3), 299-312.
- Okçu, Murat (2012), “Değişen Dünyayı Anlamak İçin Önemli Bir Kavram: Yönetişim”, Fatma Neval Genç (Ed.), *içinde* (9-30), **Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi**, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Olgun, Ebru ve Çobanoğlu, Nesrin (2012), “Türkiye Su Politikalarının Biyoetik Değerlendirilmesi: Ergene Nehri Örneği”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3 (2), 139-156.
- Oliveira, Jose A. Puppim de ve diğerleri (2013), “Green Economy and Governance in Cities: Assesing Good Governance in Key Urban Economic Proresses”, **Journal of Cleaner Production**, 58, 138-152.
- Orhan, Gökhan ve Yalçın, Lütfi (2015), "Ağlar, Yönetişim ve Ağ Yönetişimi: Tarihsel ve Kavramsal Bir Değerlendirme", Özer Köseoğlu ve Mehmet Zahid Sobacı (Ed.), *içinde* (171-204), **Kamu yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Bursa: Dora Basım Dağıtım Ltd. Şti.

- Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011), **Resmi Gazete**, 27984, 4 Temmuz 2011.
- Orth, Donald J. ve Maughan, O. Eugene (1981), "Evaluation of The Montana Method For Recommending Instream Flows In Oklahoma Stream", **Oklahoma Acedemic Science**, 61, 62-66.
- Ostrom, Elinor (2009), "A General Framework for Analazing Sutainability of Social-Economic System", **Science**, 325, 418-422.
- Özalp, Mehmet ve diğerleri (2010), "Artvin'de Nehir Tipi Hidroelektrik Santrallerin Neden Olduğu/Olacağı Ekolojik ve Sosyal Sorunlar", **III. Ulusal Karadeniz Orman Kongresi**, 2, 677-687.
- Ökmen, Mustafa (2010), "Kamu Hizmetinin Felsefi Temelleri ve Yeni Kamu Yönetiminde Geçirdiği Dönüşüm", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 15 (3), 19-42.
- Ökmen, Mustafa ve diğerleri (2013), **Küreselleşme-Yerelleşme Dikotomisinde Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Kamu Yönetimi Perspektifi**, Ankara: Orion Kitabevi.
- Ökmen, Mustafa ve Parlak, Bekir (2010), **Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler, İlkeler, Yaklaşımlar ve Mevzuat**, 2. Baskı, Bursa: Alfa-akademi Ltd. Şti.
- Ökmen, Mustafa; Baştan, Serhat ve Yılmaz, Abdullah (2004), "Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler", Mustafa Ökmen ve Abdullah Yılmaz (Ed.), *içinde* (23-80), **Kurumdan Uygulamaya Kamu Yönetimi**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Önder, Fahrettin (2008), "Kentli Hakları ve Yerel Siyaset II", **Yerel Siyaset**, 30, 57-70.
- Özden, Kemal (2007), "Yerel Demokrasi Bağlamında Türkiye'de Ombudsman Denetimi", Bilal Eryılmaz, Musa Eken ve Mustafa Lütfi Şen (Ed.), *içinde* (384-410), **Kamu Yönetimi Yazıları: Teoride Değişim, Yeniden Yapılanma, Sorunlar ve Tartışmalar**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özer, Deniz Kızılsümer (2009), **Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri**, 2. baskı, İstanbul: USAK Yayınları.
- Özer, M. Akif (2006), "Yönetişim Üzerine Notlar", **Sayıştay Dergisi**, 63, 59-89.

- Özgen, Bülent (2017), **Mahkeme: Çevreyi Korumak Devletin ve Vatandaşların Görevidir**, <http://cevrecitv.com/2017/01/29/mahkeme-cevreyi-korumak-devletin-ve-atandaslarin-gorevidir/>, (Erişim Tarihi: 17.02.2017).
- Özgür, Hüseyin (2003), “Kamu Yönetimi Hareketi”, Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür (Ed.), içinde (183-226), **Çağdaş Kamu yönetimi I: Konular, Kuramlar ve Kavramalar**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özgür, Hüseyin ve Öztepe, Mısra Cığercipğlu (2015), “Amerikan Yeni Kamu Yönetimi Hareketi (YKYH): Sosyal Adalet ve Hakkaniyet Odaklı Bir Kamu Yönetimi Arayışı”, Özer Köseoğlu ve Mehmet Zahid Sobacı (Ed.), içinde (97-128), **Kamu yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Bursa: Dora Basım Dağıtım Ltd. Şti.
- Öztekin, Ali (2010), **Yönetim Bilimi**, 4. Baskı Siyasal Yayınevi, 4. Baskı, Ankara.
- Öztürk, Turgut (2009), “Çoruh Havzası Su Kaynaklarını Geliştirme Projelerinin Çevresel Etkileri”, **TMMOB Su Politikaları Kongresi**, 220-226, Ankara, ISSN: 978-9944-89-512-5.
- Palabıyık, Hamit (2003), “Yönetimden Yönetişime: Yönetişim, Kentsel Yönetişim ve Uygulamaları ile Yönetişimde Ölçülebilirlik Üzerine Açıklamalar”, M. Akif Çukurçayır ve Ayşe Tekel (Ed.), içinde (225-277), **Yerel ve Kentsel Politikalar**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Palabıyık, Hamit (2004a), “Yönetimden Yönetişime Geçiş ve Ötesi Üzerine Kavramsal Açıklamalar”, **Amme İdaresi Dergisi**, TODAİE, 37 (1), 63-85.
- Palabıyık, Hamit (2004b) “Uluslararası Ticaret ve Çevre: Dünya Ticaret Örgütü Üzerine Açıklamalar”, Mehmet C. Marin ve Uğur Yıldırım (Ed.), içinde (246-254), **Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve yönetsel Perspektifler**, İstanbul: Beta Basım Yayın A.Ş.
- Palabıyık, Hamit ve diğerleri (2010a), “Nükleer Enerji ve Sosyal Kabul Sorunu: NIMBY Sendromu Üzerine Kritik Bir Literatür İncelemesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15 (1), 45-66.
- Palabıyık, Hamit ve diğerleri (2010b), **Nükleer Enerji ve Sosyal Kabul**, 1. Baskı, Ankara: USAK Yayınları.

- Parlak, Bekir (2013), **Yönetim Bilimi ve Çağdaş Yönetim Teknikleri**, 2. Baskı, Ankara: Beta Basım A.Ş.
- Peker, Zeynep (2013), “Yenilenebilir Enerji Gelişmelerinin Sosyal Boyutu”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15 (4), 663-691, ISSN: 1302-3284.
- Phokar, S. D. ve Ramanchandran, M (2004), “Application of Multi Criteria Decision Making to Sustainable Energy Planning: a Review”, **Birla Institute of Technology and Science, Renewable and Sustainable Energy Reviews**, 8, 365-381.
- Plumptre, Tim ve Graham, John (1999), “Governance and Good Governance: International and Aboriginal Perspective”, **Institute on Governance**, <http://iog.ca/publications/governance-and-good-governance-international-and-aboriginal-perspectives/>, (Erişim Tarihi: 17.11.2014).
- Polatidis, Heracles ve Haralambopoulos, Dias A. (2004), “Local Renewable Energy Planning: A Participatory Multi Criteria Approach”, **Energy Sources**, 26, ISSN: 0090-8312.
- Punch, Keith F (2005), **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nitel ve Nicel Araştırmalar**, (Çev. Dursun Bayrak ve diğerleri), Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Purcell, Mark (2003), “Excavating Lefebvre: The Right to City and Its Urban Politics of the Inhabitant”, **Geojournal**, 58, 99-108.
- Rawls, Jonh (1999), **A Theory of Justice: Revised Editionk**, the Belknap Press of Harvard University Press,
- Reyhanoğlu, Metin (2004), “From Ethic to Etiquette: Environmental Ethic in Business; Diverging of Declaration Action”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 6 (3), 205-229.
- Rhodes, Roderick Arthur William (1996), “The New Governance: Governing Without Government”, **Plitical Study**,44 (4), 652-667.
- Robert, Nancy C. (2008), **The Age of Direct Citizen Participation (ASPA Classics (Paperback))**, ASPA Classics Volume, ISBN: 0765615138.

- Rosenau, James N. (1992), "Governance: Order and Change in World Politics", James N. Rosenau ve Ernst Otto Czempiel (Ed.), *içinde* (1-29), **Governance Without Government: Order and Challenge in World Politics**, Cambridge University Press.
- Sabah (2016), "Türkiye'nin Elektrik İthalatı % 46 Azaldı", <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/08/27/turkiyenin-elektrik-ithalati-yuzde-46-azaldi>, (Erişim Tarihi: 12.09.2016).
- Sagie, Abraham ve diğerleri (1990), "Effect of Participation in Strategic and Tactical Decisions on Acceptance of Planned Change", **the Journal of Social Psychology**, 130 (4), 459-465.
- Saklı, Ali Rıza (2013), "Kamu Yönetimi Disiplininde Bunalım ve Çıkış Yolları Arayışı", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15 (1), 145-171, ISSN: 1302-3284.
- Sarısoy, Sinan (2010), "Düzenleyici Devlet ve Regülasyon Uygulamalarının Etkinliği Üzerine Tartışmalar", **Maliye Dergisi**, 159, 278-298.
- Sav, Önder (2007), "Su Hakkı", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 68, 343-359.
- Sbragia, Alberta M. (2002), "The Dilemma of Governance with Government", **The Jean Monnet Program**, <http://www.jeanmonnetprogram.org/archive/papers/02/020301.html>, (Erişim Tarihi: 30.01.2014).
- Scholte, Jean Art ve Keyman, Fuat (2005), "Küreselleşme ve Sivil Toplum", **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları**, 10, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim Araştırma Birimi, İstanbul.
- Schout, Adriaan ve Jordan, Andrew (2005), "Coordinated European Governance: Self Organizing or Cantirally Steered?", **Public Administration**, 83(1), 201-220. ISSN 0967-8875.
- Selam, Ayşe Ayçim (2013), "Yenilenebilir Enerji Kullanımı Açısından Türkiye'nin OECD Ülkeleri Arasındaki Yeri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, EYİ Özel Sayısı, 317-334.
- Semiz, Yasemin (2014), "Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi", **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 4 (2), 9-46.

- Sendika14 (2015), “Ardanuç’ta HES’lerin ÇED Olumlu Kararı İptal Edildi, Hukuka Uyarlık Bulunmadı”, <http://sendika14.org/2016/04/ardanucta-heslerin-ced-olumlu-karari-iptal-edildi-hukuka-uyarlik-bulunmadi/>, (Erişim Tarihi: 22.11.2016).
- Seyle, D. Conor ve King, M. Wilburn (2015), “Yönetişimi Anlamak”, (Çev. Gülru Hotinli), Lisa Mastry (Ed.), *içinde* (27-38), **Worldwatch Enstitüsü: Dünyanın Durumu 2014: Sürdürülebilirlik için Yönetişim**, Türkiye İş Bankası Yayınları, ISBN: 978-605-332-330-3.
- Sinclair, A. John ve Diduck, Alan P (2016), “Reconceptualizing Public Participation in Environmental Assesment as EA Civics”, **Environmental Impact Assesment Rewiev**, 62, 174-182.
- Şimşek, Cem (2013), **Doğu Karadeniz HES Projelerinde Çekim Merkezi Haline Geldi**, <http://enerjienstitusu.com/2013/07/12/dogu-karadeniz-hes-projelerinde-cekim-merkezi-haline-geldi/>, (Erişim Tarihi: 28.06.2015).
- Sloat, Amanda (2003), “The Preparation of the Governance White Paper”, **Politics**, 23 (2), 128-136.
- Sobacı, Mehmet Zahid (2007), “Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 5(1), 219-235.
- Söderholm, Patrik ve diğerleri (2007), “Wind Power Development in Sweden: Global Policies and Local Obtacles”, **Rewenable and Sustainable Energy Rewiev**, 11, 365-400.
- Stagl, Sigrid (2006), “Multicriteria Evaluation and Public Participation: the Case of UK Energy Policy”, **Land use Policy**, 23, 53-62.
- Steward, Fred (1995), "Yeşil Zamanlar", (Çev. Abdullah Yılmaz), Stuart Hall ve Martin Jacques (Ed.), **Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişim Çehresi**, Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti. Birinci Basım Eylül 1995.
- Stoker, Gerry (1998), **Governance As Theory: Five Positions**, International Social Science Journal, Vol. 50, No. 1, 17-28.
- Strantzali, Eleni ve Aravossis, Kostantinos (2016), **Decision Making in Renewable Energy Investment: A Rewiev**, Renewable and Sustainable Energy Rewiev 55, s. 885-898.

- Susskind, Lawrence (2013), “Water and Democracy: New Roles for Civil Society in Water Governance”, **International Journal of Water Resources Development**, 29 (4), 666-677.
- Şafak, Kaypak (2012), “Devletten Yerel Yönetime Değişim Sürecinde Sivil Toplumun Yeni Yüzü”, **Bitlis Eren Üniversitesi Siyasal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (1), 34-57.
- Şahin, Yusuf (2011a), **Yönetim Bilimi ve Türk Kamu Yönetimi**, Güncellenmiş 3. Baskı, Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Şahin, Yusuf (2011b), **Kentleşme Politikası**, Murathan Yayınları, 2. Baskı, Trabzon.
- Şan, Ömer (2016), **AYM'den Tarihi Karar: HES Yaşam Hakkını İhlal Ediyor!**, <http://www.birgun.net/haber-detay/aym-den-tarihi-karar-hes-yasam-hakini-ihlal-ediyor-113189.html>, (Erişim Tarihi: 20.02.2017).
- Şan, Ömer (2016), **HES'ler Rize'de İkizdere'yi Kuruttu**, <http://sendika15.org/2016/03/hesler-rizede-ikizdereyi-kuruttu-arhavide-evleri-yikti/>, (Erişim Tarihi: 25.12.2016).
- Şat, Nur (2009), “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı: Weber Bürokrasisinin Sonumu?”, **Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2 (2), s. 93-108, ISSN: 1308-5107.
- Şengül, Ebru (2017), **Türkiye'nin Elektrik İthalatı Faturası Yüzde 34 Azaldı**, <http://aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-elektrik-ithalati-faturasi-yuzde-34-azaldi/740611>, (Erişim Tarihi: 15.05.2017).
- Tafolar, Meriç (2016), **Bakan Berat Albayrak Açıkladı: 108 HES Projesi İptal**, <http://www.milliyet.com.tr/karadeniz-de-108-hes-in-yapimindan-siyaset-2314709/>, (Erişim Tarihi: 30.11.2016).
- Taha, Rimal Abu ve Daim, Tuğrul (2013), “Multi Criteria Applications in Renewable Energy Analysis: A Literature Review”, Tuğrul Daim, Terry Oliver ve Jisun Kim (Ed.), *içinde* (17-30), **Research and Technology Management in Electricity Industry, Green Energy and Technology**, DOI: 10.1007/978.1.4471-5097-8-2.
- Talu, Nuran (2011), “Avrupa Birliği Çevre Politikası”, Ayhan Kaya, Senem Aydın Düzgüt, Yaprak Gürsoy ve Özge Onursal Beşgül (Ed.), *içinde* (195-212), **Avrupa Birliğine**

Giriş: Tarih, Kurumlar Ve Politikalar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tamer, Nilgün Görer (2006), “Dünyada ve Türkiye’de Su Hizmetleri Yönetim Politikalarının Değerlendirilmesi”, **TMMOB Su Politikaları Kongresi**, Cilt. 2, içinde (447-450). Ankara: TMMOB Yayınları.

Tanrıverdi, Begüm (2009), “Sürdürülebilir Çevre Açısından İlköğretim Programlarının Değerlendirilmesi”, **Eğitim ve Bilim**, 34 (151), 89-103.

Tekeli, İlhan (2005), “Çevre Hakkına Yerelden Yaklaşmak”, **Sivil Toplumun Geliştirilmesi için Örgütlenme Özgürlüğünün Güçlendirilmesi Projesi**, Ref. No: TR0401.04/001.

TASAM (2011), Yeni Bir Yönetim Anlayışı: Yönetişim”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2425/yeni_bir_yonetim_anlayisiyonetisim, (Erişim Tarihi: 24.04.2014).

TEMA (2010), “Türkiye Su Meclisi Kuruluyor”, http://www.tema.org.tr/web_14966-2_1/entitalfocus.aspx?primary_id=600&type=2&target=categorial1&detail=single&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra=, (Erişim Tarihi: 15.10.2015).

TENVA (2014), “Türkiye’nin Elektrik İthalatı Rekor Düzeye Ulaştı”, <http://www.tenva.org/turkiyenin-elektrik-ithalati-rekor-duzeye-ulasti/>, (Erişim Tarihi: 12.11.2015).

Temiz, Hasan Ejder (2012), “Sosyal Politika Bağlamında Küresel Yönetişim”, **Toplum ve Demokrasi**, 6 (13-14), 201-217.

TEPAV (2007), “İyi Yönetişim İçin Örnek Bir Model: Katılımcı Bütçeleme”, **Yönetişim Etütleri Programı**, 1-26.

Terrados, J. ve diğerleri (2009), “Proposal a Combined Methodology for Renewable Energy Planning: Application to a Spain Region”, **Renewable and Sustainable Energy Rewievs** (13), 2022-2030.

TMH (2009), “Hidroelektrik Santrallerin Yapımı İle İlgili İMO Görüşü”, TMH 454 (2).

- TMMOB (2009), “Ücretsiz Temiz Su Hakkımız”, <http://www.cmo.org.tr/index.php/haberler/basn-acklamalar/812-uecretsiz-temiz-su-hakkmz>, (Erişim Tarihi: 22.08.2014).
- TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası (Yapımcı), Erkal Tülek (Yönetmen) (2011), **Sudaki Suretler**, <https://www.youtube.com/watch?v=zeRUQrNfkJQ>, (Erişim Tarihi: 26.01.2015).
- Topçu, Ferhunde Hayırsever (2011), “Hidroelektrik ‘‘Santrallerinde’’ Kamu ve Özel Sektörün Rolünün Değişimi ve Yarattığı Sorunlar”, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, 3 (1), 223-247.
- Toprak, Zerrin (1989), “Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler: Çevrecilik ve Yerel Yönetimler”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 22 Haziran.
- Torfin, Jacob Triantafillou, Peter (2013) " What's in a Name Grasping New Public Governance as a Political-Administrative System", **International Review of Public Administration**, 18 (2), 9-25.
- Torgerson, Douglas (2003), "Democracy Through Policy Discourse", Maarten A. Hajer ve Hendrik Wagenaar (Ed.), *çinde* (113-138), **Deliberative Policy Analysis: Understanding Governance in the Network Society**, Cambridge University Press,
- Tortop, Nuri ve diğerleri (2012), **Yönetim Bilimi**, 9. Basım, Ankara: Nobel Yayınları.
- Tosun, Elif Karakurt (2007), “Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum kuruluşları”, **Paradoks: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, 3 (2), ISSN: 1305-7979.
- Tosun, Gülgün Erdoğan (2003), “Sivil Toplum”, Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür (Ed.), *çinde* (227-258), **Çağdaş Kamu yönetimi I: Konular, Kuramlar ve Kavramalar**, 1. Baskı, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tosun, Gülsüm Erdoğan (2001), **Demokratikleşme Perspektifinden: Devlet Sivil Toplum İlişkisi**, Bursa: Alfa /Aktüel Kitabevi.
- Turgut, Nükhet (1996), “Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan olanaklar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 45 (1-4), 103-130.

- Tutum, Cahit (1994), **Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma**, TESAV Yayınları, No.3.
- Türkiye Su Enstitüsünün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011), **Resmi Gazete**, 28103, 2 kasım 2011.
- TÜSEV (2011), “Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası”, **Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi II**, 51, TÜSEV Yayınları.
- TÜBİTAK (2003), “Vizyon 2023; Vizyon ve Öngörü Raporu”, **Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli**, Ankara, https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/CSK_son_surum.pdf, (Erişim Tarihi: 05.03.2012).
- Twyford, Vivien ve Baldwin, Claudia (2006), “Compendium of Revelan Practices: Stakeholder Participation”, **United Nations Environment Programme Dams and Development Project**, IAP2, www.unep.org/dams/files/Compendium/Compendium.pdf, (Erişim Tarihi: 21.07.2016).
- Uçkan, Özgür (2010), “Politika Yapım Süreci ve Yönetişim: Türkiye’de Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi Politikalarının Üretiminde Yönetişim Fobisi”, M. Akif Çukurçayır, H. Tuğba Eroğlu ve Hülya Ekşi UĞUZ (Ed.), *çinde* (107-148), **Yönetişim: Kuram, Boyutlar ve Uygulama**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- UKSA (1992), “The Financial Aspects of Corporate Governance: Comments on the Draft “Cadbury” Draft”, <https://uspiked.com/assets/article-assets/Tuscan%20Ghost/Cadbury%20Committee%20.pdf>, (Erişim Tarihi: 31.03.2015).
- Uluatam, Ela (2011), “Türkiye’de Hidroelektrik Politikalarına ve Yatırımlarına Bakış”, **Ekonomik Forum**, Aralık, 62-73.
- Uluç, Vahap A. (2013), “Türkiye’de Sivil toplum ve Demokrasi İlişkisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, 14 (1), 399-418.
- UNDP (2012), “The Sustainable Future We Want”, **Annual Report**, 2011/2012, http://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/UNDP-in-action/2012/English/UNDP-AnnualReport_ENGLISH.pdf, (Erişim Tarihi: 20.12.2013).
- UNEP (2010), “Green Economy, Driving a Green Economy Through Public Finance and Fiscal Policy Reform”, www.unep.org/greeneconomy, 13.07.2014.

- UNESCAP (2009), "What is Good Governance?", www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf, (Erişim Tarihi: 12.08.2014).
- UNESCO (1971), **Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat**, <http://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/manual6-2013-e.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.03.2015).
- United Nation (1992), "Conference on Environment and Development", <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1>, (Erişim Tarihi: 26.09.2016).
- UNWCED (1987a), "Our Common Future/Brundland Report", <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>. (Erişim Tarihi: 10.07.2016).
- UNWCED (1987b), "Ortak Geleceğimiz", (Çev. Belkıs Çorakçı), Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- Upreti, Bishnu Raj (2004), "Conflict Over Biomass Energy Development in the United Kingdom: Some Observations and Lessons from Englan and Wales", **Energy Policy** 32 (2004), 785-800.
- Uygur, Gülriz (2004), "Adalet ve Hukuk Devleti", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 53 (3), 29-38.
- Uzun, Osman (2011), Hidroelektrik Santraller (HES) Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED) Düzce Örneği, **Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormanlık dergisi**, 7 (2), ISSN: 1306-2182.
- Uzun, Abdullah (2013), **Aktivistler, Şirketler ve Devlet Etkileşimleri Çerçevesinde Türkiye'deki HES Sektörünün Yapılanması: Doğu Karadeniz Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ürker, Okan ve Çobanoğlu, Nesrin (2012), "Türkiye'de Hidroelektrik Santrallerinin Durumu (HES'ler) ve Çevre Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(2), 65-88.
- Üstüner, Yılmaz (2003), "Siyasa Oluşturma Sürecinde Ağ Yönetişimi Kuramı", **Amme İdaresi Dergisi**, 36 (3), 49-65.

- Van de Walle, Steven ve Hammerschmid, Gerhard (2011), “The Impact of New Public Management: The Challenges for Coordination and Cohesion in European Public Sectors”, **Halduskultuur-Administrative Culture**, 12 (2), 190-209.
- Walker, Gordon (1995), “Renewable Energy and The Public”, **Land Use Policy**, 12 (1), 49-59, ISBN: 0264-8377/95010049-11.
- Wang, Jiang-Jiang ve diğerleri (2009), “Review on Multi Criteria Decision Analysis Aid in Sustainable Energy Decision Making”, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, 13, 2263-2278.
- World Bank (1989), **Sub Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth**, ISBN: 0-8213-1349-5.
- Weiss, Thomas G. (2000), “Governance, Good Governance and Global Governance: Conceptual and Actual Challenges”, **Third World Quarterly**, 21 (5), 795-814.
- White Paper (2001), “European Governance A White Paper”, **Commision of the European Comminities**, 428, http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm, (21.01.2013).
- Woods, Ngaire (1999), “Global Governance in International Oraganization”, **Global Governance**, 5 (1), 39-61.
- Woods, Ngaire (2000), “The Challenge of Good Governance fort he IMF and the World Bank Themselves”, **World Development**, 28 (5), 823-841.
- World Bank (1989), **Sub Saharan Africa From Crisis to Sustainable Growth: A Long Term Perspective Study**, Washington DC, ISBN: 0-8213-1349-5.
- Wright Patrick Devine (2011), **Renewable Energy and Public: From NIMBY To Participation**, New York: Earthscan Publication, ISBN: 978844078639.
- Wüstenhagen, Rolf; Wolsink ve diğerleri (2007), “Social Acceptance of Rewenable Energy Innovation: An Introduction to the Concept”, **Energy Policy**, 35, 268-2691.
- Yang, Guobin ve Cakhoun, Craig (2007), “Media, Civil Society and, the Rise of a Green Public Sphere in China”, Ho, Peter ve Edmond, Richard Louis (Ed.), *içinde* (69-88), **Ghina Embedded Activism: Oportunities and Constraints of a Social**

- Movement, Routledge Studied on China in Transition**, London: Routledge, London, ISBN: 9780-415433747.
- Yang, Kaifeng, ve diğeri (2009), “Contracting Capacity and Perceived Contracting Performance: Nonlinear Effects and the Rol of Time”, **Public Administration Review**, 69(4), 681-696.
- Yaşar, Mutlu ve diğeri (2011), “Akışaşağısına Bırakılması Gereken Debi Yaklaşımları”, **II. Su Yapıları Sempozyumu**, 16-18 Eylül, Diyarbakır, 211-218.
- Yaylı, Hasan ve Yashıkaya, Refik (2015), “İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımında Radikal Dönüşüm: Derin Ekoloji”, **International Journal of Science Culture and Sport, Special Issue on the Proceedings of the 4. Th ISCS Conference**, 452-465.
- YBT Enerji (2011), “HES Nedir?”, <http://www.ybtenerji.com/h304droelektr304k-santraller-hes.html>, (Erişim Tarihi: 25.02.2017).
- Yıldırım, Güzver (1995), “Çevresel Ahlak: Paradigmatik Bir Değişim Gereksinimi”, **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, 42 (34), 42-47.
- Yıldırım, Uğur ve diğeri (2003), “Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Türkiye’ye Yansımaları: GAP’ta Sürdürülebilir Kalkınma ve Yerel Gündem 21”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 12 (4), 6-27.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2006), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 6. Baskı Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, Arzu (2014), “Türkiye’de Yerel Yönetişimin Uygulanabilirliği ve Yerel Gündem 21 Üzerinden Bir İnceleme”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (1), ISSN: 2147-7655.
- Yıldırım, İbrahim (2004), **Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim**, Seçkin Yayınları, Ankara, ISBN: 975-347-30-9.
- Yıldırım, Murat (2003), “Sivil Toplum ve Devlet”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27 (2), 226-242.
- Yıldırım, Selahattin (2014), **Kent Hakkı ve Kentsel Adalet Üstüne**, Ankara: Mattek Matbaacılık.

- Yıldırım, Uğur (2004a), “Çevre Sorunlarına Yönelik Ekonomik Yaklaşımlar”, Mehmet C. Marin ve Uğur Yıldırım (Ed.), *içinde* (189-202), **Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve yönetsel Perspektifler**, İstanbul: Beta Basım Yayın A.Ş.
- Yıldız, Dursun (2009), **Su Üzerine İnce Stratejiler**, www.usiad.net/phocadownload/makaleler/Su_Uzerine_Ince_Stratejiler.pdf, (Erişim Tarihi: 20.10.2010)
- Yılmaz, Mustafa (2010), “Yönetimden Yönetişime: Trabzon İlçe Belediyeleri Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, 3 (5), 83-100.
- Yin, Robert K (2003), **Case Study Research: Desings and Methods**, Third Edition, Thousand Oaks, Sage Publications.
- Yurtcanlı, Seda (2012), “Fransız Çevre Şartı’na Bir Bakış”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 47, 309-334.
- Yüksel, Mehmet (2000), Yönetişim (Governance) Kavramı Üzerine, **Ankara Barosu Dergisi**, 3, 145-161.
- Zwart, Hub (2010), “Towards an Eco-centric View Human Existence: Implication of Genomics for Environmental Zone”, **Genomics, Society and Politics**, 6 (2), 40-55.
58. Hükümet Programı (2002), 23 Kasım 2002, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP58.htm>, (Erişim Tarihi: 08.02.2014).
60. Hükümet Programı Eylem Planı (2008), 10 Ocak 2008, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/60-hukumet-programi/6181>, (Erişim Tarihi: 08.02.2014).
61. Hükümet Programı (2011), 17 Temmuz 2011, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110717-1.htm>, (Erişim Tarihi: 08.02.2014).
62. Hükümet Programı (2014), 1 Eylül 2014, www.akparti.org.tr/upload/documents/62nciHukumetProgrami.pdf, (Erişim Tarihi: 10.11.2014).
64. Hükümet Programı (2015), 25 Kasım 2015, www.basbakanlik.gov.tr/docs/kurumsalhaberler/64.hukumet_programi.pdf, (Erişim Tarihi: 19.02.2016).
65. Hükümet Programı (2016), 24 Mayıs 2016, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/65.-hukumet-programi/84149#1>, (Erişim Tarihi: 30.09.2016).

EKLER

Ek 1: Görüşülen Kişilerin Listesi

1. Ömer Şan : Derelerin Kardeşliği Platformu Sözcüsü
2. İhsan Bektaşoğlu : Derelerin Kardeşliği Platformu Üyesi
3. Coşkun Özbucak : Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu Sözcüsü
4. Suat Çorbacıoğlu : Artvin İli Arhavi İlçesi Sakini
5. Kazım Delal : Rize İli Sakini
6. Necdet Ocaklı : Artvin İli Arhavi İlçesi Sakini
7. Vahap Kuru : Artvin İli Arhavi İlçesi Sakini
8. Yusuf Bayram : Trabzon İli Çaykara İlçesi Karaçam Köyü Sakini
9. Salih Bal : Trabzon İli Çaykara İlçesi Karaçam Köyü Sakini
10. Salih Bayram : Trabzon İli Çaykara İlçesi Karaçam Köyü Sakini
11. Dursun Ali Ayaz : Trabzon İli Çaykara İlçesi Karaçam Köyü Sakini
12. Leyla Öncel : Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi
13. Erdoğan Güler : Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi
14. Kamile Kaya : Ardauç Derelerin Kardeşliği Platformu Sözcüsü
15. Yusuf Yenigün : Artvin İli Ardauç İlçesi Sakini
16. Elyesse Uygun : Artvin İli Ardauç İlçesi Tepedüzü Köyü Eski Muhtarı
17. Derelerin Kardeşliği Birliği Platformu üyeleriyle odak grup görüşmesi
18. Ordu Doğa ve Yaşam Alanlarını Koruma Platformu üyeleriyle odak gurup görüşmesi
19. Arhavi Doğa Koruma Platformu üyeleriyle odak gurup görüşmesi
20. Karaçam Köylüleri ile yapılan odak gurup görüşmesi
21. Çanakçı İlçesi sakinleriyle yapılan odak grup görüşmesi
22. Giresun İli Çanakçı İlçesi, Dereli İlçesi ve Karabörk Belediyesi sakinleriyle yapılan kişisel görüşmeler (İsmi vermek istemeyen 13 kişi)
23. Rize İli Fındıklı ve Kalkandere İlçeleri sakinleriyle yapılan kişisel görüşmeler (İsmi vermek istemeyen 5 kişi)
24. Artvin İli, Arhavi ve Borçka İlçeleri sakinleriyle yapılan kişisel görüşme (İsmi vermek istemeyen 6 kişi)

ÖZGEÇMİŞ

Emrah FİRİDİN, 23 Şubat 1985 tarihinde Giresun'un Görele İlçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Görele ilçesinde tamamladıktan sonra, 2004-2008 yılları arasında Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde lisans eğitimini tamamlamıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında 2008-2011 yılları arasında yüksek lisans eğitimini aldıktan sonra, 2011 yılından sonra da doktora eğitimine başlamıştır.

FİRİDİN, 2009 yılından itibaren Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kamu Yönetimi Bölümüne bağlı olarak Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. FİRİDİN, evli ve bir çocuk babası olup İngilizce bilmektedir.